

407
ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

B. RUD. HALL

RUDBECKII
KYRKODISCIPLIN
OCH VISSA AV DESS FÖREBILDER

FÖRRA BANDET

LUND 1928 / AKTIEBOLAGET SKÅNSKA CENTRALTRYCKERIET

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1928] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. VIII]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[Serievolym 23] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Årsvolym 1]

JOHANNES RUDBECKIUS (NER.)

II:IV

RUDBECKII KYRKODISCIPLIN

OCH VISSA AV DESS FÖREBILDER

AV

B. RUD. HALL

FÖRRA BANDET

I DISTRIBUTION: C. W. K. GLEERUPS BOKFÖRLAG, LUND

*Denna volym utgives med partiellt understöd från
Sverges allmänna folkskollärareförening.
Sättningsarbetet börjades i
dec. 1927.*

F Ö R O R D.

Härmed framlägges en undersökning om kyrkans religiöst-etiska verksamhet för menighetens viljefostran och tuktan i Västmanland och Dalarna under Johannes Rudbeckii biskopstid (1619—1646), varvid jämväl beaktas åtskilliga av de ifrågavarande åtgärdernas föregångare och förebilder inom ännu äldre skeden i den andliga kulturens historia. Däremot behandlas här icke den i avseende å prästerskapet o. a. »kyrkans personer» bedrivna kyrkodisciplinen, och endast i förbigående beröres den i inskränkt mening undervisande (inklusive examinerande) verksamheten. Rörande denna sistnämnda del av folkbildningsarbetet före 1686 må hänvisas till volymen Den kyrkliga folkuppfostran I—III samt till möjligen senare utkommande undersökningar om kristendomsundervisningen och folkundervisningsresultaten i Rudbeckii stift¹⁾.

¹⁾ Undertecknads doktorsavhandling utgjorde den första huvudavdelningen (I) i en serie undersökningar om Johannes Rudbeckius Nericius och avhandlade dels dennes liv, dels hans verksamhet för den lärda bildningen i allmänhet och Västerås latinläroverk i synnerhet. I Kyrkohistorisk årsskrift 1919 ingick den allmänna delen (I—III) av andra huvudavdelningen (II) i nämnda serie. Sistnämnda huvudavdelning gäller "Den kyrkliga folkuppfostran i Johannes Rudbeckii stift", varvid begreppet folkuppfostran omfattar både viljefostran och undervisning. Om vissa gemensamma karakteristika i dessa båda delar av ämnet folkuppfostran handlar alltså den nämnda allmänna delen (i Kyrkohistorisk årsskrift). Dess fortsättning avhandlar alltså viljefostran och bör betecknas II:IV. (Det är denna underavdelnings första band, som härmed framlägges. Delningen på två volymer har gjorts nödvändig av hänsyn till sidoantalet i övriga Årsböcker.)

Såsom fria, kommentarförsedda urkundspublikationer till denna huvudavdelning föreligga de två volymerna Ur den kyrkliga folkdisciplineringens historia samt (i Kyrkohist. årsskrift 1919) en exkurs och avtryck av Rudbeckii katekesutveckling. (Denna undersökning och ett ombrutet avtryck av läroboken förefinnas även i skilda separat). Till den senare undersökningen må nu fogas det meddelandet, att läroboken är till allra största delen ett jämförelsevis ordagrant lån i översättning från Eine korte summe des Catechismi edder der Christliken kinder lere vor die jungen

Den i föreliggande boks titel nämnda kyrkodisciplinen var visserligen blott en del av den kyrkliga viljefostran, som här kommer att behandlas. Men den förra var dennas mest framträdande, omstridda och dokumenterade del. Namnet å denna dominerande del må därför här i titeln få stå såsom beteckning för det hela.

Otvivelaktigt förefunnos öm själavård och många milda viljefostringsåtgärder och det ej minst i Rudbeckii stift; — »både-och» var nämligen den ortodoxa, viljestarka gammalprotestantismens deus. Men man nedskrev föga eller intet om de i enskildhet utförda förmaningarna o. a. »hemliga» försök att i religiös och etisk riktning påverka brottslingar o. a. församlingsmedlemmar. Däremot förefinnes en skrämmande rikedom på källor — ehuru mycket bristfälliga även de — rörande förseelser, illdåd, hårdnackenheter eller allmän oandlighet samt om offentliga straff och bot för dessa brott mot Guds ord och mot hans befullmäktigade kyrkas påbud. Såsom det påpekats [J. A. EKLUND *Andelifvet* IV s. 192; jfr 207, 215], blir det sålunda lätt just »det abnormala, som sätter märken i skrifna handlingar; det trogna arbetet och den enkla pliktuppfyllelsen stanna i tystnadens hägn». Och »det abnormala» måste ju bli det mest beaktade i ett arbete om omedelbar folkuppföstran och officiella bestraffningssätt.

Att tiden även hade nobla drag, ser var och en, som ej med vilja sluter ögonen. Dessa drag framhållas med all rätt av en stor mängd författare. Att jag fullt instämmer däri, framgår av »Den kyrkl. folkuppföstran» (1919) s. 85—86. Å andra sidan må man ej blunda

kinder 1545 eller i en möjligen förefintlig upplaga av något tidigare år eller i någon senare upplaga av denna bearbetning på tyska av en latinsk katekes av Lucas Lossius med företal av Urbanus Rhegius. De båda voro även i Sverige kända och lästa teologer och kateketer från nordvästra Tyskland, från de orter, där Sverige — såsom här mera i allmänhet och i ett senare arbete detaljerat skall uppvisas — lånade ej blott de nya inslagen i 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag utan även vår mest ingående visitationsstadga. Att även sexmanseden lånats där, har jag redan påvisat i Årsböcker i svensk undervisningshistoria volym 21 s. 76. Jfr REU *Quellen zur Geschichte des kirchlichen Unterrichts* (Gütersloh 1920) I:3:2:2 s. 661 o. f. Också gav jag i den nämnda exkursen om katekesutvecklingen sid. 22 uttryck för den åsikten, att det funnits en ännu trognare förebild än Herckos och det utomordentligt stora antalet andra av mig genomgångna storkatekeser samt att denna förebild troligen härstammat från ett hessiskt eller ett nordtyskt område. Antagandet har sålunda visat sig vara sant.

för det faktum, att blott en del av förseelserna kom till kyrkoherdars, prostars och poenitentiariers vetskap, att blott en del av dessa bekantgjorda fel kom till behandling och under domslut i domkapitlen, att blott en del av de senare synderna kommit till vår kännedom, att av de sistnämnda brotten blott en bråkdel här framdragits och att detta skett med förbigående av de mest obscena fallen och detaljerna. —

Vid utarbetandet av en framställning om äldre tiders folkdisciplinering nödgas man ej sällan instämma i tidigare forskares beklagande uttalanden om uppgiftens svårigheter. Så t. ex. börjar E. G. BRING förordet till sin skrift om »Kyrkotukten» på följande sätt: »Bland de svåraste punkter att med klarhet öfverskåda i vår Svenska kyrkolagstiftning är den, som angår kyrkotukten. Gammalt och nytt korsar sig här på många sätt så, att det enas sammanhang med det andra ofta nog icke är lätt att fatta». Och A. T. HAMMAR säger (Kyrkotukt s. 121): »Det är . . . icke så alldeles lätt att få klara och fasta hållpunkter för framställningen».

Andra svårigheter skapas genom otydligheter och luckor i källmaterialet. Bland annat hava nästan alla prostböcker i Rudbeckii stift gått förlorade. Vidare saknas vanligen enhetlighet och distinktion vid begreppens användning.

Förtegenhet och medveten dubbeltydighet¹⁾ hava medverkat till svårigheten att studera kyrkotuktens historia. De mest motsatta omdömen om denna tuktans utbredning och art förefinns och det ej minst i avseende å den lutherska kyrkan²⁾. Specialundersökningarna om den svenska kyrkans direkta folkuppföstran under 1500- och 1600-talen äro få och gamla; de flesta ha haft till huvuduppgift att vara ett slags inledning till en utredning om nödvändigheten av kyrkotuktens fortsättande eller återupplivande. Även under de senaste två århundradena har hos seloter — särskilt periodvis — yppats ett starkare intresse för kyrkotukten, och i en prästmötesavhandling 1879 (Om kyrkotukten s. 35) ansåg sig ännu PLENGIER böra »med full rätt» kalla den en »brännande fråga». Även på 80-

¹⁾ Jfr Ps. 39:2; Syr. 8:22; 21:28; 2 Krön. 19:6; HALL *Den kyrkliga folkdisciplineringens historia* II s. 70 o. f.

²⁾ Jfr t. ex. G. GALLI *Kirchenstrafen* (1879) s. 269; CHR. MEURER *Der Begriff des kirchlichen Strafvergehens* (1883) s. 47; *Herzogs Realencyklopädie och Nordisk Familjebok* i olika upplagor passim.

talet utkommo några prästerliga framställningar i ämnet. Men efter den väsentliga tillväxten av de borgerliga och medborgerliga privilegierna under 1800-talet (med ändringar t. ex. i straffstatuterna 1841 och 1855 samt i representationsskicket å 1860-talet) ha regeringen, riksdagen, pressen, allmänheten, skolundervisningen och den förutsättningslösa forskningen stått mer eller mindre helt främmande för densamma¹⁾.

Den kanske enda nya och självständiga — om än kortfattade — undersökningen om svensk kyrkodisciplin är E. LINDERHOLM Om norrländska kyrkostadgar (K Å 1911 s. 1—51). Där påpekar han å s. 9 gamla testamentets betydelse »i 1600-talets svenska strafflag-

¹⁾ Mot kyrkotukten, kyrkoorganisationen och kyrkopolitiken eller mot en eller flera bland dessa sidor av kyrkans liv opponerade sig exempelvis bland många andra E. G. Geijer, och några av vårt lands teologie professorer hava givit enstaka uttryck åt sin harm över vissa fränsidor eller delar av dem. Jfr E. G. GEIJER Saml. skr. 1875 VIII s. 666; C. W. Skarstedts anteckningar å LUB; O. QUENSEL Svenskt kyrkolif (1912); E. STAVE Några livsintyck från O. F. Myrberg. I: Hågkomster och livsintyck II (1922) s. 131. Men varken de eller någon annan synes ha lämnat någon utredning om deras ursprung och utveckling eller om orsakerna till deras vansläktande från den himmelske mästare, som kyrkan nu under snart två tusen år påstått vara kyrkodisciplinens grund. Och även i utlandet synes en förutsättningslös forskning rörande hithörande betydelsefulla spörsmål hava svårt att bryta sig väg, att gå tillräckligt långt tillbaka i tiden och att draga långtgående konsekvenser. Man har på känn, att det är historiskrivning på fri och egen hand, som exemplifieras genom de ofta förekommande stereotypa påståendena om öronbiktens och den offentliga botens förvandling och borttagande samt botprästinstitutionens upphörande — allt i något visst land i ett tidigt sekel, om anatems inträde i st. f. offentlig bot, om nattvardens utdelande vid penitensens början, om kyrkotuktens ursprungliga frivillighet från "syndarens" sida och dess successiva tvångsmässighet från kyrkans sida. Jfr ock exempelvis Die Religion in Geschichte und Gegenwart andra uppl. 1927 I s. 1399 (med vilken Nord. Fam.-bok tredje uppl. 3 s. 975 instämmer): Seit Gregor dem Grossen (Expositio in I Regum VI, 2^{ss}) waren Reue (conversio mentis, contritio), Bekenntnis (confessio) und Genugtuung (vindicta peccati, satisfactio) die Hauptstücke der Busse. In der Beichtbusse aber wird die confessio die Hauptsache, weshalb schliesslich (seit dem 11 Jhd.) die Absolution nicht mehr nach dem dritten, sondern schon nach dem zweiten Stück erteilt wird, wodurch die Satisfaktion nicht mehr Bedingung der Absolution sind. — Om denna missvisande förenkling jfr här kap. Botstadier och Återintagningsakter.

stiftning och rättsskipning». Och i sin framställning Ur fädernas tros- och tankevärld. Studier till Olof Högbergs »Den stora vredens» Bibelforskaren 1907 yttrar densamme på tal om häxprocesserna å 1600-talet sid. 438: »Införandet af Mose lag för rättsskipningen i hithörande ting och dess tillämpning blott ökade strängheten¹⁾. I t. ex. aa s. 416, 428 samt i sina arbeten om de stora häxprocesserna och om Sven Rosén har han tecknat 1500- och 1600-talens föreställningsvärld i välgörande motsättning till flertalet tidigare forskare.

Påverkad härav, av motsättningen mellan Jesu ord och kyrkans gärningar samt av Rudbeckii domkapitelsprotokoll och andra källskrifter, bland vilka jag 1915 o. f. utgivit ett flertal, beslöt jag om-arbete och fördjupa den undersökning om kyrkodisciplinen, som jag sänt till tryckning 1919 tillsammans med manuskripten om Rudbeckii folkuppfostran och katekesutveckling men som jag återfick otryckt, då anslaget ur Längmänska kulturfonden ej räckte till för mer än de båda andras publicering. På detta fortsatta arbete om kyrkodisciplinen har jag sedan offrat närmare 10,000 timmar (— visserligen ej »för full maskin», på grund av en stor, av omständigheternas makt onödigtvis åsamkad kraftnedsättning). Trots avsaknaden av teol. examensstudier har jag ansett mig böra utgiva detta arbete dels på grund av de vetenskapliga resultaten, dels på grund av nyvinningarna — i varje fall för mig — i fråga om värderingen av vissa bibeldelar och av vissa kyrkor, i synnerhet den katolska. (Rörande omvärdering såsom följd av vetenskapligt arbete och i strid mot vedertagen mening jfr FR. PAULSEN Geschichte des gelehrten Unterrichts andra uppl. s. XXVII o. f.) Kyrkodisciplinen och den därmed förbundna kyrkopolitiken hava övat ett alltför stort vare sig

¹⁾ Så riktigt detta än är, måste dock beaktas, att Mose lag ej börjar tillämpas å 1600-talet utan hade så långt man det kunnat och vågat följts i alla tider. 1600-talet (och även senare hälften av 1500-talet) är blott en av de många uppgångsperioderna, då man vågade kraftigare än under de kyrkliga nedgångsperioderna förverkliga kyrkans flertusenåriga åskådning och program. 5 Mos. 17:8—13, 18—20. — Mutatis mutandis gäller det-samma om LINDERHOLMS i sig så riktiga påpekande aa sid. 444 rörande samvetsförtrycket och polisregementet: "Systemet var förvändt, och det religiösa samfundet höll på att bli den religiöse individens oförsonlige fiende". Utvecklingen gick långt mera i riktning hän emot mildring och förnuftighet än tvärtom.

välsignelsebringande eller ohyggligt inflytande i människornas, samhällenas och staternas historia för att den nu jämförelsevis allmänna tystnaden omkring dem skall kunna försvaras. En sådan motiveras ej därav, att mycket av antyddas verksamhet och påverkan skett i det tysta.

Det har legat utanför min plan att följa kyrkodisciplinens utveckling under alla tider och i alla länder. Väsentligt har synt mig vara att framlägga åskådningen om och bevisen för att kyrkotukten (ävensom kyrkopolitiken) haft hedniska, judiska och paulinska men föga centralt-kristliga rötter; att utom-profetisk gammaltestamentlighet, didaskalisk gammalkatolicism och rudbeckiansk gammallutherdom äro jämförelsevis nära befryndade ej minst i avseende å förhållandet till staten och disciplinen samt å förfärdigandet av »lämpliga» urkunder (jfr Årsböcker 19 s. 1 o. f.; 21 s. 42 o. f., 70 o. f.); att kyrkan ägde ursprunglig rätt att meddela förlåtelse samt att ålägga botgöring inklusive timliga straff, alltså även syndapengar (jfr avlat); att interdiktet och stora bannet ofta samt medelstora bannet ideligen förekommit i Sveriges lutherska kyrka; att flertalet av de för nyskapande originalitet berömda kyrkomännen — och bland dem Rudbeckius — varit föga annat än eftersägare, i det de följt bibeln, i synnerhet gamla testamentet, samt varandra (jfr Årsböcker I s. 66, 72). För att kunna klarlägga denna till sina följder ej tillräckligt beaktade traditionalism har föreliggande bok synnerligen många — om än ej så långa — referat och citat, i vilka läsaren finner mera redogörelse och upprepning än utveckling.

Utvecklingen i avseende å idéerna var nämligen något okänt eller förhatligt för den kyrka, som hade till lösen: Det står skrivet. Den av henne innerst eftertraktade utvecklingen avsåg gudsríkets utbredande enligt bibliska föreskrifter, alltså handling. Sådant kunde ju ådagalägga ödmjukt tjänaresinne, medan framkomsten av nya, alltså obibliska idéer måste vittna om självförhävelse och pietetslöshet. Också yttra Rudbeckius o. a. att bibeln gäve fullt tillräcklig vägledning i alla livets lägen, i fältslag och rättskipning, i helg och vardagsliv — alldeles som ju de mosaiska böckerna predikat¹⁾. Själva reformationens idéer voro ju ett avancemang bakåt — till bibeln! Genomförandet däremot innebar ju en utveckling, men dels,

¹⁾ Jfr de här senare citerade bibelställen att den skulle dö, som ej lydte prästen sedan denne sökt och funnit svaret i fråga i bibeln.

såsom här skall uppvisas, var denna länge väsentligt ytligare och bibehöllos av den gångna tidens företeelser större delar och flera sidor än vad man hittills ansett, dels framtvangs den verkligen skeende utvecklingen i ej ringa mån av dessa som kyrkan kallade Guds och sina fiender (»djävulsstaten»). Att följa den kyrkan olydiga statens, den moderna vetenskapens och det stora folkflertalets mot gamla testamentet stridande utvecklingskrav syntes likaväl för henne som fordom för gamla testamentet vara pliktförgätet, gudlöst, straffbart. Under sådana förhållanden vill jag ej — ej ens för att tillgodose något slags formellt vetenskapliga krav — framkonstruera mera utveckling och flera utvecklingsstadier än dem som verkligen funnos. Det var nämligen traditionalismen, som var den än bärande, än hänförande, än återhållande, än nedslående men alltid dominerande kraften, och den etsar sig hos läsaren bäst in genom dylika citat och referat.

De här i noter gjorda avtrycken ur VDP äro sällan valda bland dem jag förut gjort i Kyrkliga och kulturella interiörer resp. Kulturella interiörer (1915 o. f.), vadan läsaren ej sällan kan komplettera de förras studium genom att läsa de senare (därest han ej är i tillfälle att läsa originalmanuskripten).

Vid avtrycken har blott den förändringen vidtagits, att de förkortningar upplösts, vilka varit i manuskriptet angivna medelst särskilt förkortningstecken. Denna enda förändring har sålunda gjorts av typografiska skäl.

Sidobeteckningarna i fråga om KO 1571 samt de svenska kyrkoordningsförslagen och Nova ordinantia gälla Handl. rör. Sveriges historia II : II : 1 o. f.

Ändringar och tillägg till denna volym komma att inflyta i senare bandet.

I Kiel, Rostock, Lübeck, Hamburg, Ratzeburg, Lauenburg och Hannover samt Greifswald har jag gjort efterforskningar om tyska inflytelser på svensk kyrkotukt.

Professor A. HERRLIN tackar jag för upplysningar och råd.

INLEDNING.

Klagomål ådagaläggande behovet av viljefostran, bot och straff¹⁾.

I grov synd föllo många av himmelns änglar samt det första människoparet. Så gjorde även otaliga släktled, och de berördes föga därav, att Gud till straff sände syndafloed, språkförbistring, eldhav och plågor. I sin nitälskan bröt den fromme konung David staven över hela sin samtid: »De helige äro vordne få, och de trogne försvinna ifrån människors barn. Falskhet tala de, med hala läppar och dubbelt hjärta. Alla äro de avvikne, allesammans fördärvade. Ingen är, som gott gör, icke en enda. Endast fåfänglighet och lögn äro alla människor, låga som höga.»²⁾ I bibeln finnes ock ett stort antal andra klagomål av samma innebörd, framburna av t. ex. Esaia, Jeremia, Jesus och Paulus³⁾. Också i pseu-

¹⁾ Här må göras blott ett litet axplock såsom bakgrund till den senare framställningen. I övrigt hänvisas exempelvis till HILDEBRAND Sveriges medeltid, tredje delen, och TROELS-LUND Dagligt liv i Norden; J. DÖLLINGER Die Reformation I—III, Regensburg 1846—1848; JOHANNES JANSSEN Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters I—VIII, Freiburg 1880—1894.

²⁾ 1 Mos. 3—4 kap., 5:29; 6 kap.; 11 kap., 18—19 kap.; 2 Mos. 7 o. f. Ps. 12; 14; 62 kap.

³⁾ Esaia yttrade: "Hur har den trogna staden blivit en sköka? Den var full av rätt; rättvisa bodde däruti men nu — — mördare. Dina furstar äro avfälliga och tjuvars stallbröder (Es. 1:21, 23). Jfr Es. 59; Jer. 5:11; Vishet. bok 14:25. — Ej mindre hos samma egendomsfolk än hos hedningarna hade även Jesus och Paulus funnit mycken synd. Den förre hade sagt, att endast få bleve saliga. Fikonrådet hade han förgäves väntat finna frukt på, och själva Jerusalem hade framhärdat i sin ondska (Luk. 13). Enligt Paulus vandrade det stora flertalet människor i sitt sinnes fåfänglighet, förmörkade till förståndet och bortkomne från det liv som är av Gud, för den okunnighets skull, som är i dem för deras hjärtas förhär-

doapostoliska skrifter och hos kyrkofäderna givas många interiörer från och bittra uttalanden om allmänhetens och »de uppsattas» brist på religiositet och moral¹⁾.

Även i de påvliga och protestantiska kyrkornas verksamhet hava klagomål ideligen höjts dels över brott mot vissa Guds bud, dels över allmän världslighet och ondska. I trots av att t. ex. tjuvnad och äktenskapsbrott under medeltiden voro belagda med dödsstraff, förekommo de i fasaväckande utsträckning. Över alla stånd klagas det religiösa nitet i alla länder och det ofta med alldeles samma eller varandra ungefär liknande uttryck. Allmänt och högt klagades över tygellöshet, sedefördärv och gudsförmädelse. Biskop Henrik i Finland sades hava blivit dödad av en mandråpare, som han ville belägga med vederbörlig kyrkoaga. Calvin, som med järnhård kyrkotukt sökte och delvis lyckades betvinga de motspänstiga, levde i ständigt livsfara, och i vårt land uttryckte många stränga prästmän sin räddhåga för att bli dödade å tjänstens vägnar²⁾.

Hos oss klagade t. ex. Olavus och Laurentius Petri — och senare Rudbeckius — över dryckenskapslasten samt över de laster och den vanvördnad, som den medförde³⁾. Under vistelsen vid 1562 års

delses skull, vilka, förslöade, hava överlämnat sig åt liderlighet, girighet och all orenhet (Ef. 4).

¹⁾ Jfr t. ex. Augustini Confessiones; MIGNE Patrologiæ I Tom. 32 s. 757.

²⁾ "Biskoparnas och Prästernas . . . Bannlysning och Kyrkiedisciplin (som bestodh aff Menniskiestadgar) bleff förachtat och wanwördat aff them Leektom" [före 895] klagas i Er. Schroderi Nycopensis översättning av Osianders kyrkohistoria del II s. 515. "Kiörkio Disciplinen hafuer och ikie dher i Stiffet [Viborgs] varit uthj något Esse, ty dhe som quaret blefne ähre af miszgernings folkten, hafua ikie ehn gång låtit sigh finna vedh kiörkian", säger Petrus Jonæ Bjugg (1643; Finska kyrkoh. samf. prot. II s. 104; jfr 105—106). "Nu som fögo kyrkiotraff är: och bindenykelen är förkommen, och förrostad . . ., så warder ock lösachtigheten, löst folck, och sielfswoldet så öfwerhanden tagande at här snart warder idel gudlöshet", yttrar JESPER SWEDBERG Gudz Barnas Heliga SabbatsRo II s. 1410 (år 1702). Jfr här s. 96. Es. 5:22.

³⁾ Es. 5:22, 28:7. Olavus Petri klagade, att världen var kommen så långt i avseende å svärjande, att hon icke kunde komma längre. (Een predican emoot the gruffueligha eedher; Saml. skr. IV s. 378). De största dryckeskämparna hölles högst i ära — och ett sådant uttalande gör även Rudbeckius i sina predikningar. Enligt Laur. Petri bespottade dylika sväljebukar och ölsvin predikare, bibeln, föräldrar, husbönder, statsrepresentanter; de svuro, slogos och dräpte etc. — Någhre Wictighe orsaker . . . Rostock 1605 s. Bv:o, 8 o. f.

riksdag yttrar det svenska prästerskapet om förseelsen att ligga barn i hjääl, att eftersom synden övades gruvligen i världen, så måste ock straffet ökas, helst som många »ogudaktige människor ock löskånor» vore så till sinnes, att de hölle det för större synd och skam att slå en hund ihjäl än att fördärva sina barn, alltså sitt eget kött och blod¹⁾. När man skulle absolvera dem, finge man bevitna att de mera logo än gräto²⁾.

På motsvarande sätt klagar ärkebiskop Kenicius i företalet till den 1614 tryckta upplagan av Sveriges kyrkohandbok att otukten dagligen tilväxer, och warder hos de ogudaktiga nu snart icke aktad för någon synd. Ogiers dagbok (1634—1635) ger många exempel på råhet i sinne och seder eller frambär i annan form klagomål över det sedliga tillståndet i vårt land³⁾. Även Joh. Matthiæ ger (i Libellus puerilis 1626) uttryck för den meningen, att

¹⁾ Sv. Riksdagsakter II: 1 s. 6, 7, 61. Jfr LINDERHOLM Rosén s. 15, 81 samt passim. — Observeras måste att mången gång dömdes föräldrarna för "barnförkvävning", fastän barnet förut varit sjukt och troligen självdött. Jfr följande ur VDP vid visitation 1623 "Vthi Fellingsbro. Iulij I Hans Christopherson i Säter och hans hustru haffua leghat sitt barnn ihjäl 9 wekor gammalt, men thet var siukt tre daghar förr, såsom theras granhustrur witnadhe. Sent. The skola stå i våpnhuset i fyra söndaghar, och giffua till soknekyrkian en daler, och then andra till Arbogha Hospitale."

²⁾ År 1591 jagades 22 liderliga kvinnor ut ur Helsingör (som hade ca 2,500 inbyggare); åtta år senare 18 sådana och 26 andra icke önskvärda personer. År 1602 voro siffrorna 10, resp. 41. Två år därefter utvisades 23 skökor. Och dock var antalet brottsliga därmed säkerligen ej på långt när uttömt. Antalet kända barnamord steg i flera länder under 1500- och 1600-talen (vilket dock i ej ringa mån kan hava berott på förtvivlan över den skärpta kontrollen, i det alla unga kvinnor skulle mjölkas etc.). De som närmast hade skyldighet att hjälpa civiljuridiken hålla ondskan fjärran (t. ex. bödlar, "kåkstrykare"), stodo ej sällan i maskopi med de grövsta syndarna. Uppgifterna enligt MATTHESEN De kagstrøgne s. 97, 98, 118, 104—108; jfr 93. Bödeln var ej blott kåkstrykare utan även hälsopolis. Om tysk sedeslöshet (1560): REICHMANN aa III s. 87—88; I s. 125—127; SEB. FRANCK Von dem . . . trunckenheit (u. o. och å.). Jfr LAGUS Handlingar till . . . Finlands Kyrko-Historia I s. 58, 69. ER. SARCERIUS Etliche predigten [Von . . . Buss], Leipz. 1551 s. C o. f.

³⁾ Sålunda framhålles däri (Ephemerides s. 199—205; 179, jfr 176), att flera män stött sina fiender ned i Falu gruva och att en svensk icke dricker för att han är törstig utan på grund av bordskamraternas trugande. Bägaren och bibeln syntes stundom bredvid varandra på borden.

samtiden aldrig haft sin like i avseende å stridernas vildhet och å avsaknad av fromhet. Av vetande funnes mycket, av samvete föga.

Rudbeckius o. a. präster i Sverige och i utlandet citera ofta psalmistens nämnda klagan, att ingen enda gjorde det gott var¹⁾. Alla äro lögnaktiga, citerar Rudbeckius Ps. 116: 11 i marknadspredikan 1628 s. C v: o. Liksom t. ex. biskoparna i Växjö och Åbo predikar han mot vidskepelse o. a. laster samt bestraffar dem²⁾. Före återfärden från inspektionen i Estland citerar Rudbeckius Jer. 51: 9: Babel låter icke läka sig. »Lämnen det och låtom oss gå var och en till sitt land, ty dess skuld räcker upp till himmeln». Och i sina kyrkostadgar fann han sig nödsakad inrycka den klagan, att *de* vore många, som icke lydde de hälsosamma förmaningarna utan obotfärdigt framhärdade i sina synder³⁾.

Han hade sålunda redan före och även sedan under sin biskops-

¹⁾ Ur Rudbeckii domkapitelsprotokoll må anföras följande från år 1625 ²¹/₁₂. Anders Hanson en dreng på Walsta i Onswij sokn haffuer om en sön dags morgon slaghit sigh full medh brennewijn hoos Erich Mölnare ther på gården. gånget så i kyrkian, och vnder predikan kastat vp i stolen ther han satt Sentent Han skall stå i våpnhuset i Onswij öffuer Julehelghen in till Nyåret och skall förkunnass af Predikestolen om hanss saak, och förän han får lof att gå i kyrkia skall han giffua uth tree daler, 6 till domkyrkian och 6 mark till soknekyrkian Erich Mölnare skall ock giffua en daler till tweskiffte för han sålde then brennewijnnet. VDP 1625 ²¹/₁₂ II Framkom en skreddare ifrån Fälansbro medh sina två drenger som om Juledaghen vnder afttons songs predikan haffua så drucket brennewijn att ene drengen är ther af dödh worden. vthan präst och Sacramentet. Sentent Then drengen som drack sigh ihjäl skall såsom förra dömdt är ingalunda komma uthi kyrkegården vth: han må begraffuas på Rette platzen [= avrättningsplatsen] eller anorstädes vthan alla Ceremonier. Men skreddaren sielff och hanss hustru skola stå i våpnhuset tree söndaghar och giffua — 6 daler till tweskifftes. Poikarna skola ock stå tree söndaghar och giffua huar två daler till tweskifftes, eller slijta rijss af sin husbonde sub teste pastore.

²⁾ Jfr t. ex. Rudbeckii pessimistiska predikningar på X sönd. e. tref. (1614, 1615, 1623) och över Dan. 9 samt brevet till prostarna 1636 (Årsböcker X s. 12); Terseri liktal vid R:s dotters bår 1638; Rothovii tack-sägelsepredikan vid Åbo akademis invigning 1640 s. 133. Livja, lövja betecknade att genom "läsning" eller trolldomsmedel försöka bota sjukdomar, mota olyckor, "se hvar en lycksaligen bo kan" etc. Jfr LINDERHOLM Häxprocesserna s. 8, jfr 44, 43, 49. Signeriramsor jfr A. U. ISBERG Häxboken I s. 105. I "bötesboken" i Växjö domk. finnas flera sådana (s. 308, 149).

³⁾ Aschanei anteckn. KB. — Kyrkio-stadgar V: Om ban § 10.

tid funnit — eller i varje fall trodde han sig finna — huru den andliga ruttonheten var stor och huru den hjälp i ett kyrkligt botarbete, som menigheten var i stånd eller hade lust att lämna, var ringa.

Även vissa adelsmän, godsägare och statsämbetsmän, som voro församlingskyrkans patroni och ägde skaror av underlydande, hade ej sällan svårt att uppfylla sina kyrkligt-pedagogiska förpliktelser. På gammaltestamentligt vis klagar kyrkan däröver. I den gammal-lutherska motreformationen märkes ständigt en påtaglig skärpning och ökning i klagomålen emot »överherrarna», »de uppsatta» och det ej minst i England och i Sverige. Då Rudbeckius vid avskedet från hovpredikantsämbetet talade inför rikets mäktigaste män och, bland andra, sin store och älskade konung, yttrade han, att många rika och myndiga hade stor släkt och många anhängare, som ville fritt bedriva exempelvis dråp, hor, våld, orätt och de fattigas förtryck. När man ville bestraffa sådana, följde ofta buller och ovilja därpå. Det krävdes ett hjältemod, ett mannahjärta samt en frimodighet, allvarsamhet och stadighet uti ett gott förehavande ¹⁾. Enligt Västerås domkapitelsprotokoll hade t. ex. vissa fogdar, fjärdingsmän och herremän befallt sina underlydande att på söndagar köra ved till tegelugnar e. d. ²⁾. På predikstolen å en allmän marknadsdag i Arboga yttrade en kaplan, att somliga sögo mårgen utur benen på de fattiga och kommo dem att böta allt eller hälften av det de ägde. På motsvarande sätt klagade i Paulini stift socknemän över en adlig, att han höll sig förargeligen med Guds ords förakt och sakramentets; ofta kom han utav skogen ifrån sina donor och fågel-fångereri, när folket kom från kyrkan ³⁾.

¹⁾ Aa (särtrycket) s. B 3 v:o, 4. Texten var konung Davids avskedsord till Salomo. Jfr Årsböcker nr 19 s. 9—14.

²⁾ VDP 1625 ²/₁₁. Pär Anderson slottsfogden och Anders wachtemestare haffua om en lögerdags afton befalt bönderna i Skärke, att the söndaghen ther näst för middaghen skulle föra wedh till tegelugnen, såsom them nogsampt är öffuertyghat, skola therföre böta tillhoppa tree daler. Fiärdingzmannen som thenna ogudhachtigha befallningen haffuer påbudhit i soknen, en daler hwar mann i soknen som haffuer således effterkommit, och vnder predikan kommit hijt medh wedhen, en halff daler.

Wela the intet vndergå thenna domen skola the alle komma hijt til wijdhare ransakning, eller saken skall angiffuas för ståthällaren.

³⁾ Den kyrkliche vältalaren och författaren Rondeletius yttrade sig ock drastiskt om herrahoven och junkersgårdarna i sin Kors- och tröstpredikan

Att sådana verop över tidens andliga brister ej voro endast världsfrånvända ideologers klagan över eländet, finna vi alltför väl av de hart när oräkneliga beläggställena för sedlig och religiös vilsegångenhets. Intrycket blir beklämmande, ja ej sällan ohyggligt, även om vi, såsom tillbörligt är, undvika att generalisera så, som Rudbeckius och många andra ofta gjorde i sina klagomål.

Emellertid förtjänar beaktas följande, som för människors sätt att se kan innebära en inskränkning i klagomålen berättigande. Dessa kunde höjas så ofta, enär ej blott verk- utan även underlåtenhetssynder räknades såsom brott, enär sålunda okunnighet, likgiltighet, torftigt böneliv etc. ansågos vara förbrytelser mot Gud och enär menige man, då om möjligt oftare än nu, stod oförstående inför skrankor, förbud, ordningsmakt och pedagogik. Då för tiden räknades sålunda synnerligen mycket för synd — och grov synd —, som ej vår tids människor, ej ens kanske vår tids fromma, skulle vilja benämna så. Dit räknades nämligen förseelser ej blott emot Guds bud utan även mot kyrkliga statuter och det i synnerhet i de mera lagiska, gammalprotestantiska bygderna. Ifrågavarande klagomål borde alltså i betydande mån minskas, för att jämförelse med våra tiders klagomål skulle kunna göras. Och hänsyn bör jämväl tagas därtill, att det var de mest nitiska personerna och perioderna, som höjde de bittraste klagomålen. Dessa utgöra sålunda i högre grad ett vittnesmål om åskådarnas uppfattning rörande tillståndet än om detta i och för sig.

De överklagade synderna synas till sin art vara ungefär desamma i alla tider; dryckenskapen får dock under nya tiden alltmer (1638; s. 33). Enligt ett ganska vanligt bruk i bibeln samt inom Sachsens och Sveriges kyrkor lägger även Rudbeckius en stor del av skulden på »de rika och mäktiga». Att dessa taga sina lastbara tjänare i försvar och bl. a. utverka strafflöshet för dessas horsbrott, påstå t. ex. Rudbeckius och det övriga riksprästerskapet i upprepade klagomål till regeringen. N 1902 s. 169, 238; 222 o. f. (resp. år 1614, 1633, 1643) UUB. Regeringen lovar, att sådana fall skola bestraffas. Rudbeckius, Rondeletius o. a. citera Vishetens bok 6:6: De ringa vederfaras nåd men de mäktiga skola med maktens stränghet straffade varda. Jfr skärpningarna i kyrkoordningsförslaget 1619! Om synnerligen stora och många krav på adeln jfr Kursachsiska stadgar 1527, 1528, 1580; RICHTER Evang. Kirchenordningen I s. 81, 101—102, 410. I viss enlighet med Nedersachsens stadga 1585 fordrar den största svenska visitationsstadgan kontroll över adligas och godsägares sätt att fylla sina religiösa förpliktelser. SEHLING KO V s. 428; K 23 UUB.

en sorglig rangplats vid sidan av otuktssynder, högfärd, likgiltighet inför religionen och motstånd mot kyrkan. En förskjutning märkes även bland de klagande: i alla tider hade kyrkan klagat och — när hon vågade det — givit statens slappa rättskipning skulden för det allmänna syndafördärvet; nu begynna efter hand även lågkyrkliga (»profeter» o. d.) klaga, men de tillskriva ej sällan prästerna en betydande del av skulden.

K A P. I—4.

Kyrkans milda krav och åtgärder.

Kap. I. Askes.

Självförnekelse kan sägas hava varit kyrkans negativa program i fråga om både värdiga församlingsmedlemmars och brottslingars dagliga strävan och botövningar samt i fråga om de senares minnesbetor eller bestraffningar. Köttets dödande (»att säga nej till sig själva») ville kyrkan sålunda lära alla, även när hon anbefalld helt olika »botemedel» för helt olika människor och efter helt olika för syndelser eller efter inga kända synder alls. Därför att Guds fiende, vårt eget kött, var gemensam, därför att bot och straff skulle gå ut på att kväva just den för tillfället lurande syndaarten¹⁾, och därför att vi alla äro syndare, kom det att förefinnas tydliga likhetspunkter mellan de i vissa fall rätt olika »botemedlen» för å ena sidan syndare i speciell bemärkelse och å andra sidan vanliga människor. Vad var och en inom den ena gruppen enligt Guds ord eller kyrkans historia hade gagn av att göra, då det gällde att fly synden och dess rötter, det borde även var och en av den andra gruppen hava gagn av att göra, enär syftet för alla var lika. Men »dosisen av botemedel» skulle vara större och strängare för de i offentlig verksynd fallna och särskilt för halsstarriga. Under gammaltestamentlig påverkan blev straffet under kyrkans hårda hand — ofta —

¹⁾ Jfr t. ex. vår kyrkoordning 1571 s. 65, 66, 72; Nova ordinantia s. 248, 262; kyrkoordningsförslaget 1619 s. 418, 431.

onaturligt och — stundom — grymt, medan även de milda botövningarna för fromma och botfärdiga kunde efter hand ökas i art, grad och antal. Sålunda föreligger ett slags parallellitet mellan askes och fasta för oberyktade samt fasta för lastbara, mellan allmosegivning för de förra samt allmosegift och böter för de senare, mellan gissling för de förra och kroppsstraff för de senare, mellan enslighet för de förra och lokala frihetsstraff för de senare etc.

Enär emellertid tillrådandet till de mildare, mer eller mindre frivilliga botövningarna vanligen föll inom prästens enskilda själavård, känna vi föga om dem och komma alltså i det följande mestadels att tala om de strängare eller tuktomedlen. Detta får sålunda ej anses innebära, att de förra slagen ej ofta förekommo. Tvärtom torde de både tillrätts och övats i långt större utsträckning, än vår tid kanske har lätt att förstå. Utan en sådan av kyrkan inspirerad självdisciplin skulle den tiden — trots många svåra förvillelser — varit en annan och sämre till sinne och seder.

Naturligt nog äro gränserna mellan de olika åtgärderna ej tydligt markerade. Det kommer sig bl. a. därav, att ej heller de bibliska förebilderna kände sådana gränser; — de bibliska uttalandena voro ej tillräckligt enhetliga, avgränsade eller tillämpliga. Daniel, Jesus o. a. hade fastat veckovis icke för någon sin synds skull utan för att öka sin andliga kraft. Herren hade sagt sig skola straffa kvinnorna för högfärds skull med att de skulle få gå i säck, hava rep om livet och sitta övergivna på marken¹⁾. Gud och Jesus hade gillat att säck och aska vore tecken även på bättring. Under tre år hade Esaia gått naken och barfota och det blott för att vara en förebild för en syndig menighet. Herren hade utan angivna orsaker låtit Jeremia gå i mörker, stängt omkring honom, mättat honom med bittra örter, fördärvat honom i grund, skickat i hans njurar sitt kogers söner. Esra påbjöd fasta, rev sin rock, slet sitt hår och blev sittande förkrossad för andras synders skuld. Och Daniel skildrar

¹⁾ Klag. 2: 10; Jer. 6: 26; jfr Hes. 7: 18. "Övergivenheten" illustreras ock med Pauli krav, att man ej borde äta med syndare; 1 Kor. 5: 11. Så skedde därför i klostren och enligt t. ex. 1434, 1551 och 1561 års svenska tuktstatuter (jfr avtrycken i Årsböcker 21). — Renlighet och bad var en njutning, var behagligt för kroppen och därför borde man akta sig för dylikt i bottider. För att väl rena själen avstod man från att rena kroppen.

den fullständiga vanmakt, vari han under tre veckors andlig nöd var försatt ¹⁾).

Djävulen, världen och vårt eget kött, ögonens begärelse, köttets begärelse och ett högfärdigt leverne borde genom askesen bekämpas och med Guds hjälp besegras. Också hade Jesus själv yttrat (Matt. 17 : 21) att de onda andarna ej utdrevs förutan bön och fasta. Det citeras i en botpredikan ²⁾ av Chrysostomos, som tillägger, att man borde i fastetiden före påsk på ett särskilt innerligt sätt följa Frälsaren in i lidandet, döden och uppståndelsen.

I 2 Sam., Dan., Esters m. fl. bibelböcker talades om fasta i betydelsen förödmjuka sig, pålägga sig tvång, spåka sig, slå bort en eljest berättigad åstundan o. s. v. Även Paulus har en sådan allmänasketisk syn på vår uppgift. Han spåkte sin lekamen och sade, att Gud agar oss till det som är nyttigt, på det att vi måtte få del av hans helighet. Genom agan finge vi rättfärdighetens fridsfrukt, och lagen vore vår tuktomästare till Kristus. Paulus åsyftar tydligtvis både kroppslig och andlig tuktan.

Att den förra vore gagnlös förutan den senare, ja att den senare ensam vore det väsentliga, framgår därav, att Herren t. ex. genom Esaia (58 kap.) säger sig förakta den yttre fastan och i stället kräver att man skall föra ett välsignelsebringande liv och hava sin lust i Herren. På samma sätt betonar Chrysostomos att den bästa fasta vore att avhålla sig från synder ²⁾. Det vore nämligen

¹⁾ Es. 3 : 24, 26; 20 kap.; Jona 3 : 5 o. f., Klagov. 3; Esr. 8 : 21; 9 : 3, 4; Dan. 8 : 2, 3, 8 o. f., 18; Luk. 10 : 13. Jfr Hes. 24 : 15 o. f. Under tre år (1685 o. f.) gick så ock prästen Ulstadius i Uleåborg naken eller i trasor. Enligt Nordische Sammlungen (1755) I s. 22.

²⁾ Gal 3. MIGNE Patrologiæ cursus series græca prior 49 sp. 308. I aa s. 49 o. f. framhåller Chrysostomos rörande den inre botgöringen, att man genom att undvika ögonens begärelse, köttets begärelse och ett högfärdigt leverne dödar djävulen i sitt inre. Det är visst ej nog, om vi hålla gudstjänst två à tre dagar, utan vi böra göra en fullständig förändring i vårt liv, avstå från det onda och beständigt hålla fast vid dygden — alldeles som det icke är nog för en sjuk att hålla diet tre à fyra dagar, om han ej ständigt lever ordentligt. — Om askesen yttra sig med livlig tillstyrkan bl. a. Jesu testamente (I : 13) (Testamentum Domini Nostri Jesu Christi,

icke för att nineviterna klätt sig i säck och aska utan för att de omvände sig från sin onda väg, som Gud ångrade det onda han ämnat göra dem. Fasta eller askes innebure huvudsakligen blott åtlydnad av bibelns ord: Älsken icke världen, icke heller de ting som i världen äro (1 Joh. 2 : 15)!

Augustinus går såsom vanligt fram på båda linjerna. Han gisslade sig samt lät en stickande gördel martera sin kropp för att därigenom lära denna att den ej var herre och mästare utan den mest förkastliga tjänare åt Gud och åt den förnuftiga själen. Origenes, Basileios och Chrysostomos grundade och fortsatte i samma anda en kristen sedlighetslära, en botdisciplin och ett biktinstitut, som sedan spriddes vida. Bäst genomfördes de i munkväsendet, men de blevo även ett mönster för kyrkostyrelsens, församlingars och individers folk- och självuppfostran i allmänhet samt för bekämpande, eventuellt bestraffande av syndarötter o. a. hemliga synder i synnerhet ¹⁾).

Enligt Basileios skulle man — närmast då munkarna — yppa dels sina goda och dåliga tankar för mera erfarna bröder, dels sina grova synder för överordnade; så erhöles de kännedom om ens inre liv, kunde bringa det hjälp och bära ansvar för detsamma. Basileios vill sålunda skärpa kristenhetens samvete samt inplanta självreflexion och en munkartad självtukt hos alla ²⁾. Han och den förste munk-påven (Gregorius den store) närmade kyrkan och munkväsendet till varandra och verkade för att det senares pedagogiska

ed. Ign. Ephraem II Rahmani; Mog. 1899 pag. 17); Tertullianus (de Poenitentia kap. 4, 9); Basileios (Tal till ungdomen om den grekiska litteraturens användning); Benedikt (munkregel).

¹⁾ Dessa eller lidelserna borde nämligen de kristna alltjämt och dagligen kämpa emot. Till synes i strid emot tidigare kyrklig åskådning ansågo de, att dopet ej befriade från de inre begären; människan borde alltså värja sig ej blott för de grova eller verksynderna.

²⁾ Detta stycke i texten samt not 1: i viss enlighet med HOLL Enthusiasmus passim. — Medelst bibelcitat stödjas i Basileios etik sedligt-religiösa teser och föreskrifter, vilka giva en bild av en kristen och av hans uppgifter. Klosterligt asketiskt är idealet för dem och för de munkregler som tillskrivas honom. Dessa giva ingående föreskrifter om söndags- och vardagsliv, för åtande och resor, bestraffningar och bikt etc. — — — Dessa satsar i noten: enligt TH. ZIEGLER Geschichte der Ethik II s. 206—207 (Strassburg 1892).

reformtendenser skulle intränga i den förra¹⁾. Så gjorde även kyrkorna i synnerhet i Britannien och Frankrike.

Emellertid levde man törhända huvudsakligen blott i de bästa klostren och tidvis så, som det skildras i biskop Otto von Freising's krönika: att alla tillbragte tiden i himmelsk och änglalik renhet och helighet²⁾. Och i de för salighet och etik viktiga delarna härvar torde många levat så »heligt» som möjligt även utanför klostren.

Med stöd av Salomos, Esaia, Syraks och Pauli ord om alltings fåfänglighet³⁾, av Jesu lidande i Getsemane och vid korsfästelsen samt av hans ord att hans rike icke var av denna världen, alstras i viss mån sådant naturförakt, självplågeri, straff och botväsande inom gammalkatolicism, påvekyrka, gammalprotestantism samt, senare, bland pietister och de med dem befryndade riktningarna. Liksom ofta eljest tager den viljekraftiga gammalprotestantismen därvid ej sällan avstånd från den unge Luthers samt Ol.

¹⁾ Den förra meningen i texten här: enligt HOLMQUIST Gamla kyrkans historia s. 291. — Munkarna stängde sig inne från världen och kommo kanske därigenom att i övermänsklig grad längta efter världen och fyllas av den, alldeles som en viss prelat bland dem uppgives hava för framtiden med ed av sagt sig varje egendomsmula men likväl avled stormrik. Hos dem synas botgärningen och eremitlivet ej sällan gått till svårartade överdrifter och motverkat sitt syfte. Att dämpa och nedslå drifterna och begärens, som sutto djupt i individens inälvor, blev deras lösen på ett sätt och i en mångsidighet, som bibeln och urkristendomen eftersträvat men som den moderna psykologien nutilldags ej kan gilla. Psykiatrien och psykoanalysen hava ju erhållit många av sina mest uppskakande »fall» ur en sådan sträv åskådning och onaturlig askes. Och den frekvens och den frenesi, varmed klosterlitteraturen uttalar sig fördömande t. ex. om kvinno-könet, vittnar i hög grad om ett osunt och uppsplitat sjäsliv. Jfr ock de världsliga riksståndernas klagan inför påvens nuntius i Nürnberg 1523. Teutscher Nation Beschwerde von den Geistlichen. Nürnberg 1523.

²⁾ Såsom ett hjärta och en själ förblevo de nämligen, säger han, för-enade till ett samfund i klostren eller kyrkorna, gingo samtidigt till sångs, stego på en gång upp till bön, åto tillsammans, övade samtidigt bön och läsning dag och natt med så oförtröttad vaksamhet, att de höllo det för gudlöshet att låta några timmar av dagen förgå utan att sysselsätta sig med det gudomliga. Monumenta Germaniæ Historia Scriptorum volumen XX pag. 267.

³⁾ Pred. 1:2 o. f.; Es. 40:6; Syr. 14; 1 Petr. 1:24.

Petris mera sunt mänskliga livsföring¹⁾ liksom även ifrån vissa profeters och påvekyrkans åskådning om gärningarnas tillräcklighet resp. om överloppsgärningar²⁾. I stället söker den sina ideal hos gammalkatolicismen. Delvis hos denna och gammalprotestantismen yttrar sig föraktet för världen ej såsom ett klosterliv utan såsom ett soldatvärv, ett lägerliv. Behovslöshet skulle karakterisera den kristne i kampen; hård och mödofull var denna; när livet var som bäst, var det blott arbete och försakelse³⁾.

Många bevis finnas för att Rudbeckius livligt önskade askesens och syndasorgens bibehållande såsom ett inslag likaväl i den allmänna folkuppfostran som i kyrkotukten. I sin botpredikan å X sönd. eft. tref. citerar Rudbeckius bland hart när oräkneliga andra bibelställen även Joels 2 kap.: Vänder Eder till mig av allt hjärta med fastande, med gråtande och med sörjande; river edert hjärta och icke edra kläder, och vänder eder till Herren eder Gud! — Och även i sina många bättringspredikningar anbefaller han askes men icke i den påvliga, yttre, slaviska, systematiserade formen. Sålunda framhåller han i sin märkliga botpredikan över Dan. 9 kap. (s. A 4), att vi på de allmänna faste- och böndagarna böra alla med fasta och böner ödmjuka oss inför det gudomliga majestätet, bekänna våra synder och avbedja de välförtjänta syndastraff och plågor som oss på halsen ligga och än mer över huvudet hänga, om vi icke i tid göra bättring och sådant förekomma. Emellertid skola vi i det följande se många exempel på att han i kyrkotukten ofta krävde en askes och botgöring, som icke behövde innebära vittnesbörd om att inre ånger och bot förelåg⁴⁾. Liksom så ofta i livet och undervisningen är det alltså även i fråga om t. ex. de stora själsfränderna Petr. Jonæ Angermanni och Joh. Rudbeckii viljefostran och tuktverksamhet så, att teorierna visserligen kunde vara nog så vackra men att praktiken stannade långt bakom eller ej sällan kunde vara ganska oförenlig med förkunnelsen på predikstolen.

¹⁾ OL. PETRI Samlade skrifter I s. 378 o. f. Jfr Nova ordinantia s. 248 samt Årsböcker i svensk undervisningshistoria n:r 19 s. 23 o. f.

²⁾ Här om jfr senare kapitlet Allmosor.

³⁾ Ps. 90:10.

⁴⁾ Jfr t. ex. kapitlet Böter, Allmosor, Botstadier, Återföreningsakter.

K A P. 2.

Angivelse.

Enligt Mose lag skulle syndaren själv komma till prästen och där söka försoningen med Gud. T. ex. i Jesu testamente (I : 34) och i påvekyrkan krävdes därför, att varje människa och i all synnerhet större »syndare» skulle dels *självman* inställa sig för att bedja om både bestraffning (botgöring) och avlösning, dels ovägerligen fullgöra kyrkans botföreskrifter. En sådan bön och underkastelse ansågs vara desto naturligare, ju mer sann och djup ens ånger var¹⁾.

I vad mån dessa fordringar uppehölls, är ej möjligt att säga. Men de särskilt viljekraftiga kyrkoperioderna — och däribland även den rudbeckianska gammalprotestantismen — ådagalade sin nitälskan ej minst därigenom att de med krav och viten verkade för självangivelse.

Församlingens pastor borde nämligen äga ingående kunskap om den hjord, det fästningsmanskap, den menighet, för vilken han ägde herdens och väktarens utomordentliga ansvar²⁾. Han borde känna de lurande farorna för densamma och då ej minst äga kännedom

¹⁾ Testamentum Domini Nostri Jesu Christi, ed. Ign. Ephr. II Rahmani s. 80. Att ej personligen — eller, vid laga förfall, genom annan, befullmäktigad person — hemställa om avlösning, vore ett vittnesbörd om halsstarrighet, trots, förakt för kyrklig auktoritet. För sådant skulle bann i sista hand påläggas offentligt.

KOBER Der Kirchenbann s. 521. Åtminstone i påvlig tid vädjade man från templet till syndaren, om man ej visste hans namn eller uppehållsort. Enligt östgötalagens kristnubalk (flock XXI) skulle pastor stående i kyrkdörren tre söndagar å rad yttra i församlingsbornas närvaro: Den och den synden har någon begått i min socken. Nu beder jag honom komma till mig och uppgöra sin sak med Gud. Inställde sig den skyldige icke, skulle pastor gå till honom och bedja honom försona sig med kyrkan. Nekade han, borde prästen och »kyrkogodsets väktare» förmana honom, — varvid alltså andra, resp. tredje stadierna i Kristi väckelseserie (Matt. 18:16—17) fingo kyrkliga motsvarigheter. Kyrkogodsets väktare äro tydligtvis sexmännen, — vilket är ett av de tidigaste stöden för att dessa redan tidigt haft även pedagogiskt-judiciella uppgifter (jfr om kyrkorådet här kap. 8 s. 180 o. f.) 4 Mos. 3:8.

²⁾ Hes. 3, 33 och 34 kap.; Joh. 10.

om sådana brister och försyndelser, vilka liksom en sjukdom kunde förtära det religiösa livet och sprida sitt gift till omgivningen. Men självangivelsen kunde ju aldrig bli allmän och fullständig. Därför var det behöfligt, att *medmänniskor inberättade varandras förseelser*. Detta var så mycket nödvändigare, som församlingarna vanligen voro mycket stora och kommunikationerna dåliga. Och vare sig det var absolut nödvändigt eller ej, så borde det dock genomföras, ty minst ett tiotal bibelställen förordnade, att man borde hava akt på varandra, och det ingick i den rätt ortodoxa (hierarkiska) kyrkans väsen, att hennes »tjänare» skulle å ämbetets vägnar känna allt, handlägga allt, försona resp. bestraffa allt¹⁾. Synden var nämligen ingen privat angelägenhet. Där privatlivet ej var helgat av Kristus, var det förvisso en fara för individen själv och samhället. Tydligtvis kunde det knappast bliva tal om »privatlivets helgd» inför en nitisk präst eller inför alla dem, som rätt ville efterleva gamla och nya testamentets exempel och bud.

¹⁾ T. ex. 3 Mos. 19:17; Matt. 18:15 o. f.; 1 Tess. 5:11, 14; Gal. 6:1; Jak. 5:20. Detta rapporterade hade en motsvarighet i den germanska bonderätten samt i landskapslagarnas föreskrift, att om en person hittas dödad nära sin gård, hade grannarna vid högt vite skyldighet att angiva banemannen. En annan motbild hade rapporterandet i prästernas åliggande att till biskop och konsistorium anmäla dels sina ämbetsbröders felsteg, dels allas medelstora och större brott. I alla tider och överallt — och ej minst i Rudbeckii stift — gällde vad t. ex. Linköpings synod år 1600 utformade på följande sätt. Då beslöts: 2. »Att Presterne skulle granneliga achta på alla saker som vthij theras församblingh henda kunne, såsom ähr Hoor, Moordh, Menedere, Bolerij trosspillinger. och sedan gifua sine Proster thet tilkenna, och Prosterna sedan Episcopo och huilken thett icke efterkommer uthan antager sådana misdådare vthij sine Sochner och them kyrkiothienst bewijser eller dölia theras misgerningr skall warda priveredt. 3. Att inge Misdådare skole skickas hijt till Capitelet vthan pastoris bref, vthi huilka the grannelige skole alle saker tilkenna gifua, Och skola sådana misdådare komma hijt om Tiisdagz afftonen. Och om Pastor försumar thet skall han böthe 3 marker.» LDP Ala 1 s. 2.

Många präster vändades under denna skyldighet; somliga negligerade den med eller mot sin vilja. Vare sig de följde eller icke följde påbudet, ledo de förföljelse, förakt, hets eller straff därför. Men ordning och moral främjades genom åtydnaden i ej ringa grad. Och kyrkobokföringen torde hava tillkommit närmast på grund av sådant kontrollarbete. Jfr 1554 års svenska kyrkostatuter § 9, avtryckta hos GULLSTRAND Sockensjälvstyrelsens historia s. 189. Jfr här slutet på kap. Stora bannet a).

Liksom så många andra krav torde även anmälningsplikten ofta blivit utan verkan. Räddhåga, vänskap, meddelaktighet, kallelighet samt tanken på egna förmåner och förseelser torde medverkat till att anmärkningarna uteblevo. Allt efter som kyrkan blev nitisk, organiserad eller hierarkisk, förpliktade hon därför speciellt utsedda *tillsyningsmän* att göra angivelser¹⁾. Som vanligt fann hon i bibeln och i den äldsta kristna kyrkan stöd även härför. Gud själv sades hava utspanat Adams och Evas synder. T. ex. följande personer sades hava varit inkvisitorer: Jakob, Abimelek, Saul, David, Josua, Jehu, Nebukadnesar, Cyrus, Judas Mackabeus, Joh. Döparen, Kristus, Petrus, Dominicus, påvarna²⁾. En sådan motivering medverkade till uppkomsten av t. ex. institutionen byvaktare samt inkquisitionen. Jesuiternas nit drev dem att intränga över allt och i synnerhet i biktstolarna, för att förskaffa sig kännedom om vad som försiggick i vars och ens hem, bland ungdomen, hyresgäster, resande etc. Ur rätt ledd nitälskan för Guds rike hava sprungit de mest sublimes självuppoftningar i mänsklighetens historia. Ur missriktad nitälskan för gudsstaten och dess enhet uppkom det kanske mest ohyggliga inslaget i mänsklighetens historia (inkquisitionen).

¹⁾ Dessa kunde också göra förundersökningar. Enligt Jesu testamente (I: 37) borde sålunda diakonen, om han var duglig därtill, verkställa undersökning och förhör samt avgiva rapport till presbytern eller till biskopen när något större eller mindre brott begåtts. Dessa skulle sedan förhöra och undervisa syndaren. Testamentum edidit RAHMANI s. 90, jfr 80.

²⁾ HOENSBROECH *Das Papsttum* (1904) s. 8—11; 32: En krigslist gent emot albigenserna motiverade påven med Pauli ord: "Enär jag illfundig var, har jag fångat Eder i bakhåll". (Var nämnda uttryck står, 2 Kor. 12: 16, har benäget påvisats för mig av Biskop S. STADENER, Strängnäs.) — Staterna borde utan minsta prövning av fallet fullgöra inkvisitionsdomstolarnas domar (vara "påvens skarprättare"). Regeringarna lydde över hövan, drivande oräkneliga människor i döden (och brännande därjämte även mycken religiös "kättar"-litteratur på modersmålet).

T. ex. enligt synodalbeslut i Toulouse 1229 skulle i varje pastorat biskoparna låta kyrkoherden och flera lekmän edligen förplikta sig att uppsöka och anmäla kättare. Varje manlig person f. o. m. 12-års-åldern och kvinnlig f. o. m. 14-års-åldern måste vartannat år edligen utfästa sig att anmäla kättare. Såsom kätterier vore att anse bl. a. uraktlättheten att bikta tre gånger årligen. MANSI *Concil. Collectio* 23 sp. 196.

Calvin skapar t. o. m. ett särskilt institut för oförmodade husbesök, därvid ett kyrkoombud och en polisman tillsammans skulle verkställa undersökningar. Naturligtvis urartade detta förr eller senare till spioneri. Till sådana ensidigheter gjorde sig visserligen den lutherska kyrkan vanligtvis ej skyldig, men tydliga tendenser i samma riktning funnos dock i den verksamhet, som uppmuntrats av Luther och som bedrevs dels av det allmänna prästadömet, dels av de på prästerligt initiativ tillsatta by- och kyrkvaktarna¹⁾.

I Norden framhöll sålunda t. ex. biskop Palladius i Roskilde, som bedrivit studier i Tyskland, att inneboende och grannar borde underrätta pastor om dem som levde illa. Eljest vore de att betrakta såsom medskyldiga och komme förvisso både att smittas av synden och dömas med brottslingen²⁾. Och i Norrländsk kyrkolag (§ 72) stadgas, att den som ej yppade en annans straffbara förseelse, skulle böta 1/4 mot denne, för att han med sitt döljande styrkt honom uti hans synd. I Rudbeckii och Laurelii stift citerar lektorn, kapituläris och prosten Gühræus bland annat ett tiotal bibelställen samt en utförlig vädjan av Luther om en allmän kontroll resp. anmälningsplikt. Också synas de ovanligt ingående redogörelserna för brott och för misstankar om brott i Rudbeckii stift vittna om förefintligheten av ett utbredd kunskapande³⁾. —

¹⁾ Jfr HALL *Ur folkdisciplineringens historia* I s. 17 om Luther o. a. samt s. 13 o. f. om det allmänna prästadömet.

²⁾ Visitatz Bog s. 124 (1872): den är "saa god, der holder, som den, der faaar. De mue icke tie met saadant folck, vden de ville bliffue fordemde met dem: oc der pleyer end tit at komme ild vdi en mands huss vdaff hans nabois huss".

³⁾ Gühræi *De Disciplina* i Be 4 VGB § 13; översatt i HALL *Ur folkdisciplineringens historia* I. Förvisso är Rudbeckius av alldeles samma mening som den, hans vän och närmaste efterträdare på biskopsstolen ger uttryck åt på följande sätt: Åhörarna skola "af predikestolen förmanas och först undervijsas, at the icke genom sit stillatigande göra sikh deelachtige af andras synder och theas medhfoliande straff, samcka Gudz wrede och hembd öfwer sikh, ty wee them, säger Propheten, som kalla thet onda godt, och thet godha ondt. Samtyck icke, sadhe Tobias åt sin son, till nagon synd . . . then är osäll och hafwer ingen welsignelse til at wenta af Gudh, som holler medh the onskfulla och hemliga eller uppenbara syndare . . . Skola förthenskul bådhe Lärare och åhörare effter Gudz och höga Öfwerheetennes wilia och befalning, wara förpliktade til at uppenbara och angifwa the synder, som the weta godh beskedh om, at en eller annan

Många bistodo säkerligen gärna prästen med upplysningar till följd av glödande religiöst nit. Men andra torde varit budbärare av mindre rena motiv. Efterlevnaden av Augustini o. a. s sats »Vad i hemlighet syndats, skall i hemlighet straffas», torde många ha omöjliggjort genom att till följd av sladderaktighet eller ovänskap göra den jämförelsevis hemliga synden allmänt känd¹). Men därmed hade de ock förorsakat, att det dåliga exemplet smittade flera, att de rätta församlingsmedlemmarnas sorg blev större samt att förmaningen och bestraffningen i enrum (hemlig kyrkobot) måste förvandlas till öppen kyrkoplikt (offentlig botgöring och avbön). Också medverkade anmälningsplikten till utbredning av häxförföljelserna — först inför kyrkliga, sedan inför världsliga myndigheter —, något som i auktoritetsbundenhetens tidsepoker måste anses såsom synnerligen förtjänstfullt, enär ju Gud i gamla testamentet befallt, att häxor och deras uppdragsgivare skulle dödas²).

K A P. 3.

Bikt, tillrättavisning och hot.

A. Privatbikt.

Efter erhållen kännedom om att någon gjort sig skyldig till en förseelse, hade pastor att ställa »syndaren» till rätta inför dennes eget samvete och inför Guds lag samt att undervisa honom om återupprättelsens väg — allt i enlighet med eller, rättare, i viss omtolk-

hafver begångit, och ther medh samcket syndastraffet, icke allenast öfwer sigh sielf, utan och öfwer heela fäderneslandet⁴. — Rom. 1:32. Sv. synodalakter I s. 23, II s. 59, 68. Laurelii kyrkoordningsförslag s. 211, 212 (jfr 355), citerande Es. 5:20, Tob. 4:6 och Ps. 1:1. Laurelius hade dock tidigare sett sig föranlåten kritisera Paulini intresse för klagomål i privata angelägenheter. HACKLIN Laurelius I s. 85 o. f.

¹) Flerstädes i Rudbeckii domkapitelsprotokoll berättas om grannhustrur o. a. kvinnor, som »oförmärkt» hört på när andra kvinnor berättat om otäcka synder. Ibland ledde skvallret ej till åtgärder. I. ex. VDP 1623 ¹⁰/₁ VI.

²) 3 Mos. 20:6, 27; 5 Mos. 18:10—12; jfr Job 24:19.

ning av bibeln. Den felande behövde påminnas, att han stod under en högre vilja än det egna godtycket eller själsväldet. I alla tider hava sådana åtgärder befunnits vara av den största betydelse¹).

Mose, Johannes Döparen, Jesus, Paulus o. a. hade i bibeln manat dels de brottsliga att avlägga syndabekännelse, dels prästen och församlingsmedlemmarna att meddela undervisning och giva förmaningar. I gamla testamentet och i den första kristna kyrkan funnos emellertid blott få speciella institutioner för syndares återkallande. Men efter hand verkade kyrkan allt mera för att felande ej skulle lämnas vind för våg. Hon insåg nämligen, att det skulle vara en inför Gud straffbar försummelse att lämna dem utan ordnade tillfällen att påverkas av Guds ords kraft. Sådana tillfällen voro desto mer av nöden, som de flesta ännu voro analfabeter²).

I bibliska och gammalkatolska krav på syndabekännelse inne- låg ofta skyldigheten att *erkänna varje synd och alla detaljer*. Ananias och Saphiras öde visade de skräckinjagande följderna av att söka undkomma denna förpliktelse.

Med utgångspunkt i t. ex. Herrens ord (3 Mos. 6:7), att man erhåller förlåtelse för det man erkänt sig skyldig till, fordrade påvekyrkan räkenskap i avseende å varje underlåtenhets- och verk- synd. Med sin vanliga systematiseringsiver krävde hon t. o. m. att man i biktstolen skulle klargöra sin ställning till varje synd och syndagrupp och det enligt ett bestämt schema eller frågeformulär. En mängd botstatuter i utlandet och Sverige begära sålunda svar rörande alla de olika synder man begått eller underlåtit med de fem sinnesorganen och de olika själsliga huvudgrupperna³).

¹) Även senare tiders skolmän ha ju funnit dem synnerligen väl leda till önskat resultat. Jfr P. BARTH Erziehungs- und Unterrichtslehre (1919) s. 487, som upptager flera källanvisningar.

²) 3 Mos. 4:28; 5:5; 6:4, 7; 16 kap.; Matt. 3:1; 23 kap. Luk. 12, 13 kap.; 2 Tess. 3:15. Enligt Jesu testamente (I:40) hade de speciella församlingsankorna i den första kristna kyrkan rätt att i enskildhet förmana kvinnliga syndare, vid behov tillkalla vittnen (Matt. 18:16) samt slutligen föra de förra till biskopen.

³) Sålunda borde man i avseende å ögonen redogöra för bland annat om man med lustelighet såg fåfång ting [= onyttigheter] eller dem som draga till synd eller ond åstundan eller snöd och syndelig uppväckelse, som är unga kvinnor, fagra pigor, kosteligt kläde och annat slikt. I av-

Dem hade varje människa att varje dag och natt värja sig för. Vidare borde man söka uppnå de religiöst-etiska »dygder», som kyrkan uppställde såsom mål för individens strävan. Så t. ex. uppställdes mot högmod ödmjukhet, mot avund kärlek till nästan, mot vrede tålmod, mot likgiltighet andens fullhet (largitas); mot girighet givmildhet, mot lyx avhållsamhet, mot lösaktighet sinnesrenhet (kyskhet)¹⁾.

I motsättning till de stränga kraven att alla synder skulle uppräknas och att det skulle ske inför prästen, hade ju David yttrat

seende å hörseln: om man gärna hörde vad som var onyttigt, olovligt, mycket fult och ohöviskt samt om man sökte däri lusta och hugnad; om man gärna hörde baktal, ärerörligheter, hat, skymford o. d.; om man ej villigt hörde talas om andras goda gärningar, dygdeliga umgänge, lov eller pris, framgång eller upphöjelse; om man ogärna mottog god kunskap, nyttig tillsägelse eller tillrättavising, hälsosamma råd, Guds ord eller de ord som drogo till gudstjänst, hälsosamt leverne och evigt liv. I de inre sinnena komme ond uppväckelse med tankar, ond åstundan och snöda lustar och det ej endast i vaket tillstånd utan jämväl i sömnen. Dennas snöda drömmar exemplifierades ingående på ett för medeltidens och — jämväl i ej ringa mån — gammalprotestantismens bot- och tankevärld karakteristiskt sätt, i det att könslivet överallt tog huvudparten av spörsmålerna och syndafruktan. Inför »de sju dödliga synderna» och deras många underarter ställdes man därpå och fick sålunda röja sitt samvete i avseende å högfärdens sex species: olydnad, självförhärligande, skryt, förakt för andra, övermod, hårdnackenhets. Å avundens fem döttrar: hat, bakdanteri, osämja, skadeglädje, bedrövelse över andras välfärd. Å vredens sex arter: kiv, rop, misstycke, ärekränkning, skymford, uppbrusning. Å den andliga förkrypphetens (jfr här kap. 6 A): knorr, småsinthet, ondskas, förtvivlan, slöhet, ostadighet. Å girighetens: stöld, rov, svek, ocker, simoni (= avyttring av kyrklig egendom), mened. Å överflödets: svalg, dryckenskap, glädje i synden, andlig orenhet, storordighet, slapphet. Å lösaktighetens: andlig blindhet, flyktighet, obetänksamhet, hat till Gud, egenkärlek (amor sui), vidskepelse. — Detta enligt vadstenadiakonissan Ingeborg Gerdtzdotters anvisning till bikt, tryckt i Samlingar utg. af sv. fornskriftsällskapet XXXIII. Jfr ock C 223 UUB: Frågor om tro på »dagaväljande», drömmar, huldror, maran etc. Jfr en nedertysk biktspegel från 1400-talet; REICHMANN Ein Jahrtausend III s. 237. — I en vision hade Ansgar måst bekänna *alla* sina synder för Gud, innan han fick avlösning. MIGNE Patrologiæ cursus, series II Tomus 118 sp. 965. Och Loyola led djupa kval över att han måhända icke erkänt varje synd, ehuru han biktade (och mottog nattvarden) varje söndag. Die Klassiker der Religion von G. PFANNMÜLLER VI (1913) s. 59.

¹⁾ Oftare än andra kallades dessa sju synder (inre) dödssynder.

till Gud: »Ho kan märka, huru ofta man bryter? Förlåt mig mina hemliga brister!» I enlighet härmed framhåller Luther, Ol. Petri o. a. unglutheraner omöjligheten av att vidhålla den tidigare ståndpunkten¹⁾. Denna nya åskådning måste medverka till minskning i biktfrekvens och prästmakt — något som den gammallutherska kyrkan kunde gilla nästan lika litet som påvekyrkan det kunde.

Även inom den gammalprotestantiska kyrkan gavs därför åtminstone fram till och under Rudbeckii biskopstid ett stort utrymme åt biktinstitutionen. Denna framträdde visserligen i reformerad gestalt, men ej få uttalanden vittna om att pastorerna sökte bibehålla mycket av de katolska biktkraven. Så var fallet t. ex. enligt Nova ordinantia²⁾. Åtminstone de sammanfattande frågorna om bekännelse, syndaånger, tro och framtidslöfte, som ofta förekommo i den katolska bikten, gå i sak och delvis ordagrant igen i gammalprotestantiska botböcker och kyrkohandböcker i fråga om bikt, resp. återintagningsakter. I fråga om större syndare äro nämligen de senare en repetition av den hemliga biktens huvudpunkter³⁾.

¹⁾ OL. PETRI Saml. Skr. I s. 379—381, 387—390; III s. 147—148. — Om den tydliga motsättningen mellan dessa män, katolicismen och Rudbeckius jfr HALL Den kyrkliga folkdisciplineringen I s. 22 o. f.

²⁾ Aa s. 239. Jfr t. ex. 1571 års kyrkoordning s. 66 med 1551 och 1561 års agendor och de från Lauenburg lånade »nya» inslagen i 1619 års kyrkoordningsförslag s. 436. De nämnda agendorna äro avtryckta i Årsböcker i svensk undervisningshistoria 21. Jfr här kap. Återintagningsakter. — Enligt Origines, Basileios, Gregorius Nicænus, Chrysostomos o. a. borde man så helt omvändas, att man lovade Gud med det, som man förut smädat honom med. Det upptages i Nova ordinantia (s. 244—247) samt mera kortfattat i kyrkoordningen 1571.

³⁾ Man kan t. ex. jämföra frågorna rörande tredje budet i dels vadstenaabedissan Ingeborg Gerdtzdotters biktbok (från senare hälften av 1400-talet), dels Nova ordinantia s. 239. — Ännu i dag fordrar den katolska kyrkan samma slags själsrannsakan. Dennas frågor angivas t. ex. i Manna, Katholisches Gebet- und Gesangbuch für Böhmen (Prag 1918) på följande sätt (s. 87): 1) När senast har jag biktat? 2) Har jag förtegit någon svår synd? 3) Har jag då uppriktigt ångrat mina synder och föresatt mig att aldrig mer begå sådana? 4) Har jag mottagit kommunien, medan jag var bunden i en svår synd? 5) Har jag förrättat den ålagda bikten? 6) Har jag efter min förmåga åter gottgjort den skada jag tillfogat min nästa? — Vid de olika budorden skall man i biktstolen helst angiva, huru många gånger man gjort sig skyldig till varje där antydd underlåtenhets- och verksynd. — I nämnda Manna framläggas (s. 90—91) följande kyrkans fem

Hos oss yttrar t. ex. den med Rudbeckius andligen befyrdade f. d. kyrkoherden i Västerås stift växjöbiskopen Petrus Jonæ¹⁾, att om man skall övergiva synden, så måste man först bekänna den och sedan för Gudi och hans tjänare intet neka, intet undskylla, intet besmycka, intet skjuta skulden på en annan utan giva Gudi den äran och rättigheten att han vet bättre än vi själva, huru och vilka synder vi begått. Ty han vet bättre än vi, huru det är ställt med oss. — I fråga om Rudbeckii stift skall här på avd. om medelstora bannet meddelas bl. a. ett uppskakande fall rörande en länsmanshustru, som ej skulle begravas på kyrkogården därför att hon ej erkänt en för övrigt till synes mycket vanlig synd för sin själaherde. I ett annat fall hade en prästman meddelat en döende syndare nattvarden. Senare fick domkapitlet veta, att denne dessförinnan ej erkänt sin synd, varför prästen fick plikta och mannen begravas norr om kyrkan²⁾. Liksom länsmanshustrum skulle han alltså räknas till de osaliga, enär kyrkan hade hand om himmelrikets nyckel — allt i en visserligen förtegen eller förtolkad likhet med påvekyrkans åskådning samt i uppenbar strid mot den unge Luthers och den svenske reformatorn Ol. Petris bibeltolknningar.

Kraven t. ex. i Sveriges tuktstadga 1561, kyrkoordningen 1571 och de närmast följande förslagen, att syndaren skulle noggrant redogöra för synden, avse dock tydligtvis ej alla fel utan blott det, för vilket han anklagats och nu kommit till kyrkdörren för att avbedja. Man torde härav kunna draga den slutsatsen, att den icke för särskild synd anklagade egentligen borde i biktstolen helt erkänna alla de synder han begått ifrån senaste biktstillfället, varemot en anklagad möjligen kunde få nöja sig med att inför prästen er-

bud: 1) Du skall fira de påbudna helgdagarna. 2) Du skall på sön- och helgdagarna med tillbörlig andakt åhöra den heliga mässan. 3) Du skall hålla de påbudna fastedagarna. 4) Dina synder skall du årligen bikta åtminstone en gång för kyrkoherden och vid påsktiden mottaga altarets heliga sakrament. 5) Du skall ej hålla eller deltaga i fest på förbjuden tid [”jag har å förbjuden (”geschlossenen”) tid deltagit i offentliga danstillställningar“]. I Manna fordras (s. 82 o. f.) självrannsakan, syndakännedom (Gewissensforschung), ånger, allvarlig föresats att bättra sig, bikt, gottgörelse.

¹⁾ En Predican Om Boot och Bättring; 1618; citerande Syr. 17. Den ingår i förf:s En christelijgh... utläggningh. Citatet: s. 453 o. f.

²⁾ VDP 1630 7/4. Jfr aa 1622 21/5; 9/8 III. Jfr här s. 75, 122.

känna den ifrågavarande förseelsen och de med denna förknippade omständigheterna.

[Enligt bibliska och kyrkliga förebilder skulle prästmannen även försöka medverka till *syndaånger* och *bättring*. En hel litteratur här- om uppkom, prästen till handledning; den hör mestadels till en undersökning om undervisningen. Blott några antydningar om huvudpunkterna i de lutherska biktförmaningarna må här göras¹⁾.

I biktstolen eller vid de av pastor i religiöst syfte gjorda besöken i hemmen måste han ofta hålla varnande och bestraffande samtal med en eller flera, kanske alla medlemmar av familjen med anledning av någon skötesynd²⁾.

Vidare kunde prästen egga till ökad *pliktuppfyllelse* mot Gud,

¹⁾ Föreskrifterna i lutherska kyrkan rörande dessa slag av ”skriftermål” äro naturligtvis ofta ganska överrensstämmande med varandra; så är t. ex. fallet i många tyska stadgar samt i Sveriges kyrkoordning, som i mycket efterliknar Brandenburg—Nürnbergskyrkolag 1533 samt Preussens 1544, 1568. Ordagrant efterliknar hon de sistnämnda t. ex. i fråga om undervisningen rörande ”kyrkopliktens” rätta art (vår kyrkoordning s. 71; E. SEHLING Ev. Kirchenordnungen IV s. 71, 96). Flertalet regler upptagas naturligtvis även i våra kyrkoordningsförslag 1608 och 1619, vilka som vanligt dessutom upptaga mera ingående detaljer och mera fordrande föreskrifter i enlighet med den kraftfullare regim, som förts t. ex. av biskoparna eller superiintendenterna Wigandus (i Sachsen och Mecklenburg) samt Pouchenius (i Lübeck). Den sistnämnde hade avfattat den neder-sachsiska kyrkolag, som var mönstret just för dessa våra kyrkolagsförslag. — De många uttalandena i den medeltida bikten: Jag har av efterlåtenhet underlåtit det dagliga bedjandet etc., har Rudbeckius måhända haft till förebild, då han i sin predikan över Daniels bön yttrar, att åhörarna borde säga sig, att just till dem voro predikans alla förebråelser riktade. (Aa sid. D. v:o o. f.). Där om jfr HALL Den kyrkliga folkuppföstran (1919) I—III s. 131 o. f.

²⁾ Ej sällan gick kristlig nitälskan i ett slags inre mission till dem, som kyrkan hade svårt att nå eller som hon ej kunde vinna så helt och fullt hon ville. Särskilt torde själasörjaren beaktat endrätten mellan familjens medlemmar inbördes samt mellan dem och tjänstefolket — såsom tidigare kyrkostatuter åstundat och såsom sedan t. ex. Laurelius och 1686 års kyrkolag anbefalla. Jfr WIGANDUS Vom Straffampt (1564) s. E 2 v:o, F 4 o. f. Och ofta torde han hava på sådant sätt bemödat sig att få delikgiltiga att inställa sig vid de offentliga katekesexamina eller vid gudstjänsten, att bedja eller att gå till Herrens bord — såsom det även anbefalldes i Paulini ärkestift. Uppsala domkapitels protokoll 1643 11/5; 1646 4/12.

mot medmänniskorna eller i yrket. Så få prästerna privatim i hemmen förelägga lagen för den motspänstige, evangelium för de ödmjuka, såsom ärkebiskop Martini uttryckte det å en synod i Uppsala, det är Rudbeckius där blev professor.

I viss likhet med tusenåriga, ofta upprepade uttalanden betona kyrkoordningen samt kyrkolagsförslagen 1608 och 1619 ävenså, att pastor borde giva den brottslige *råd* huru han skulle ytterligare taga sig till vara för den synd som han hade varit i fallen, huru han sig hålla skulle med ätande, drickande, klädande etc. Vidare vore det nödvändigt att låta den biktande eller skriftande bindas medelst *löften* för framtiden. Han borde alltså lova att vinnlägga sig om gudsfruktan och bön, att undfly lockelser till synd och att övergiva sina fördömliga laster, vilka åstadkomme stor förargelse.

Så och på andra sätt borde prästmannen undersöka, huruvida syndarna efter bästa förmåga, så som vår kyrkoordning 1571 — i enlighet med t. ex. Jesu testamente — föreskrivit, uppfyllde bibelns och kyrkans krav på både kvarstående och uteslutna medlemmar. Därav kunde han sluta sig till om de i tro och frimodighet svaga behövde *stöd* och *mod*, om delinkventen »ödmjukade sig» samt om sålunda varningsgrader och »botemedel» skulle skärpas eller kunde mildras.]

Mildhet mot de botfärdiga syndarna anbefalles tidigt t. ex. av

Till pastor kommo emellertid blott ett fåtal syndare självmant eller genom andras "kunskapande". Sjalaherden hade då att göra såsom Jesus själv: uppsöka dem. Bland andra nöjde sig biskoparna Ol. Martini, Petrus Jonæ Ang., Paulinus och Krokus ej med predikan i kyrkan, utan de underströko behovet och nyttan av att prästerna direkt hänvände sig till individer och hem. Rudbeckius yttrade detsamma i en predikan inför konungen, varvid han i mycket följde nyssnämnda utländska förebilder. När prästerna sågo Guds bud förgätas eller försummas av överhet eller undersåtar, skulle de, framhåller Rudbeckius, påminna och förmana de felande privatim. Talaren hade ju ock själv mod att så ställa sin älskade konung inför dennes eget samvetes domstol. — Denna tankegång återfinnes senare i Rudbeckii studiekamrat Nic. Krokii likpredikan över Rudbeckii kommittékamrat från 1619 års kyrkolagsarbete Petrus Jonæ (s. C v:o): "Wij welé tya [= tuga] stilla, wij vthrätte icke myckit medh vårt straffande. We, we, Ezech. 33". Jfr HALL Folkuppfostran (1919) s. 126, 141, 185. Beatum regis sc. s. 264. Apg. 20:20, 21. — Laurelii kyrkoordningsförslag s. 395; 1686 års kyrkolag kap. 24 § 22.

Jesus och Paulus samt i den pseudoapostoliska skriften Didaskalia. Ej sällan användes därvid bilden av en läkare, som försöker alla milda medel, innan han griper till operationskniven. Såsom Seneca använde även Rudbeckius denna bild åtminstone ur allmänt didaktiska synpunkter¹⁾. Ävenså efter bibliska mönster förekommer ej sällan bilden av herden; kyrkoherden fick sin titel och biskopskråkan sin tredelning därav. Hos Paulus, Chrysostomos och Augustinus samt i Didaskalia och i vår Nova ordinantia återfinnas dessa eller andra bilder och därtill knutna förmaningar om hjälp, vänlighet, välvilja²⁾. Dessa egenskaper anbefalles även i skilda lutherska länder. Vad som t. ex. i Brandenburg-Ansbachs Abschied 1526 upptages härom, det återgives nästan ord för ord i vår kyrkoordning (samt i förslagen 1608 och 1619) på följande sätt: De unga och »enfaldiga» borde prästen fara lämpligen och varligen fram med vid bikten och icke förskräcka dem med hårda eller okloka ord, på det att de ej måtte bli förhärdade eller ej underlåta att komma igen³⁾ (aa s. 66, XXVIII, resp. 417).

¹⁾ Matt. 9:12; 18:15, 16, 21—35; 2 Kor. 2:1—11. Didaskalia et Constitutiones Apostolorum edidit F. X. FUNK I 1906 s. 76, 128, 136, 142, 246, 344. SENECA Opera, Avrelia 1628 s. 683, jfr 585 o. f. RUDBECKIUS Oratio De officio Docentium s. B 4 v:o. SCHILLING-SINTENIUS Corpus juris II s. 806.

²⁾ Enligt Paulus borde herdarna anklaga och förebrå i all mildhet och visdom (2 Tim. 4:2). På i viss mån motsvarande sätt yttrar därför Chrysostomos (på tal om bannlysning), att medan man ju måste anklaga och fördöma gudlösa lärosatser och sådana som utgå från kättare, så bör man skona människorna och bedja för deras frälsning. Och Chrysostomos lärjunge Augustinus säger (i fråga om bergspredikan), att vi borde ihågkomma den mänskliga naturens skröplighet, så att icke hätskhet utan medlidande ledde våra förmaningar eller förebråelser. Sålunda borde man visa kärlek mot de utestängda. Detta uttalande citeras i t. ex. vår Nova ordinantia (s. 261), Rudbeckii själsfrände. MIGNE Patrologiæ cursus, græca 47 s. 635; serie I 34 s. 1229 o. f. Jfr not 1 här s. 33 om Didaskalia.

³⁾ Enligt den gammallutherske roschildebiskopen Palladius borde prästerna varna och undervisa de felande tre gånger och därvid mana dem till bättring. Om pastor icke tidigt nog varnade och bannlyste syndarna och om han sålunda försummade någon själs salighet, skulle han komma ännu djupare in i helvetet än de. De skulle ligga och ropa på honom till evig tid. PALLADIUS Visitatz Bog (1872) s. 63—64, 123—125. Detta utgör ett belysande exempel på den hovsamhet, nit, kraft och stränghet, som fanns hos gammalkatolicismen och som vi finna även hos Palladii själs-

I samma anda om än ej på ordagrant samma sätt yttrar sig Nedersachsens kyrkoordning 1585¹⁾, och i översättning därifrån tillägga därför våra kyrkoordningsförslag 1608, 1619, att ej prästens

fränder Laur. Petri, Rudbeckius och Petrus Jonæ Ang., vilkens Cursus visitationis (1604—1605) i någon mån kan sägas vara ett svenskt motstycke till Palladii Visitatz Bog.

I viss anslutning t. ex. till Jesu testamente (I: 81) framhöll det enda bevarade exemplaret av 1561 års svenska kyrkoagenda härvid — och 1571 års kyrkoordning samt de följande förslagen återgiva det i sammandrag — att prästmannen borde rannsaka, huru den skyldige var "tilsinnes, om ther och är någon rett bekennelse eller och ånger for syndena, ödmucktt [= ödmjukhet], Troo och sanskyllig bättringh". I vidrigt fall borde prästen troget och allvarligt förmana honom, "giffuandes honom fore aff then helge Scriffth och Gudz Laagh: huru stoor och forskräckelig hans fharlighet och Siälawåde är, att han ther aff til euentyrs måå komma sigh i hugh". Var sådan bättringshunger för handen, då finge t. o. m. enligt denna mycket kuriabefryddade, strängt gammallutherska tuktstadga gärna yttre botgöring försvinna. [Avskriften har i den första av de här citerade meningarna ordet "eller" i st. f. "idher" (= ånger), vilket tydligtvis är skrivfel. Jfr HALL Ur folkdisciplinerings historia II s. 147, 156].

Testamentum Domini Nostrî Jesu Christi, edidit Ign. Ephr. II Rahmani s. 72—75.

Nova ordinantia framhöll, att man (i olikhet med vissa påvliga) ej borde banna, fördöma och antvarda syndaren åt djävulen till liv och själ, ty "så lenge en leffuer, så är hopp at han kan sig bättra". Enligt Paulus borde vi, säger stadgan, "bruka kärleek emott honom [= den brottslige], på thet han må blyas och haffua sorgh och bedröffuelse ther aff, att han är vtskutin ifrå församblingenne, och må så kunna besinna sigh, och falla til fögo och bettra sigh, att hans ande må saligh warda . . . I all straff skal man see huru man skall och kan hielpa then brottslige, så att han icke skils widh then frijdh, som är i Christo Jesu, vthan han vnuender sigh tijt, tädan han fallen är. såsom AUGUSTINUS och CHRYSOSTOMUS ther om herliga lära . . . och kan skie, att thet som siukt är warder genom then affsöndringen helbregda gjordt"? Nova ord. s. 260—262; jfr 202—203, 246—264. MIGNE Patrologiæ c. ser. I T. 44 sp. 944; græca I T. 48 sp. 949—952. Om milda tillvägagångssätt jfr JOH. MATTHIAE Pastoralis zelotypia (Opuscula s. 138 o. f.). — Ansbachs Abschied: RICHTER KO I s. 52

¹⁾ Den upptar även frågor och svar i biktstolen (kap. X). Skriftermål (bikt) före nattvard borde alla undergå på lördagens för- eller eftermiddag vid biktstolen i templet. Blott en i sänder finge där infinna sig, medan de övriga kommunikanterna som under bön och andakt borde uppehålla sig i andra delar av kyrkan, ej skulle störa och höra vad vid bikten förekom. Sådant "tillopp" ägde dock rum, säger stadgan, vid de stora högtiderna påsk, pingst och jul, då flertalet av gammal vana gingo till Herrans bord

bitterhet och onda uppsåt utan Guds ord borde vara avgörande i fråga om straff och avlösning, om löse- och bindenyckeln. I enlighet härmed uppmanar sedan ärkebiskop Kenicius år 1614 sitt prästerskap att förlåta syndarna och att icke hava långligt hat till dem, »androm till förargelse etc.» Hans efterträdare (Paulinus) varnar enträget för missbruk av bindenyckeln, och riksprästerskapet instämmer däri. I sitt skoltal 1610 yttrar på samma sätt Rudbeckius, att medan strafflöshet är orsak till att mycket ont sker, så avskräcker i stället en alltför stor och obeveklig stränghet många från den rätta vägen. I sitt ej långt efter biskopstillträdet hållna tal om prästernas plikter manar han dem att ej försumma Kristi serie av bättringsmedel. De finge ej låta sig avhålla från sin plikt därutinnan av hänsyn till frid, vänskap, börd o. d.

I likhet med t. ex. nya testamentet, kyrkoordningen, Petr. Jonæ Wex. samt kyrkolagsförslagen 1608 och 1619 (jämte, senare, bröderna Matthiæ) är Rudbeckius angelägen att i sin hårda tid betona mildheten, förebyggandet, de lägre straffgraderna och i allmänhet ett stegvis förfarande. Det sker ofta i tämligen oväntat positiva och bevekande ordalag¹⁾.

Blott svaga och havande borde infinna sig till bikt på söndagsmorgonen. — Dessa krav igenkänna vi sedan i Paulini anspråk, att kommunikanterna — för övrigt tvärt emot kyrkoordningens påbud 1571 sid. 83 — borde skrifa några dagar före söndagen, t. ex. på fredagen. Utom fredagen påtänktes väl då i första hand onsdagen, eftersom å en av dessa veckodagar veckopredikningar skulle förekomma å landsbygden och å båda i städerna. Enligt hans tillsägelse borde de som ej lydde honom (utan kyrkolagen), taga sin hatt på och draga till helvetet. Årsböcker i sv. undervisn.-hist. 19 s. 121, 122, 125, 131—132, 134, 135, 137; jfr 150—151, II s. 149—150.

¹⁾ Beatum regis sceptrum (Joh. Rudbeckii samlade krigspredikningar) s. 192. Såsom PETRUS JONÆ Ang. (Wex.) Cursus visitationis s. 208, 237 tidigare framhållit, att ofta tröstpredikningar mera "blöta" en människas hjärta, än lagens utläggning det mäktar, så manar Rudbeckius i talet om prästernas plikter (s. C o. f.), att de borde noga beakta, hurusom Kristi och apostlarnas predikningar vore fulla av den ljuvaste tröst mot synden, mot kors och bedrövelse, ja mot själva döden; de vore som en himmelsk farmakopé, i vilken botemedel finnas mot vilket som helst ont, det där kunde vederfaras människan i detta liv. Och biskopen lägger sina prästmän på hjärtat att "i dessa yttersta tider" ej töva med att meddela tröst, hugsvalelse och syndaförlåtelse åt de många kvalda och bedrövade. Såsom den fattige vore pliktig giva sin kyrkoherde tionde, därför att han var kyrkoherde, så borde prästen fara sakta med den fattige, därför att denne

Även i Rudbeckii domsprotokoll givas ett flertal exempel på att man mildrade eller skärpte domslut med anledning av att syndaren ådagalagt tydlig ånger resp. visat halsstarrighet, samt att råd och förmaningar gavs rörande framtida renlevnad. Även löften avfordrades, ja skriftliga förbindelser krävdes rörande en brottslings kommande liv eller i varje fall i avseende å en viss synd eller ett visst rättsfall.

Det är sålunda i stora drag ett årtusens praxis, som Emporagrii och 1682 års kyrkolagsförslag ansluta sig till medelst det uttalandet, att »skriftefadern» skulle, emellan kyrkans övriga åtgärder med syndaren, vid behov kalla honom hem till sig och noggrant giva akt på huru den brottslige låter sin synd gå sig till hjärtat; efter det intryck, han fick, borde han lämpa förmaningar, hot och tröst av Guds ord samt avkorta eller minska tiden [= utestängningsperioden]¹⁾.

var fattig. — I stadgarna för Rudbeckii konsistorium i Falun föreskrives, att ingen borde med bannor eller med onda ord bliva överfallen. Med "beschedligheet" skulle de skarpa åtvarningarna uttalas. "Ohöflige ord" borde undvikas av både nämnd och parter. H. LUNDSTRÖM Undersökningar och aktstycken s. 99 o. f. I en predikan, som Rudbeckius höll i Västerås' stift både före och efter biskopstillträdet, yttrar han följande, som eljest föga träder i dagen i hans tid eller i hans stränga doms- och visitationsprotokoll. "Här skole nw alle troghne Predikanter och Siälasöriare lära vthaff Christi exempel, hurwledhes the skola stella sigh emoot them som swaghe äro i Troone, och icke så alt kunna förstå och begripja thet them sagdt warder. Nemligha. At the icke skola rosa eller loffua theras swagheet och twiffelachtigheet; Vthan the skola straffua [= förmana, tillrättavisa] them, doch medh all sachtmodigheet, och see til at the kunde vnderwijsa och lära them bättre, at theras troo må ther igenom styrkt warda. Thet som icke kan skee på en dagh, thet kan skee then andra eller tridhie. Thetta budher oss Apost. Paulus vthtryckeligha [Rom. 15:1; 1 Kor. 9:19--22]... Them swaghom är iagh swagh worden, på thz iagh må winna the swagha. Jagh är hwar man worden allahanda, på thet iagh skal jw någhra saligha göra. Thet samma skola andre Predikanter och Lärare efterfölia, och icke altijdh medh hefttigheet straffa thet som feelas, besynnerligha ther som hopp är at thet kan än nw bätras. Ty vnderstundom kan then som swagh är ther igenom förverras, ther han genom sachtmodigh vnderwijsning och förmaning hadhe kunnat komma til rätta". — Predikan å 21 sönd. eft. Tref. s. B 2 o. f. VDP 1633 ¹¹/₈ § 2 A19.

¹⁾ Denna minskning skulle han få göra endast om han var därtill befädd. Det gällde sålunda i främsta rummet poenitentiarius, i andra rummet möjligen prosten, blott efter särskild tillåtelse i det föreliggande fallet pastor. — Jfr här kap. om bann, botstadier och återintagning.

Trots allt torde kyrkan oftare använt de milda och förmanande medlen än de stränga pålagorna och straffen. De milda och de stränga åtgärderna måste aldrig haft samma proportion till varandra dåtilldags i verkligheten, som de hava i de tills nu bevarade urkunderna. Ty utslagen av mildhet och bevekande godhet hörde mestadels till den enskilda själavården i församlingarna, från vilken få eller inga vittnesbörd hava nedtecknats eller bevarats.

B. Tillrättavisingar av delegerade eller å sockenstämma¹⁾.

Gud lät ju genom Mose ofta kalla menigheten eller ock blott de äldste tillsammans för att delgiva dem sina förmaningar, beslut,

Maningarna till mildhet och till ett sådant stegvis förfarande kompletteras genom följande interiörer från kapitlets domsavkunnelser. När en gång sex bönder spelat kort på det bord, som å en herrgård nyss använts till predikstol, ålägger Rudbeckius böter, om det icke skett av förakt, men till kapitlet skulle de instämmas för att få strängare straff, om de gjort det "av förakt". Sålunda bör näpsten vara avhängig av uppsåtet. [Ol. Petri, kyrkoordningen 1571 och kyrkoordningsförslagen 1608 och 1619 hade anbefallt sådant förfarande, VDP 1630 ¹⁴/₈; OL. PETRI Saml. skrifter IV s. 309; Rudbeckii kyrkostadgar V:15. — Kyrkoordningsförslaget 1619 s. 432 har åtminstone i den tryckta editionen felaktigt "förargelse" i st. f. föraktelse.] Och på förekommen anledning förmanade kapitlet sin f. d. ledamot musikprofessorn Columbus, att han icke fick alltför hastigt, för privat sak eller annan dylik förseelse sluta någon från kyrkan och tillåta mässefall [begynda ett slags interdikt] utan sexmännens råd och vetskap. VDP 1643 ²²/₈ AIS.

Samma tankegångar gå snart — och ännu tydligare — igen hos Joh. och Hans Matthiæ. Kortast uttryckes det kanske av den sistnämnde (i Kyrkie-disciplin (1638) s. C 2 v:o o. f.): Vid domsavkunnande bör man fästa avseende vid om synden begåtts 1) av ovetenhet och svaghet eller av försummelse, 2) av oförsiktighet och säkerhet eller 3) av ondska, motvilja och hårdnackethet. För den första gruppen bör följa förmaning, underrättelse, tröst, råd; för den andra; allvarlig förmaning, straffande ord, hot; för den tredje: skarpa ord a) av pastor i de äldstes närvaro; b) av de senare var och en jämte pastor; c) förbud för umgänge eller nattvard, d) fränkännande av delaktighet i Guds rike.

¹⁾ Om dessa båda institutioners historia och verksamhet utkommer senare en längre undersökning, som här måste utelämnas på grund av bristande utrymme. Endast några huvuddrag medtagas här.

lagar och straffdomar. Mose kallade dem även många gånger till rådpågning, till uppslutning mot ondskan och till domars exekverande. Enligt Jesu ord i Matt. 18 : 16 skulle den förfördelade efter fåfängt befunnen varning tillrättvisa sin vederdeloman i en å två tillkallades närvaro. Och syndarens slutliga omhändertagande hän-sköt han till församlingen. Paulus talar gång på gång om hela församlingars välbehövliga åtgärder gent emot synder och syndare¹⁾.

I samband med gudstjänstfirandet utövade den kristna församlingen sin kyrkotukt. Tillvägagångssättet skildras på följ. sätt i Didaskalia. Ovänskap o. a. förseelser skulle handläggas av församlingens domstol. Denna institution hade »biskopen» (resp. kyrkoherden) till ordförande samt presbyterer och diakoner till bisittare. Denna kyrkliga domstol skulle döma efter brottets svårighetsgrad och utan partiskhet, döma, liksom om Kristus vore tillstädes såsom domstolsmedlem. Dock borde den handla med mycket medlidande, på det att den anklagade icke måtte gå under. För att kunna fälla en rättvis dom borde domstolen göra sig underrättad om anklagarens och den anklagades egenskaper: om de voro ödmjuka, givmilda, vänskapliga, lugna, vreda, hämndlystna, våldsverkare, vinningslystna, giriga, frässare, drinkare, äktenskapsbrytare, horkarlar, lättjefulla, slösare (jfr Ordspr. 6).

Den kyrkliga domaren borde ej sätta tro till beskyllningarna, innan brottsligheten blivit klarlagd genom tydliga bevis. Ty man kunde ej utestänga någon från gudstjänsten, än mindre från kyrkan, förrän han hade frivilligt erkänt eller ock blivit inför en världslig

¹⁾ T. ex. 1 Kor. 5; 11; 14; 16 kap.; Gal. 1; Ebr. 13.

²⁾ I templet undersöktes fallet noga och ådömdes t. o. m. avstängning från Guds församlings böner, kyrka och hela umgängelse. Augustinus uppfordrade till samma kyrkliga rättsordning: de trogna borde inställa sig för sin kyrkliga överordnade för att undergå bot- eller penitens-akter. Enligt honom borde ej någon förakta denna fordran på en sådan grund, att han såge många framträda till sakramentet, vilkas förbrytelser vore honom bekanta. Ty många omvände sig, såsom Petrus det gjorde; andra måste man tåla, såsom Judas tolererades; många sjästillstånd förbleve ökänd tills Herren komme, han, som upplyser mörkret och gör hjärtats tankar uppenbara. Och många goda kristna ville ej anklaga andra, fördens skull att dem fattades nödiga bevismedel. MIGNE aa series I Tom. 39 sp. 1546. Didascalia edidit FUNK I s. 144.

eller kyrklig domstol överbevisad¹⁾. Men även under uteslutningstiden (bannet) borde biskopen (— det vill ofta säga poenitentiarius, prosten eller kyrkoherden —) försöka draga syndaren till sig, haya omsorg om honom, tala med och trösta honom, hålla fast och återföra honom.

Även enligt de apostoliska konstitutionerna undersökte »biskopen» fallet under medverkan av sitt presbyterium, hörde vittnen, förhörde den anklagade, gav honom tillfälle att försvara sig, sökte beveka honom till ånger och bot, förehöll honom hans synd ännu en gång i två å tre vittnens närvaro samt uppfordrade honom till omvändelse. (Vid klart ådagalagd, offentlig skuld och vid fortsatt motsträvighet uteslöts den skyldige ur församlingen). Enligt dessa statuter borde diakonerna varna, förmana och hota samt äga ett slags polismyndighet över dem, som levde illa²⁾.

Här torde skildras tidiga kyrkligt-borgerliga förtroendenämnder inom församlingen. (Till bibliska förebilder hade de leviterna). Här har referatet gjorts så detaljerat i synnerhet av Didaskalias framställning ej minst därför, att dels en svensk biskop (i Åbo) c:a 1570, dels en av Rudbeckii konsistoriales (Güthraeus) skildra en tillbörlig och säkerligen även i praxis förefintlig bot- och tuktverksamhet, som i en mängd detaljer — sakligt sett — påminner om Didaskalias³⁾. Och diakonernas polismyndighet är tydligtvis en föregångare och urbild till våra kyrkoråds judiciella rättsförfaranden.

Sammanträdena med församlingsborna eller med deras delegerade synas mångenstädes åtminstone i 1600-talets Sverige hava hållits varje söndag. Därvid var det önskligt, att förtroendemännen voro många samt att länsmanen och så många församlingsbor som

¹⁾ Det stora bannet borde tillgripas, först då »den uppenbare syndaren» icke visade sig tillgänglig för biskopens själavårdsarbete och ej heller lät sig rätta efter offentlig åtvarning i kyrkan (Didascalia aa s. 134). Enligt den gamla kyrkans praxis kunde bevis saknas, blott då förbrytelsen var autingen erkänd eller notorisk, dvs. känd för alla (— crimen notum omnibus, säger Augustinus). Enligt 5 Mos. 19 : 15, Matt. 18 : 16 samt alla eller åtminstone flertalet av kyrkomän och mötesbeslut, som tagit ståndpunkt i frågan, erfordrades det två vittnen för att överbevisa en nekande. MIGNE Patrologiæ cursus series I Tomus XXX sp. 267 o. f. (Augustinus).

²⁾ Didascalia et Const. Apost. ed. F. X. FUNK 1905 s. 61 o. f.

³⁾ Jfr HALL Ur folkdisciplineringens historia I s. 80, 85 o. f.

möjligt voro närvarande för auktoritetens och exekutionens skull. Alla kunde därvid få lära och frukta, och om de hade »talets gåva» eller ägde kännedom om »fallet», borde de tydligtvis även yttra sig, instämmande i och kompletterande pastors och delegerades förmaningar och hot. De hade sålunda därvid — eller vid en vanlig sockenstämma — att bevittna eller själva ingripa på det sätt, som kortfattat anges t. ex. i Hessens tuktstadga 1539 och — mer ingående — i Palladii Visitatz Bog. I detta som i så många andra hänseenden äro dessa en god exponent för föreställningar och åtgärder inom sen-medeltidens reformrörelser samt inom gammalprotestantismen¹⁾.

Även denna varningsgrad var att anse såsom ett slags självård, vadan den föga eller icke omnämnes eller skildras såsom exekverad. I Rudbeckii stift förekom den naturligtvis ofta, men vi känna föga därom. I detta såsom i så mycket annat är biskopen tydligtvis en lydig son av en sträng praxis. I viss överensstämmelse med att vid Angermanni räfst socknens nämnd refuterade två lantmäns klagomål emot prästen, så att de måste göra avbön, så tog i Rudbeckii stift vissa sexmän sin kyrkoherde i försvar. I sockenstugan hade denne med sexmännens hjälp undersökt vem som under predikan givit en liten gosse »snufftobak», varigenom denne hade »ropat» och en stor förargelse åstadkommit i kyrkan. Vid detta förhör hade en oskyldigt misstänkt person förbittrad stigit fram och slagit näven i bordet mitt för sin kyrkoherde, och den misstänktes far hade överfallit pastor med hårda ord. Med *en* mun vittnade »kyrkans edsvurne sexmän» i kapitlet till pastors förmån. Också ålades fadern bland annat att bedja prästen »om vänskap» i samma

¹⁾ I Visitatz Bog (c:a 1540; s. 131 o. f. i 1872 års edition) liknar Palladius sålunda sockenstämman vid råd- och domkapitelshuset. Där borde »kirckeuerier« vara tillstädes varje söndag för att stå till tjänst, om någon hade något att där avhandla. När de fått höra, att några hotat varandra och velat slå ihjäl varandra, borde de följande söndag kalla dessa inför sockenstämman och två à tre tala med var och en av dem samt försöka draga deras hjärtan och händer samman och förlika dem. Därigenom kunde de kanske hindra dels mandröp och rättegång, dels straff från Gud och överhet. Menedaren borde akta sitt finger och sin ära; tjuven borde bevara sitt öra, sin hud och sitt halsben; skökan, trollkvinnan och mandräparen borde akta sina liv. Man vore nu varnad. — RICHTER KO I s. 291.

sockenstuga och det tydligtvis i församlingens eller åtminstone i förtroendemännens närvaro¹⁾.

I intet annat lutherskt landområde (t. ex. stift) torde bannlysning, inklusive interdikt, så ofta hava ålagts som i Rudbeckii stift. Före interdikten måste man ofta hava låtit församlingarnas sexmansutskott eller ock sockenstämman in corpore överväga och taga ståndpunkt till de förevarande rättsfallen. Och detta i sin tur måste hava dels förutsatt, dels beledsagats av att dessa samma korporationer vanligen handhade kyrkodisciplinära angelägenheter. — Detta är ett stöd för antagandet, att det hållits täta kyrkostämmor lika väl i Rudbeckii stift, där källorna jämförelsevis föga tala därom, som i de stift, där det finnes mångdubbelt flera vittnesbörd om att sådana förekommit. Vi hava ingen anledning antaga, att Rudbeckius underlåtit giva menigheten tillfälle att i sockenstugan avskräckas och avskräcka från synden — lika visst som han, ivrigare än kanske någon annan, lät den förfäras över vad vapenhuset och skambänken i templet kunde hava att erbjuda²⁾.

K A P. 5.

Böner och kristendomskunskaper³⁾.

Enligt Guds befallning i moseböckerna skulle prästen i erforderliga fall undervisa den brottslige om hans skuld för att dymedelst

¹⁾ Angermanni räfst (aa) s. 43. VDP 1643 ²⁰/₁₂ A I 8. Jfr 1632 ⁹/₆ A I 6.

²⁾ Jfr senare: kapitlen Affliktiva straff, Botstadier och Återintagningsakter. Jfr GULLSTRAND Sockensjälvstyrelsens historia passim.

³⁾ Här om mera i ett kommande arbete om kristendomsundervisningen samt i Årsböcker i svensk undervisningshistoria vol. X om Rudbeckii stifts folkundervisningsstatistik. — Här må blott tilläggas antydningssvis, att då den lutherska kyrkan koncentrerar en stor del av sin undervisning och sina examina i kristendom till faste- och påsktiden, så är även det ett reformerat arv från Augustinus och Rom. Den förre hade senast vid fastan uppmanat de längst komma katekumenerna att snarast begära dopet, och vid varje påsk hade han predikat över de tio buden. Och enligt påvliga statuter (t. ex. c:a 1200, 1215) borde alla komma till biktstolen i synnerhet

förmå honom till sådant synd- eller skuldoffer, varigenom han vunne återförening med Gud. Detta gällde blott syndare, som begått överträdelsen i avsaknad av kunskap om Guds vilja. Sådana felsteg borde sålunda minskas i antal, allt eftersom religionskunskapen ökades. Man synes sålunda ansett denna egentligen vara det enda medlet mot medvetna synder — och en sådan åskådning bidrog därför törhända sedan till att i någon mån stödja intellektualismen (ortodoxismen) inom kyrkan. Kunskapsökningen var alltså i ett avseende synnerligen farlig, huru önskvärd den än ur andra synpunkter kunde anses vara. Den som visste Herrens vilja men likväl syndade medvetet, skulle nämligen dödas¹⁾. Kunskapen kunde alltså anses vara ödesdiger, vara ett träd på gott och ont.

På många andra bibelställen prisas religionskunskapen med höga lovord. Enligt Psaltarens o. a. bibliska författare vore det nödvändigt för fromhetslivet att individen ägde kunskap om Gud samt talade och sjöng om honom och hans ords ljuvlighet. Enligt Jesu ord vore det det eviga livet att man kände Gud och den han sänt, Jesus Kristus. Och enligt samma gudomliga källa kunde och borde *djävulen utdrivas* med bön (och fasta). På dessa bibliska uttalanden och på en kvardröjande hednisk förståndsmässighet bygger aténbeundraren Clemens av Alexandria (c:a 200) sin lära om Logos, d. v. s. pedagogen, som leder människosläktets utveckling till Kristus och i denne skänker människorna kunskapen om Gud²⁾.

I synnerhet i klostren systematiseras ett till synes intensivt men törhända ytligt böneliv och det såväl under varje dygn som efter

i fastan. Rudbeckius fordrar ideligen katekeskunskaper av syndarna för att enligt biblisk, gammalkristlig, katolsk och luthersk tradition låta de i kyrkan inträdande, resp. återinträdande äga kännedom om den väg, de voro pliktiga att gå. GIEROW Militärkyrkoväsendet s. 62—63, 66—67; MANSI Sacr. Conciliorum Collectio 22 s. 679; OL. PETRI Saml. skrifter I s. 239, 244—246; GUMMERUS Busswesen s. 73; WESTMAN Kyrkans ordning s. 215.

¹⁾ 1 Mos. 2:17; 3 Mos. 4 o. f.; Rom. 5:13; Efes. 2:1; Jac. 4:17.

²⁾ MIGNE Patrologiæ cursus græca T. 8 t. ex. s. 315 o. f. Clemens sätt att uppdelade de kristna i gnostici och mängden samt att kräva fromt deltagande i ritualen och sakramentet går tillbaka — såsom så mycket annat — på gamla testamentet, där t. ex. Mose och David hade yttrat, att villkoret för rätt församlingsgemenskap vore iakttagande av församlingens gällande påbud. Joh. 17:3; jfr Vish. 15:3; Gal. 4:8. Matt. 17:21. 2 Mos. 19:5; Ps. 15. — Matt. 17:21 saknas i senaste bibeleditionen.

speciella försyndelser¹⁾. På skildringen av Davids, Petri o. a. s bönetider uppbygges efter hand en serie dagliga bönetimmar²⁾. Sådana nämnas t. ex. i Jesu testamente (II:24) och utformas ytterligare i påvekyrkan. Därigenom göres bönen liksom övriga grundformer av botövningarna till en yttre prestation³⁾. Det torde vara i anslutning dels härtill, dels till Mose krav att prästen skulle undervisa den botfärdige syndaren i Guds ord, som t. ex. »de tolv apostlarnas lära» ålägger syndaren bedja Fader vår tre gånger dagligen⁴⁾. Dessa liksom så många andra övningar systematiseras, överdrivas och förvärldsligas ej sällan i romerska kyrkan⁵⁾.

Enligt Uppsala stadgar 1344 borde man dagligen under 40-dagars-botperioder läsa Fader vår eller änglahälsningen: för barns

¹⁾ Vad det dagliga och nattliga bedjandet angår, uppmanade Basileios (MIGNE Patrologiæ c. græca Tom. 31 s. 641—648) munkarna att vara med vid alla böner och det ända till dessas slut. Ty man lede stor skada genom att tidigare avbryta bedjandet, säger han. Ännu mer än vid matbordet borde man hålla ut, när det gällde den andliga födan; genom bön borde man hämta styrka för sin själ. Ofta och mycket borde man bedja i hemlighet, vilket Gud skulle betala uppenbarligen (Matt. 6:18).

²⁾ Jfr ÖHLANDER Hippolytos s. 153—155 o. f., 163—165.

³⁾ I klostren infördes sju bönetider. Då t. ex. Otto von Freising skildrar och prisar munkarnas gemensamma levnad, bön- och läsearbete (jfr här s. 20, i text och not), betonar han, att de höllo det för gudlöst att ej varje vaken stund ägna sig åt det gudomliga. T. o. m. under måltiden läste de den Heliga skrift. Så tedde sig åtminstone i synnerligen många fall »skolau i andliga kloster». I en bok, som översattes till svenska år 1480, gives detta namn åt »thäs hælga skrifftz owerläsnigh, til huilka os radher sanctus Jeronimus sisher älska the hælga skriff, tha älskar thu ey kötzsens laster». Själens kloster är avtryckt i Samlingar utg. af sv. fornskrift-sällskapet n:o 20 (jfr aa s. 51, 8). — Vid böneupprabbandets sida önskade kyrkan naturligtvis ett individens inre böneliv, men hon gjorde ej alltid vad göras kunde för att verkligen främja ett sådant.

⁴⁾ Samlung... kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften von G. KRÜGER II:1 s. 5 (VIII:3).

⁵⁾ Såsom självpåtaget eller av överordnade ålagt straff förekom bön och utanläsning ofta i samband med gissling o. a. kroppsliga botövningar (»penitens»). Enligt HAUCK Realencyklopädie VI (1899) s. 434 blev i Fontavellanaklostret å 1000-talet »ein Jahr kanonischer Busse durch 3000 Geisselstreichs und Abbetung von 30 Psalmen, fünf Jahre solcher Busse durch 15000 Streiche und Abbetung des ganzen Psalters ersetzt». På få veckor kunde man vinna 1000 års bot genom att samtidigt gissla sig med båda händerna och blott i tankarna läsa Psaltaren.

död 20 eller 10 gånger, för grova brott 15 à 30 gånger. I slutet av 1400-talet åläggdes »smärre» syndare enligt Skara stadgar att läsa båda bönerna tio gånger dagligen under nämnda botperioder, som ock kallades karenor. Enligt Strängnäs stiftsstadgar från omkring år 1500 skulle dessa reciteras 20 gånger för mord, 15 för medelstora brott.

I benämningen »böner» ingingo då sålunda alla slags bibeldelar o. a. kyrkliga uppläsningstycken, dem man inlärt utantill¹⁾. Såsom böner räknades det jämväl att åhöra mässor och predikningar²⁾, slå sig för sitt bröst, utföra vissa ceremonier, göra vallfärder o. s. v. I främsta rummet avsåg detta väl efter hand alltmera den allmänna folkuppfostran, men det hade törhända haft sitt ursprung i och vann allt fortfarande vidsträckt användning även vid de botövningar eller bestraffningar, som ålades både »hemliga» och »offentliga» syndare i biktstolen samt understundom i den öppet bedrivna kyrkotukten³⁾.

¹⁾ Både i gamla testamentet och i kristen tid inlärde man ofta Guds ord ordagrant, för att det skulle sjungas eller bedjas. Törhända är det i anslutning därtill, som utantill inhämtade religionskunskaper ofta kallades bön, vare sig de hade eller icke hade böneform och vare sig de voro hämtade ur bibeln eller ej. Orden bön och bedja hade sålunda ej sällan samma betydelse, som sedan orden katekes, kateketisera och förhöra kommo att få. Jfr HALL Rudbeckii katekesutveckling (KÅ 1919) s. 2, 4.

Förrän katekumenerna blevo intagna i kyrkan, borde de kunna bedja eller uppläsa utantill två »huvudstycken». Senare fordrades minst tre huvudstycken i påvliga och gammalprotestantiska kyrkorna. Och de som i lutherska kyrkan första gången skulle få gå fram till Herrens bord, alltså dem vi skulle kalla konfirmanderna, skulle före sin kyrkliga fullmyndighet kunna alla textorden, senare även lilla uttydningen (samt efter hand ännu mera). — Bland psalmerna inlärdes väl oftast botpsalmerna i vår Psaltare: nr 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143, av vilka de sex sista hava ett nummer lägre i Vulgata. — I texten nämnda stiftsstadgar: GUMMERUS aa.

²⁾ Vilka olyckor som kunde drabba dem som ej voro i kyrkan under gudstjänsterna, skildrades t. ex. i folkvisor av legendartat innehåll; enligt AHLNUND Oljoberget s. 137, 150.

³⁾ Såsom »böner» borde det anses exempelvis, att man anropade fäderneslandets patroner (skyddshelgon), höjde knä för ljus och beläten, kröp på knä fram till korset t. ex. på långfredagen, på påskdagen och i »korsmässan» etc. T. ex. på den sistnämnda, å 3 maj, hade man tidigt »mycket äfwentyr, widh korssen medh bugande, nijgande, dess upphöyande,

Också kunde för visso länge även på vårt land tillämpas, vad den tyske kyrkoreformatorn Myconius med beklagande yttrade, att det i katolska kyrkor gällde mindre Kristi hela lidande och oskuld än att fasta, att bedja många små böner, många Fader vår, många Ave Maria, hela rosenkransar, rosenkors, Maria-, Ursula- och Birgittaböner, psalmer, horas canonicas (=mässpartier vid de små gudstjänsterna). Man måste dag och natt sjunga, sladdra, mumla, säger han. Och det var intet slut därpå, trots Kristi ord: När I bedjen, skolen I icke vara mångordiga såsom hedningarna¹⁾.

Till följd av det bibelstridiga i det påvliga mässköpandet, bö-

kringbärande, åkallande, derföre Ave Maria, Pater noster läsaude". Från sådan — liksom från så mången annan — botgöring kunde dispens vinnas. Så t. ex. torde det vara befrielse från att »krypa till korset», som i äldre västgötalagens kyrkobalk flock 17 motiverade det offer till prästen, vilket på långfredagen erlades »til cruzu fotae» (Schlyters lagedition). Härvid liksom i fråga om de betalda själamässorna förvandlades en religiös kunskaps- och böneakt till en inkomstkälla för prästen, resp. kyrkan, alltså ett slags avlat eller böter i förtäckt form. Enligt långt senare relationer eller folksägnar funnos djupa stigar uppgångna runt om kyrkor eller krucifix, uppnötta »med deras knäu som där hava krupit till krysse, som de kalla». [Om detta jfr N. AHLNUND Oljoberget s. 180 o. f. och DIJKMAN Antiquitates (1703) s. 116, 124, från vilka det mestadels hämtats, som här förut och nedan säges om korset. Den 3 maj 326 uppgives kejsar Konstantins moder (Helena) hava återfunnit Kristi kors. Ännu omkring sekelskiftet 1500 utkommo i Sverige minst två upplagor av Alanus de Rupes arbete om mariakulten, med uppmaningar att bedja vissa antal Pater noster och Ave Maria samt att göra vissa bestämda knäböjningar.] — Området är ett av dem, där de katolska ceremonierna längst höllo sig kvar. Här var ett fält för de lutherska prästerna att röja. Också röjde dessa med kraft men under stort motstånd och mycken förföljelse. Ty man kunde nog vara med om ceremonien, när den var allmän eller modern eller, i varje fall, när man ansåg sig göra en Gudi behaglig gärning därmed. Men när den ålades vissa syndare såsom ett led i en speciell botgöring eller straffserie, då voro många ej längre villiga att underkasta sig den. Och andra fruktade och hatade sådana straffåtgärder, när de tänkte på att de själva kunde bli eller hade blivit utsatta för sådant offentligt tvång. I motsättning till de frivilliga, folkuppfostrande ceremonierna ansågs den tvångsålagda botgöringen nämligen vanärande — trots Tertulliani och tusentals prästers ideliga framhållande av det oriktiga i denna åskådning. Därom här senare: kap. om Återintagningsakter (slutet).

¹⁾ H. REICHMANN m. fl. Ein Jahrtausend deutscher Kultur (Quellen) III s. 46.

neupprabbladet och de övriga ceremonierna tager den lutherska kyrkan ett tydligt markerat avstånd från desamma. 1561 och 1571 års svenska kyrkoordning förbjuder sålunda den dömande prästmannen förmå syndaren till så vidskepliga botövningar¹⁾). Många sådana uppräknas. Men då 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag avskrevo kyrkoordningen, strökos de flesta uppräknarna bort — tydligtvis emedan seden ansågs undanröjd. Och dock vill det av tradition och källor synas, som skulle sådana katolska sedvanor hållit sig kvar åtminstone såsom jämförelsevis frivilliga självspäkningsmedel ännu långt in på 1600-talet.

Bland det jämförelsevis nya i vårt lands lutherska kyrka å hithörande gebit är den s. k. Ol. Petris syndabekännelse. Den är emellertid ej helt ursprunglig utan uppstod med någon hjälp av tankar och uttryck i katolska böneformulär, vilka delvis upptagits även av Luther. Sålunda är nära $\frac{1}{3}$ av bönen en mer eller mindre ordagrann avskrift i urval eller sammandrag ur några ännu i dag bevarade botböner från medeltiden. Huvudsakligen blott i fråga om det egentliga syndaerkännandet är likheten i ord och sak påtaglig. I motiveringen för syndaförlåtelsen, alltså i åberopandet av Guds nåd, evangelium och löften, går mäster Olof däremot ej längre i gammaltestamentligt och påvligt ledband utan blir nytestamentligt, kristocentrisk, ungluthersk. Dock: när han kommer till avlösningen och det alltså liksom i fråga om syndaerkännandet är fråga om en kyrkotuktsangelägenhet, återfaller han på nytt i viss mån i de medeltida ordalagen — ehuru naturligtvis icke i de påvliga en-

¹⁾ T. ex. att upptända och bränna ljus för beläte, läsa rosenkransar eller värfu psaltare etc., att buga, knäfalla, krypa för stock och sten, leja eller köpa offermässor etc. Att tälja många pater noster, Ave Maria etc. borde ej mera påläggas syndaren. Korset finge varken nederläggas eller upptagas, omkring dragas eller därtill krypas. "Ty thet är ock affguderij". 1571 års kyrkoordning s. 71, 72, 102, 103. Ej i 1608 men i 1619 års förslag kvarstår bl. a. samma varning som 1571; att man ej tänder ljus för beläten, "icke rökier [= uppsänder rökelse], icke knäfaller, kryper etc. Ty alt sådant är vppenbara Hedendomen och affguderij. HERran tin Gudh skal tu tilbida (sägher Scrifften) och tienä honom allena". T. o. m. för böner åt "kyrkepatroner" bibehölls ännu år 1550 i vårt land en kyrkemässodag (¹¹/₇). Ännu framemot år 1600 och säkerligen även senare ärade och bad man till S:a Katarina och andra skyddshelgon, bland annat av den anledningen, att föräldrar eller mor- och farföräldrar förmanat sina ättlingar att så göra. EKLUND Andelifvet II s. 70.

sidigheterna¹⁾). Denna syndabekännelse med avlösning användes ju än i dag hos oss med blott några små ändringar.

Bland 1561 års agendas andliga och milda villkor för syndarnas återförening med kyrkan märkes först, att dessa tillhållas att närvara vid predikningar, att öva sig i böner samt att förvärva sig katekes- och bibelkunskap²⁾). Bedjandet borde försiggå varje morgon och afton. Om vederbörande hade färdighet i innanläsning, borde han läsa någon bönepsalm, t. ex. 5 psalmen: Bön före besöket i Guds tempel (12 verser). I denna beder David om bönhörelse och ledning samt påvisar Guds onåd över sina fiender. Till sist beder han: »I dig vare *de glade*, som ditt namn kärt hava! Ty du, Herre, välsignar den rättfärdige; du övertäcker honom med nåd såsom med en sköld».

Främst utgjordes »bönerna» av Fader vår, tron och budorden, d. v. s. katekesens viktigaste huvudstycken om ordet. Dessa vore, enligt nämnda appendix 1561, ett minimipensum, utan vilket syndaren icke kunde vinna återinträde i kyrkan. Och enligt snart sagt oräkneliga och påtagliga utländska mönster vill 1571 års kyrkoordning samt i synnerhet 1608 och 1619 års förslag fordra alla textorden och helst även lilla uttydningen³⁾). Efter mönster från Ne-

¹⁾ Vissa uttryck påminna om t. ex. abboten Othmars biktbon (i S:t Gallen; avtryckt i WASSERSCHLEBEN Bussordningen s. 437) samt flera böner avskrivna i C 213 UUB (bland vilka en är avtryckt i n:r 33 av Samlingar utg. af Sv. fornskrift-sällskapet s. 305). Jfr GUMMERUS Busswesen s. LXII n:r 55; LXIII n:r 56. Mäster Olofs bekännelse ingår i hans Samlade skrifter II s. 413 o. f.; jfr aa s. XV. Vissa likheter med den och dess medeltida föregångare finnas exempelvis i en biktform i Dresden, i Frankfurts agenda 1600 och i Preussens agenda 1569. SEHLING Kirchenordningen I s. 557; III s. 213; IV s. 449—450. Jfr Luthers Enchiridion 5:te huv.

²⁾ Avtryck i Årsböcker i svensk undervisningshistoria n:o 21.

³⁾ Handl. rör. Sv. hist. II:II:1 s. 63, 146, 359, 412, 422, 540. Då kyrkoordningen samt 1608 och 1619 års förslag tala om kunskapskrav (i katekes), sker det väl ej i ordagrann men väl i saklig överensstämmelse med den besläktade eller förebildliga Brandenburg—Nürnbergsk kyrkoordning 1533 eller med dess lågtyska edition (Magdeburg 1534) eller med den magdeburgska upplagan Rostock 1540. Törhända har sålunda även för vår kyrkoordning och sålunda ej blott för 1608 och 1619 års förslag nordvästra Tyskland (inklusive Rostock) tillhandahållit de närmaste förebilderna. Så gott som alldeles ordagrann samma ordval som vår kyrkoordning (s. 66) och förslagen har grevskapet Hennebergs kyrkoordning 1582 i fråga om

dersachsens och många andra kyrkostatuter anbefalla de nämnda förslagen även en liten katekesutveckling, som med orätt tillskrivits Luther och som huvudsakligen ville tillgodose behovet av kunskaper vid skriftermålet¹⁾.

Enär de flesta människor — och i all synnerhet de flesta större brottslingar — voro analfabeter, måste tuktstadgan resp. kyrkoordningen kräva dessa mått av utanläsning. På så sätt skulle individen på nytt och mera än förr känna Guds väg och införlivas med sin Frälsare, innan han erhöll förnyad medborgarrätt i Guds kyrka.

Detta krav å helig kunskap skönjes alltjämt särskilt i luthersk tid. Och då detta — liksom alla övriga krav å syndare — framträder utomordentligt bjärt just i Rudbeckii stift, kommer det sig sålunda ej därav, att han skulle velat ersätta straffåtgärder med katekesläsning, utan därav, att Guds ord, Augustinus, Luther och oräkneliga andra kyrkomän hade klart och tydligt fordrat bön och gudskänedom av varje blivande kyrkomedlem, på det denne måtte bli och sedan kunna förbli Guds barn och hans kyrkas rätta medlem²⁾. Här finna vi alltså ett av de många exemplen på huru som tukt, katekes, kunskap, böneliv, renlevnad och salighetsväg voro på det intimaste förenade med varandra. I Rudbeckii storkatekes, vilken så många som möjligt borde lära utantill, betonar han därför, att lagen borde, oss till gagn, vara en regel och ett rättensnöre; därigenom finge vi veta, huru vi skola leva Gudi behagligt. Eljest visste vi det icke, säger Rudbeckius.

äldre personers kunskaper. SEHLING Evang. Kirchenordningen V s. 306. Förebilden har tydligen varit en och densamma.

¹⁾ Den upptager 19 korta frågor och svar om synden, om den treenige Guden och om nattvarden — alltså en liten utläggning över första, andra och femte huvudstyckena. Dessa pensa avse närmast den enskilda bikten, som borde föregå varje privat absolution och varje återintagning i Guds församling. De förutsätta kunskap i textorden och utgöra ett slags minimum av botvetande för både "rätta" och uteslutna församlingsmedlemmar.

Exempel å katekesförhör i Rudbeckii stift komma att lämnas dels här nedan i samband med andra ålägganden för syndare, dels i förenämnda arbete om kristendomsundervisningen. Såsom ett exempel kan hänvisas till de två besluten av 24/4 1630, som avtryckts i Kulturella interiörer 1915 s. 9—10.

²⁾ Jfr HALL Folkuppfostran (1919) s. 127, 144 o. f. samt undersökningen om Rudbeckii katekesutveckling passim; båda i KÅ 1919.

Åtminstone de viktigaste av de många spörsmål, som vi funnit de medeltida biktfaderna framställa i fråga om buden, höllo sig kvar och bearbetades i luthersk tid samt återfinnas i en eller annan form i oräkneliga botböcker och katekesartade småskrifter. En ganska allmänt förekommande redaktion ingår, såsom antytts, exempelvis i Nova ordinantia (s. 239—241). Denna tillfogar, att man till ett sådant allmänligt formulär borde vänja »enfaldigt folk», på det de måtte veta och förstå, vad de hade för händer, när de begärde få avlösning. Dessa borde därvid betänka sina många och margfaldiga brister och fel och veta göra en åtskillnad emellan vartdera syndaslaget, efter som Guds budord oss det förehölle, — alltså den här förut nämnda böneordningen från medeltiden. Därigenom skulle de taga sig till vara för hemliga synder samt kunna regera och styra sin svaghet och skröplighet. Med mindre vi betänkte vår lägenhet och svaghet, kunde vi icke hava någon sannskyldig ånger över våra synder, icke heller tillbörligen akta Guds nåd och barmhärtighet i syndernas förlåtelse eller bedja Gud om hans milda hjälp och bistånd.

I annat sammanhang¹⁾ har uppvisats, huru botböckerna utvecklades till tröst- och bönböcker av syndabekännelse-, känslö- och viljemättad art och i sammanhängande form, huru dessa utbildades till katekesdelar och katekesutvecklingar i än sammanhängande, än fråge- och svar-form samt huru bland dessa utvecklingar de först framträdande hade viljeväckande, frälsningsivrande karaktär men de senare utkommande voro av huvudsakligen upplysande, förstånds-mässig art. Den viljebetonade typen representeras av Rudbeckii Enfaldiga frågor, den första av de verkliga inlärdas storkatekeserna i vårt land²⁾. Den har ej blott på titelbladet samma adress till »enfaldigt folk», som Nova ordinantias nyss citerade uttalande har, utan boken är själv ursprungligen kommen ur de samma sydväst- och nordväst-tyska idékretsar, där Nova ordinantia, 1608 och 1619 års kyrkolagsförslags viljekraftigare delar, konfirmationen, proststadgarna, de gammallutherska bot- och straffkraven samt övriga

¹⁾ I min undersökning om Rudbeckii katekesutveckling (KÅ 1919). Även i Ol. Petris Postilla (1530) hava förklaringarna till Fader vår fått böneform.

²⁾ HALL Till Rudbeckii karakteristik s. 32.

viljekraftiga utslag av gammalprotestantismen hade haft sitt ursprung eller i varje fall sina närmaste själsfränder¹⁾).

I Rudbeckii katekesutveckling darrar ännu varje rad i takt med den gammalkyrkliga, medeltida och Ol. Petri syndabekännelse och bot-iver: Jag arme syndige människa... Den kunde läsas och läras, så länge gammalprotestantismen var äkta, ortodox, viljestark. Men under och efter Ol. Laurelii biskopstid får den att kämpa mot nya tidsströmningar och därmed snart även mot nya katekestyper. Och den går under, varemot det andra stadiets kunskapsbok, Laurelii övervägande förståndsmässiga katekesutveckling, håller sig uppe åtminstone här och var inom kyrkan under ca 250 år.

Såsom i annat sammanhang framhållits och medelst utgivandet av urkunder bestyrkts, lät Rudbeckius mycket ofta vid rannsakingarna i domkapitlet åläggga okunniga syndare skyldigheten att inhämta kristendomskunskapens elementer, innan fallet avdömdes. Åtlydnaden kontrollerades och domsavkunnelsen uppsköts ej sällan ytterligare på grund av att kunskapen ej ansågs tillräcklig. Därvid efterliknade Rudbeckius bland andra sin äldre vän Petrus Jonæ i Växjö. Vi skola i det följande (mestadels i noter) se många exempel på deras krav och tillvägagångssätt härutinnan²⁾.

¹⁾ Ett parallellt avtryck torde komma att utgivas. Jfr här s. 4.

²⁾ Följande exempel må här givas bland de sällsynta i Växjö bötesbok. 1614 Then 15 Decembris war wälb. Nils Phess Tiänare på Kuellredha (?) af h. Ingeld hijt förschriffuen at taga Schrifft för Mandröp Och bleff om sitt fald wnderwijst, Men efter han inthz kunde Catechismi vttydningh sendes han heem til thess han hade lärdt tronnes och Tio gwdz bodz vttydning, och sedan komma ighen, mz yterligare bewijs om sin vtloffwade nya Bootfärdighz, hwilkz han efterkom, och blef intagen til församblingenens privilegier.

Ävenså plats för tre bland de hundra fallen i Rudbeckii stift (ur VDP). 1622 $\frac{1}{2}$ IIII Brijta i Westanhedhe i By sokn ägher trij oechta barnn skall till en tijdh stå hema för kyrkedörena, till thes hon lærer ångra sijn synd, och lærer sina partes Catechismj, sedhan komma hijt igen medh sin kyrckheerdes skriffuelse. — 1622 $\frac{14}{12}$. En viss kvinua, som hade tre oäkta barn, "skall stå hema i wåpenhuset till en tijdh, sedhan komma hijt igen medh pastoris testimonio, interim skall hon lära explicationem decalogi".

Samma dag åläggges en kona, som sagt sig hava sju barn men som enligt kyrkoherdens intyg hade åtta, att "stå hema i wåpenhuset fram till wåren, sedhan komma hijt igen medh pastoris testimonio, interim skall hon lära sigh läsa. Hon skall stå här någhra daghar, och sedhan slijta rijs.

K A P. 5—9.

Syndagrupper och motsvarande bannarter.

Kap. 5. Bannets och förlåtlighetens allmänna innebörd.

Bannet, uteskjutningen följer av församlingsbegreppet. Det förra har nämligen framsprungit ur motsättningen mellan värdiga och ovärdiga medlemmar inom ett partiellt eller ett totalsamfund. De ovärdiga medlemmarna hava i alla, några eller något avseende utestängts av de värdiga eller av dessas representanter (inklusive gudomligheter). Inom de religiösa sammanslutningar, som hade något slags karaktär av statskyrka, låg det av ålder i sakens egen natur, att hela folkstammen eller alla riksbyggnarna skulle vara tvångsanslutna till denna kyrka, följa dess lagar och underkasta sig dess bestraffningar. Dess präster bli i religiöst och moraliskt avseende furstar, medlare, herdar, lagskrivare, domare och sålunda även utdrivare; de äro på en gång, kunde man säga, Vorweser (ställföreträdare, prokuratorer, disponenter) och Verweiser (bortvisare, kontrollanter, gränsbeskyddare). Nämda tvångsanslutning har i princip varit dess mera sträng och obönhörlig, ju längre tillbaka i tiden vi söka. Och den har — liksom bannet — i stort sett minskats så småningom, ehuru även mycket hårda skärpnings- eller hierarkiska uppgångsperioder då och då förefunnits. Oriktiga äro därför de ej sällan sedda uppgifterna, att man först på 1600-talet började dels låta kyrkoboten, återintagningsakten o. a. villkor för befrielse ur bannet bliva tvångsartade, dels sammanblanda de andliga och timliga återföreningsvillkoren¹⁾. Även å dessa områden har nämligen utvecklingen i stort sett gått i riktning hän emot decentralisation och yttre befrielse, ej tvärtom.

Redan i hedniska länder hade alltså både religiösa och världsliga samhällen eller samfund²⁾ ej sällan funnit sig böra utesluta sådana

¹⁾ Jfr t. ex. H. FORSELL Studier I s. 113; HAMMAR Kyrkotukt passim, bl. a. s. 144 o. f.

²⁾ Det närmast följande lilla stycket: mestadels enligt F. KOBER Der Kirchenbann (1863) s. 1 o. f.

medlemmar, som genom olydnad, motspänstighet eller laster förtörnade och förledde andra. Genom ett sådant tillvägagångssätt ville man dels bevara sitt samhälles ära, värdighet och renhet, dels föra syndaren tillbaka in på religionens och pliktens väg. Enligt Julius Cæsar läto de galliska druiderna utsluta de ohörsamma från gudstjänst och umgänge; de sålunda utestängda voro försvarslösa samt höllos såsom gudlösa och lastbara. En från slagfältet och skölden flyende german behandlades på samma sätt; så ock den romerske patron eller klient, som bröt sina heliga löften. Somliga fågelfria blevo under högtidliga former invigda till offer åt de underjordiska gudarna. Ej få sökte döden i sin olyckliga belägenhet.

Denna hedniska utestängning hade och fick motsvarigheter även i judiskt och kristet församlingsliv samt utvecklades vidare i dessa. Gud ålade Israel avskilja sig från Korah, Datan och Abiram samt de 250 menighetshövdingar, som gjort uppror mot Mose och Aron. »Viken undan fort ifrån dessa ogudaktiga människors tält, och kommen icke vid något som tillhör dem, att I icke ock omkommen för alla deras synder!» Med de dödades fyrfat bekläddes altaret — för att menigheten därigenom skulle lättare minnas och draga lärdom av syndastraffet¹⁾. Av samma skäl hade folket efter guldkalvsfirandet nödgats giva en mängd silver och guld, varmed ett Herrans hus byggdes. Och såsom offer till Herren skulle syndaren framföra ett djur för att återvinna den förening med Gud, som han genom synden förlorat. Den som hädade Herrens namn, fördes utanför lägret. Under sju dagar skulle den oppositionella Mirjam och de orenade vara utestängda ur församlingen. I Esra 10 kap. hotar Gud konfiskera de tredskandes egendom samt berättas om fullständig fasta och lockelsernas avspärrande.

Emellertid synes den kristna kyrkan i alla tider mestadels glömt detta bannets hedniskt-judiska ursprung men däremot varit angelägen att betona, att det uppstått direkt ur det Kristus tillskrivna uttalandet, att man borde tillrättavisa sin felande medbroder samt att vad helst lärjungarna bundo eller löste, skulle vara bundet, respektive löst i himmelen²⁾. Den hårdnackade bland de

¹⁾ 4 Mos. 12—16. 3 Mos. 1 o. f.; 24: 14, 23; 5 Mos. 27: 15—26.

²⁾ Den episkopala kyrkan stöder sig på att det var till apostlarna, Jesus sagt: Allt vad I binden och lösen på jorden, det skall vara bundet resp. löst i himmeln — ett uttalande som Rudbeckius sedan låter trycka

förfördelande medkristna borde hållas såsom en hedning och en publikan. Frånsett att Jesus väl aldrig yttrat detta — i varje fall säkerligen ej i sådant sammanhang — kan uttalandet icke eller föga ge stöd för vad allt kyrkan (i alltför ensidig gammaltestamentlighet) lade i dessa ord, nämligen ett detaljerat program för prästerlig kyrkotukt. En bättre men alltför allmänt hållen vägledning gavs då möjligen genom vad Jesus hade sagt om sig såsom vinträdet och om lärjungarna såsom grenarna. Få människorna icke hämta livsafterna från vinstocken, måste de andligen dö. Enligt kyrkans främsta ledares mening är kyrkan kroppen, gemensam för alla kristna. Till alla delar och lemmar strömmar kraft och liv från Kristus, som är dess huvud. Att avskäras från den (t. ex. genom exkommunikation) är att prisgivas åt andlig hjälplöshet; skyddslös utsättes man för den onde fiendens snaror. Enligt Cyprianus¹⁾ och Hieronymus dödar bannet själarna såsom med ett andligt svärd²⁾. Enligt Innocentius I berövar det människan kyrkans andliga hjälp

med större stil i sin bibelupplaga. Den pävliga däremot hämtar sitt stöd bl. a. från Jesu ord till Petrus om hälleberget. Mecklenburgs konsistorialordning 1570 upptager följande bibelställen "darin der process, den man in kirchengerichten halten soll, ausdrücklich gesetzt und geordenet ist" (SEHLING Kirchenordnungen V s. 242): Matt. 18: 15—18; Gal. 6: 1; Tit. 3: 10—11, 2 Kor. 13: 1; 1 Tim. 5: 19—22, 24. Jfr. här s. 96 not 3.

¹⁾ G. BILLING Om kyrkotukt s. 37 talar om "Cypriani lära om retentionen såsom verkligen stängande vägen till Herren". Det är ej Cypriani skapelse utan bibelns. Det är Mose offerlära i kyrklig omklädnad. Och Jesus själv uppgives ju hava sagt (i en till äktheten misstänkt sats), att det apostlarna bundo, skulle bindas i himmeln. Detta är det avgörande. Cypriani ord äro mer eller mindre blott eftersägande — såsom augsburgska bekännelsen blir det i senare tid. När BILLING aa s. 37—38 sedan tillägger: "det har en stor betydelse i kyrkotuktens historia, att Cyprianus gifvit åt tukten en juridisk prägel", så är det nog riktigt, men sådan hade den i stort sett varit ända från Mose, Hiskias, Hilkiass och Esras tid. Det gäller alltså att gå tillbaka till gamla testamentet för att finna ursprunget — härvidlag såsom i så många andra hänseenden.

²⁾ Enligt den förres framställning hade i Afrikas kyrka en avsevärd icke ens i döende tillstånd rätt att bedja prästen bli hans förebedjare eller genomföra bestämmelserna i hans testamente. Offergåvor finge ej framföras och mässa icke läsas för honom. Hans namn förtjänade nämligen icke nämnas framför Guds altare i prästens bön. — I katolsk och luthersk tid hade dock prästen rätt att absolvera en ångerfull utstött, om han var i dödsnöd.

samt ställer henne utan värn gent emot alla ulvens faror och försåt. Enligt Augustinus är bannet ett andligt straff, som träffar själarna och besannar profetens ord, att varje själ, som syndar, skall dö. Därför borde en kristen ej frukta för något i världen så mycket som för att lösryckas från Kristi kropp, ty vore man ej längre en lem i denna, kunde man ej heller hava Kristi ande och sålunda enligt apostelns ord ej heller vara hans egendom. Enligt t. ex. Pauli, de apostoliska konstitutionernas och Augustini åskådning överlämnades den utstötte åt satan. Ty så som Kristus härskade över kyrkan, så härskade satan i det ondas rike, som låge utanför kyrkan. Enligt många kyrkans lärare bleve den bannlyste fördriven, såsom Adam blivit det ur paradiset ¹⁾. Bannet vore ett förspel till den yttersta domen och början till den eviga fördömsen ²⁾.

De utestängda voro och förblevo bundna i sin synd, åtminstone sedan de blivit stadfästa däri av Herren eller hans sändebud, såsom betygades t. ex. hos Matteus och Johannes (18, resp. 10 kap.). Enligt katolska kyrkans åskådning övertog predikoämbetet lärjungarnas alla rättigheter och skyldigheter och sålunda även rätten att handhava himmelrikets nycklar. I likhet med vad som skett i bibeln hos Mose, hade därför Cyprianus (och i viss mån Augustinus) formulerat den gammaltestamentligt betonade läran om kyrkans eller prästämbetets absoluta nödvändighet för frälsning ³⁾. Även enligt Luthers (dock tämligen osäkert återgivna) bordssamtal vore bibelställena om exkommunikation den högste Gudens oföränderliga vilja, dekret och mening. Enligt honom hava vi ingen makt

¹⁾ Påpekats av Hieronymus, Augustinus, Synesius. KOBER a. a. s. 20; C. G. MALMSTRÖM i Frey 1850 s. 209.

²⁾ Påpekats av t. ex. Augustinus, Tertullianus resp. Hieronymus. *D:o* aa.

³⁾ Synoden i Gangra beslöt § 18 bann å dem som av förment asketiska skäl fastade på söndagen. Och Clemens V bannlyste de inkvisitorer, som av motvilja mot eller förkärlek för någon person ej fullgjorde sin ämbetsplikt. Första konsiliet i Toledo stipulerade samma straff på den, som talat eller trodde annorlunda än kyrkans lära. (Sid. 132, 133 söker KOBER Der Kirchenbann fåfängt advocera in ett "och" i st. f. "eller" i förenämnda citat av Clemens V.) — Å andra sidan finnas även beslut, som synas strida däremot. Så t. ex. yttras flerstädes i den romerska rätten, att ingen får straffas (bannlysas) för sina tankars skull, och å synoden i Neocesarea (mellan 314 och 325) uttalades, att nåden antagligen förläte sinu- lighetens tankar och beslut, som ej kommit till yttre verkställighet. KOBER Der Kirchenbann s. 130 o. f., 139 o. f. Jfr Wittenbergs konsistorialordning 1542, tryckt hos RICHTER och hos SEHLING Kirchenordningen.

att ändra, minska eller upphäva dem utan böra med all flit lyda den allvarliga befallningen trots enstaka människors anseende och makt. Om bannet skändligen missbrukats i påvedömet och blivit till ett riktigt pryglmästeri, så borde vi dock icke låta det falla utan rätt bruka det såsom Kristi befallning lyder. Det borde ej brukas ad damnandum men väl ad corrigendum.

Augsburgska bekännelsen bekräftade prästerskapet i dess här förut nämnda befogenhet och skyldighet. För modern uppfattning torde det vara främmande, men enligt det här sagda var det både bibelenligt och naturligt, att denna den lutherska kyrkans bekännelse ¹⁾ fasthöll vid prästämbetets medlareställning och dess oinskränkta rätt att ålägga ett fullständigt bann. Sådant var nämligen en självfallen följd av bibeltolkningen i allmänhet och av den gammaltestamentligt betonade sakramentsförvaltningen i synnerhet. Denna lagiska, föga jesucentriska förkunnelse predikades ideligen även av de viljestarka oppositionsmännen inom de av staten »kuvade» kyrkorna (såsom Englands och Tysklands) ²⁾. På dessas stadgar o. a.

¹⁾ Ur "Confessio fidei exhibita invictiss. Imp. Carolo V. Cæsari Aug. in Comitij Augustæ, ANNO M. D. XXX," avdeln. De potestate Ecclesiastica må anföras följande: "Haec potestas tantum exercetur docendo seu prædicando verbum, & porrigendo sacramenta, vel multis vel singulis juxta vocationem, quia conceduntur non res corporales, sed res æternæ, justitia æterna, Spiritus Sanctus, vita æterna. Haec non possunt contingere nisi per ministerium verbi & sacramentorum, sicut Paulus dicit: Evangelium est potentia Dei, ad salutem omni credenti." I fortsättningen framhålles, att biskoparna hava rätt "remittere peccata" [= förlåta synder]. Concordia pia Stregn. 1669 s. 40, 41. Ovanstående utdrag är i G. Billings Lutherska Kyrkans Bekännelseskriter (1914) återgivet på följande sätt (s. 43): "Detta biskopskalls och ämbetes makt brukar man allenast till att lära och predika Guds ord, så ock till att utdela sakramenterna ibland många eller ibland få, eftersom kallet kräver, ty därmed gifvas icke timliga utan eviga häfvor, nämligen den eviga rättfärdigheten, den Helige Ande och det eviga lifvet. Dessa häfvor kan man icke annorlunda bekomma än genom predikoämbetet, som består i ordets predikan och sakramenternas utdelning, såsom Paulus säger, Rom. 1: "Evangelium är Guds kraft alla dem till salighet, som tro" o. s. v." — Om corrigendum jfr SEHLING KO I s. 240.

²⁾ Jfr Årsböcker 21 sid. 81 o. f. om Spellman. I Vom Straffampt (1564) uttalar den tyske superintendenten Wigandus denna tusenåriga uppfattning, som även var den svenska gammalprotestantiska kyrkans, på i stort sett följande vis, då han framhåller följande rörande kyrkostraffens absoluta nödvändighet, himmelshöga gagn och farliga fiender: Emedan bann ej i

uttalanden baseras ju — eller från dem lånas i mångt och mycket ordagrant — dels vår första kyrkoordning ¹⁾, dels och framför allt de nya inslagen i 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag ²⁾. Enligt dessa tre svenska acta vore bann ej en menniskostadga, utan Kristus hade själv stiftat och insatt det (Matt. 18), och apostlarna hade brukat det och befallt att bruka det (t. ex. 1 Kor. 5). Därför borde man ingalunda förakta eller underlåta det. Och i de partier, som inlånats indirekt ur katolska och tysk-lutherska stadganden ³⁾ och direkt ur Sachsen-Lauenburgs kyrkoordning 1585, angiva sistnämnda svenska förslag — på ett icke obibliiskt sätt —

enlighet med Kristi befallning förefanns, inträngde desto gräsligare synder ju längre tiden skred fram. Utan tvivel framkallade de i hög grad Guds vrede och förorsakade svåra straff. Varest intet straff lades å synden, där ginge allmänheten blint fram, följde kött och blod, djävul och värld samt tänkte ej alls på Guds vrede eller på kommande timliga och eviga straff. Världen ginge under i allt större synder. Menigheten bleve fräckare, motvilligare, hårdare, enligt vad överhetspersonerna högljutt klagade över undersåtarna, husbondefolk över tjänarna, föräldrarna över barnen. De svåraste synder och hovstreck ansågo stora och små, gamla och unga vara berömliga dygder; man förskönade eller förnekade lasterna och likgiltigheten. Emedan världen bleve mera ogudaktig och hårdbackad, ju längre det led, desto mer måste predikoämbetet skärpa straffen och förebåda ännu strängare straff av Gud. Liksom den barmhärtige samariten göt vin och olja i såret, så måste predikoämbetet såsom en andlig själaläkare angripa synden genom att predika lagen, väckande syndakänedom, ånger och fasa. Därefter skulle man förkunna tröst, nåd och frälsning genom Kristus- (Wigandi självbiografi: Fortgetzte Sammlung von Alten und Neuen Theologischen Sachen. 1738. Leipzig.)

¹⁾ Nämnda kyrkoordning kompletteras ju sedan med Nova ordinantia, och denna vill på en gång skärpa och mildra bannet genom att anbefalla fasthet och försiktighet (s. 260 o. f.).

²⁾ Med gillande uttalar sig även OL. PETRI Saml. skr. III s. 146 om den första kristna kyrkans tukt och avser därvid säkerligen främst den mera andliga kyrkodisciplinen. Under den första kristna tiden drevo "wore forfädher biscopar och prester" ut från sig sådana som gjort sig skyldiga till uppenbara laster och därigenom gävo "ondt epterdöme och hela församlingen hade blygd och neeso aff at sådana stycke skulle finnas ibland them". En sådan ville de ej hava "j sijn vmgenggelse och ey tilstedhia at han gick til gudz bordh medh them, vtan the hölle honom som en hedninga til tess han föl til fögho."

³⁾ T. ex. Preussens kyrkoordningar 1544, 1568 samt Merseburgs å 1540-talet. RICHTER KO; SEHLING d:o. Om avskäras: här s. 101 not 1.

att den på nytt intagne syndaren varit såsom en hedning, avskuren och död lem men nu blivit åter igen en ledamot uti Jesu Kristi andliga lekamen, det vill säga hans heliga församling.

Bannet bestod m. a. o. däri, att kyrkan med sina nycklar icke öppnade nådeporten för den halsstarrige syndaren, såsom eljest skedde för de botfärdiga. Sedan detta vår kyrkoordnings påpekande upptagits jämväl i de båda förslagen, tillägga dessa enligt lån från Lauenburg, att ingen större börda, gruvligare farlighet och straff kan i denna världen någon människa vederfaras, än att Guds nåd, tröst, barmhärtighet och salighet berövas syndaren. De tre svenska urkunderna betona jämväl, vad Cyprianus, Augustinus o. a. medeltidskyrkans lärare samt augsburgska bekännelsen yttrat, nämligen att predikoämbetet är det enda salighetsmedel, genom vilket Gud kallar, upplyser, helgar och rättfärdiggör sin kristna församling här i världen ¹⁾.

Såsom andra ortodoxa gammallutheraners skiljer sig Rudbeckii bann-begrepp från påvekyrkans huvudsakligen blott däri, att han har dels en starkare förhoppning om den felandes omvändelse, dels färre straffgrader eller bottider, dels intet för evigt ådömt anatema. I övriga hänseenden rörande bannet är det väsentligen endast i förmågan och kraften att förverkliga det bibliska och gammalkatolska programmet, som den ortodoxa gammallutherdomen skiljer sig från påvedömet. T. o. m. en så jämförelsevis modern kyrkoman som Joh. Matthiæ yttrar, att man genom den kyrkliga disciplinen öppnar himmeln för de troende men stänger den för de otrogna. Ännu Laurelii och Emporagrii samt 1682 års kyrkoordningsförslag ²⁾ framföra samma mening under anförande av många bibelställen. Det är först i ridderskapets kyrkolagsförslag 1685 och i

¹⁾ Förslaget 1619 s. 441—442. Leo X och hans kyrka hade yttrat, att så litet som kyrkans gemenskap blott är en yttre innehållslös form, lika litet kan utestängandet från henne hava blott yttre rättsverkningar. Jfr HOENSBROECH Das Papsttum; KOBER Der Kirchenbann 243 o. f. Gammalprotestantismen är av samma mening. Vår kyrkoordning 1571 s. 74 (och förslagen) fortsätta citatet i texten: "ändoch thet synes een ringa ting vara med Bann [— ett uttryck lika med vad Wittenbergs konsistorialordning 1542 framhållit], så haffuer thet likwel j sanningenne mykit vppå sigh, när ther medh rett handlat warder."

²⁾ Aa s. 182—185, 105, resp. 62 o. f. MATTHIÆ Institutio (1661) s. 305.

kyrkolagen 1686, som vår kyrkolagstiftning börjar ett försiktigare ordval, i det de betona att syndarna genom bannet sätta sig uti den största våda och fördärv till själen och sin timliga välfärd, resp. eviga och timliga välfärd¹). Det nya inslaget utgöres av ordet våda. Dittills hade det nämligen varit klart, att bannet — i alla fall det nu mest omtalade stora bannet — i sig innebar fördärvet, intill dess möjligen syndaren ångrade sig och av prästen blev avlöst från syndaskulden. Officiellt innelåg sålunda i bannet före 1686 ej vådan, dvs. hotet eller faran att bliva olycklig och osalig, utan man var de facto olycklig och osalig, tills lösenyckeln eventuellt kom till användning. —

Vad här sagts, passar i all synnerhet in på det s. k. stora bannet men gäller i ej ringa mån — åtminstone i princip — även de övriga bannarterna. Ty utestängning från Gud innelåg i varje synd, och förbannelse hade i bibeln avkunnats över var och en syndare²). Avstängning från Herren hade framträtt exempelvis i Mose krav å syndaoffer, varigenom t. o. m. hemliga och andra små synder sonades genom det av prästen framburna offret. Detta bann kom senare, i den kristna kyrkan, att motsvaras av avstängning från nattvarden (minsta eller lilla bannet i nutida betydelse). En syndens inneboende bannkraft eller fördömelse konstaterade även Jesus i samtalet med Nikodemus: Den som icke tror, är redan dömd. Och Paulus yttar till Titus (3 : 11): En partimänniska fördömer sig själv med sin synd. Principiellt sett behövde sålunda intet enda slags bann genom särskilt beslut eller särskild akt åläggas den brottslige, ty allt bann är egentligen en excommunicatio latae sententiae. Sålunda eller aldrig använder emellertid kyrkan ordet bann om de båda utestängningsarter, som voro lindrigare än det, vilket offentligt pålystes. Denna tämligen godtyckliga begränsning av namnet bann har intet annat stöd i bibeln, än det att Mose, Jesus, Paulus o. a.

¹) Det torde varit vår kyrkolags nämnda yttrande, som föresvävat H. HJÄRNE Helsingeliv under helsingelag (1901 s. 15): "Bannlysningen i kyrkans namn innebar ett hot med förlusten af Guds nåd och tillika en utskjutning ur samhället". Detta passar ej in på medeltiden och ej på vår kyrkolagstiftning förrän möjligen från åren 1685—1686, alltså från det staten griper in med större bestämdhet än förr även i den kyrkliga lagstiftningen.

²) T. ex. i 5 Mos. 27 : 26. Ps. 12 : 2—4; 14 : 1—3; 62 : 10.

offentligt uttalade vissa förbannelser. Närmast torde den föranletts av kyrkans ej ovanliga förtegenhet, vilken i sin tur föranleddes av fruktan för statsmyndigheternas och allmänhetens »oandliga» motstånd. Såsom vi skola se, förekom ideligen utestängning från den kyrkliga församlingen utan att offentlig pålysning ägde rum men med nästan lika svårartade rättsverkningar (inklusive salighetsförbud) som vid det från predikstolen avkunnade stora bannet. Om sålunda ordet bann synes böra alltid hava använts åtminstone då fråga var om uteslutning från församlingen, så kan man lättare förstå att det enbara nattvardsförbudet ej alls fick bära namnet bann, enär det var mera skiljaktigt från de båda nyssnämnda arterna av utestängning från församlingen. Nattvardsförbudet var nämligen en själavårdsangelägenhet och blev mindre känt. I långt senare tid har det dock fått låna namnet bann (lilla bannet) från den slutligen bortdöende utestängningen från församlingen förutan pålysning¹).

Såsom en parallell till eller art av stora bannet kan räknas interdiktet. Det personliga interdiktet är stora bannets tillämpning å församling eller församlingsgrupp, föranledd av samma slags brott som stora bannet, nämligen gensträvighet.

Återstår att påpeka den strängaste och törhända ursprungligaste av bannarterna: anatemat, förkastelsen utan hopp om frälsning. Den har ovan framskyntat i den historiska exposén: när exempelvis de fågelfria invigdes till offer åt underjordens gudar samt när Luther talade om att bruka bannet ad damnandum.

Såväl anatemat slutliga avhysning som de övriga bannarternas successiva förmildring har sin grund dels i det nämnda motståndet mot kyrkotuktens stränghet, dels i en allmännare humanisering, dels — sist men ej minst — i bibelns lära om syndernas *förlåtlighet*.

Herren hade nämligen efter hand allt oftare talat om synda-förlåtelse och frälsning. Tidigt hade han »ångrat» de hårda domslut, han fällt över de lastbara. Gamla testamentet och de kristna kyrkorna införde sålunda förlåtelsebegreppet vid sidan av det bann, som egentligen borde vara evigt. På ett mycket stort antal ställen spridda över hela gamla förbundet funnos förebud och ansatser där-

¹) Det är sistnämnda utestängning, som här kommer att kallas medelstora bannet.

till samt till offrens underkännande ¹⁾. Mirjam återintogs i Israel efter att för gensträvighet hava varit fördriven ur församlingen sju dagar. Att bot och förlåtelse hos Gud äro möjliga även för de fallna, påvisas t. ex. genom Davids, Salomos och många andras återupprättelse samt genom uttalanden t. ex. av Jeremia, Osea och Joel ²⁾. Jesus talar därom bland annat i liknelserna om den förlorade sonen och det förlorade fåret. För syndare levde, led och dog han, och rövaren på korset lovade han himmelrikets paradiset. Den gråtande Petrus återupptog han och gjorde honom till hela kyrkans främste ledare. Paulus byggde på samma princip. Han, Chrysostomos, Augustinus o. a. begräto mindre, att man syndade, än att man ej bättrade sig ³⁾.

Såsom framstegen i världen vanligen gjorts och anvisats först av kättare och såsom »vederbörande» vanligen sent följt efter, så även här. Dels mera jesucentriska och fromma än traditionsbundna personer (t. ex. Marcion), dels världsligt-kloka personer med lekman- och statssynpunkter (t. ex. Calixtus I) kräva, att det skall medgivas rätt, resp. en väsentligt utsträckt rätt, att återinträda i kyrkan efter syndafall och uteslutning. Några påyrka en återintagning (Hermas, Tertullianus); andra vilja ge obegränsad rätt. Några äro först tveksamma eller motståndare men ansluta sig sedan till kravet på mildhet (t. ex. Origenes). De stödja sig ju alla på bibliska uttalanden. Dessa o. a. fakta tillsamman tagna peka hän på att den extrema dödsdoms- och bannståndpunkten aldrig varit så dominerande, som flera uttalanden i den unga kristna kyrkan kunde komma oss att tro. Dennas praxis genombröts därjämte av apostlar o. a. högtbenådade, vilka togo sig eller fingo makt att inför botprästen påyrka, att han skulle i vissa speciella fall tillåta försoning. Deras

¹⁾ Ätminstone i den mån de undanskymde behovet av hjärtats omskapning.

²⁾ Ps. 118:18; Jer. 8:4; Os. 11—14 kap.; 6:6; Joel 2:12.

³⁾ Chrysostomos understryker Jesu ord i sin sista predikan om boten, där han bland annat betonar, att fadern mottog den förlorade sonen med öppna armar. Han var far, icke domare. Gästabud ställde han till, vilket ej är onskans utan botens och bättringens lön. När den förtappade skall frälsas, är det icke tid till domar och sträng undersökning utan endast plats för mildhet och förlåtelse. Om den förlorade sonen förtjänat straff, så var uppehållet i det främmande landet straff nog.

önskan blev vanligen botprästens lag. Den ena synden och syndagruppen efter den andra inlemmades sålunda efter hand — för alltid — bland de förlåtliga.

KAP. 6.

Gensträvighet och dess andliga straff.

A. Gensträvighet.

a) Olydnad.

Svårare synd än allt annat var synden mot den Helige ande, d. v. s. hjärtats hårdhet, likgiltighet emot Gud eller det heliga ¹⁾. I avseende härå gör sig hierarkien i synnerlig grad påmint och söker stöd speciellt i gamla testamentet. Enligt detta skulle sådana dödas, vilka gjorde motstånd mot prästen eller mot den »kyrkliche» domaren (som i sin tur måste lyda prästen). Olydnad mot Herrens legat var trots mot Gud — alltså ett nytt exempel på Mose förmåga att (i fråga om »kyrkans» ställning) sätta likhetstecken mellan andligt, gudomligt och prästerligt, — en förmåga som det gammalka-

¹⁾ Olydnaden och varje annan grov verksynd ansågs vara utslag av förkrymphet i religiöst avseende, gudlöshet, oandlighet, inre avguderi, hjärtats hårdhet. Därom yttrade Jehova till Israels barn i Mose sista dagar (5 Mos. 29:18—20): "Må ibland Eder icke finnas någon rot [= syndarot], som frambringar giftiga bär eller malört. Må ibland Eder ingen finnas, som... välsignar sig i sitt hjärta sägande: Nog går mig väl, ty jag vandrar i mitt hjärtas hårdhet... Icke skall Gud vilja förlåta honom, utan Herrens vrede och nitälskan skall upplåga emot honom, och hela den förbannelse, som är uppskriven i denna bok, skall drabba honom, och Herren skall utplåna hans namn från jorden". På i viss mån motsvarande sätt ställde nya testamentet en enda förseelse i en klass för sig: synden mot den Helige ande. Enligt den teologiska psykologiens terminologi var "anden" den del av människan, som till sitt väsen var lik den Helige ande och som kunde vara delaktig av och införlivad med denne. Den människa, som framhårdar i att ej vilja stå i förbindelse med denne, är sålunda s. a. s. utan ande, oandlig. Denna hans synd är oförlätlig. Även enligt Augustinus var denna synd egentligen den enda dödssynden. — Jfr 1 Sam. 15:22 23, 35; 16:7; Ordspr. 16:2. — Om syndarötter: här s. 107 not 3.

tolska, det påvliga och, i ej ringa mån, även det gammalprotestantiska prästerskapet ärvde efter denne »lagskrivare och drivare», såsom Rudbeckius kallar honom. Man förväxlade ej sällan kyrkan, Mose och Kristus med varandra. Anden och andens ämbete (prästämbetet, kyrkan) blevo ej sällan synonyma. I flertalet fall, när motstånd mot den Helige ande ansågs föreligga, var det fråga om motstånd mot den kyrka, som han stiftat och uppehöll. Och enär Gud givit flera bibliska personer i uppdrag att avfatta stadganden för församlingen, blev olydnad mot kyrkans påbud liktydig med synd mot den Helige ande. Bannet, timlig- och evighetens största straff, kom sålunda att ej sällan tillgripas för något så i vår tid sekundärt som kyrkans yttre ordning och bud. Ja de mest uppseendeväckande och förskräckande formerna av bann borde drabba principenligt blott de s. k. motspänstiga. Sådan var åskådningen inom de tre nämnda kristna kyrkorna, och den framträdde bjärt åtminstone under deras maktperioder eller hos deras mest nitiska representanter.

Kyrkan kunde föga annat göra — utifrån sin panbiblicism, sina traditioner och sina positioner sett. Hennes — trots allt — beträngda läge hade väl Jesus ej rätt tänkt sig, då han — enligt kyrkans tolkning — fordrade, att hon skulle vara saltet inom den i synden ruttnande mänskligheten. Undanträngdes hon, dvs. gudsstaten, skulle djävulen triumfera, menade prästerna. Nackstyvetens olyckliga följder hade tillräckligt tydligt framträtt i bibeln och historien. Profeterna, Jesus, Stefanus o. a. Guds sändebud hade man trotsat, hånat, dödat. Både under katolska och lutherska tiden fördrev, misshandlade eller dödade man präster och kyrkligt-borgerliga förtroendemän i Tyskland och Norden. Prästvänner Knut den helige, som upprättade ett domkapitel i Lund, dödadades i ett tempel (1086), då han sökt genomdriva kyrkans krav på tionde. I Sverige (inklusive Finland) uppgives samma öde hava i påvlig och nyluthersk tid drabbat flera prästmän av sistnämnda anledning eller för förment orättvisa bannlysningars skull.

Den gigantiska viljeströmning, som omkring och efter 1500-talets mitt gick över den tysk-lutherska och även över den svenska kyrkan, syntes kräva en ny Cluny-reformation samt en gammalkyrklig samhällsordning och kyrkotukt¹⁾.

¹⁾ I förordet till sin bok om tukten, ägnat Hesshusius o. a. seloter, säger den tyske superintendenten Wigandus, att boken avfattats med an-

I synnerhet borde motspänstiga syndare stå under noggrann kontroll samt näpasas med stränghet. Gränsen mellan verkliga kristna, offentliga syndare och nackstyva skulle markeras eftertryckligt och offentligt. Gent emot de motspänstiga borde kyrkan tillgripa sina sista resurser utåt genom att dels offentligen ådöma interdiktet, respektive det stora bannet, dels, eventuellt, påkalla statligt ingripande. I vårt land vill man därjämte alltfört, såsom av ålder skett, utkräva stränga »minnesbetor¹⁾», varemot utlandets sekulariserande konsistoriestadgar ofta hindrade respektive superintendenten från att realisera motsvarande krav. När man läser om vissa domslut, kan man därför tro, att de inträffat i Cypriani eller Innocentii kyrka i st. f. i Sverige i »luthersk» tid, och man kommer att tänka på unglutheranen Ol. Petris beska kritik över papistisk syndabekännelse och ämbetsmannadyrkan. Ej minst märkliga äro krafttendenserna i de två för lutherdom och fromhet mycket berömda stiften Strängnäs' under hertig Karls furstetid och Västerås' under den likaledes för samma egenskaper berömda Rudbeckii period²⁾.

ledning av alla Kristi kyrkors eländiga och beklagliga tillstånd. Världen och dess överkloka människor dreve nämligen med högsta list och makt på att stoppa munnen till på Guds ords trogna lärare, vilka skreko till himmeln om folkets synder och förmanade till bot. Man ville föreskriva prästerna, vad, huru och när de skulle tala och predika. Det förtröte nämligen djävulen, som väldeligen härskade och mäktig var i otrons barn, att man straffade dem och ville genom en sann omvändelse vrida dem ur hans händer. Jfr WIGANDUS Vom Straffampt der Sünden (1564) sid. B 3 o. f.; AHLUND Oljoberget s. 190; Nova ordinantia s. 255.

¹⁾ 4 Mos. 16; 2 Mos. 7:1. Om den strängare påvemaktens inträngande i svensk medeltid jfr WESTMAN Kyrkans ordning s. 271—276. Jfr t. ex Nova ordinantia sid. 247.

²⁾ OL. PETRI Saml. skr. I s. 379. Jfr min framställning i Årsböcker 19 sid. 14—29. I Rudbeckii barndomsstift och barnår nekade en kyrkoherde "giffua ena doppel horkona skrift och sacramentet 3 vekor, förra än hon födde barn, efter han ey prowester war och honom sådant i ordningen warder förbuditt". Hon borde resa till biskopens ställföreträdare [under biskopsvakansen efter 16/10 1585] "och sigh förhöra låtha om shin groffue synd, men hon actadhe inthet hans förmaningh vthan bleff säker hemma", yttrar den prästerliga urkunden utan att ha undersökt om underlåtenheten kanske förorsakats av de dåliga kommunikationerna, den vanliga fattigdomen eller den sjukdom, som tydligtvis redan börjat, enär hon vänt sig till prästen. Ännu mera sjuk sände hon på nytt bud till denne och han.

Representanter och uttryck för denna rörelse äro hos oss ej minst Nova ordinantia, kyrkoordningsförslagen 1608, 1619 samt Rudbeckius. De måste därför ock konstatera med bitterhet, hurusom det allmänna motståndet är stort mot kyrkan, religiositeten och i synnerhet mot prästerna. Det vore världens yttersta tid; Gud skulle ej kunna längre åse människornas ondskas och legaternas martyrium — allt klagomål, som hördes i alla kyrkliga uppgångstider¹⁾. Också fingo Rudbeckius o. a. härskartyper rikligen dricka

för omedelbart, "men när han kom, var hon dödh". Nu ville "the politesche domare haffa böter aff honom" men han blev "effter Capitels dom ... frij sagd, effter han nekadhe henne Sacramentet, thet hon ennu vti sine synder war ... , wiste henne til then sådant pläger bestella, och hon i sin triskhett sådant försumade genstörteligen". Han hade "vti yterste hennes dödnöd" strax medföljt budet, men "när han kom fram, var [hon] mållöss och nekade så vår Herre henne, thet hon sig sielff gönom sine synder och sådan med treskhet neket haffuer sacramentet. Terföre henne borde effter ordningen miste kyrkiegården och delachtighet ibland te heliges legrestad". Sv. synodalakter II s. 26—27: synoden 1585. Det kan ligga en del av samma åskådning t. o. m. bakom Joh. Matthiæ's ord vid Kristinas trontillträde (Homagium s. B 3 v:o o. f.), att djävalens rike bleve igenom prästämvetet omkullslaget och en sann gudaktighet i stället planterad.

¹⁾ Nova ordinantia framhåller (s. 251), att de andliga bliva för kyrko-disciplinens skull hotade, "förfulgde och hatadhe, såsom man medh then handel fögo tack förtienar, vthan meer alles haat och förfölielse, synnerliga på thenne werldennes sidsta tijdh, i huilkom all Disciplin är platt förlagd ... nu will ingen lijdh, att groffua synder och vppenbara laster bliffua straffadhe". — Kyrkoordningsförslagen 1608 och 1619 (s. 440) konstaterade, att somliga syndare voro så hårdnackade, "at the fögho achta sine ägna predikanter", och att de under hot om repressalier krävde att få gå förutan "bekennelse" (dvs. anses vara kyrkans rätta medlemmar utan att undergå en offentlig, ritualenlig återintagningsakt). — I predikan på X sönd. eft. tref. citerar Rudbeckius ibland ett stort antal bibelställen även klagoropen i Jer. 7, Os. 4 och Amos 5 kap. och han fogar därtill bittra uttalanden om hur martyrerne och andra kristna blivit plägade och dödade. Och i sitt tal vid avskedet från universitetet (Oratio valedictoria) beklagar han hatet mot och kritiken över prästerna, något som skulle komma det fördrivna barbariet att återvända. VDP 1623 ⁹/₈; 1624 ²⁹/₇, ¹⁷/₈.

Att Rudbeckius ofta fick dricka "bedrövelsens skål", intygar en av hans närmaste vänner vid hans bår. Tydligtvis utan att saken någon åtgärd föranledde — trots Mose påbud, som upprepats t. ex. av Didaskalia — omtalar domkapitelsprotokollet 1632 ⁵/₁₂ följande: Skälls ord fällte af Carl Larsson om H[ans] E[hrewyrdighet] Biscopen thenn tijdh perlementet schedde emillom D[ominum] Ericvm Sacell[anum], D[ominum] Christo-

»bedrövelsens skål», och detta föll även på »enfaldige och blygsamme» prästers lott.

Då det t. ex. ej var ovanligt, att syndare inför kyrkligt forum nekade för de brott, som de erkänt inför världslig rätt, torde detta ej sällan varit ett utslag av animositet mot kyrkans hela disciplin. Vissa personer gingo bort från kyrka (och frälsning?) hellre än att underkasta sig kyrkobotens strängare former. I ärkestiftet intygades år 1614, att man ej kunde förmå de skyldiga att inställa sig inför domkapitlet; de sade sig vilja hellre gå i döden för sin skuld¹⁾. I Rudbeckii stift togo några sitt liv eller hotade att taga det, därrest de måste stå i vapenhuset²⁾. En bröt upp stocken vid Munktorps kyrka och gjorde så komministerns dräng fri³⁾. En »trollkäna» i

phorum och Nills Olufsson Borgmestaren, sz [= scilicet]: Konungens otroge man, och Siälamördare ähr Biscopen. Motsvarande yttras även senare om en Rudbeckii lärjunge, sedan han blivit en mäktig "kyrkans pe-lare" i Finland. Enligt Åbo domkapitelsprotokoll 1674 ¹⁶/₁ befallde näm-ligen biskop Gezelius d. ä., "att oppnoteras skulle, att Brunkala boerne hafwa om H. H:t fält desse ordhen: Biscopen achtar hwarken Gudh, Fahnen eller Konungen, uthan han gör hwadh han will." (Åbo Tidningar 1793 n:o 27. Perlemente = gräl.) Säkerligen syftar "otroheten" i båda fallen (liksom i fallet Oxenstierna-Rudbeckius 1636) endast på motsättningen mellan stat och kyrka i avseende å den senares författning och disciplinära verksamhet, som voro gammaltestamentligt och gammalkatolskt inriktade. Prästerskapet hade därvid att besanna och att söka tröst i Jesu egna ord i avskedstalet till lärjungarna: Voren I av världen, så älskade världen sitt eget ... Hava de förföljt mig, så skola de ock förfölja Eder ... De känna icke den, som har sänt mig. Joh. 15: 19—21; jfr 14: 17, 18; 17: 14, 18.

¹⁾ Svenska synodalakter I s. 30—31.

²⁾ Västerås domkapitels protokoll 1619 ⁸/₉; 1636 ²⁴/₁₂ A17. Enligt aa 1646 ¹/₉ § 7 A18 hade en kvinna i Tortuna dränkt sig, för att hon skulle stå en söndag i vapenhuset (för förargelseväckande beteende under dryckenskap). Jfr Finska kyrkoh. samfundets handlingar VI s. 27. Jfr Björskog 01 ULA: listan å "förargliga syndare" 1632; 1634. SDP 1631 ¹⁰/₁₁, 1643 ²²/₃ II. Vid sept.-synoden 1678 i ärkestiftet yttrade en prost, att "en stoor deel hållre stå kyrkioplicht än gifwa penningar". Sv. synodalakter I s. 150. Jfr LAGUS Handl. till ... Finl. Kyrko-Historia I s. 64.

³⁾ VDP 1622 ²/₃: En man "i Biörkesta Sokn, hafuer för någhre år sedhan swarat prästen på predikestolen, Du lögh, war öfuerst drucken, så at the bäre honom uthur kyrkian. Hafuer sedhan uthi ett gästebudh sagdt att prästerna hafua ingen macht till at förlåta synderna, och thet hafuer han ofta och mångestädes repeterat när D[omi]nus Johannes sacellanus hafuer corrigerat honom, hafuer han sagdt: Du lögh, Hafuer ok varit

Svärdsjö hade sagt sig ej vilja ha med prästerskapet att beställa. Och tvärt emot domkapitlets domslut begrov en man i biskopens egen prebendesocken sin dotters (mördade?) barn i »en hederlig» grav samt bad den åtvarnande kaplanen draga ad inferos¹).

Att tiden gick utför och att utomordentligt mycket berodde på stifts- och församlingsledningens personliga kvalifikationer, tyckte man sig erfara även i andra stift. Den stränge biskopen Rothovius i Åbo (vilken Rudbeckius besökte på återvägen från Estland, 1627) upprätthöll disciplinen med nitälskan och kraft. Men efter honom kom en mildare stiftschef. Vid tiden för dennes död och Rudbeckii f. d. medarbetare Terseri ditkomst illustreras sakläget av följande. En viss dömd horkarl hade stått sitt skamstraff framför kyrkdörren men nekade göra avbön, och domkapitlet tillät honom ändå erhålla nattvarden. Till en uppstuds sig präst vågade Consistorium däremot åtminstone säga sin mening. Det yttrade nämligen, att om salig

ifrån sijn hustru uthi halft annat åår. Sentent[ia]. Han bleff till en tidh sagd ifrån kyrkia och sacramentet. till thes han sikh besinnar. och D[omi]nus Andreas pastor skall förkunna af predikestolen om hans brott.“ Första domsavkunnelsen (22/5): ”Han skall ännu stå hema i wåpnehuset in till pingesdagh sedhan stå här [= i Västerås] i helghen i 4 daghar här intaghas, och giffna till the fattigha 3 daler.“ Detta ändras 9/6 så, att han lämnar till hemkyrkan ett tre alnar långt stycke gott flammersk, som först skulle uppvisas i domkapitlet. ”Absolueras hema [= i hemförsamlingen] medh rijs i handena, om 4 dagh pingesdagh“. — VDP 1623 4/8: ”Lars Jönson i Tybbele i Skultuna haffuer om en söndagh med några andra warit ifrån kyrkian, och the säijas haffua drucket och när han förmantes, att han så wäll som the andre skulle böta till kyrkian therföre tretzskadhhes han, och när han är stämbd till Capitelet, non paruit [= kom han ej tillstädes]. haffuer i någre åår för trätor skull hållit sikh ifrån Sacramentet. haffuer ock engång förfördt sikh på herr Benckt Capellanen, kastat en käpp effter honom i dören när han hadhe warit hoos honom och döpt hans barn. Will ock intet göra ifrån sikh dagswerken och annor rettighet [= andra utlagor] till kyrkian och prestegården. Sentent[ia]. Han skall stå i wåpnehuset i fyra söndaghar, och pastor skall förkunna om hans saak aff predijkstolen, pro absentia [= för frånvaro] skall han böta tree mark till kyrkian, och göra ifrån sikh annat huadh han kyrkian och prestegården är skyldigh i thessa fyra wekor. och för än han tillstädes att komma till herrans nattward, så skall han förlijka sikh medh sina owener.“ VDP 1636 24/12 AI 7.

¹) Jfr VDP 1622 9/8; 1624 17/1, 1628 8/2 § 13 och septembersynoden § 9; 1633 17/8 (bl. a. om att en apostel diktat, en annan skrivit).

Rothovius hade levat, hade »något» följt på prästmännens spotska ord.

Trots bibelns ord t. ex. att den som ej lydde prästen skulle dö och trots allvarligt uppsåt hos Rudbeckius och andra kyrkliga kraftnaturer var tiden tydligtvis ej lämplig för gammaldags högkyrkliga straffmetoder. Och det är ej ägnat att förvåna, att de längtade tillbaka till tider, då — enligt deras tro — »disciplin» och »bann» fanns, staten var lydig och det »likligare» levdes.

b) »Filosofi».

Medan sådan opposition ofta förut föränletts och alltjämt föränleddes av kyrkans maktställning och kyrkotukt, mötte dessa och kyrkoläran även motstånd från dem, som kyrkan föraktfullt kallade »filosofer» och »profeter», alltså vad vi skulle kalla lärda fritänkare, resp. obildade frikyrkliga eller väckelsepredikanter¹). Redan t. ex. genom Hesekiel (14 och 20 kap.) hade Herren fördömt skrymtaktiga och gudlösa frågare. Paulus hade klagat över kommande tider, då man ej skulle fördraga den hälsosamma läran utan låta sina lustar locka till hopar av lärare, emedan det kliar i öronen. Men denna världens vishet vore dårskap inför Gud, ty Han fångar de vise i deras illfundighet. Han känner, att de vises tankar äro fåfängliga²). Liksom Paulus voro även Tertullianus, Augustinus och

¹) T. ex. bondeprofeterna, folkets oupplysta men fromma samvete, ur vilket lågkyrkliga strömningar kunde framväxa. (Jfr t. ex. predikaresjukan, rösterna, roparna, hopparna, gråkoltarna i senare tider.)

²) Jfr t. ex. Joh. 7:18; Rom. 12:1—6, 16 v.; 1 Kor. 1:19 o. f.; 2 Kor. 10, 1 Tim. 6:3—5. Enligt Justinus martyrens apologier, vilka även Rudbeckius hade tillgång till, kallades de greker filosofer, vilka meddelade undervisning (i vilket ämne det än var och hur föga deras lärosatser än stundom överensstämde med andras). De lärde exempelvis, att kyrkans tal om de orättfärdigas straff i evig eld blott vore blint alarm och skrämselfbilder samt att prästerna ville förmå människorna att eftersträva dygden genom fruktan och icke för att det i sig självt är gott och önskvärt. Första apologien § 7, andra apologien § 10. — Tertullianus, juristen, citerar nyssnämnda och andra bibliska stöd för »tillbakavisandet av allt kätter!». Och t. ex. i sina Bekännelser (VIII: 8) beklagar och bemöter Augustinus de världsliga filosofernas otro och villoläror. Enligt Jesu testamente (I: 8) skulle i församlingarna och nationerna framträda många, som voro talträngda, skrytsamma, högmodiga, fåfänga, sådana som opponera

andra själva »filosofer», innan de till sist på det skarpaste fördömde sådana.

I likhet med dessa eller genom att hårdraga deras uttalanden betonar katolska kyrkan faran av självkloket och oandliga frågeställningar. Sådant vore »gudlös» »filosofi». Denna var i biktspråket den första av de tolv trapporna till den första dödssynden, högfärden (övermodet). Denna trappa kallades Curiositas, förvetenheten. Den vore en stor last i människornas hjärtan och samveten; den vill allt rannsaka, allt döma, allt veta, allt spörja, glömmande sig själv, säger t. ex. vadstenaabbedissan Ingeborg Gerdsdotter under senare hälften av 1400-talet¹⁾.

Även Luther ser ej sällan med förakt på de världskloka och juridiska upprorsmakarna²⁾. Med eller utan speciell hänsyftning å »filosoferna» kalla många protestantiska stadgar de motvillige för djävulshundar, onda, obotfärdiga, obstinata, framhårdande, försig mot evangeliet, undfly den rätta, tränga porten (Matt. 7:13), förkasta sanningen, ringakta fromheten och stifta lagar, som ej överensstämmer med de Gudi behagliga stadgarna. — Påven Clemens V klandrar (ca år 1307) de många, som i motsättning till apostelns lära förlita sig på sin egen kloket eller fastmer okloket och som göra det till ett särskilt yrke att strida om ting som de icke förstå. SCHILING und SENTENIUS Das Corpus Juris Canonici II s. 860. Jesuitprofessorn Delrios Disquisitiones magicæ ägnar stort utrymme åt att fördöma dem som äro motståndare till häx- och djävulstron och sålunda äro kättare och motståndare till kyrkan. Dessa vore vanligen läkare, språkmän och stridslystna rättsvrängare, vilka ej hade en aning om teologi. Deras förnekande av djävulsutdrivningen vore lögn, ty dagligen ägde sådan rum i Europa och Amerika. (Naturligtvis skedde den ej hos kättare, enär de voro avfallna från kyrkan!) Kyrkans iver att utdriva djävlar stöder sig på Guds bud och på apostlarnas ord, påstår han (med föga sanning) samt framhåller, att de antydda motståndarna ljuga, då de underkänna denna iver och kalla exorcismen vantro. HOENSBROECH Das Papsttum (1904) s. 136.

¹⁾ C 50 UUB. Dessa anvisningar till självprövning och bikt äro avtryckta i Samlingar utg. af svenska fornskrift-sällskapet n:o 33. S. 352—353 står om högfärden. Jfr där s. XVI.

²⁾ Enligt hans (otillförlitliga) Bordssamtal vore de senare åsnor och skalkar. — Mera aggressiva än de vore de jurister, som med sina »lagvrängningar» strävade att kullkasta »det bestående», det i Mose lag anbefallda, samt att med satir, maktpråk och hån nedsätta kyrkans anseende. Juristerna voro ofta jämväl statsämbetsmän (domare etc.) och hade efter hand undanträngt kyrkans män från landets högsta civilposter. Dessa obibliska förhållanden voro därför ofta föremål för kleri vrede och beklagande.

stockade, persevererande, motvilliga, slika som slå alla förmaningar i vädret. Sådana deklamationer över de lärda prästhatarna (»filosoferna»¹⁾ givas under Wigandi och Rudbeckii perioder (och det vanligen i nära sammanhang med de redan citerade klagomålen över »de förnäma» och rika). Därvid lägga lutheranerna — och bland dem Rudbeckius — ej sällan skulden på påvedömetts kimmeriska mörker i filosofi och teologi²⁾, varigenom de världsliga skulle hava erhållit både avsky för sanningen och stöd för sin gudlöshet.

Det är sålunda gnosiss, som med Lucifers högmod begynt våga uppträda mot det gudomliga canon. Originaliteten hade börjat komma med den förkunnelsen, att ej de högsta sanningarna lågo bakom utan framför oss — alltså motsatsen till bibelns, Tertulliani och Rudbeckii åskådning. Kriticismen ville draga i tvivelsmål dels lämpligheten av bibelns bokstavstroga efterföljd, dels Rudbeckii och otaliga äldre kyrkomäns sats, att förnuftet vore, såsom Rudbeckius uttrycker det, »blindt och galit i Andeligha Saker»³⁾. »Filosoferna» ville ej låta allt vara »trons tjänarinna» utan trodde sig böra framträda i krigarens lovlige avsikt att såra och döda. Det var till ej ringa del just detta »ohelgade förnufts» förtjänst, att humanismen och reformationen framträtt och att nyprotestantismen o. a. reformationens äkta barn skulle begynna träda fram. I vårt o. a. länder fick åtskilligt av det ädlaste och frommaste i reformväg hjälp och stöd av många bland det slags världsliga lärda och statsämbetsmän, som voro fiender till kyrkans yttre maktställning och »laglösa» straffrätt. Än med, än mot den officiella kyrkans vilja framväxer en ny tid, vars fromhet ej bekämpar utan vill genomsyra filosofi och stat. Ej blott i timliga utan även i timligt-andliga, ja i flera rent andliga hänseenden har framtiden ofta lyssnat till lekmanaförnuftet⁴⁾.

¹⁾ Jfr CHR. MEURER Begriff s. 104, 78—80.

²⁾ Oratio de servitute pontificia; jfr »Rudbeckii akad. högtidstal» s. 59 o. f. — Omdömen om juristerna: REICHMANN Ein Jahrtausend II s. 36, 64 o. f.

³⁾ Jubelfestpredikan 1637 s. D v:o. Jfr Åbo Tidn. 1793 n:r 30 s. 1.

⁴⁾ Jfr ZIEGLER Geschichte der Ethik II s. 379.

B. Anatema. Hednisk lägerstad även efter stora och mellanstora bannen.

Anatema var de gammalkatolska och katolska kyrkornas sätt att omskriva Jahves mosaiska förbannelser eller dödsdomar, från vilka ingen räddning kunde givas. Enligt Mose lag och vissa kyrkliga bud borde nämligen det andliga totalsamfundet ej överse med medveten synd utan straffa den med livets förlust, resp. utslutning för evigt. Vare sig det skedde på Jahves direkta befallning eller sedan undersökning hållits och domen övervägts av församlingens »andliga» domare, drev Israels folk självt de onda människorna ut ur lägret, och antingen dödade menigheten dem där eller hade man i varje fall aldrig sedan någon som helst förbindelse med dem.

I viss anslutning till Guds ord läto rabbinerna förklara de i synder och motspänstighet framhårdande brottslingarna vara för alltid utestängda från kyrkan och alltså även från Guds nåd. Tillkännagivandet härom skedde ritualenligt och under de gräsligaste förbannelserop.

Med egen hand utdrev Jesus månglarna ur templet. Han fallde att de onyttiga skulle kastas i mörkret utanför; »där skall gråten och tandagnisslan vara». Och till sist skall han säga: Gån ifrån mig, I förbannade, uti evinnerlig eld, som min Fader berett åt djävulen och hans änglar! — Gud nämner flerstädes »anatema» i betydelsen förbannad, vara dömd till förintelse. Enligt ebreerbrevet (6:6) var det omöjligt att till bättring åter förnya de avfallna, enär de för sig på nytt korsfästa och bespotta Guds son¹). — I anslutning härtill nekar Hermas i första början återintagning och anbefaller då anatema för de avfallna. Såsom i gamla förbundet de mot prästen olydiga fördes ur lägret och av församlingen avrättades, så bleve numera, yttrar Hieronymus, den olydige dödad med det andliga svärdet, dvs. utstött ur kyrkan och prisgiven åt de onda

¹) Då Moses på Ebal höjde särskilda förbannelse- eller verop över tolv synder, upprepade han entonigt och inetsande den maningen: "Allt folket skall säga: Amen". Enligt 5 Mos. 18 skulle egendomsfolket utdriva (förvisa) ur församlingen dem, som övade trolldom, signeri, spådom, svartkonst, andebesvärjelse, teckentydning etc. Om rabbinerna: KOBER Der Kirchenbann s. 4 o. f.

andarnas grymma herravälde och försåt. För förvänd sinnesart, ådagalagd genom motstånd mot det heliga, blev sålunda oavvislig förkastelse den urkristna, gammalkatolska och sedan i ej ringa mån även den katolska kyrkans straffsätt. Och liksom rabbinerna gjorde man vad man kunde — och det var ej litet — för att få anatemat så ohyggligt och avskräckande som möjligt¹).

Allteftersom förlåtligheten segrar, utestänges anatemat. Men en relik därav eller åtminstone en släkting därtill finns, trots varierande förtolkningsförsök, i det att *det stora och det medelstora bannet fortsattes efter syndarens död*, därest han ej ådagalagt ånger och därest han ej vunnit absolution: — i katolska kyrkan — av denna efter sin död eller — i någondera kyrkan — av en prästman strax före dödsfallet²). Detta fann sitt uttryck bland annat i likets utestängande från de rätta kristnas invigda vilostad. Även för denna åskådning funnos *bibliska* impulser.

Vissa upproriska israeliter begrovs, där de fått sitt lystmäte. Och enligt Herrens bud skulle alla judiska upprorsmäns lik bli liggande i öknen. En viss gudsman blev icke begravnen i sina fäders grav, därför att han ej lytt Jehovas bud³). Så borde väl även

¹) Enl. Matt. 26:74 och Mark. 14:71 sade sig Petrus vilja bli "fördärvad", om han kände Jesus. Jfr Apg. 23:12. Paulus säger sig vilja bli "förbannad från Kristus" (anatema), om han därmed skulle kunna rädda vissa släktingar (Rom. 9:3). Sådan förbannelse skulle ock drabba den, som ej älskade Jesus eller som predikade hans evangelium orätt (1 Kor. 16:22, Gal. 1:8, 9).

De kyrkliga mötena i Laodicea, Gangra, Konstantinopel m. fl. använde ordet anatema för fullständig utslutning från Kristus och församlingen. Ätminstone fr. o. m. fjärde konciliet i Toledo (633) kunde anatema i speciella fall bli "evigt" (med stöd av 1 Kor. 16:22 och Augustini tolkning därav; — alltså ett återupptagande av Jahvekultens och urkristendomens stränghet). Vissa notiser här i text och not: enligt KOBER Der Kirchenbann s. 4—5, 21, 33 o. f. Jfr Nova ordin. s. 255—256.

²) Se här sid. 30, 52, 58—59 och 90.

³) Detta påbud gällde fasta etc. — Job 5:26 kan möjligen tolkas så, att blott den fromme har rätt att "ingå i graven"; sådan tolkning synes i varje fall föresvävat Clemens Romanus i brevet till kor. § 56. 4 Mos. 11 kap.; 14:32; 1 Kon. 13. Om äldre gravförbud jfr KOBER Der Kirchenbann s. 525 o. f., 321. Judarna hava plågat lägga sten på de utestängdas gravar till tecken på att de förtjänat bli stenade. Aa s. 4.

gudlösa kristna jordas där de haft sin lust, dvs. utom Herrens gårdar, alltså i »djävulsstaten». Sålunda nekade den kristna kyrkan i många fall att begrava »brottslingar» i vigd jord, under kristlig högtidlighet och med kyrkliga ceremonier¹⁾. Den katolska kyrkan nedlade mycket arbete på att medelst olika, ofta konstlade och inbördes motstridiga resonemang och legender framlägga motive-ringar för samt innebörden och verkan av förbudet för begravning i »kristen» jord. Om den exkommunicerade strax före dödsfallet visat ånger men ej erhållit absolution, tog sig kyrkan rätt och plikt att förläna denna efter hans död. På ett lika obibliskt sätt förklarades detta vara av betydelse väl ej direkt för den dödes själ men för de trogna levande församlingsmedlemmarna, vilka därigenom kunde dels tillåta att liket jordades, dels frambära förbön och mäss-

¹⁾ Kyrkogården vore en helig ort, invigd under bön att Gud måtte vara de där vilande nådig och barmhärtig. Vanligen räknades ej den norra sidan av kyrkogårdarna till de invigda områdena; där var platsen för de uppenbart ogudaktiga, självmördare etc. Till detta förfarande torde man påverkats av hedniska, hedniskt-kristna eller folkmytiska åskådningar om skadligheten av det som vetter åt eller kommer från norr, som var köldens hemvist och ondskans härd. [Denna mening och det följande om medeltidens nordiska folketro, lag och folksed till stor del enligt N. AHLUND Norr om kyrkan (Svenska Dagbladet ¼ 1925).] Också borde enligt kanonisk lag på kyrkogården avskild plats beredas de osaliga. Enligt hälsingelagens kyrkobalk skulle plats ges obotfärdiga menedare utanför kyrkogårdsmuren. Åtminstone i Rudbeckii stift ansågs det att ligga där vara ännu nesligare än å den ovigda platsen innanför kyrkogårdsmuren. I sådan ogigd jord lades jämväl »främlingar», det vill väl säga sådana, vilka ej voro kända till religion och nationalitet eller vilka pastor i varje fall ej hade vittnesbörd om (tattare, stigmän, »luffare», tiggare etc.). De hade ej hemorts rätt i ifrågavarande kristna församling, och kyrkoherden kunde då ej för dem svara på domedag. — Även inom världslig rätt i utlandet hade man tagit sådan lärdom av den gammaltestamentliga och kyrkliga bannverkan för döda, att man bestraffade liket för den synd, individen begått mot sig själv. Under 1300-talet skulle en som hängt sig i sin bostad, släpas ut genom en ränna eller ett dike under väggen. Antingen brändes liket, eller ock skulle en häst dragas det ut över markerna medelst det rep om halsen, som han hängt sig uti. En framstående matematiker som hängt sig, inneslöts i ett fat och kastades i Main. Åtminstone vissa självspillingars egendom konfiskerades. REICHMANN Ein Jahrtausend I s. 295. — Jfr Jer. 22:19.

offer för den dödes själ¹⁾. Denna skulle tydligtvis renas i skärskelden — n. b. sedan arvtagarna tillskjutit pengar åt kyrkan för förbönera. Om ej sådant mässoffer bekostats och framburits²⁾, måste t. ex. de bannlysta som blivit begravna i kyrkan, fly för varje allmänt mässoffer (nattvard). För ett av de efterlevande betalt och av prästen framburet mässoffer kunde utverka att sådana exkommunicerade finge anses återförenade med kyrkan och deras kroppar sålunda finna ro i graven. Dessa antydningar må vara nog för att exemplifiera den katolska kyrkans strävan att i tysthet behålla de gammaltestamentliga inslagen men omtolka dem till en inkomstbringande och tämligen jesufrämmande institution. Och det är nästan lika karakteristiskt för den strängt gammallutherska kyrkan att den förtiger, omtyder eller fördömer sistnämnda strävan och likväl behåller det förskräckliga och inkomstbringande begravningsförbudet. På predikstolen talar den nämligen sällan eller aldrig om detta förbud eller om de pengar, som efterlevande måste erlægga för dess upphävande, men i verkligheten ådömas sådana böter mycket ofta i Sveriges »lutherska» kyrka. Så skedde kanske även i Tysklands. I varje fall förbjuda många av det senares sekulariserande stadgar att å kyrkogårdar begrava uteslutna syndare. Och det torde ej lida något tvivel, att många lyckats mot vederlag utverka dispens från denna stadga för sina anhörigas räkning i det lutherska Tyskland, likaväl som händelsen i otaliga fall var i det lutherska Sverige.

Förbud för bannlystas begravning å kyrkogården förefunnos sålunda, märkligt nog, t. ex. i den av Luther och hans närmaste vänner inspirerade konsistorialordningen i Wittenberg 1542, i den därmed besläktade konsist.-ordn. i Mecklenburg 1571, i Sachsens och Sachsen-Lauenburgs kyrkoordning 1580, resp. 1585³⁾.

¹⁾ Vissa notiser här om katolsk åskådning: enligt KOBER Der Kirchenbann s. 531 o. f. Ett vittne var nog för att intyga den döendes ånger. I synnerhet ålåg det hans anförvanter att om möjligt giva sådant intyg. Jfr N. PAULUS Geschichte des Ablasses im Mittelalter I s. 40, 41, 55 o. f.

²⁾ Jfr Mose lagar om offers bekostande och frambärande för synd — en förebild som ju ständigt eller vanligen förtiges, enär kyrkotukten skall anses vila på Kristi ord och ej på Mose.

³⁾ SEHLING KO I s. 206; V s. 246—247; I s. 435; V s. 454. Enligt den förstnämnda borde »mit den excommunicirten oder verbanneten... also gehalten werden... er sol nicht begraben werden, mit gesenge oder cäremonien, oder auf gemein gottesacker oder coemiterium der christen,

Flertalet lutherska stadgar tala emellertid föga eller icke om medelstora bannet, vadan det är tänkbart, att utestängningen från kristlig begravning vanligen gällt blott de offentligt bannlysta. Såsom i flera andra hänseenden voro emellertid den svenska kyrkoordningen samt 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag strängare, i det att de hindra från kristlig lägerstad ej blott bannlysta utan även dem, som begått grova synder och laster, försmädat Gud och frivilligt tagit sitt liv — allt om de ej i dödsögonblicket varit återvända till fromhet och kyrka¹⁾. Visserligen betona sistnämnda stadganden, att de döda borde »ährliga och tilbörliga komma til iordena»²⁾, ty därmed bevisade vi vår kärlek till dem, vår tro på uppståndelsen och vårt hopp om deras salighet. Men icke förty avstänga de — ett par sidor senare — de nämnda och flera andra grupper från de kristnas kyrkogård. Jämförelsevis kortfattat hänvisas till denna kyrkoordning i de föredrag, som höllas vid Västerås gymnasium eller

sondern aufs feld“. Visserligen yttrar Mecklenburgs nämnda stadga ej, att begravningen borde ske utanför kyrkogården, men det torde varit meningen, helst som ordalagen i övrigt äro alldeles lika med t. ex. Sachsens; att den exkommunicerade borde begravas såsom en från den heliga kristliga kyrkan avskuren lem. — Jfr vår kyrkoordning 1571 s. 122 o. f.

¹⁾ Enligt Sveriges första kyrkoordning (s. 122 o. f. och flera av de närmast följande kyrkolagsförslagen) skulle till denna förskjutna kategori höra även dels de barn som blivit varken nöddöpta eller döpta, dels de självmördare, som tagit sitt liv med berätt mod: ”ty the haffua varit förtwifladhe“. [Jämför N. Ahnlunds uppsats i Svenska Dagbladet 3/4 1925. Det här ifrågavarande ordet ”förtvivlan“ i 1571 års kyrkoordning måste beteckna att självmördarna hava tvivlat på Guds nåd, de hava ådagalagt blind gudlöshet genom att taga sitt liv. Jfr äldre översättningar av Syr. 2: 14 och Ordspr. 28: 18.] I de båda kyrkoordningsförslagen 1608, 1619 blir under påverkan av Luther och Lauenburgs stadga 1571 års förordning, att mördade (scilicet odöpta) barn ej finge begravas å kyrkogården, ändrad därhän, att de finge läggas där ”vthi enslighit rum afsijdhes, effter the äre altijdh födde aff en oächta sängh“. Alltså är ett sådant barn så ömkansvärt, att det bör komma innanför muren, men det bör likväl läggas på avstånd från de övriga (vilket torde i sak betydligt norr om kyrkan). Dock förglömmar sig ej heller nu det gammalprotestantiska begäret efter åskädlighet och god församlingsanda: prästen skall ”gifua folkett tilkenna, att sådant skeer icke för barnett skuld, vthan Föräldromen til whanähra och androm till warnaghell“. (Stavningen enligt 1619 års nu tryckta förslag sid. 500). Om Luthers åskådning jfr GALI Kirchenstrafen s. 48—49.

²⁾ 1571 års kyrkoordning s. 121; jfr 1619 års förslag s. 498.

möjligen även annorstädes av GÜTHRÆUS, som var poenitentiarus i Rudbeckii domkapitel och prost å Laurelii tid¹⁾.

Också givas åtminstone i Petrus Jonæ Angermanni stift (Växjö 1595—1630) samt i synnerhet i Joh. Rudbeckii stift synnerligen många exempel på begravning i ovigd jord²⁾. Om än ej i ord utsagt

¹⁾ Jfr hans latinska tal i Be4 VGB; översatt i Årsböcker n:o 19 s. 91.

²⁾ Ur Växjö bötesbok må citeras följ. hot. Anno 1630. Vthi Brigittæ marknat, wardt hastigt dräpen Vthi Thomæ wedenburgz Gårdh, Welb. Anderss Lindormss sonen till Osteby, om huilkenss begrafning mycket blef Vthi Capitlet disputerat, om kyrkiogården och andra Ceremonier, effter afledne Menniskian hade Vthi Pryssen slagit man ihiäll, doch ingen kyrkioplicht Vthståt, fans och i bygden hafua skiökior hafuande, och dödde i harm oaföst, genom Brädödh, huilka kyrkordningen förbiuder Kyrkio Gården. Doch ringde Slächten en Gång med domkyrkio kläckornar och boro honom i kyrkian till vidare affhandling. Tå skreeff Capitulum för-eldrarna till ganska fliteligen, att the inthz wäldsampt i dette fall skulle företaga, Vthan heller rådsamligen betenckia huru all förargelse måtte förekommas, Kyrkordningen fridstellass, och Assessores in Capitulo försuarlige bliffua. Men förargelige suar kommo Schriftligen tillbakars igen, med Oquädens-Ord och annan hädelse, som brefuet Vthwijsar. Och mädan brefuet Jnehölt, at begrafningen skulle Prächtigt affgåå Capitulo förvthan, effter icke all heeder stood Vthi therass Longe-Suarte Swantzar, wille ingen af Capitulo wara tillstädes; Vthan gaf deress Kyrkoherde, Her Larss Bernharti i wäld, at hålla tiensten, effter föräldrarnar gåfuo 10 Rxdal. in Specie för Platzen, som W. Marcus Vgla Borgemestaren förde Suar ifrå Osteby tillbakars igen och Capitulo igen berättade i domkyrkian. Någre Scholæ-personer effterlätess att gå för Lijket, sampt hörare, de som sielffue icke nekade; oansedt somblige Suarade, effter förmännerna woro förachtade, och the och woro Präster, kunne the wäll see sigh wara bespottade. Aa s. 587; jfr här s. 106 not 1 (slutet).

Följande exempel må avtryckas ur de legio fallen i Rudbeckii domkapitelsprotokoll.

I Arboga 1620 2/7 hade en vägare tagit sitt liv. Kyrkoherden ”begärade ått honom kyrkegården. Sentent. Effter han hafuer hållit sigh i — 6 åhr ifrå sacramentet, warit widh sitt wett och skäll, och odrucken, och gångit å stadh och drapt sigh sielfuan skall han ingalunda niuta någhon the gudfruchtighas lägherstadh“. Den 2/7 begärdes, att ”sielfspillingen måtte allenast leggia norr om kyrckian in loco peccatorum, effter många tilförende äro ther begrafne som i lijka måtto sigh förgjordt hafua. Swarades att han antingen skulle läggias vthan om kyrckebacken hwar them hälst syntes, eller om hans slecht willia ändeligha hafua honom i kyrkegården så skola the läggia honom norr om kyrckian i een wråå och få inga klocker präst eller diekne, och för then läger stadhen skola the gifua uth — 100 daler, halfparten hijtt till Cathedralem, och halfparten till sijn eghen kyrckia.

så ransonerar dock vår kyrka Guds nåd även i fråga om de döda — i trots av vissa av hennes egna uttalanden eller konstlade omskrivningar givna t. ex. i kyrkoordningen. Individens avskärande från Kristi levande kropp, församlingen, blev konsekvent genomfört — i vad på den gammallutherska kyrkan och hennes gammaltestamentliga nit ankom. Men i viss enlighet med här förut anförda resonemang i katolska kyrkan gör hon dock ofta mot pengar eller pengars värde avkall på principen samt tillåter kristlig begravning eller åtminstone invigd lägerstad¹). Det är tidsbetecknande även det, att vissa efterlevande t. o. m. nekade mottaga den mot pengar erbjudna nåden²). Detta förfarande kastar ett bjärt ljus över den rudbeckianska gammallutherdomens katolicerande tendenser och ringa jesucentricitet — n. b. i fråga om kyrkodisciplinen, denna, som var långt mer närgången och ingripande i individernas liv än vad predikan vanligen kunde bli³).

Emellertid kunde ej heller denna omtolkade och sällan omtalade men likväl otvetydiga relik från anatemat hålla sig kvar. Motståndet från stat och menighet samt teologiska och kulturella inflytanden från söder, sydväst och väster gjorde efter hand de kyrkliga begravningshindren sällsyntare, tills även detta »avskräckningsstraff» sent omsider följde den äldre kyrkotuktens råare former i graven⁴).

1623 ²⁸/₆ 2. Lars sågemestare widh Jädher, fiskiadhe midsommars dagh vnder predijkkan, och drucknadhe samma gång, skall allenast niuta kyrkegården, och ingen meer tjänst, och hans förwanter skola giffua till kyrkian och Hospitalet 2 tolffter brädher eller 2 daler penningar till oluffsmessa. Erich larson i porsegården gick godh ther före. — Jfr 1632 ¹⁶/₆.

1624 Acta synodalia Hedemoris jn Febr.—8. Nils Matzson i Klingzbo i Skäwij dödde vthan sacramento, huarföre D. Sveno blef klagat, och D. Laur. agerade hans saak. Sentia. Efter thenna ähr begrafuen i Körkegården ähr honom nogh stor ähro skedd, ty medan han lefde war han en gape-tuter oc obeskedeligh emot ministerium, och må thetta så wara, med mindre her kan bewisas, att förbde Moribundus hafuer stått på knä och tigt af P. Svenn sacramentet. — Om Nils: anteckning 1623 jn junio.

¹) VDP 1623 ¹/₆ III, ⁴/₆. Jfr här kap. om allmosor och böter.

²) VDP 1621 ²²/₁₂; 1634 ²/₄ III A17. Jfr här s. 75 not 2.

³) Jfr E. LINDERHOLM i Bibelforskaren 1907 s. 416 (mitten).

⁴) Likhet inför döden påyrkades tidigare men började först på 1700-talet förverkligas och först på 1800-talet bliva i allmänare mån infört. Jfr Mecklenburgische Geschichte VII s. 127—131.

C. Interdikt och dess andliga följder i tiden.

Herren lät döda många stora grupper inom Israels menighet, då de knorrat över födan, fruktat för fienden, övat intrång på prästens befogenhet, gjort sig skyldiga till förbjuden förbindelse med hedningar etc. Sålunda hade Gud efter Korahs och de 250 israeliternas myteri befallt Mose, Aron och menigheten avskilja sig från de upproriska. »Jag vill inom ett ögonblick förgöra dem.» Vid sidan av dessa kollektiva bestraffningar lät Herren även plötsligt döda enstaka personer, som skändat hans tempel t. ex. genom att träda in å förbjudna rum. Den som blivit oren, skulle låta en ren man bestänka honom med reningsvatten så att han blev ren efter den sjunde dagen. Eljest orenade han Guds tabernakel, och hans liv skulle »utrotas utur folket, ty han har orenat Herrens helgedom»¹).

Gamla testamentets individuella och kollektiva livsstraff för »dödssynder» kommo att i den kristna kyrkan motsvaras av individuell resp. kollektiv avstängning från Gud och hans församling. Sådana bann resp. interdikt förekommo ofta, särskilt i påvekyrkan, och det ej sällan under uppenbara maktmissbruk samt under former, som i viss mån påminde om anatemat. De dömda orterna och personerna utestängdes från varje slags förbindelse med Gud och hans »heliga» kyrka, från både andliga och medborgerliga rättigheter. Många personer frändömde man en människovärdig tillvaro, deras egendom eller deras liv.

Det är därför mindre till följd av principiella betänkligheter än till följd av denna kyrkas missbruk av interdiktet, som Luther i synnerhet under sitt ungdomliga frihetsskede önskade få bort detta straffsätt, detta »djävulska påfund», genom vilket man, säger han, trodde sig kunna ersätta en synd med många och större brott. Större synd vore nämligen att nedlägga ordaförkunnelsen och gudstjänsten än att dräpa tjugo påvar. Interdikt avkunnades visserligen i den kanoniska rätten, yttrar Luther, men denna vore ej den Helige andes verk utan den ondes²). Alldeles som i fråga om timliga kyrkostraff nämnes därför detta interdikt sällan i den lutherska

¹) 3 Mos. 4—5; 4 Mos. 11, 14, 16, 19 och 25 kap. 5 Mos. 27. Jfr det katolska vigvattnet!

²) Uppropet till adeln om kyrkoreformation (1520) § 17.

kyrkans stadgar och statutförslag. Och många hava därför ansett, att de saknats i denna kyrka¹⁾.

Efter bondeupproppet modererade emellertid Luther även i detta avseende sin mening, och vissa yttranden i t. ex. de — dock otillförlitligt återgivna — bordssamtalen vittna om en nästan gammaltestamentlig och gammalkatolsk om än ej helt påvlig uppfattning om bindenyeckeln. I riktning hän mot interdiktets återinförande eller bibehållande påverkades han och i synnerhet prästerskapets flertal dels av gamla förbundet och gammalkatolska kyrkan, dels och framför allt av det praktiska behovet i en rå och lösösläppt tid. Man behövde nämligen ej sällan låta kravet på församlingens gemensamma ansvarighet för någon medlemsgrupps förseelser inskräpas därigenom, att församlingsmedlemmarna vid behov kallades till en samlad uppslutning mot de motspänstiga, alltså till en enhetsfront mot onskans framflyttande andehär.

Emellertid hände det ej sällan även i luthersk tid — åtminstone i Sverige — att interdiktet ådömdes i form av t. ex. mässfall, om en eller några brutit mot templet och kyrkogårdens helgd, utan att församlingen i dess helhet åtsports om den ville taga parti mot eller för brottslingarna. T. o. m. kyrkoherden tog sig stundom denna rätt, tills kapitlets dom fallit. — Den som ohelgat Herrens tempel, hade ådagalagt en ohygglig kallsinnighet mot det heliga, mot Guds ande och förordningar, och därför borde han skäligen få ett så stort straff som förorsakandet av ett interdikt måste medföra. Men ej sällan hade brottet begåtts i fyllan och villan. Och det måste synas för både de nytestamentligt och de världsligt sinnade förefalla vara ett för hårt, ja meningslöst straff, om en hel församling skulle berövas sina gudstjänster och om den skulle nekas även annan prästerlig tjänst utan att hava blivit åtspord om sin mening rörande det timade. Det på grund av några enskildas skymf mot det heliga ådömda interdiktet, som fram till 1630-talet ganska ofta förekom i Sverige, upphörde därför så småningom. Denna utveckling hade säkerligen påskyndats av en efter hand allt starkare evangelisering

¹⁾ I Herzogs Realencyklopädie och i Nordisk familjebok andra uppl. (b. 12, sp. 764) yttras, att den protestantiska kyrkorätten ej känner interdiktet. — GALLI Kirchenstrafen s. 10: "Der evangelischen Kirche ist dieses Zuchtmittel factisch und principiell fremd . . . sich kein biblischer Titel findet, aus dem dasselbe abzuleiten wäre",

och lågkyrklighet. Såsom exempel på de evangeliska tendenserna i detta hänseende må anföras det ännu dåtilldags ej alldeles vanliga yrkandet, gjort 1642 av en prost i Luleå inför ärkestiftets myndigheter, att interdikt för enskildas felsteg måtte förbjudas, på det att Guds ord skulle kunna få obehindrat predikas och påverka människorna till frälsning och helgelse. Den nämnda lågkyrkligheten skattade lägre än de gammalortodoxa de tempel, som byggts med händer. Och det låg i tidskynnet, att man borde så mycket som möjligt söka minska alla arter av bann och interdikt. Detta senare vill man därför efter hand på sin höjd tillåta såsom ett vapen emot en trotsig menighet, som likt de 250 israeliterna ställt sig å vissa opproriska församlingsmedlemmars sida och som förgäves blivit åtvarnade och förmanade (4 Mos. 16).

Liksom de timliga minnesbetorna så ådömdes interdiktet i verkligheten rätt ofta i Sverige både i påvlig och gammalluthersk tid (före 1686). Så t. ex. indrogs gudstjänsten eller hölls predikan möjligen på kyrkogården eller i sockenstugan, om en bannlyst trotsade förbudet att närvara under nattvarden — ett stadgande som återfinnes i upplandslagens kyrkobalk (b. 14)¹⁾ och bibehålles i vår kyrkoordning 1571 men saknas i 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag. Bakom denna företeelse och förändring ligger en tusenårig utveckling, som skall närmare behandlas i kapitlet Botstadier. Interdikt skulle jämväl åläggas, om någon oskärat templet eller kyrkogården. Detta andliga straff gavs i enlighet med vad redan t. ex. västgötalagens kyrkobalk (§ 3, 12) föreskrivit, nämligen att dråp och slagsmål i kyrka eller på kyrkogård gjorde dessa oskärade och sålunda belagda med interdikt. Enligt samma medeltida källa skulle biskopen hålla rannsaking samt på nytt helga platsen²⁾.

Interdiktet anbefalldes t. ex. i Vadstena artiklar, i 1554 och 1560 års kyrkliga stadganden, i 1561 och 1571 års kyrkoordning samt Nova ordinantia, i Uppsala, Linköpings och Västerås synodalstatuter under årtiondena omkring år 1600, i riksdagsprästerskapets beslut ⁷/₁ 1612, i en proststadga från 1614, i kyrkoordningsför-

¹⁾ Enligt kyrkobalken i upplandslagen, som ingår även i 1608 års landslag skulle han därför böta. För kyrkas eller kyrkogårds oskärande: 6 markers böter.

²⁾ Vanligen skedde detta mot tionde av all förmögenhet eller mot andra stora utbetalningar.

slagen 1608 och 1619 samt i Rudbeckii kyrkostadgar¹⁾. I stora drag äro flertalet av dessa statuter av det innehåll, som nyss omnämnts på tal om västgöotalagen och som förverkligades t. ex. av Angermannus²⁾.

Vad speciellt Västerås stift beträffar, hade 1616 års synod för sin del fattat motsvarande beslut, tilläggande att pastor skulle i förekommande fall tillfråga församlingsmedlemmarna, om de ville hålla med dem, som syndat både emot Gud och kyrkolag. Året där- efter hotar samma stifts domkapitel en viss församling med »messefall», därest den ej slöt upp emot dem som gjort förargelse på kyrkogården i dymbleveckan medan kyrkoherden skriftade. Detta beslut finnes intaget i samma protokollsbok som den, i vilken kapitelbesluten senare inskrevos under Rudbeckii första biskopstid (1619 o. f.), vadan han säkerligen läst förenämnda o. a. vittnesbörd om sin föregångares nit. Redan i sin första predikan i domkyrkan efter biskopsvalet³⁾ framlägger han sina krav på att alla skulle samfällt utestänga

¹⁾ J. SCHMEDEMAN Kongl. Stadgar (1706) passim; N 1908 n:r 31 UUB. MALMSTRÖM i Frey s. 212. K 23 UUB. Svedvi acta I:1 ULA ^{10/12} 1616: original av Clas Horn. UDP 1597 ^{2/4}; MUNCKTELL Westerås Stifts Herdaminne I s. 246; FANT Upsala ärkestifts herdaminne III s. 160; SDP 1625 ^{17/8}; 1642 ^{14/7}, ^{5/10}, ^{2/11}; Finska kyrkohist. samfundets handl. VI s. 180, 370, 432, 433, 541—542, 592; GULLSTRAND Sockensjälvstyrelsens historia s. 57; REICHMANN Ein Jahrtausend III s. 48.

²⁾ I kyrkoordningen (och i de sistnämnda förslagen) stadgades, att om kyrka eller kyrkogård oskärats genom slagsmål eller annat sådant, skulle man ingen tidedgård hålla i kyrkan, förrän biskopen underrättats och skickat prosten, som »handlar medh Soknafolcket om then wyrdning, som man sådana rum. . . plichtigh är». Den brottslige skulle bekänna brottet, bedja om avlösning och befallas ådagalägga sin underkastelse genom speciella lydadsbevis. Från predikstolen förmanade därpå prostfolket upphöra att med »slagsmål och annor otilbörligheet, wanähra sådana rum». Jfr kyrkoordningen 1571 s. 76, 104. — I Årsböcker i svensk undervisningshistoria n:r 19 är avtryckt dels en skildring av interdiktets upphävande i Kalmar 1590, dels den i texten nämnda proststadgan av år 1614. Den klockringning, som nämnes i urkunden från Kalmar, anbefalldes i vadstenaartiklarna. (LUÅ 1895 avtryck av Ahnfelt s. 1 och 35). — Även syndande församlingar (och offentliga syndare) hade nämligen i bibeln uppenbart avbett sin skuld samt återförenats med Gud och hans kyrka. Efter interdikt skulle därför ock i kristna kyrkan följa en offentlig återintagningsakt, där församlingen återförenades med Gud. — Angermannii räfst s. 11.

³⁾ Acta eccl. 1600—1649 n:r 70 § 3; RA. N 1906 n:r 4, 6 § 4; N 1909 n:o 78 § 3. Rudbeckii predikan på 1 sönd, i advent s. C4 v:o. HALL Folkuppfostran (1919) s. 117.

gudsförsmädare o. d. samt hjälpa till att de måtte tillbörligen straffade varda. Och vid det prästmöte, som ett halft år därefter hölls i stiftsstaden, beslöts, att pastor skulle söndagen efter det kyrkofriden störts, kalla alla församlingsbor till sockenstugan och ställa dem i det val, som ovan relaterades från 1616. Vid jakande svar skulle mässfall ske, dvs. fullständig eller partiell interdikt ådömas; vid nekande borde blott den skyldige straffas enl. kyrkoordningen. Ordalagen äro desamma som i förenämnda stadganden från 1550-talet och 1614. Vid sin första höstsynod låter Rudbeckius uppläsa och åter godkänna hela mötesbeslutet från år 1616 i Västerås¹⁾.

Nämnas må ett exempel på tillämpningen i Rudbeckii stift. I en församling, som genom sin mångberömd kyrkoherde kommit »i en god ordning», uppstod 1620 under en predikan »ett stort buller i kyrkan», i det en man sköt kaplanen med våld ifrån kyrkdörren, när denne skulle tillse att icke så många skulle löpa ut under predikan. Mannen »fick om» komministern, kastade honom ifrån dörren, öppnade denna och lopp ut, och en stor hop följde honom. Några dagar senare kom en annan och »lade sig i försvar» för lantmannen inför domaren i tingsstugan och sade, att prästen skulle mista sitt bröd, därför att han klagade på bönderna — något som denne i sådant fall var ålagd att göra. Domkapitlet förklarar, att om hela församlingen höll med dem, skulle där ingen »tienst» [= gudstjänst, nattvardsgång, jordfästning osv.] ske. Finge de medhåll blott av några, skulle dessa lysas ifrån kyrkan och sakramentet, alltså ådömas bann²⁾. Till bann och böter dömdes den förstnämnde.

¹⁾ Vid samma tidiga tillfälle blev för motvillighet och förargelse en man i Ore stängd ute till dess han penitens gör. Faller socknen honom bi, skall hon hotas med biskopens tillkomst, att hon då mister kyrkotjänsten. VDP. Jfr LDP 1633 ^{9/4} § 1, 2.

²⁾ De båda kyrkoskändarna borde stå i vapenhuset alla predikedagar till dess vidare om denna saken vart rannsakat. — Kyrkoherden var den i litteraturhistorien bekante Asteropherus i Färnebo. Ett halvår tidigare hade fyra församlingsbor givit honom ovannämnda hedrande vittnesbörd, när de båda få behålla honom (trots en väntad hedrande befordran). Jfr Västerås domkapitels protokoll 1619 ^{10/6}; 1620 ^{10/6}, ^{11/11}, ^{7/12}; 1621 ^{28/1}, ^{10/11}; 1624 ^{17/1}; 1625 ^{13/8}; 1628 ^{5/7}; 1629 ^{30/6}; 1630 ^{11/12}; 1632 ^{10/6}; 1633 ^{19/6}; 1642 ^{21/7} A18; SDP 1625 ^{17/8}. — Följande utdrag må göras ur VDP. 1) 1621 ^{24/3} II. D. Johannes Sacellanus i Ryttern kom in och lefreradhe — 9 daler penningar för sin maatfadher D:no Andrea [Petri Torp.], som han

Åtminstone något senare finna vi motsvarande dom i Strängnäs' stift, där bann och interdikt dock synas varit mycket mera sällsynta än i Rudbeckii. Fem dagar efter den med Rudbeckius besläktade biskop Zebrocyntii död dömes en man, som hade i kyrkan fattat en annan i axeln samt i vredesmod vridit om näsan på honom, medan menigheten låg på knä. Vid nedgången från läkaren slog han honom i huvudet med en piska, så att blodet rann, fastän den andre sökte avvärja hugget med sin piska. Två veckor förbjöds därför gudstjänsten; saken skulle avdömas av politici och därefter av konsistoriet, varjämte den felande skulle stå tre veckor i vapenhuset. Den förstnämnde dömdes att stå avbedjande framför kyrkdörrarna (troligtvis blott vid de kyrkor, invid vilka kyrkoherden bodde) i hela kontraktet med ris i handen.

Emellanåt hände det i katolska och gammallutherska kyrkor, att interdikt ådömdes eller — ännu oftare — sattes i utsikt av eko- skulle böta propter officij negligentiam, i thett han hadhe försumat att förmana sine soknemän till att byggja [= reparera] sijn kyrckia och prestegård. Tå bleff han samma gång tilfråghat, om ock bönderna hadhe uthlagt thett böte som them war pålagt för samma saak skull. Swaradhe han att intet meer än tree bönder hafua ännu uthlagt Sent[entia]. Om the innan påska icke läggia uth allesammans antingen — 3 marker penningar huar man i soknen, eller en span sädh ther före eller sättia pant för sikh så skall them ingen tjänst skee i påske helghen. Och D Johannes skall komma igen strax efter helghen och giöra ther före rekenskap. 2) 1623: $\frac{1}{2}$ l. Erich Profoss i Kongsbarkaren haffuer uthan all orsak om Pålsmesadagh slaghit Dnum Jsraelem, Sacellanum i Kiöping, så att han blödde och hadhe een blånat i pannan Sententia Han är sagd ifrån kyrkian och sacramentet till thes han kommer till Capitelet, skall ock ingen tjänst skee i Barkaren, förän Profossen blifuer straffat. 3) 1623 $\frac{27}{100}$ XIV [uthi By]. Anders larson på finhyttan widh garberghet haffuer drucket sikh drucken af brennewijn, gångit in i kyrkian, och brukat munnen på Presten medhan han predijkadhe, war så importunus, så att Junckar Otto motte låta ledha uth honom. Dnus Laurentius pastor haffue lagdt nedher then saken. Sentent. Them skall ingen tjänst skee förän Anders larson kommer tilstädes ther R. Epus kan wara stadder, och Dnus Laurentius skall böta så mycket som honom kan blifua pålagdt. [Senare tillskrivet:] Han kom till Skädwij och fick thenna sentens. Han skall böta två daler till soknekyrckian och domkyrckian, stå i wäpnuhuset i två söndaghar och præpositus skall dragha tijt, och förkunna om hanss saak aff Predijkestolen Men Dnus Laurentius skall böta två daler. Och heela församlingen skall än wara uthan tjänst en söndagh eller två. [Senare tillskrivet:] the komme till Hedhemora, och the skola få sijn tjänst igen then 22 [Ändrat från 15] Junij. Jfr VDP 1621 $\frac{16}{100}$.

nomiska skäl, t. ex. för uteblivna tionden och andra avgifter till kyrkan — avgifter, som kunna sägas ha sitt ursprung eller åtminstone sin motsvarighet i de gammaltestamentliga skuldoffren, prästlönerna och vitena ¹⁾).

Motreformationen hade på flera kyrkomöten både stadfäst och inskräpft en dylik praxis. Men stats- och lekmannasynpunkterna anslöto sig ej gärna därtill. Så t. ex. förbjödo Gustav Vasa och flera andra konungar bannlysning av privata orsaker och för uteblivna lönebidrag. Trots detta ådöma vissa prästerliga stadgar och domslut mellanstora och stora bannet för dylikt. Enligt Linköpings synodalbeslut 1614 skulle »sätjas mässelöst», om allmogen efter skedda tillsägelser icke lämnade »doomkyrkiospänen». Också i Rudbeckii stift stipuleras, att om t. ex. en sockens flertal trots upprepade anmärkningar nekat erlægga lönebidrag till sin kaplan, finge fåtalet lojala »njuta» sin gudstjänst, dock i sockenstugan utan högmässa. Komme de andra och trängde sig in, skulle ingen predikan, begravning eller brudetjänst ske. Om några minskade pastors lön, skulle kyrkans »tjänst» för dem förminskas i motsvarande grad. Man skulle ej begrava deras lik eller viga deras husfolk. Med en oriktig hänvisning till kyrkolagen ¹⁾ stipuleras vid 1629 års höstsynod, att emedan rest å utskylder till präster, prästgårdsbyggnad etc. vore en olidlig synd, skulle predikanterna efter kyrkoordningen icke begrava en anförvant till syn-darna, ej intaga deras kyrkogångshustrur, ej besöka deras sjuka, icke döpa deras barn, ej heller tillåta dem gå till Herrans nattvard, till dess de erlagt alla sina utskylder eller förskaffat sig vissa löftesmän ²⁾).

Likaledes enligt påvliga mönster förändras interdiktets syfte efter hand även därigenom, att åtminstone lättare arter därav kunde — liksom så många andra slags straff — förvandlas till böter. Så som det mellanstora [= det ej offentligt pålysta] bannet i avseende å individer ej sällan efter hand sjönk ned till eller kunde ersättas av blotta minnesbetor, så blev även fallet i fråga om interdiktet för en grupp av församlingsmedlemmar. Sålunda dömer Rudbeckii

¹⁾ Jfr Årsböcker n:o 19 s. 27; n:o 21 s. 80 o. f. Enligt KO 1571 s. 75 fick ej hann ådömas för pengars skull. I verkligheten tolkade kyrkan dock uteblivet tionde såsom bevis på halsstarrighet, vadan bann ådömdes för denna.

²⁾ LDP. VDP 1639 $\frac{9}{100}$ AI9; 1633 $\frac{19}{100}$ AI7. Årsböcker 21 s. 21—22.

domkapitel 1633 5/1 alla »sockenmän» i en lantförsamling att tillsammans utgiva 50 daler för oordnings skull uti församlingen, enär fyra personer med klockkläppen slagit sönder kyrkklockan och klockaren ej, sin plikt likmätigt, varit närvarande. (Dessa fem böta vardera 10 daler, alltså tillsammans lika mycket som sockenmännen.)¹⁾

Kyrkliga missbruk, kulturella framsteg och allmänhetens växande frihet hade då sedan länge i många länder samverkat till att interdiktets frekvens minskats. Även i Rudbeckii stift fann man sig böra begränsa räckvidden och vådorna av interdiktet (såväl som andra stränga former av bann). Allt mer kringgärdas kyrkans makt att tillgripa t. o. m. rent kyrkliga bot- och straffmedel. I 1686 års kyrkolag saknas därför varje antydning om interdikt²⁾.

D. Stora bannet och dess andliga följder i tiden.

a) Särart och förekomst. Kontrollåtgärder.

I viss anslutning till gammaltestamentliga uttalanden läto rabbinerna stora bannet avkunnas över den, som efter 60 à 90 dagars utestängningstid alltjämt framhårdade i sin ondska eller halsstarighet. Detta bann ädömdes mestadels av en kyrklig domstol och avkunnades offentligt under många och förfärliga förbannelser³⁾. Syndaren utestängdes därigenom från templet och från så gott som allt umgänge med människor samt berövades i vissa fall sin förmögenhet. Otillåten handel och vandel med denne föranledde samma slags bann.

Det torde vara ett sådant eller ock möjligen ett något mildare bann, Jesus åsyftade med de honom tillagda orden, att den tre gånger förgäves varnade borde hållas såsom hedningen och publi-

¹⁾ Om straffets förvandling till böter (ett slags avlat för befrielse från kyrkans straff) jfr senare; kapitlen om allmosor och böter.

²⁾ Hjälpöst står därför Uppsala domkapitel vid stiftssynoden 1695 i frågan om templets oskärade »af swaghet». Sv. synodalakter I s. 194—195. Rudbeckius hade visserligen ställt sig förstående inför en sådan olycka (kräkning), men straffri hade den sällan lämnats.

³⁾ En rabbinsk utslutningsformel är avtryckt i BUXTORF Lexicon chaldaicum och översatt till latin i KOBER Der Kirchenbann s. 5 o. f.

kanen¹⁾, samt att man komme att utesluta lärjungarna från synagogorna och bortkasta deras namn, »såsom vore det ont»²⁾. Apost. Paulus tadelade Korints församling för att den ännu icke förvisat blodskändaren ur sin krets. Redan före dom och ramsakning vore aposteln besluten att i Kristi namn och med Kristi makt överlämna honom åt satan till köttets fördärv — ett ordval, som han delvis använde även i fråga om Hymeneus och Alexander. Kroppen skulle tydligtvis straffas så hårt, att syndaren i förskräckelsen därför och därunder skulle omvända sig och sålunda »bliva frälst på Herrens Jesu Kristi dag». Vidare ålade Paulus korinterna att ej umgås med en stor syndare eller ens äta tillsammans med honom. »Driven ut ifrån Eder den, som är ond!» Och enligt 2 Joh. 10, 11 borde man icke mottaga en villolärare i sitt hem och icke hälsa honom välkommen. Eljest gjorde man sig »delaktig i hans onda gärningar»³⁾. I anledning av sistnämnda uttalande förklarades den person ligga under bann, som umgåtts eller bett med bannlysta⁴⁾. Genom att vara tillsammans med denne, syntes man vilja överskylla eller instämma i synden samt stärka honom i hans motstånd mot kyrkan.

¹⁾ Jfr här s. 96 not 3, vilken förklarar det uttalande, som här fällt sid. 53 rad 2, 3.

²⁾ Luk. 6:22; Joh. 16:2.

³⁾ 1 Kor. 5:1—5, 11—13; 2 Kor. 13:1—10; 2 Tess. 3:6, 10, 14; 1 Tim. 1:20.

⁴⁾ Enligt JOSEPHUS De bello ivdaico II:8 § 8 (Opera, edidit Niese V 1889 pag. 180) läto esséerna de utstötta (»förbannade») hellre svälta i hjäl än de gävo dem understöd. Enligt Ireneus (Contra Hæreses III:3; MIGNE Patrologiæ cursus, series græca, Tomus VII spalt 853) flydde aposteln Johannes med snabba steg ur ett bad, när han där såg »sanningsfienden» Cerinth; badet kunde sammanstörta, yttrade Johannes. Enligt samma källa hade dels Polycarpus sagt till Marcion, att denne vore satans förstfödde, dels apostlarna och deras lärjungar ej velat yttra ett enda ord till dem, som förvrängde sanningen. Cyprianus talar ivrigt för biskoparnas kristliga plikt och rätt att bannlysa. Också uppfordrar han de troende att helt undvika offentliga syndare; eljest skulle de själva snart komma att hemfalla åt samma irrlärighet och last. (De vnitare Ecclesiæ Catholicæ; MIGNE Patrologiæ cursus completus series I Tomus IV spalt 517). Denna synpunkt framhäves även av filosofen och biskopen Synesios i Cyrene i

Under medeltiden formade man t. o. m. en minnesvers: »Os, orare, vale, communicio, mensa negatur». Alltså var det förbjudet att med en bannlyst stå i rapport genom tal eller skrift, teckenspråk eller umgänge, affärer eller domstolsförhandlingar, arbetsgemenskap eller understödsverksamhet, på honom hälsa, med honom äta eller bedja eller i allmänhet umgås vid vilka som helst kyrkliga o. a. religiösa tillfällen (privat bön etc.). Ej minst borde den bannlyste själv vara angelägen att leva i skymundan, eftertanke och andakt, ty kyrkans dom var för honom ett straff och en påminnelse om rätta vägen till det inre livet i Gud.

I några av de förenämnda fallen är det emellertid ej alltid fullt visst, om bannet närmast motsvarade senare tiders stora bann (excommunicatio sententiæ ferendæ) eller om det möjligen kunde stå närmare det utan speciell pålysning eller församlingsnärvaro konstaterade bannet, som här må kallas det medelstora (exc. latae ferendæ; jfr s. 112 o. f.). Den utvecklingen undergår i varje fall stora bannet efter hand, att det allt mera sällan ådömes för varjehanda

brev 58, 79: om Andronicos och hans medskyldigas bannlysning. (Epistola Græcè ac Latinè, Bas. 1558 s. 176—184, 262—274.) Han uppmanar sina medbiskopar och de trogna i församlingarna att undvika gemenskap i bostad och måltider med Andronicus, att icke hälsa på honom och att efter hans död förvägra honom kristlig begravning. Enligt Ambrosius (Epistola XL; Theodosio imperatori; MIGNE Patrologiæ cursus, series prima, 16, spalt 1107) hade alla trosbröder avskytt och undvikit en viss kristen domare, som dömt sin broder för att denne kullrivit ett hedniskt altare. Med den av Athanasius exkommunicerade ståthållaren i Lybien ville ingen umgås, ingen ville dela eld, vatten och härbärge med honom (Basileios Epistola Athanasio MIGNE aa, secunda, 32 sp. 415 o. f.). Hieronymus (MIGNE aa series I Tomus 22 sp. 352, citerande 5 Mos. 17:12 och 1 Kor. 5:5) stöder sig å Guds befallning i gamla testamentet och genom Paulus, i det han yttrade, att en prästman hade rätt och en högre fullmakt att, om Hieronymus syndade, överlämna honom åt satan till köttets fördärv, på det att själen måtte bli räddad (1 Kor. 5:5). Konsiliebeslutet i Antiokia 341 § 2 förbjöd samvaro, sammankomster och böner med de ur kyrkan uteslutna. (MANSI S. Conciliorum Collectio 2 sp. 1310). Enligt de apostoliska canones (nummer XI) borde den bannlysta, vilken bad tillsammans med en exkommunicerad eller som umgicks med honom. Enligt kyrkomötet i Nicæa 325 borde de avfälliga vara under tre fleråriga perioder utestängda ur Guds församling; MANSI aa 2 s. 689; jfr här: Bostadier. Enligt många påbud borde familjemedlemmar utan vidare ha rätt att umgås med den bannlyste.

brott och laster och i stället reserveras för oförlätlig synd. Det övertager alltså småningom anatemats uppgift; man sänker det andliga straffet ett steg på skalan. Enligt Guds ord var det synden mot den Helige ande, som ej skulle kunna förlätas (Luk. 12:10). Emellertid hade Anden givit Israel och — medelbart — kyrkans präster rätt att skriva stadganden och öva kontroll i församlingslivet. Såsom speciellt straffbar och oförlätlig synd ville hierarkiska prästmän därför döma framhårdande olydnad mot vilka som helst kyrkliga stadganden. Därigenom och genom vissa andra kyrkliga övergrepp kom den åsyftade och välbehövlige inskränkningen i bannets användning ej sällan att bli rätt imaginär och det i synnerhet under katolska kyrkans stormaktsperioder. Men i stort sett gick dock utvecklingen hän mot de mildare bannformer, som här senare komma att vidare avhandlas. Medan dessa föranleddes av en kanske tillfällig specials synd, anlätades stora bannet, när det var fråga om en hela gudsstatens (kyrkans) mobilisering mot en så gudlös brottsling, som i sitt hjärtas bottenlösa ondskas vågat trotsa Guds egen ande och hans heliga institution på jorden. Det kunde ej bli fråga om att med ringare bann bestraffa sinnets djävulska, framhårdande irreligiositet eller oandlighet. Här ansåg man sig böra hava till rättesnöret den Jesus tillagda föreskriften: Han vare för dig såsom hedningen och publikanen ¹⁾.

Stora bannet (i vanlig eller inskränkt mening) ²⁾ skulle alltså

¹⁾ De sistnämnda voro av prästerna föraktade och fördömda. Det var mot de kringboende hedningarna, som det gamla förbundet riktats och som gräsliga "straffdomar" utkrävts av Israels Gud. De kallades hundar, behandlades såsom sådana och fingos ej ens i nödens stund hjälp. Tullbetjänterna hatades ej blott för sina underslev utan, mest, för att de samverkade med Rom och erkände denne ärkefiendes överhöghet. De ansågos vara avfallingar och förrädare samt lågo därför under det judiska bannet och voro av synagogan uteslutna ur församlingens (egendomsfolkets) gemenskap. Jesus skulle sålunda hava förordnat, att de motspänstiga och oförbätterliga kristna måste uteslutas ur kyrkan. Samma eller strängare uppfattning: 1 Kor. 5; Ebr. 3. KOBER Der Kirchenbann s. 10 o. f. STAVE Israel i helg och söcken (1919) II s. 23.

²⁾ Dvs. det stora individuella bannet, alltså individens pålysta avstängning från Gud och kyrka (till skillnad från en församlings- eller församlingsgrupps eller lokalitets bann, dvs. interdiktet, och till skillnad från de bann (medelstora och lilla), vilka liksom det stora innehållo i synden men vilka likväl ej pålystes och av vilka det ena innebar skilsmässa från

vara ett pålyst bann med öppen nådedörr. Inom »statskyrkorna» fram t. o. m. gammallutherdomen innebar detta bann en utestängning från flertalet eller alla rättigheter. Bannet ålades medelst offentlig pålysning från predikstolen¹⁾, ehuru den ej var så avskräckande som anatemat avkunnande. Stora bannet blir sålunda det strängaste andliga straffet, så snart man åtminstone i princip — såsom senare i synnerhet i lutherska kyrkan blev fallet — utmönstrar oförlåtligheten ur kyrkan och ur bannet.

Genom det individuella, »förlåtliga», för hårdnackenhets pålysta bannet sökte man sålunda förena dels det gammaltestamentliga dödsstraffets andliga motsvarighet (om än i mildrad form), dels de gammal- och nytestamentliga förlåtelsebegreppen, dels församlingslivets behov av mycket stränga straffarter. Detta stora bann hade alltså tydligtvis uppkommit ur eller möjligen jämte anatemat och blivit en dettas mildare biform samt blev, slutligen, dess ersättare. Att anatemat gick tillbaka och stora bannet framåt i frekvens och att sedan även det sistnämnda fick efter hand giva vika för ännu mildare bannformer, det utgjorde en följd av en kyrklig förskjutning i riktning hän emot bibelns mildare föreskrifter, från gammal- till nytestamentlighet.

I lika hög grad som varje annan människa hade den bannlyste skyldighet att snarast möjligt underkasta sig Guds och kyrkans föreskrifter samt låta inordna sig bland kyrkans rätta medlemmar. Enligt påvliga kyrkochefers uttalanden — t. ex. av år 1263²⁾ — skulle såsom en kättare behandlas *den* person, vilken stannade längre än ett år i bannet. Att hysa en sådan likgiltighet för sin egen eviga

både Gud och kyrka (medelstora bannet), det andra blott från Gud (lilla bannet i nutida mening).

¹⁾ Pålysningen var under hierarkiens nedgångstider jämförelsevis godartad. På vissa trakter behövde den ifrågavarande brottslingen ej ens vara närvarande. (I något fall berättas han hava under akten suttit på krogen; LINDERHOLM Rosén s. 64, som citerar N. 1918: 45 z). T. o. m. vår kyrkoordning 1571, som ville med kraft (om än med en viss skygg försiktighet) återupprätta bannet, har en mild utslutningsakt. Men under perioder av största kyrklig kraft kunde den taga sig nog så påträngande och ohyggliga former, såsom fallet var under kyrkans äldre tider, under påvemaktens storhetsperioder samt — i ej ringa mån — enligt Nedersachsens kyrkolag 1585 och de svenska kyrkolagsförslagen 1608 och 1619 (samt 1682).

²⁾ MANSI Conciliorum Collectio 23 s. 1109 § 2.

och timliga välfärd vore nämligen en så förfärande stor hårdnackenhets, att han måste anses hava avfallit från den rätta tron. Han gjorde sig i exceptionell grad skyldig till synden mot den Helige ande och skulle såsom en fördömd behandlas. Kyrkan tog sin hand ifrån honom, och staten hade skyldighet att betvinga honom. I katolska kyrkan innebar detta ofta påyrkandet av dödsstraff, i lutherska kyrkan däremot en vädjan till kraftåtgärder för syndarens förnyade införlivande i kyrkan. Sådana kraftåtgärder voro av borgerligt-juridisk art och påyrkades även t. ex. i vår uppländska kyrkokobalk¹⁾. De tillgrepos av vår kyrka ofta även på egen hand, helst som staten ej sällan var föga villig stå kyrkan till tjänst. I många fall, då staten med föga blida ögon såg dessa kyrkliga åtgärder, huru många bibliska föredömen dessa än hade, tvangs kyrkan påkalla statlig hjälp — och det ehuru kyrkan innerst ej önskade inblanda staten i kyrkans tuktangelägenheter. Det var i synnerhet dessa större, timliga straff, som jämte den offentliga utestängningsakten utgjorde stegringen från det närmast ringare bannet till det stora bannet²⁾.

¹⁾ Flock XIII. C. J. SCHLYTERS edition (Sthlm 1834) s. 48.

²⁾ Denna och världsliga straffåtgärder borde enligt både gammalkatolska, katolska och gammalprotestantiska stadgar ådömas jämväl den, som "aff föractelse, och icke aff swagheet" underlät att stå kyrkoplikt eller som ej höll sina vid "skriftermål" givna löften. Jfr RICHTER Evang. Kirchenordnung II s. 420, 441; P. PALLADIUS Visitatz Bog (1872) s. 125. Enligt kyrkotuktsordningar i Danmark 1629 och 1643 borde den borgerliga myndigheten vid bannlysning stödja prästen och utdöma lagens högsta straff. Om de danska statuterna påminna t. ex. Articuli ordinantie i viktiga delar. Danske Kirkelove III s. 150, 292 o. f.

Här ovanför i noten citerades Sveriges första kyrkoordning och åtminstone 1619 års kyrkoordningsförslag. Dessa två acta hade uttryckt syndarens borgerliga uteslutande så, att man ej finge "handla medh honom, widh thet sättet som man handlar och omgås med en Christen brodher, vthan . . . fly hans omgånge, doch vthi werldzliga saker, hwar så är för nödenne, må man wäl lata sig til honom". (Stavningen enligt kyrkoordningen sid. 73, 75). I Nova ordinantia samt i förslagen 1608 och 1619 uppgives tydligt, att förbudet i avseende å "ärligha samquembder" resp. "alle gästabudh och ährlighit sälskap" o. d. skulle utfärdas av Kungl. M:ts befallningsmän (Nova ord. s. 252; 1619 års förslag s. 446). Nova ordinantia (s. 252) tillägger, att dessa borde hindra bannlysta från att "brukas til något almenneliggitt kall och embete". För den än längre tredskande ställa förslagen i utsikt, att han icke får i "wärt Konunga rijke någon frijheet niuta, och sin bärgningh sökia". Jfr härom nedan kapitlen om timliga straff.

Även gammalprotestantismens kyrka är naturligtvis ganska bunden under de gammal- och nytestamentliga mönstren. Och från katolska kyrkan ärver hon kraven, dels att bannlysning bör drabba den som umgås med en bannlyst¹⁾, dels att hennes institution och dess påbud skola ställas i viss mån i jämbredd med den Helige ande och hans bibliska uttalanden. Frigörelsen från bannet och skulden skulle innebära ej blott förlåtelse hos Gud utan även försoning med hans kyrka. Kvar stod alltså de facto avstängningen ej blott tills bättring inträffat, utan även tills försoning med kyrkans myndigheter skett. Den kunde alltså rätteligen kvarstå även i graven och alltså få en karaktär, besläktad med anatemat. Mildare drag förmärkas dock naturligtvis även i åskådning, bann, botgöringar och bestraffningar. Anatemat försvinner. I all synnerhet i Tysklands sekulariserade kyrkotukt men sent omsider även i Sveriges domkapitels folkdisciplinering nedsjunker kravet att den skall bannlysas som umgås med exkommunicerade, till den fordran att han skall anses vara underkastad det mellanstora bannet²⁾. Sålunda ytterligare ett exempel på att synden beivras med ett andligt straff, som ligger ett steg lägre på straffskalan än enligt tidigare praxis.

Denna utveckling försiggick i motsättning till vad Sveriges kyrkoordning 1571 föreskrev. Liksom i så många andra hänseenden var denna av ett tidigare kynne än 1560-talet. Enligt den borde stora bannet fortfarande ådömas den som umgicks med bannlysta. Rudbeckius lät ur kyrkoordningen ett flertal tämligen drakoniska stadganden inflyta i sina kyrkostadgar; då följde även denna med³⁾. Och i hans domkapitel avkunnas därför sådana domslut⁴⁾. Men

¹⁾ Jfr förra noten.

²⁾ Dvs. icke-pålyst utestängning från kyrkan, varefter en mestadels offentlig återintagningsakt var erforderlig. Härom jfr senare s. 112 o. f.

³⁾ Däremot ville han tvärtemot kyrkoordningen tillåta, att bannlysta få åhöra predikan. Härom mera i kap. 6 De här samt i kap. Botstadier. — Kyrkoordningen s. 75; Rudbeckii kyrkostadgar avd. "Om ban" § 5.

⁴⁾ T. ex. följande. 1625 ²/₁₁ II... bleff Pär Anderson slottsfougen tillsagd sub poena excommunicationis, att han skulle skaffa ifrån sikh Sigfridh larson en botnekarl banlyst propter bigamiam. etc. Jfr VDP 1621 ²⁹/₂ § IV. En därmed parallell händelse beskrives i Petrus Jonæ Angermanni stift (Växjö). Det står visserligen ej tydligt utsagt, att bann pålysts, men troligen var så fallet, ty det talas om hårdnackenhets. 1613 Then 13

såsom i åtskilliga andra hänseenden ger han ock dessemellan — i mindre svåra fall — rum för det framträngande mildare straffsättet, varvid pålysningar av bannet utelämnades, — alltså stora bannet ersattes av det medelstora.

Följande exempel må belysa det stora bannets användning i Rudbeckii stift. En viss man gick sällan i kyrkan och hade tre år varit borta från nattvardsbordet. Enär han föraktade Guds ord och sakrament, blev han satt från kyrkan, nattvarden och alla kristnas umgänge, så att om han kom i kyrkan, så skulle prästen ingen tjänst göra; kom han i gästbud, borde prästen gå dädan, och om han dog under uteslutningstiden, skulle han icke komma i kyrkogården¹⁾.

Något slags *kyrkobokföring* hade uppkommit, utbreddes och utvecklades delvis på grund därav, att man ville göra kyrkans tukt och bann effektiva. Också hade Paulus sagt i 2 Tess. 3 : 14: Om någon icke lyder vårt ord, »så antecknen honom och haven ingen umgängelse med honom, att han må blygas!» I likhet med vad man gjort åtminstone i Norge, Mansfeld, Würtemberg, Mecklenburg och Sachsen lät därför Rudbeckius vid visitationerna och kyrkoherde-

Juuij... woro hijt [till Växjö domkapitel] försende ifrån förbte Åsheda itt paar folck i Sweningztorp, hwilke vndergingo schriffth för thett the emoot förbod hade hystt och herbergeratt en bann lystt menniskia. Och sedan för sådan Hårdnackenhets wijstes öfwer hele häradett, och skulle komma igen medh *Dominorum Pastorum* bewijs. Aa s. 504.

¹⁾ VDP 1621 ¹⁰/₁. Ur VDP må avtryckas följande ur det rikhaltiga och ohyggliga förrådet av exempel. 1621 ²⁴/₂. Erik Jönsson i Westansiö en hoffman i Fulkerna soku, haffuer beläghrat — 3 konor. lofuat them äktenskap men intet hållit, haffuer ingen bättring giordt skall therföre lysas ifrån kyrckia och sacramente. ingen thera konan hafv bött huarcken till hospitalet eller soknekyrkian.

1623 ²⁸/₅ 5 Jöns Helgeson i Arbogha, 1. en drinckare, 2. och när han kommer drucken heem, så körer han uth hustrun, thess emillan slår och illa traacterar henne kan intet ljidha henne, så att hon för den skull intet kan wara hema hoos honom, 3. gudz ordz och ministerij förachtare, i mång åar intet varit till Herrans nattward. 4. är offta förmant till bättring, men lydher inga godh rådher efter. Sententia. Han skall till en tijdh hålla sikh ifrån gudz försambling, och i medler tijdh så skall D. præpositus förhöra om han bättrar sikh och tagher hustrun till sikh igen, gör han thet, så skall han slippa medh penningaböte, men doch först komma till Capitelet. giör han intet vthan så framhårdar, excommunicabitur. — Jfr VDP 1621 ²/₂ I, ⁵/₂ IV.

synoderna noga efterfråga »notoriska syndare», som ej hörsammat kyrkans bud. Redan vid Rudbeckii andra höstsynod påbjöds, att om syndare icke lydde pastors stämning till kapitlet, skulle deras namn antecknas och de själva sändas till domkapitlet och därifrån till hovrätten. Samtidigt »lästes ett register» på sådana »groffua» syndare; och ännu flera blevo antecknade. Så skedde även vid andra kyrkoherdesynoder. I enlighet med mönster från t. ex. Württembergs kyrkoordning 1559 lät man även i en av kyrkböckerna i varje församling anteckna »Förargliga syndare» som för sina brott voro satta ifrån kyrkan. I Vice-Matriculæ skulle nämligen redogörelse lämnas i avseende å deras namn, hemort och synd samt om och huru ofta de blivit förmanade till bättring privatim eller publicè. Förteckningen korrigerades och kompletterades vid visitationerna; och själv skrev biskopen dessa listor ofta med egen hand. I protokollen samt dagböckerna anträffas långa listor på syndares bötesmedel, influtna till stiftets eller socknens kyrka eller fattiga. Denna åtgärd efterliknas i viss mån t. ex. året efter Rudbeckii död i Skara stiftsstadgar (vilka de facto torde varit gällande avsevärt tidigare och enligt vilka särskild kyrkobok borde föras med allas deras namn som hor, lönskaläge, mandråp och andra synder emot Guds bud begått hade, varjämte skulle angivas dels varest de stått kyrkoplikt ¹⁾, dels vad de givit till Consistorium och till sin sockenkyrka). Där kyrkoherdarna och prostarna voro nitiska, var det sålunda för sådana syndare synnerligen svårt att komma ut ur serien av kyrkliga och kyrkligt-statliga straffåtgärder ²⁾.

¹⁾ Jfr kap. Botstadier och Återintagningsakter här senare. Behovet av prästbetyg: Björnrams visit.-art. [II] 3:c; Norrl. kyrkolag §§ 59, 60. Här s. 72 not. Ej ens nattvard borde »okända» erhålla. Vadstenaartiklarna; avtryckta av O. Ahnfelt i Lunds universitets årsskrift Tom XXXI s. 7. 1571 års kyrkoordning s. 84.

²⁾ En biskops bannförklaring skulle gälla inom hela kyrkan. Därför kunde tydligen ingen annan än biskopen (eventuellt biskopsmötena) utfärda och återtaga densamma. En biskop finge vid vite ej upptaga en bannlyst från en annans församling utan att fråga efter intyg, att han var kyrkomedlem (rekommendationsskrivelse, flyttningsbetyg etc.). Om krav å »prästbetyg» jfr konsiliebeslutet i Toulouse 1229 (MANSI aa 23 s. 196) och Uppsala stiftsstadgar 1344 (Årsböcker 21, jfr aa s. 131). Det är alldeles samma krav, som sedan trädde fram i flera av de här mera nämnda tyska stadgarna och i den svenska gammalprotestantismen. Bjärt framträdde de i Sachsen—Lauenburgs kyrkoordning 1555, som efterbildas i svenska kyrko-

I vissa fall behövdes det härvid tydligen, att *statsmakten* hjälpte den nitiska kyrkan, för att denna skulle kunna få se sina ansträngningar krönta med framgång. En motsvarande kraftmätning mellan »Guds legater» och hårdnackade syndare hade redan i bibeln och sedan alltjämt i kyrkans historia visat, att staten behövde bispringa Guds representanter och exekvera de strängare domsluten. Och så var fallet i Rudbeckii tid så mycket mer, som där domarna voro strängare och flera än vanligen annorstädes i lutherska bygder och som kyrkan klagade, att världen blev alltmer ond för varje dag som gick.

I samma anledning som hon så klagade, fann hon sig också hava anledning säga, att även statens stöd blev alltjämt sämre (»statens svärd slöare» ¹⁾). I likhet med vad fallet mångenstädes och länge varit i utlandet hade nämligen den svenska staten efter hand allt mer gått sin egen väg, uttröttad som den var på kyrkans gammaltestamentlighet. Redan hade den i många stift tvungit kyrkan taga mera hänsyn till dess önskemål ²⁾; och i de efterhand ut-

ordningsförslag (1608, 1619, 1682) och översättas i svenska proststadgar. Därest Rudbeckius kan med fog sägas hava infört prästbetygen och kyrkobokföringen i vårt land, så hava de i varje fall haft en tusenårig historia i utlandet. Den uppkom ur äktenskapsrätten och kyrkotukten, riktas mot vagant- och tiggarlivet och framträder t. ex. i de från Nedersachsens kyrkolag 1585 till Sverige inlånade prostvisitationsstatuterna. En motive-ring hade den förvisso bl. a. däri, att poenitentarius ej fick avlösa någon, som ej hade intyg från brottslingens själasörjare om noggrant genomförda botövningar och ådagalagda »lydnadsbevis». Efter ett flertal utländska mönster stipuleras detta t. ex. i Nova ordinantia (s. 256), hos oss tidig och vaken som vanligt. Jfr VDP 1632 ^{20/3}. — Ur VDP må citeras följande.

1621 ^{9/3} Lästes up registret om alla groffua och obotferdigha syndare i huart prosterij, och anteknades the som tilförende intet wore angiffne. — ^{7/3}. II Lästes än wijdare up registret om obotferdighe syndare. — 1625 ^{4/3} V. Bleff beslutet, att ingen pastor, skall göra någhon bonde eller Bergsmann någhon tjänst, then ther nykommen är i soknen, och haffuer intet bewijss ifrån sin förra kyrkheerde, att hanss saak är klaar i så mätto, att han intet står telbaka medh kyrkobygning, prästegårdz & bygning präste Rettigheet Capellans eller klockares. Jfr GULLSTRAND Sockensjälvstyrelsen s. 80.

I vårt land funnos en mängd stigmän o. d. i skogarna ännu under 1500- och 1600-talen och det till stor del såsom en följd av kyrkans eller statens domslut om bann och fredlöshet. Jfr t. ex. HYLÉN-CAVALLIUS Wärend och wirdarne passim. Jfr VDP 1623 ^{7/3} I.

¹⁾ Jfr om staten: Årsböcker 21 s. 42 o. f.

²⁾ Mot sin innersta mening nödgas kapitlet även taga hänsyn till

kommande nya kyrkoordningsförslagen kommer även detta flerstades till synes. Ett beroende av statliga rannsakingar och straff inryckes i allf allmännare mån på ett tidigare stadium i processordningen. Kyrkan bör kraftigare än dittills framhålla ordet såsom nådemedel. Förmaningstillfällena och varningsgraderna anbefallas i större antal, än dittills hos oss varit fallet — alldeles som i de reformerade tuktstatuterna i utlandet länge varit praxis. Det rent kyrkliga bannlysningsförfarandet och tillgripandet av timliga straff tvingas tillbaka. Württembergs, Sachsen-Lauenburgs och Mansfelds stadgar 1559, 1585, 1586, Nova ordinantia samt 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag hade betecknat hierarkisk uppgång och disciplinär stränghet, och dessa drag bibehållas jämförelsevis troget och noggrant i Laurelii och 1682 års kyrkoordningsförslag. Men inskränkningar och mjukhet hade under 150 år karakteriserat flertalet tyska landskyrkor samt kunna i ej ringa mån jämväl skönjas i flertalet svenska stift samt i Emporagrii förslag och i högst väsentlig mån i ridderskapets förslag 1685. 1686 års kyrkolag utgör, såsom ofta eljest, en kompromiss mellan båda huvudriktningarna.

I påtaglig likhet med lutherska statuter i t. ex. Pommern, Mecklenburg och Nedersachsen sker nu sålunda i avseende å stora bannet en tydlig förskjutning åt statssynpunkterna till; »filosoferna» och »juristerna» kunna i ej ringa mån anse sig som segrare. Tydligt poängteras nämligen, att världsliga straff skola gå före och om möjligt onödiggöra de största kyrkliga straffen¹). Medelst de förra

statens domstolar i fall, då fråga ej är om hjälp. Staten hade börjat bliva kyrkan för stark. Men hon vill dock till det yttersta i tillämpliga delar följa sin av Gud och traditionen skapade processordning. En person i Rudbeckii stift hade i kyrkan stött en dräng baklänges från bänken och den senare hade 14 dagar efteråt behandlat den förres dräng på samma sätt och än värre. Utom med lilla bannet dömas de av konsistoriet att först "utstå en politisk plikt" och sedan komma till domkapitlet för att få en ytterligare dom. — Olof Stråles Anna hade legat med en gift karl. Efter som saken (enkelt hor) ej kommit under hovrättens prövning (trots beslut vid tinget), så kunde domkapitlet intet göra åt deras sak, utan kvinnan ålades begiva sig till hovrätten och hava därifrån skriftligt besked, om de skulle bliva benådade med livet eller icke. I förra fallet borde de båda komma till domkapitlet och stå sitt kyrkostraff. Till dess skulle de vara avstängda ifrån kyrkan och sakramentet. VDP 1624 ¹⁸/₆; 1620 ¹⁷/₆.

¹) Kyrkolagen 1686 stipulerar att en utomordentligt lång och stegvis

skulle prövas, om en uppenbar, förhårdad, förargelseväckande syndare »på sätt och wijs som han förtienar», icke kunde drivas till bättring. Sålunda skulle världsliga institutioner och medel uttränga, och ersätta, vad Gud själv i bibeln sagt vara bästa redskap och medel för bättrings framkallande. Den förhoppningen uttalas, att endast i undantagsfall bann borde tillgripas. Och nu äntligen skulle den hatade om än av gamla testamentet gynnade dubbelbestraffning bortfalla, som uppkommit genom kyrkans och statens skilda domslut över »större syndare». Kyrkan skulle visserligen hava rätt och plikt att kalla syndare tillbaka till både Gud och kyrka, men timliga straff fick hon på sin höjd tillgripa efter så ringa förseelser, som rikets lag saknade straffbestämmelser för. Stora bannets avkunnande skulle bliva beroende av den statliga jurisdiktionens prövning och beslut, efter det alla andra — även timliga — medel visat sig fruktlösa.

Under tiden närmast efter tillkomsten av 1686 års kyrkolag stodo stiftsledningarna ganska handfallna inför en mängd svårigheter, som de stränga och maktägande biskoparna haft jämförelsevis lätt att bemästra under bannets och den övriga kyrkotuktens glansdagar¹).

ordnad serie av hot- och straffåtgärder skulle föregå den slutliga bannlysningsordningen. För uppenbar synd, som ej kunde strax avdömas av världslig domare, borde kyrkoherden i enslighet och inför två eller tre gudfruktiga och förnuftiga män av församlingen varna den förargelseväckande, varefter domkapitlet borde allvarligen förmana honom och en följande gång sätta honom från nattvard o. a. kyrkans friheter (medelstora bannet). Därefter skulle världsliga domhavande pröva, om han ej kunde genom världsligt straff drivas till bättring. Vid hans fortsatta motspänstighet borde domkapitlet tre gånger offentligen lysa honom till bättring. Först därefter skulle pastor "alldeles afsöndra en så förhårdad och obootfärdig Syndare, ifrån Gudz Församlingz gemeenskap, och uppenbarligen af Predikstolen Bannlysa honom". Å nästan varje punkt har lekmannainslaget eller den allmänna kulturutvecklingen sålunda fått införda vissa mera mänskliga, psykologiska, milda inslag, än vad den stränga gammalprotestantismen med Rudbeckius i spetsen vanligen åsyftat eller mäktat. Och de av staten redan bestraffade syndarna borde alldeles undgå dessa timliga kyrkostraff, vadan alltså den av allmänheten, Gustav Vasa o. a. hatade dubbelbestraffningen borde bortfalla. Jfr 1686 års kyrkolag kap. 10 § 2; 16 § 12.

¹) Jfr Svenska synodalakter I s. 184, 185 (ärkestiftets synod 1693) § 12, 18; s. 195 (år 1695) § 21:1; s. 209—210 (år 1698) § 9; s. 227. — En tydlig upp- och nedgång förmärkes t. ex. i Åbo och Uppsala stift. Kyrko-

Följden av bannets successiva tillbakagång beklagas av kyrkans seloter — nu såsom alltid tidigare. Sålunda yttrar ärkebiskop Joh. Baazius vid 1678 års stiftssynod, att disciplinen, som förr varit för »stark», nu var mycket förfallen. Enligt Svedberg (1709) var bindenyeckeln på många orter »fast förrostad». Och därför levas nu så fritt och agalöst, klagas han, som om ingen kyrkoaga finnes ¹⁾).

I biblisk åtlydnad och i bästa välmening upprättar kyrkan därför åter bannet, såsom även Luther o. a. ivrare på sin tid yrkat och genomdrivit ²⁾). Upp- och nedgångsperioder växlade visserligen — såsom fordom — men kyrkans bindenyeckel rostade allt mer och mer. Ordet och institutionen domkapitel torde hava syntas menigheten tillkommet för dömandets skull, ty detta observerades oftast och det ingrep mest i individernas liv. Nu få domkapitlen ännu mer än förr arbeta på att ådagalägga, hurusom »dom» i deras benämning icke betyder dom utan domus (tempel) ³⁾).

disciplinen sades vara förfallen under Kenicius men återupprättades i viss mån under Paulinus. Den gick åter tillbaka under Lenæus, Rudbeckii äldre, nu älderstigne vän. Jfr här s. 66, 84 not 2.

¹⁾ Svenska synodalakter I s. 154. Catechismi Gudliga Öfning, Skara 1709, s. 521. Jfr här s. 11 not 2.

²⁾ Märkligt nog synes ett sådant bannets återupprättande — eller i varje fall krav därå — hava i många sekel kännetecknat fjärde och femte lustrerna. T. ex. 1723 års kyrkliga reformer kunde så mycket lättare träda fram, som statsmakten nu var svag. Efter en mansålders frenetiska motstånd från politicis och allmänhetens sida samlade kyrkoledningen sedan sina krafter på en mot villolärare o. a. Guds och kyrkans fiender riktad lagstiftning och tvångsåtgärder, vilka i stränghet tävlade med dem som 1617 års kyrkliga örebrostadga anbefallt. Jfr O. S. HOLMDAHL Präteståndets kyrkopolitik I—II (1912, 1919) och E. LINDERHOLM Rosén passim; HALL Ur folkdisciplineringens historia II s. 75.

³⁾ I viss motsättning härtill lever katolska kyrkan ännu kvar i sin gamla åskådning. Sålunda frågar kardinalen och furste-ärkebiskopen i Salzburg i herdabrev $\frac{2}{2}$ 1905, var på hela jorden en makt finns, som kan jämföras med prästens. Den överträffar furstarnas och konungarnas valde, yttrar han. Om man i själva himmeln såge sig omkring, funne man patriarkerna och profeternas, martyrernas, blodsvittnenas och de heliga jungfrurnas skaror och änglarna, ärkeänglarna, tronerna och herraväldena, men de kunna ej lösa oss från våra synder. Ej ens Maria, Guds moder, himmelns drottning förmår det. Prästens makt vore alltså obegripligt hög. Himmeln låte av jorden föreskriva sig sättet att döma, tjänaren vore världens domare och Herren bekräftade i himmeln den dom, som tjänaren

b) Offentliga varningar före bannlysning.

Johannes döparen hade offentligen kallat fariseerna huggormars avföda, och Jesus hade sagt dem, att de voro av den fadern djävulen. Enligt Paulus borde man en å två gånger tillrättavisa heretici före deras utestängande, och man skulle såsom en broder förmana den, vars umgänge man ej önskade ¹⁾). Enligt en stor mängd beslut och enligt praxis i den gamla tidens kyrka måste därför upprepade tillsägelser givas den motspänstige syndaren i kyrkdörren eller från predikstolen. Vanligen voro de offentliga anmaningarnas antal minst tre. Påvekyrkan och gammalprotestantismen följde denna praxis. Vi finna sålunda denna exempelvis i östgöotalagen samt hos P. Palladius och Joh. Rudbeckius. Sedan pastor tre gånger (en gång pr vecka) fåfängt undervisat och förmanat syndarna, kunde han, enligt Palladius, å fjärde söndagen bannlysa dem (»sette deris naffn paa prædicke-stolen»). Likaledes efter fyra veckor och med samma tankegång i åtvarningstalet föreskriver t. ex. Pommerns betydelsefulla Agenda 1569 samma slags akt och har därjämte formulerat ett längre anförande, som prästen skulle hålla. Åtvarningar anbefallas ävenså i t. ex. Mecklenburgs konsistorialordning 1570, som citerar flera uttalanden av Johannes döparen, Kristus och Paulus ²⁾),

fällt på jorden. — Jfr t. ex. här s. 86 not: yttrandet av Hieronymus (ur Patrologiæ I:22 s. 352); jfr aa gr. I T. 48 s. 643 (Chrysostomos).

¹⁾ Matt. 18:15 o. f.; Tit. 3:10; 2 Tess. 3:15.

²⁾ SEHLING Kirchenordningen IV s. 454; V s. 243—244.

Enligt östgöotalagens kyrkobalk (§ 27) skulle prästen yttra i kyrkdörren ungefär följande: Det och det har förekommit i min socken. Nu beder jag gärningsmannen uppsöka mig och rätta sig i Guds namn. — Vill han ej rätta sig, skall prästen gå hem till honom och bedja honom rätta sig. Visar sig denna kallelse hava skett fåfängt, skall prästen taga dem, som »kyrkans få gömma» [= egendom handhava; sexmännen] och gå hem till den brottslige och bedja honom rätta sig. Nekar denne, skall han inför prästen och dem, som kyrkans egendom vårda i socknen, avlägga ed på att han ej är medskyldig i brottet. Då vare han strafflös. Går han icke eden, skall han undergå skrift, dvs. uppenbar kyrkoplikt, och ej böta. — Enligt Palladii Visitatz Bog (1872; s. 124) borde pastor offentligen yttra följande. »Herre Gud naade oss! wi robe oc skrige aff prædicke-stolen; wi vnderuise oc formane, det hielper inted, den lede diæffuel vil ocsaa haffue sit capelle her hoss; dog bør oss at bryde det neder, paa det at Guds kircke kand dis bedre bliffue ved mact, oc djæfflens linier kunne

vidare ock i de med denna mest besläktade stadgandena hos oss, nämligen kyrkoordningen 1571 samt kyrkoordningsförslagen 1608 och 1619 ¹⁾).

Det finns emellertid en ganska tydlig olikhet mellan stadgandena i utlandets lutherska och reformerta länder å ena sidan och i Sveriges gammalprotestantiska kyrka å den andra — en skillnad, som emellertid förhända ej varit så stor i verkligheten som i statuterna. Vid vart och ett nytt steg inom bestraffningsserien anbefalldes nämligen de utländska med större iver än de svenska ett förnyat användande av de första varningsgraderna. Detaljerat och upprepat tillrådde de nämligen ett långvarigt kvardröjande på förmaningarnas och hotelsernas väg, innan man gick in på schavotteringarnas och bestraffningarnas. Sådan hovsamhet och sådant tålmod trodde flera tysk-lutherska statuter sig främja genom förordningen, att ej prost eller pastor, ja i vissa fall ej ens superintendent utan det politiskt-kyrkliga konsistoriet borde avgöra, huruvida tillräcklig anledning (»förargelse») föreläge för att offentlig åtvarning skulle tillgripas. Och vissa andra tyska statuter, som nitälskade för en reformerad men likväl synnerligen bestämd kyrkodisziplin, stipulerade, att varnandet skulle ske en gång förutan angivande av syndarens namn, en andra gång med namnets nämnande, en tredje med förklaringen, att han vore värd att uteslutas ²⁾). Säl-

sonder brydis . . . [Personernas och syndernas namn nämnas.] . . . ieg haffuer lønlige, ieg haffuer aabenbarlige paamint dem, som de skulle icke selff andet sige; ia Gud aff himmelen skal være mit vidnisbyrd, at ieg haffuer giort mit der til, end ocsaa hoss dem, som huse oc hæle disse horefolck“.

¹⁾ Sid. 74, XXXIII, resp. 442.

²⁾ Bland andra tyska stadgar, som fordra frågans nödvändiga prövning av högre kyrkomyndighet och t. o. m. av politici, märkes Sachsen-Lauenburgs kyrkolag 1585. Denna översattes ju till en betydande del i de svenska kyrkoordningsförslagen 1608 och 1619, men dessa negligerade den mer eller mindre fullständigt i avseende å kyrkotuktsinstanserna, tydligen enär den ansågs vara i alltför hög grad influerad av statliga, ”moderna“ synpunkter. På samma sätt förhöll sig ju Rudbeckius till den huvudsakligen från Tyskland influerade Nova ordinantia: han ägde i stort sett samma åskådning som den och följde dess instruktioner i mångt och mycket, men för dess krav på inrättandet av ett halv-politiskt consistorium ecclesiasticum slog han alldeles dövörat till. Jfr Mecklenburgs konsistorialordning 1570, Schwabiska Halls kyrkoordning 1526, Soests d:o 1532, Pom-

lan nämna svenska urkunder, att en sådan stegvis anordning förefanns hos oss, ehuru åtvarningar ofta anbefallas i allmänna ordalag.

I Rudbeckii stift omtalas ganska många pålysningar till bättring ¹⁾). En supig underskrivare vid Sala gruva (1620) var en stor skalk och levde i slagsmål med sina döttrar och mågar. Alla skulle de ifrån predikstolen några gånger förmanas, att föra en helt annan vandel och man borde därvid även bedja Gud giva dem ett annat sinne. Hjälpte det icke, skulle prosten resa dit och solenniter bannlysa dem. — Utan att en eventuell olikhet mellan de tre pålysningarna tydligen nämnas, vittnar följande protokollsutdrag om en upprepad åtvarning. En hustru i Arboga som blivit »illa trakterad» av sin man, höll sig skild från honom sju år »utan viktige orsaker» och kom »uti ett horerykte». Hon skulle tre gånger förmanas från predikstolen till bättring. Om det icke hjälpte utan hon bleve kvar uti sin ondska, så skulle hon bannlysas och således varda skild från kyrka, sakrament och allt ärligt folks umgänge ²⁾).

De tre tillsägelseorna anbefallas sedan även t. ex. i Emporagrii kyrkoordningsförslag (s. 106): »Predikanten» kunde en och annan gång tala om syndaren men förtiga hans namn och säga, att en sådan är i församlingen, och sedan nämna honom uttryckligen vid namn. Prästerskapets kyrkolagsförslag 1682 (s. 65) använder ungefär samma ord men önskar namnets nämnande »några gånger». Även ridderskapets projekt 1685 och kyrkolagen 1686 kräva de tre pålysningarna men yttra ej, huruvida brottslingens namn borde nämnas. Av tidsläget kan man dock sluta sig till att namnen ej borde tillkännagivas. Förhända har statsrepresentanternas bestämda önskan i detta hänseende bidragit till att den närmast efter 1686 års kyrkolag utkommande kyrkohandboken upptager ett delvis från Pommerns agenda 1569 inlånat formulär för åtvarningen (i vilket

merns Agenda 1569, Emdens kyrkoordning 1571. I ordning som nyss: SEHLING KO V s. 243; RICHTER KO I s. 46, 167; SEHLING aa IV s. 454—455; RICHTER Kirchenordnung II s. 341.

¹⁾ I vissa fall nämnas, att de skulle föregås av offentliga åtvarningar i sockenstugan.

²⁾ VDP 1620 ^{10/9} 4, ^{9/9} 2. Jfr 1621 ^{12/12} XXII: Oluff Erichson i Aske i Barckaren haffuer hållit sigh ifrån Sacramentet i 4 åar, skall först lysas till bättring, huar han icke lydher, skall han publico excommuniceras. — Jfr Laurelii kyrkoordningsförslag s. 168.

namnet ej antydes)¹⁾. En annan väsentlig lindring tillkom jämförelsevis tidigt genom statsmaktens ingripande, ehuru den i kyrkliga stadganden sällan nämnes före 1686: åtvarningarna (likaväl som stora exkommunikationen) skulle i vart och ett fall bero på domstols prövning och förekomma först efter det man förgäves försökt återföra syndaren till bättring dels genom helt och halft hemliga åtvarningar, dels genom civiljuridiska straffåtgärder.

Den allmänna kulturutvecklingen och det ökade statsinflytandet hade sålunda i dessa såsom i så många andra hänseenden bidragit till en humanisering, en förminskning och ett uppskjutande av kyrkans strängare straffåtgärder.

c) Offentliga bannlysningsakter.

Moses hade ju befallt Israels hela menighet att på prästens anmodan dels utdriva större syndare, dels genom Amen bestyrka domslutet och reningsproceduren. På motsvarande sätt och ej sällan i ännu strängare former läto rabbinerna exkommunicering ske i templet samt beledsagas av många och hemska förbannelserop. Domslutet (»sententia»)²⁾ offentliggjordes med tydligt angivande av förseelsen. Även vid de första kristnas gudstjänstliga sammankomster utövades andlig straffmakt, i det att offentliga syndare efter rannsaking utslötos från böner, sammankomster och allt kristligt umgänge.

¹⁾ Enligt handbokens formula (s. 134—135) skulle en obotfärdig syndare första (andra, tredje) gången allvarligen förmanas att han sig omvänder, ångrar av hjärtat den grova synden, bevisande Guds heliga ord och predikoämbetet den lydnad och vördnad som han var skyldig. Enligt Pommerns nyssnämnda agenda 1569 skulle bannlysning ske efter fyra veckor, om åtvarningen blev utan frukt. — Motsvarande åtvarningar på predikstolen hava törhända givits jämväl då motstånd trätt i dagen hos hela församlingar eller större församlingsgrupper, ehuru källorna tala intet eller föga därom (jfr här kap. Interdikt). SEHLING Kirchenordnung IV s. 454 o. f.

²⁾ Detta ord användes sedan även av Rudbeckius i st. f. domslut, ett av de många exemplen på kyrkans strävan att ej använda samma terminologi som politici o. a. Jfr 2 Krön. 19:6. — Judiska bannlysningsformulär jfr F. KOBER Der Kirchenbann (Tübingen 1863) s. 5 o. f.

De symboler, som offentligen beledsagade förkunnandet av anatemata o. a. svåra bann, synas åtminstone under urkristendomens tid hava i ej ringa mån liknat de judiska nämnda ceremonierna. Under 200—400-talen, alltså under gammalkatolicismens, kyrkofädernas och de pseudoapostoliska skrifternas storhetstid, synas dessa, liksom åtskilliga andra äldre inslag i det religiösa församlingslivet, hava i viss mån dels renats från de ohyggligaste överdrifterna, dels minskats i antal. Men mycken gammal surdeg kan ock gömmas bakom de tämligen otydliga föreskrifterna, liksom det även senare i kyrkans historia ej sällan varit så, att uppgifterna om vad som faktiskt ådömts och förekommit, i ej ringa mån strida mot vad man skulle trott innerliga i statuterna om hur det borde dömas och straffas. I stadgandena saknas nämligen vanligtvis formulär åtminstone framemot 800-talet¹⁾.

Enligt beslut å concilium Agathense 907 (kap. 9) borde syndaren inställa sig framför domkyrkans portal iförd en säck och ingenting annat, alltså tydligtvis enligt bibliska förebilder²⁾. På knä skulle han där åhöra biskopens tal, varefter denne i kyrkan skulle uppsända förböner medelst uppläsande av de sju botpsalmerna. Biskopen borde bestänka honom med vigvatten, betäcka hans huvud och säga, att han nu utstöttes ur kyrkan så, som Adam en gång utdrivits ur paradiset. Därefter förde kyrkotjänarna honom ur templet. Detta tillvägagångssätt föreskrives av biskop Regino från Prüm (död 915) och upptages sedan exempelvis av biskop Burchard från Worms (död 1025)³⁾. Dessas samlingar av dekretter blevo spridda och normgi-

¹⁾ Ett av de gammalkatolska stadgandena, Didaskalia, yttrar (aa. s. 48 o. f., 60, 46), att biskopen och församlingsmedlemmarna böra vredgas över synden, och den förre skall befalla, att brottslingen föres ut och hålles utom kyrkan. Vid återfall efter andra tillsägelsen borde den framhårdande gudsföraktaren "avskäras" från kyrkans "kropp" såsom en skadlig och överflödigt "lem"; därigenom skulle kyrkan kunna så mycket lättare förbli i sin frid (Ordspr. 22:10). Blygas skulle brottslingen; gråtande, skamsen och med sönderkrossat sinne skulle han avlägsna sig och hjorden sålunda förbliva ren. — Om avskäras: här s. 56—57, 104 not 3.

²⁾ Jona 3:5, 6; Matt. 11:21; Luk. 10:13. Jfr MANSI Concil. Coll. 18A s. 258. MIGNE aa. sec. 134 s. 245; 140 s. 984.

³⁾ MIGNE Patrologiæ cursus ser. sec. 132 s. 245; 140 s. 984. Agathe i biskopsdömet St Tiberius i prov. Narbonne. HARDUINUS Acta VI s. 501. Ur anatemat vid kyrkomötet i Reims 900: "Nullus ergo eis Christianus vel Ave dicat. Nullus presbyter missas aliquando coram celebrare, nec si

vande i många länders kyrkor i både katolsk och luthersk tid. Dels till följd av att stora bannet efter hand ej längre borde pålysas i fråga om medgörliga syndare (här s. 87), dels till följd av att brottslingarna ej sällan höllo sig borta från uteslutningsakten, borttogs emellertid så småningom kravet att de skulle göra sin nämnda syndabekännelse offentligt vid denna akt. Med uteslutande dels av detta inslag och vissa andra hårda moment, dels av anatemaformulären kunde sålunda Reginos och Burchards bannlysningsakter utgöra grundvalen och i ej ringa mån normen för tyska och svenska stadgar i protestantisk tid. I synnerhet följde man gärna ett formulär av ovanlig längd och medelmåttig stränghet för uteslutning av »otrogna»¹⁾. Därur valde man längre och

infirmitati fuerint confessiones eorum recipere, vel sacrosanctam communionem eis, nisi resipuerint, etiam in ipso fine vitæ suæ præsumat unquam dare: sed sepultura asini sepeliantur, & in sterquilinum super faciem terræ sint, ut sint in exemplum opprobrii & maledictionis præsentibus generationibus & futuris. Et sicut hæc lucernæ de nostris projectæ manibus hodie extinguntur, sic eorum lucerna in æternum extinguatur. — Efter kyrkomötet i Limoges 1031 *«Omnes episcopi & presbyteri candelas ardentis in manibus tenentes, mox eas in terram projicientes extinxerunt. Ad quod verbum cor populi valde expavit, & omnes clamaverunt, dicentes: Sic extinguat Deus lætitiæ eorum, qui pacem & justitiæ suscipere nolunt»*.

Ur *Litteræ Concilii Basilensis 1438* må refereras: Under gudstjänsten borde anatema uttalas, medan klockorna ringde och ljusen brunno, varefter de sistnämnda kastades på marken. Ett kors skulle uppsättas och platsen begjutas med vigvatten. Prästen borde slutligen bedja Gud att återföra den förbannade i kyrkans sköte. Därefter skulle prästen och menigheten begiva sig till kyrkdörren, där han borde kasta tre stenar hän emot den bannlystes bostad till en sinnebild av den förbannelse, som blivit slungad mot densamma. I vissa trakter hade man velat betvinga eller påskynda bannlysta som dröjde med att söka återinträde i kyrkan, genom att kasta in fönstren i deras hus, anordna ett slags liktåg etc. Sådant förbjöds i Avignon 1337. *MANSI Concil. Collectio 18 A sp. 184; 19 sp. 530—531; 25 sp. 1090; 30 sp. 1222.* Om stenkastning: *Baselsynoden 1437: HARDUIN Acta 9 s. 1213.*

¹⁾ *Qualiter episcopus excommunicare infideles debeat. MIGNE Patrologiæ cursus ser. secunda, Tomus 132 s. 358 o. f.; Tomus 140 s. 856 o. f. (Decima Centuria Eccl. Historiæ, Basilæ 1567, X: 6 s. 298; s. 297 angives tidpunkten: askonsdagen). Åtminstone en del av de formulär och stadgar, som gå under Reginos namn, torde ej vara författade av honom. Om ekonomien tillåter komma här i slutet att avtryckas dessa förebilder (aa s. 358—361, resp. 856—858) samt tyska och svenska eftersägare — en mycket behjälpsamt spaltserie.*

strängare eller ock kortare och mildare partier till sina formulär. Vilkendera huvudlinjen, som i vissa fall eller i ett visst land användes, är uttryck dels för de hårdnackades olika grova syndaskuld, dels för den dömande kyrkans viljekraft och förmåga att trots allt motstånd få sin nitälskans botkrav genomförda. En kort och jämförelsevis mild form är den, som i tre delvis ordagrant lika redaktioner ingingo i Wittenbergs konsistorialordning 1542, i Pommerns agenda 1569 och i Württembergs Summ. Begriff 1559. Den i nämnda Ordning 1542 intagna *Forma excommunicationis* föreligger i handskrivna översättningar på svenska¹⁾, och den har troligen även följts i åtskilliga svårare fall eller av mer nitiska herdar i vår kyrka. I varje fall har en förkortning och bearbetning av densamma använts i Sverige under sekler, enär en sådan inflöt i båda våra allmänna kyrkolagar²⁾. Denna bannlysningsformel består av ett jämförelsevis kort tillkännagivande på predikstolen, att en namngiven, förgäves åtvarnad syndare skiljes från kyrkans delaktighet och bindes i sin synd, intill dess bättring och bekännelse skett. Liksom nästan hela kyrkoordningen i övrigt upptages denna formula i 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag, och den gillas jämväl av Emporagrii och 1682 års kyrkoordningsförslag samt, som sagt, av 1686 års kyrkolag.

Vid dessa urkunders avfattande voro ju kyrkans kraftutveckling och mod större än på 1530- å 1550-talen, då vår kyrkoordning synes hava formulerats. Nämnda kyrkolagsförslag voro avsedda för hela landets kyrka, och flertalet kyrkomän ansågo dem säkerligen vara i det närmaste likvärdiga med kyrkoordningen. Den sistnämnda var ju så gott som sakrosankt för alla kyrkomän (och ej minst för Rudbeckius)³⁾. De undveko därför att ändra stadgans ord, men de läto komplettera den bland annat med hela avdelningar ur den förut nämnda Lauenburgs kyrkoordning (1585). Den-

¹⁾ Årsböcker n:r 19 sid. 76—77, 147 o. f. SEHLING KO I s. 206 o. f.; IV s. 455 o. f. RICHTER KO II s. 215, jfr s. 283, 454.

²⁾ 1686 års edition är obetydligt kortare; förachtar bådhe... warda är ersatt med "framhårdar i sin ondska". Emellan "och" samt "betrodde" har 1686 inskjutits "prediko-embetet". KO 1571 s. 76; 1686 kap. 10 § 2.

³⁾ Jfr THYSELIIUS *Handl. till kyrk. o. lärov. hist. I s. 136; R. HOLM Terserus I s. 361.*

nas osedvanligt långa ritual i fråga om kyrkotukten ställdes däri-genom sida vid sida med den mycket korta, som vår första kyrko-ordning upptagit. En senare tids viljekraft kompletterade sålunda en gången tids påtvungna försiktighet men stred ock i viss mån emot densamma. Stred: i stränghet men ej i princip. Ty även de senast hit inlånade stadgetilläggen och deras närmaste tyska ur-sprung gingo tillbaka på samma källor som de förra, alltså Reginos nämnda. De framträdde t. ex. i Jena och Mecklenburgs konsistorial-ordningar 1569, resp. 1570¹⁾ samt i Nedersachsens kyrkoordning 1585. I dem är prästmännens tal längre och mera utredande än i de andra nämnda lutherska stadgarna och följer alltså Regino. I så gott som ordagrann översättning inflöt Nedersachsens Forma i 1608 och 1619 års svenska kyrkoordningsförslag²⁾, ja så ordagrann, att man för en gångs skull glömde huru olika Tysklands och Sveriges kyrko-styrelser voro varandra³⁾.

Såsom en del av den längre och strängare akten⁴⁾ ingår den

¹⁾ I nämnd ordning: SEHLING KO I s. 240, V s. 245. Början av Mecklenburgs formel är för Regino och Sverige främmande.

²⁾ Det sker med en viss sammandragning, varigenom några beska grovheter försvinna ("ein reudiges unschlachtiges, unartiges Schaf" etc.). Ännu kortare hade akten gjorts i Sachsens berömda kyrkoordning 1580, men den följa våra förslag icke direkt. SEHLING KO V s. 449; I s. 434.

³⁾ Aa 1619 säger (sid. 444), att kyrkoämbetet o. a. „wälbetenckte i För-samblingen“ ädömde stora exkommunikationen. Den tyska förebilden har ordet Kirchenrat, vilket bidragit att förvilla, enär detta ord på tyska be-tydde konsistoriemedlem, på svenska kyrkoråd. En annan påverkan ges i uttalandet om "afskurin och dödher lem, ifrån Christi gemenskap"; Neder-sachsens: "wie mit einem todten und ungesunden abgeschnitten geliede vom leibe Christi". Här s. 101 not 1. SEHLING KO V s. 449.

⁴⁾ Vår kyrkoordning har naturligtvis menat, att syndaren själv skulle vara närvarande. Men hon fordrade det ej uttryckligen, vartill det för-hållandet torde ha varit en bidragande orsak, att avstånden till kyrkan ofta voro mycket långa samt att hon ej gärna ville ofta hemställa om statlig hjälp. Sachsen-Lauenburgs stadga samt våra kyrkolagsförslag 1608 och 1619 äro såsom vanligt modigare och yttra i stället, att uteslutnings-formeln borde uttalas direkt "till then hårdhiertadhe Syndaren", och kloc-karen skulle — såsom biskopen gjort 600 år tidigare — efter akten följa den bannlyste ut ur kyrkan, "wijsandes honom sin koos". — Liksom så många andra straffdetaljer trängde denna sed under medeltiden ifrån kyrkan in i den "politiska" rättskipningen och vice versa; gatans lätta garde med rep om halsen följdes av bödeln till stadsporten under allmänhetens

motiverade tillsägelse om utdrivning, vilken vi nyss sade även hava funnits upptagen i vår kyrkoordning (1561, 1571). Detta anförande föregås i den strängare akten (alltså i den lauenburgska stadgan och därmed även i de svenska kyrkolagsförslagen) av en vidlyftig omskrivning av innehållet i samma högtidliga tillsägelse. Denna omskrivning riktar sig till församlingen och meddelar, att den brotts-lige haft besinningstid men framhärdat, varigenom han försmädat Gud och förargat församlingen. Hans onda exempel borde ej längre få locka andra till synd eller nedkalla Guds vrede över Kristi me-nighet. Därför bleve nu syndaren utestängd från den heliga krist-liga kyrkan, från nattvard, fadderskap, bröllop, vigselakt och barns-öl. Däremot vore han ej avskild från predikan, från världsligt um-gänge eller från kristligt-broderliga förmaningar. Till sist uttalas den önskan, att Gud allsmäktig måtte i sin förbarmande nåd icke tillåta den framhärdande att bliva borta i sin obotfärdighet.

Därmed var den projekterade om än möjligen sällan förekom-mande akten till ända. Genom detta slags andliga begravning, som åtminstone tidigare försiggått under klockringning, ansåg man av gammalt, att de saligas antal förminskades. Och man hoppades livligt, att aktens innebörd snart skulle komma att upphävas ge-nom en återföreningsakt, att sålunda synden och söndringen måtte ersättas av den bättring, frid och enhet, vars främjande bibeln och kyrkan uppställt såsom mål för individens, församlingens och prästämbetets verksamhet¹⁾.

Om detta hopp kom på skam, skulle ju det världsliga svärdet påkallas. I saklig (om än ej i ordagrann) likhet med Sveriges kyrko-ordning 1571 och, i än högre grad, med Nedersachsens o. a. mera-

bifallsnick. MATTHIESSEN De kagstrøgne s. 69—72. Och förbannelseropen hava t. o. m. övergått till att bliva svordomar i allmänhetens dagliga liv.

Medan 1500-talets svenska kyrkolag intet yttrar om tiden och till-fället för bannlysning, kompletteras kyrkoordningen i de nämnda förslagen — allt enligt det lauenburgska mönstret — därmed, att akten borde äga rum framför predikstolen eller koret å en söndag inför den tillkallade menigheten. Förut hade akten skolat ledas av pastor eller annan kyrkans tjänare. Nu stipuleras, att antingen "ordinarius" eller kyrkoherden skulle göra det, varvid ock, enligt praxis, tydligtvis underförstås prosten eller någon domkapitelsledamot såsom biskopens representant — alltså ännu ett förtydligande i skärpande riktning.

¹⁾ 5 Mos. 12; Es. 30: 15; 48: 22; Mika 4: 1—4.

nämnda kyrkolagar upptaga därför våra kyrkoordningsförslag 1608 och 1619 det åläggandet för världsliga myndigheter, att de skulle dels förbjuda den hårdnackade att umgås med personer utom hans familj, dels tillhålla honom att underkasta sig de kyrkliga återintagningsvillkoren — allt vid vite av näringsförbud och landsflykt¹⁾.

I Laurelii och 1682 års kyrkoordningsförslag upptagas ordagrant det strängare formuläret och de därefter följande bestämmelserna om utdrivning genom klockaren och om statens skyldighet att bispringa. Emporagrii något mildare förslag upptager ej formulan men har i övrigt alla de hårda uttalandena om bannets förskräcklighet, om avstängningen i borgerliga hänseenden, om klockarens och statens nämnda förpliktelser etc., vilket skulle iakttagas, när den framhårdande ogudaktige skulle bli »aldeles uthsluten ifrå församlingenes gemenskap, och hållen som en hedningh»²⁾. Hans samt ridderskapets och adelns ännu mildare förslag 1685 och den kompromissande kyrkolagen 1686 hänvisa till eller upptaga blott handbokens korta tillsägelseformula, alltså den, som ensam ingått i 1571 års kyrko-

¹⁾ De skulle förbjuda den halsstarrige syndaren "alle gästebudh och äbrlighth sälskap, alla werdzuser och Christelige vmgenge, och befala honom medh högdrt werldzlighit straff, at den banlysta kommer hwar predikodagh til sitt förordnad rum i Kyrkian, at han af Gudz ordb kan rättas, och eliest vthstår alt huadh honom i andre måtto är pålagdt, så framt han will i vårt Konunga rijke någon frijheet niuta, och sin bärgningh sökia." Jfr GALLI Kirchenstrafen s. 108, 114. Svenska kyrkoordningsförslaget 1619 s. 446. Enligt 1569 års konsistorialordning skulle bannlysning i Jena anslås å kyrkdörren. SEHLING KO I s. 240. Detta samt det å åtskilliga orter föreskrivna förfarandet att om bannlysningen underrätta andra biskopar (superintendenter) återgå på äldre praxis men synas ej hava förekommit i Rudbeckii stift. — Om näringsförbud etc. jfr här: Förvisning.

Ett obibliiskt, okyrkligt och olagligt sätt att bannlysa framgår av ett i Finska kyrkoh. samf. prot. II s. 88 tryckt intyg, enligt vilket kyrkoherden uti "Sundha Socken vppå Ålandh., Laur. Magni Echeroterus 1613 låtit på ståthållaren J. von Woldzfframtorffts befallning bannlysa de okända tjuvar, som stulit 14 t:r råg från slottet. Han borde tagit order endast av domkapitlet; icke för vanligt brott utan blott för motspänstighet borde bannlysning ske; okända syndare skulle icke bannlysas. Alltså minst 3 lagbrott på en gång i avseende å bannet — av den lutherske prästen. Detta är ett skolexempel på hur det kunde bli, när politici hade makt över kyrkomän, något som ju var Rudbeckii ständiga fasa. — Jfr här s. 75 not 2.

²⁾ Aa s. 194 o. f.; 66 o. f.; resp. 105—106. 1685 års förslag s. 271. KO 1686 10: 2.

ordning och som utgjort blott en kort om än viktig del av de wittenbergska och lauenburgska kyrkostadgarnas samt de svenska kyrkoordningsförslagens utslutningsformulär¹⁾.

Denna utveckling är en parallell till och en följd av, att de 140 å 150 år, som vår första kyrkoordning torde i viktigare delar varit anbefalld, varit en period av kraft och fostran. Men före och genom kyrkolagen 1686 går tuktböljan åtminstone för en lång tid tillbaka. Medan 1551 års kyrkoagenda, som möjligen utgör hela eller en del av vår allra första lutherska kyrkoordning²⁾, upptages till största delen av en disciplinstadga och medan 1608—1619 års förslag mångdubbla det utrymme, 1571 års kyrkolag upplåtit åt kyrkotukten, anslår kyrkolagen 1686 endast några korta kapitel och paragrafer åt densamma.

K A P. 7.

Stora verksynder. Medelstora bannet och dess andliga följder i tiden.

A. Stora verksynder.

I kyrkans äldre epoker användes ordet dödssynder länge och ofta såsom namn på grova verksynder i gemen (inklusive de onaturliga)³⁾. Detta torde närmast berott därpå, att de enligt gamla

¹⁾ Även 1608 och 1619 års redaktioner hade tillagt till 1571 års formula: Gud förtörnat, och hans helga Evangelium försmädhat. Detta utslutes år 1686; så ock orden: är för then skul ytterligare ingen orsaak huarföre honom skulle länger skonad warda. "förachtar bådhe Gud oc meniskior" utbytes mot "framhårdar i sin ondska;"

²⁾ Avtryckt och första gången omnämnd i HALL Ur den kyrkliga folkdisciplineringens historia II s. 123 o. f.

³⁾ Dödssynder kallades då ej sällan även syndaröterna, dvs. ett flertal begär, vilka ansågos vara systrar eller döttrar till hjärtats hårdhet (jfr kap. 6; 5 Mos. 29: 18—20). De nämndes högfärd, avund, vrede (hämdlust), girighet, överflöd och lösaktighet. Ordspr. 15: 25; 29: 23; Tob. 4: 13. — Ordspr. 15: 18; 16: 28; 17: 14; 19: 3; 29: 22. — Jer. 22: 17—19. Jfr Ordspr. 15: 27. Bibeln varnade ej sällan för dem och bestraffade dem. David tänkte säkerligen på dem, då han bad Gud förlåta hans hemliga synder.

testamentet borde bestraffas med döden, därest de gjorts med avsikt. I 4 Mos. 15 : 30 hade Jehova sålunda yttrat: Den som syndar uppsåtligen, han hånar Herren, och hans liv skall utrotas utur hans folk. Detta framhålles in specie t. ex. i följande förbud, givna vid vite av livet självt: förbud mot att slå, banna eller trotsa sina föräldrar ¹⁾, befatta sig med signeri, spådom, svartkonst, trolldom, andebesvärjning och teckentydning ²⁾, offra till andra gudar och

Straffen voro en avspegling av den andliga död, vari synderna redan försatt människan, och en förespegling om den eviga död, som de en gång obönhörligt komme att föra henne in uti, om hon ej natt och dag bekämpade dem. Fortfarande innelåg i dem alltså en bestämd skilsmässa från Gud och jämväl från hans församling, alltså andlig död. Ända långt in i den gammallutherska tiden kallades de därför ofta dödssynder. — Jesus sammanställer syndaröterna med dessa deras synliga följder i följande sammanhang: Av hjärtat utgå onda tankar, hor, skörlevnad, mord, stöld, girighet, ondska, svek, liderlighet, avund, hädelse, högfärd, dåraktighet. Allt detta onda går inifrån ut och orenar människan (Mark. 7 : 21—23). De voro i all synnerhet under påvetiden föremål för kyrkans fruktan och omtanke ej minst i biktstolarna och vid dödsbäddarna, något som i betydande mån bidrog till att öka kyrkans inflytande (och ägodelar). Gamla testamentet hade ej i uppseendeväckande grad talat om arvsynoden eller dylika begär men väl om deras döttrar, de stora verksynderna. Och även i detta hänseende visa gammalkatolicismen och gammalprotestantismen sin släktskap med gamla förbundet. Kyrkans fäder understryka ytterligare faran av syndaröterna. Högfärd vore en mästarinna i bedrägeri, en moder till skrymteri och rätta källan till alla laster; den fördärvar dygden och förblindar hjärtat. Avunden vore en häst, som djävulen gärna red på etc.

I ett gammalt, till svenska översatt, i många upplagor utkommet arbete (Menniskohjärtat, ett Herrens tempel) finnas de illustrerade genom följande djurbilder: 1) påfågel, 2) orm (i vilkens skepnad djävulen bedrog våra första föräldrar); 3) lejon ("ett argt och glupande rovdjur"); 4) sköldpadda (lättjan hindrar från bönen som är himlanyckeln); 5) mullvad (girigheten fångslar hjärtat vid världen och hindrar människan att trängta efter det eviga); 6) vildsvinet; 7) bock. I BOLINUS En dagbok (1913) s. 15 finnes en teckning från "Sancti Petri körkia" i Rostock 1666 åskådliggörande, var i människokroppen sex synder hade sitt säte eller sitt redskap: fylleri i munnen, girighet i handen, hat i hjärtat, vrede i levern, andlig lättja i gallan, okyskhet i könsorganen. — Jfr här i boken s. 61 o. f. kapitlet om Gensträvighet.

¹⁾ 2 Mos. 21 : 15, 17; 3 Mos. 20 : 9; 5 Mos. 21 : 18—21.

²⁾ 2 Mos. 22 : 18; 3 Mos. 19 : 31; 20 : 6, 27. 5 Mos. 18 : 10—12.

avgudar ¹⁾, bedröva och förtrycka änkor och faderlösa, begå tidelag ²⁾, mandråp ³⁾, mened, äktenskapsbrott ⁴⁾, blodskam och sodomiteri ⁵⁾, göra sig skyldig till hån mot Herren, bryta sabbaten ⁶⁾ samt göra uppror mot honom eller hans legater ⁷⁾. Sådana o. a. verksynder förbannar Gud även t. ex. genom Hesekiel (18 kap.): Den själ som syndar, hon skall dö. Den som är våldsvverkare och utgjuter blod, den som spisar (offrar) ritualstridigt på bergen, begår avguderi och äktenskapsbrott, förtrycker den värnlöse och fattige, tager rov och ocker, behåller pant och förövar styggelse, hans blodskulder skola komma över honom.

De tolv apostlarnas lära uppräknar 42 slags synder, som framför andra känneteckna »dödens väg». Men såsom här förut (kap. 5) framhållits, var eller blev förlåtighet allmännare, än man senare synes hava ansett. Och den sträckte sig på så sätt även till dessa s. k. dödssynder, att möjlighet dels till nåd, dels till befrielse från dödsstraff förefanns för ifrågavarande brottslingar. Därmed blir ju ordet dödssynder oegentligt men bibehålles dock ofta och får från ganska tidig medeltid en synonym: svåra eller svårare synder. De äro alltså förlåtliga, men i åttlydnad av Mose, Augustini o. a. s maning att låta offentliga synder sonas offentligt, förbjuder

¹⁾ 2 Mos. 22 : 20; 3 Mos. 20 : 4—5; 5 Mos. 13 : 9; 17 : 5; 27 : 15.

²⁾ 2 Mos. 22 : 19, 24; 3 Mos. 18 : 23; 20 : 15, 16; 5 Mos. 27 : 19, 21.

³⁾ 2 Mos. 21 : 12; 3 Mos. 24 : 17; 4 Mos. 17, 30. Jfr dock 4 Mos. 35; 5 Mos. 19. Blodshämnd anbefalles 4 Mos. 35 : 19.

⁴⁾ 5 Mos. 19 : 19. — 3. Mos. 18 : 20; 20 : 10; 1 Kor. 5. Enkelt hor 2 Mos. 22 : 16. Enkelt hor = könsumgänge mellan en gift och en ogift. Dubbelt hor = d:o mellan två var för sig gifta personer. Fränsämjospield = d:o i tredje eller fjärde släktskapsgrad. 3 Mos. 18.

⁵⁾ 3 Mos. 18 : 6 o. f.; 20 : 11 o. f.

⁶⁾ 3 Mos. 23; 4 Mos. 15 : 32—36; 2 Mos. 20 : 8; 31 : 14.

⁷⁾ 4 Mos. 11, 12, 14 och 16 kap. Enligt 2 Mos. 21 : 29 skulle både ägare och oxe mista livet, om den senare dödat en fri och ägaren förut varit åtvarnad. Dock skulle denne kunna befria sig genom lösepenning; jfr senare om böter. — Tydligtvis inneligger dödsdom även i förbannelsen i 5 Mos. 27. Dessa verop gällde dem som dyrka andra gudar, missakta fäder och moder, flytta sin nästas råmärken, leda en blind vilse, förvränga främlingars, änkers och faderlösas sak, ligga när sin faders hustru, sin syster eller sin svärmöder; göra sig skyldig till tidelag eller till mord; taga mutor för att mörda en oskyldig; icke hålla och göra denna lagens ord.

kyrkan alltför, att sådan absolution gives i hemlighet; först efter och under offentlig botgöring kunde den lämnas. För de mindre felstegen däremot kunde tillgift skänkas i enrum (i biktstolen) av själaherden, och endast dessa synder behålla därför nu efter hand det alltför omfattande namnet förlåtliga. Tydliga definitioner och gränser synas ej hava givits¹⁾, men nämnda allmänna fördelning begynner framträda senast i ett avlatsbrev från 1019²⁾. Ganska bestämt leder denna fördelning tillbaka till moseböckerna; den framträder överallt i medeltidens systematiserade kyrkliga förlåtelsevillkor³⁾; och ännu i gammalprotestantismen träder den ofta i dagen. Sälunda uppräknas ett ganska stort antal svåra, grova eller stora synder i Västerås »ordinantia» 1544, i Bremens kyrkoordning 1534 och Mansfelds 1554, i Mecklenburgs konsistorialordning 1570, Uppsala kyrkliga mötes beslut 1572 och i Nova ordinantia. Det senare stadgetillägget (s. 252) upptager benämningarna grova laster och »Crimina notoria»; de, som gjort sig skyldiga till sådana, hade fordom varit under kyrkostraff och borde ännu med rätta vara underkastade sådana, tillägger stadgandet. Brott uppräknas även i t. ex. ärkebiskop Björnrams statuter om kyrkostraff, Rudbeckii kyrkostadgar samt Laurelii, Emporagrii och 1682 års kyrkoordningsförslag⁴⁾. Emporagrii (s. 386) kallar dem grova laster och dödssynder emot samvetet.

Bland de stora verksynderna syntes de nesliga, onaturliga eller *bestialiska* synderna vara speciellt svårartade⁵⁾. Sådana dåd voro dels tidelag, dels sodomiteri, dels mord å eller könsförbindelser

¹⁾ Också avvika framställningarna ej sällan från varandra. Även andra grupperingar än de här nämnda funnos.

²⁾ Detta om uppdelningen i stora och förlåtliga: enligt N. PAULUS Geschichte des Ablasses im Mittelalter II s. 73. Jfr även HOLMQUIST i KÅ 1917 s. XI.

³⁾ Jfr F. X. FUNK Kirchengeschichtliche Abhandlungen I s. 155 o. f.; passim; N. PAULUS Geschichte des Ablasses im Mittelalter passim; C 50 och C 223 UUB (samlingsband) passim; G. BILLING Om luthersk kyrkotukt s. 26, 27.

⁴⁾ B:s stadga i LUÅ XXX:I 1894 s. 83 o. f. De övriga: kap. V:2; s. 187, 97 resp. 51.

⁵⁾ Stundom har namnet dödssynder fått omfatta blott det stora antalet s. a. s. halvstora verksynder, dem, som här uppräknats förutom de värsta eller bestialiska brotten.

med förövarens barn, föräldrar eller syskon¹⁾. För att erhålla absolution för dem skulle den katolske brottslingen vanligen inställa sig hos påven (eller senare i stället hos något hans speciella sändebud)²⁾. Detta motsvaras åtminstone i Rudbeckii o. a. strängare lutherska stift därigenom, att syndaren skulle göra avbön vid en eller flera dom- och prostkyrkor. Både i katolska och gammal-lutherska kyrkan var botgöringen för sådana synder också mycket strängare än för de övriga brotten (utom motsträvigheten³⁾).

¹⁾ Enligt upplandslagens kyrkobalk § 17 skulle den som dödat föräldrar eller präst eller på en söndag, böta dubbelt mot andra mördare. I enstaka medeltidshandskrifter talas om de fyra synder som ropa till himmeln, varvid de tre senare nämnas; den fjärde är undanhållandet av en rättvis lön (prästens). Tidlag nämnes där ej. C 223 UUB passim. — Hos påven skulle under den senare delen av medeltiden absolution sökas även efter våld mot präst. För att kunna räknas till den vanliga mellansvåra gruppen av synder skulle mordet eller dråpet hava skett å oskyld person, och den olovliga förbindelsen skulle hava ägt rum mellan personer, som ej voro närmare besläktade än i femte eller fjärde, allra högst tredje släktskapsgrad. Så i luthersk tid. Tidigare hade kyrkan varit strängare. Jfr kap. 15.

²⁾ Jfr ordalagen i de två i GUMMERUS Busswesen helt eller delvis avtryckta acta, där sådana syndare hänvisas till Petri och Pauli gravställen i Rom (aa s. XXIX, XXXII).

³⁾ Även enligt de svenska landskapslagarna samt enligt Gustav Vasas och rådets stadgar, t. ex. år 1540, skulle dubbla böter äläggas vid vissa svårartade brott. Också borde »tveböte» och kyrkostraff drabba den, som t. ex. våldförde sig på sina föräldrar eller gjorde sig skyldiga till andra speciellt svårartade brott.

Ej blott med avsiktliga utan även med oavsiktliga verksynder hade ju Israel brutit förbundet med Jahve. De voro sälunda även de dödssynder men de buro vanligen ej detta namn. Domen över de sistnämnda framgick t. ex. av det sista av de tolv veropen i 5 Mos. 27 kap.: »Förbannad vare den, som icke håller denna lagens ord!» Underlåtenhetssynderna gisslades därför särskilt starkt av de viljestarka och fromma kyrkomännen. I sin viljebetonade katekesutveckling (avd. III) sade Rudbeckius det vara en stor synd att »intet fljigt och tråghit bidhia Gudh . . . Ty Gudh hafwer befalt oss idkeligha bedhia, therfore är thet een stoor Synd, intet göra thet Gudh hafwer befalt, jw så stoor som Hoor eller Dråp.» Sistnämnda »dödssynder» voro två bland de tre grova synder, som allra sist blevo upptagna bland de förlåtliga. Underlåtenhetssynder vore sälunda likvärdiga med dem — ett uttalande, som kraftigt bidrager till att belysa, varför gammalprotestantismen och andra viljeperioder ansågo sig böra vara så energifyllda och krävande, ställande ovanligt höga och påträngande anspråk på både sig och andra.

För alla dessa slags stora verksynder måste man ju enligt Mose lag lida dödsstraff. Med förlåtlighetens införande ersattes detta väl vanligen av en helt offentlig form av bann, alltså ungefär det vi här kallat stora bannet. Men efter hand, allt efter evangeliseringens framträngande och åtminstone i avseende å de minst avskyrvärda av dessa brott, minskades offentligheten och det särskilt i så måtto, att den syndare som snart ångrade och ödmjukade sig, ej utestängdes i församlingens närvaro utan räknades vara i och genom sin synd avspärrad (samt fick undergå en något mildare botgörings- och återintagningsprocedur¹⁾, än vad de hårdnackade måste underkasta sig). Till detta här s. k. medelstora bann vilja vi härmed övergå.

B. Medelstora bannet och dess andliga följder i tiden²⁾.

Innan Jesus anbefalldes fjärde stadiet i den förfördelades förhållande till sin vederdeloman, yttrade han: Säg det till församlingen! Här har antytts³⁾, att det förstnämnda stadiet torde påverkat kyrkan i fråga om stora bannet. Det tredje stadiet — att underrätta församlingen — kan likaledes hava bidragit till utformandet av det medelstora bannet. I synnerhet efter andra stora synder än synden mot den Helige ande, dvs. halsstarrigheten, ville kyrkan nämligen efterhand följa denna Jesu maning genom att pastor och domkapitlet skulle underrättas om förseelsen samt genom att menigheten finge bevittna syndarens botgöring och mottaga

¹⁾ Om dennas art och delar jfr senare kapitlen Botstadier och Återintagningsakter.

²⁾ Namnet medelstora bannet torde knappast ha motsvarighet i litteraturen. Att detta bann fordoms kallades det lilla och att nattvardsförbudet ej ens kallades det lilla bannet utan sades vara intet bann alls, det överensstämmer med den då även i andra kyrkodisciplinära och kyrkopolitiska avseenden ej sällan förekommande "eufemismen", förtegenheten, dubbeltydigheten. Jfr Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 21 s. 70 o. f. samt passim. — Allt bann var förbannelse; den som ådragit sig vilket som helst bann, var förbannad. Svordomarna, vari detta ord ingå, torde uppkommit därur. Även eden är ursprungligen en förbannelse (jfr 1 Kor. 5:5). Jfr KÅ 1911 s. 38 o. f.

³⁾ Kap. 6 Da sid. 84 o. f. Matt. 18:17.

hans avbön. Denna Jesu systematiska efterföljd eftertraktades för visso av legio kyrkomän. Och dock äro dessa nytestamentliga ord endast i ringa mån den verkliga ledstjärnan för, ej första ursprunget till kyrkans strävan. Bibelns nämnda utsago har kanske tillkommit just för att med kristliga ord motivera den av kyrkan redan inslagna praxis¹⁾. Dennas närmaste förebild var nämligen rabbinernas straffsystem, som i sin tur stöddes på uttalanden i gamla testamentet och på lösryckta ord i nya testamentet. Rabbinerna utvecklade det mellanstora bannet och kallade det de utstöttas eller uteslutnas stadium (jfr Luk. 6:22). Det kunde ådömas för eller innelåg i 24 slags synder. I detta bann avhölls den brottslige från att närma sig andra²⁾ å mindre avstånd än fyra alnar. Honom var förbjudet att låta klippa och tvätta sig, och han måste bära sorgdräkt. Genom en särskild dörr kunde han få gå i kyrkan och åhöra predikan, men de fyra alnarnas avstånd måste han allttjämt iakttaga. Efter 30 dagars fåfäng utestängning fördubblades eller tredubblades densamma, varefter i vidrigt fall stora bannet förklarades över honom. — Vi skola senare även i andra kapitel³⁾ finna de mest tydliga reminiscenser i både katolsk och luthersk kyrka från denna synagogepraxis.

Att den mildare form av uteslutning ur församlingen, som vi här kunna kalla medelstora bannet, s. a. s. ålades av sig själv, alltså utan offentlig pålysning⁴⁾, harmonierar i påtaglig mån med Jesu och Pauli här förut citerade ord om den dom, som inneligger i själva synden⁵⁾. Denna likhet underlättas därigenom, att kyrkan var tvungen ådöma syndarna ett straff (bann), som stod minst ett å två steg lägre än å Mose motsvarande straffskala. Ju längre tiden skred fram och ju mäktigare stater och »filosofer» blevo, dess större — i stort sett — nödgas kyrkan göra avståndet mellan de av henne och de av Mose, Hilka och Esra ådömda syndastraffen⁶⁾.

¹⁾ Jfr här s. 86 (not om Hieronymus); s. 96 not 3.

²⁾ Familjemedlemmarna undantagna. Referatet om rabbinerna: enligt KOBER Der Kirchenbann s. 4 o. f.

³⁾ T. ex. Botstadier och Återföreningsakter. Jfr sid. 84 jämte not 3.

⁴⁾ Men väl — åtminstone mångenstädes — efter en domkapitlets prövning av fallet.

⁵⁾ Jfr kap. 5: Bannets innebörd. Joh. 3:18; 1 Kor. 5:9—11; Tit. 3:11.

⁶⁾ Detta slags bann kallades i lutherska stadgar sällan excommunicatio latæ sententiæ. Så var dock fallet t. ex. i Mansfelds Agenda 1562,

Medan hela Israel skolat döda, utdriva eller på annat sätt bestraffa alla de av prästen offentligen utpekade (bannlysta) syndare, som gjort sig skyldiga till vilket som helst medvetet brott, kommer sålunda den kristna kyrkan efter hand att låta motsvarande grupper offentliga syndare beläggas antingen med ett offentligen eller ock ett icke offentligen pålyst bann, vilka båda slag hade åtminstone det gemensamt, att boten och slutuppgörelsen (återintagningen) blev menigheten bekant. Det förstnämnda, offentligt pålysta bannet ålades i svårare fall och kom så småningom icke att användas såsom dom över verksynder. Det senare bannet däremot, som innelåg i synden själv, ådömdes eller, rättare sagt, konstaterades visserligen ofta (inför lyckta dörrar) av högre kyrklig myndighet men lokalförsamlingen in toto fick ej officiell underrättelse om det, förrän den bevitnade botgöringen och återintagningsakten¹⁾.

Även den grövste brottsling²⁾ undgick sålunda i tidens längd att få sina synder uppräknade på predikstolen och höra den befall-
1580 och Lauenburgs kyrkolag 1585. SEHLING KO II s. 241, 242; V s. 451. Preussens kyrkoordningar 1544 och — osedvanligt ingående — 1568 samt dessutom Jenas konsistorialordning 1569 talade om dem som genom offentliga grova laster exkommunicera sig själva. SEHLING KO IV s. 71, 77—78; I s. 240 (Jfr aa s. 206: Wittenbergs konsist.-ordn. 1542 förbjöd nattvard, fadderskap och kristlig begravning å kyrkogården). I förbigående antydde vår kyrkoordning det, å avdeln. om mässan (= nattvarden; alltså ej om tukten! sid. 85): Den som aldrig går till altarets sakrament, "honom skal Soknapresten en gång och annan förmana, och lysan til bättring, och sedhan när intet wil hielpa, sättia honom vppenbarligha j Bann, Ty thet samma haffuer han allerede sielffuer giordt, j thet han sigh så håller ifrå Sacramentet, vthi hwilko Christna menniskiors deelachtigheet är författat". 1686 års kyrkolag (X:2) ålade pastor att träget mana till bättring dem som lågo i grova synder. De borde avhålla sig från nattvardsgång; de fortsättningsvis obotfärdiga anmälas inför domkapitlet i och för formligt utverkande av det mindre bannet, dvs. det i föreliggande arbete kallade mellanstora bannet. De sättas nämligen ej blott "til en bestämd tijd, ifrån then helige Nattwardens bruk", utan även från "andra Kyrckiones Frijheter".

¹⁾ I vissa fall kunde man ju få veta att bann förelåg därigenom att man fick se syndaren bedja vid kyrkdörren på skambänken etc. Därom jfr kap. Botstadier.

²⁾ Grövsste — uttrycket här använt enligt det allmänna talesättet och världslig lag men ej enligt kyrklig åskådning (ty enligt denna var den mot den Helige ande och kyrkan motspänstige den värste syndaren). Begreppen motspänstighet och verksynder sättas emot varandra.

ningen att alla borde avsky och bortvisa honom. Denna nåd åtnjöt han dock blott på det villkoret, att han underkastade sig kyrkans föreskrifter¹⁾. Helst borde han genast anmäla sig själv. Fyllde han ej åtminstone det förra villkoret, måste kyrkan ju gå ett steg uppför på strafftariffen, upp till stora bannet. Visserligen kunde minnesbetorna och utestängningstiderna vara mycket större resp. längre och flera i det stora än i det medelstora bannet. Och enstaka utestängningsformer och bestraffningssätt förekommo mång- enstädes och tidvis i övervägande mån i blott den ena bannarten. Sålunda torde förbudet för begravning i vigd jord hava tillämpats procentuellt mera i avseende å de bannlysta än i fråga om de i medelstora bannet försatta missdådarna. Men den grundväsentliga olikheten var dock blott, som sagt, den offentliga uteslutningsakten. Den inledde endast det stora bannet. —

Utomordentligt stor utbredning fick det medelstora bannet tidigt; det blev ett kyrkans medelmåttigt stränga »botemedel» mot syndasjukdomen och anlidades sålunda efter ett otal olika slags synder. Ännu mer än syndernas antal och art ökades nämligen kyrkornas nit och maktresurser. Den första större kraftperioden efter gammalkatolicismens eller kyrkofädernas tid²⁾ är kluniacensrörelsen och dess efterverkningar. Då och under senare uppgångsperioder ökades frekvensen av alla slags bann. Tydligtvis är det en sorts medelstort bann, som med ordet förbud åsyftas t. ex. i upplandslagens (och i 1608 års landslags) kyrkobalk (kap. 13). Enligt den ägde biskop eller präst ej ådöma »forbud» (bann) för annat än 1) »skript» (utebliven kyrkoplikt), 2) obetalda utskylder till kyrka och präst, 3) »all andilik mal». Om den i detta mildare bann rätteligen satte stannade däri natt och år, ägde biskopen rätt att ålägga honom stora bannet. Sökte han ej nåd inom ytterligare ett år, ägde konungen avrätta honom och förbjuda kristlig begravning. Detta påbjudes även i kyrkobalkarna i Helsing- och — partiellt — Dalalagarna (§ 19 resp. 15).

¹⁾ Rörande de grova syndarna blev detta av mindre betydelse, innan han utstått det honom ådömda världsliga straffet. Först därefter — om han ej avrättades — blev det kyrkans uppgift att återföra honom till sig. Ofta dröjde det länge innan den världsliga domen avkunnades; då fick kyrkan söka så gott hon kunde förbereda eller om möjligt fullborda återföreningsarbetet. Principenligt (enligt gamla testamentet) ville kyrkan låta detta arbete försiggå utan att världslig domstol ägde störa detsamma.

²⁾ Jfr om denna Årsböcker n:o 19 s. 21 o. f.

Så allmänt blev bruket och så grovt missbruket av detta medelstora bann, att man redan vid år 1300 måste höja varningsrop emot allt för rikligt tillgripande av en sådan jämförelsevis hård dom över ett par hundra slags jämförelsevis små förseelser ¹⁾). Bland dessa stredo de flesta ej direkt mot bibeln utan mot varjehanda »blotta» människobud. Också minskas efter hand den omåttliga, partiska, oförnuftiga användningen därav. Såväl i kyrkans upp- som nedgångstider inskränkes den ej sällan: i de senare på grund av slapphet eller av misstro till bannets förmåga att gagna överallt; i uppgångstider på grund av ökad ansvarskänsla och insikt om att bannet skulle göra större verkan, om det ej så ofta pålades. En dylik tidsföreteelse komma vi att bevittna t. ex. på tal om fluktuationerna å gränsområdet mellan smärre och stora synder (kap. 8). I slutet av medeltiden låg den offentliga kyrkotukten å vissa orter och tider t. o. m. nere i avseende på de vanligare eller ringare bland de offentliga synderna. Då Luther och många andra nitiska kyrkomän sade sig önska återupprätta bannet, torde det i första hand varit fråga just om detta i den lutherska litteraturen sällan omnämnda, än mindre utredda men i verkligheten ofta förekommande bann som ej var förbundet med särskild utestängningsakt under menighetens medverkan.

Staten och menige man funno det i alla länder förhatligt, att detta bann — nu såsom för tusen år sedan — ansågs utan vidare vara förefintligt eller i varje fall synnerligen användbart i oräkneliga fall, alltså att halva antalet människor skulle mer eller mindre förutan juridiskt tillfredsställande rannsakan och dom vara under längre eller kortare perioder avstängda från åtskilliga av kyrkans och samlivets fri- och rättigheter. Därvid var det för flertalet särskilt svårt att glömma, att allt detta likväl ej räknades en till godo inför världslig rätt eller att världslig domstol vid sina utslag ej gjorde avdrag för alla dessa kyrkliga bestraffningar. Man kunde nämligen få två serier svåra straff för alldeles samma förseelse, i det man ju hade »tu herrskap», vilket Gustav Vasa o. a. »modernas» statsmän livligt beklagade ²⁾).

¹⁾ Enligt KOBER *Der Kirchenbann* (1863) s. 60.

²⁾ Jfr Årsböcker nr 21 s. 42 o. f. — Ävenså genom många orättfärdigheter och godtyckligheter vid åläggandet minskades akt-

Utom de timliga straffslagen (»minnesbetorna») var det väl ingen sida av kyrkans gamla botgöring, som staten och allmänheten mera hatade än de ideliga schavotteringar på kyrkgolvet och eventuellt även i vapenhuset, vilka följde med ej blott bannlysningen utan även det i varje offentlig synd ineliggande bannet. Fleringen för det medelstora bannet. Så hade skett efter hand alltmer i alla länder och stift, — något som givit kyrkans motståndare och reformvänner stöd i deras anfall mot och klagomål över hierarkien. I all synnerhet visade sig detta motstånd berättigat, där kyrkoherdar (och kyrkoråd eller dessas motsvarigheter) bibehöllo eller återupptogo den rätt de av ålder ansågo sig äga att förklara detta bann föreligga. Då ju bannet inelåg i själva synden, kunde denna rätt anses tämligen självklar, och varken gamla eller nya testamentet lade hinder i vägen för en sådan tolkning. Denna främjades jämväl av en viss praxis under de första kristna århundradena. Och 1571 års svenska kyrkoordning (s. 73) anbefallde de mistänkta utestängande utan att antyda forum. Och det fördes därför mängestades och länge en energisk kamp mellan kyrkans högre myndigheter och det »gemena prästerskapet», innan de förre kunde ensamma få i sin hand avgörandet av den frågan, i vilka speciella fall det medelstora bannet skulle anses förefintligt. Ännu i Rudbeckii stift skönjes då och då en sådan motsättning, varvid domkapitlet stundom måste bestraffa kyrkoherdarna. [Jfr UDP synod 1614. VDP 1644 ^{21/12} § 7 A18; jfr om Columbus här s. 37. Åtskilliga kyrkoherdar hade själva suttit i domkapitlet och ville nu fortfarande vara ett slags domare. Endast f. d. eller tjänstgörande domkapitelsmedlemmar hade någon nämnvärd skolning för ett dylikt värv]. Mångengång gav domkapitlet ock kyrkoherden ett kraftigt stöd, då denne förklarade medelstora bannet föreligga blott till dess konsistoriet hunnit döma i målet. VDP 1643 ^{20/12} A18. Sistnämnda slags »sententia» avkunnade förövrigt även biskopen, prosten eller någon kapitulär t. ex. vid visitationer, ja domkapitlet självt, när fråga var om vissa ännu outhärliga brottmål, t. ex. om syndaren höll sig undan. I många fall, då det i Rudbeckii domkapitelsprotokoll såges att någon exkommuniceras, åsyftas tydligen blott konstaterandet av att medelstora bannet förelåg. Det är sålunda icke, såsom i vissa andra fall, ett avkunnande av stora bannet (men jfr s. 132 not 2). Jfr följ., där de två första protokollutdragen avse en och samma person.

VDP 1623 ^{18/1} uthi Thorsånger. Hans Trätz en soldat drucket på fierdedag Juul vnder messan, och kommet så drucken up i Soknestughun ther pastor och Nämnden säte till att skriffua knechten och skälte them alle för tiuffuar och skelmer, wille intet ödmiuka sigh och bedias före [= bedja om förlåtelse] in visitatione Sententia Effter han ännu icke kunde besinna sina synder, bleff sententia excommunicationis som præpositus hadhe tillförena fält, öffner honom confirmerat. 1623 ^{21/1} [vid visitation] uthi Wijka. Hans Hinderson i Kyna i Torsånger . . . kom till Wijka, . . . skall böta

talet av de tidigare lutherska kyrko- och konsistorialordningarna i Tyskland yttra sig ej tydligt i denna fråga, men säkerligen syntes dem avskaffandet av detta »altarsittande» efter varje i synden inneböende bann tämligen självklart. I varje fall kämpa många politiska kommuner för borttagandet av ett sådant onus eller åtminstone av böterna o. a. därmed förbundna timliga minnesbetor. Också är det tydligtvis dessa bygder och förhållanden, vår på en mängd tyska förebilder byggda första kyrkoordning åsyftar, då den — tvärt emot sitt eget tuktideal — finner sig böra påpeka (s. 68) att man »mångestädes» till följd av påvliga missbruk »platt» borttagit »then vppenbara plichten (om huilka then helga Scrifft intet synnerligit finnes haffua talat)». Vår ortodoxa lutherska kyrka åtlyder ej denna sin parentes — trots sin av henne själv och av senare författare berömda bibeltrohet — och hon tager även, avsiktligt, avstånd från flertalet sekulariserade landskyrkors förfaringssätt, vilka i viss likhet med audianerna avstodo från att kräva »yterligare besvärning, sådana som thenna Kyrkioplicht är» (aa s. 69), åtminstone då det var fråga om blott det medelstora bannet. I sin ej ovanliga formuleringsskicklighet och förtegenhet nämner kyrkoordningen ej detta bann (ej ens med uttrycket mindre eller lilla bannet eller den i offentlig synd ineliggande förskjutningen från Gud och från hans »rätta» församlingsmedlemmar). Men läsaren gör rätt uti att i hela kapitlet Om vppenbara Scrifft läsa det mellanstora bannet mellan raderna. Detta var nämligen en självklar förutsättning för »scrifften», dvs. för återintagningsakten med dess många andliga och timliga villkor. Skulle man sålunda rätta sig efter förekomsten av uttrycket medelstora eller, som det då skulle kallas, mindre eller lilla bannet, så kunde man tro, att detta bann förefanns hos oss lika litet som t. ex. i de av Luther och hans vänner påverkade konsistorialordningarna i Wittenberg och Mecklenburg

till Torsångers kyrkia tre marker, stå en söndagh i wåpnhuset, och D. Daniel skall förkunna om hans saak ex suggesto [= från predikstolen].

VDP 1621 ¹²/₁₂ XXI Oluff Larson Ladhegärdz dreng haffuer bedrifuit lönskeläghe i Romfertuna soknn, skall ock excommuniceras till thes han lägge uth the penningar som honom effter constitutiones bör giffua.

1542¹) resp. 1570²). Men vår ortodoxa kyrkas ideal låg i en självständigare kyrkorätt med gammalkatolska reminiscenser. Trots all sekularisering funnos sådana — visserligen blott svaga — hos Mansfelds Agenda 1562, 1580 samt Sachsens och Lauenburgs kyrkoordningar 1580 resp. 1585³). Vid avfattandet av sistnämnda kyrkolag hade Lübecks superintendent Pouchenius visserligen följt t. ex. den nämnda konsistoriestadgan av 1570 i flera delar men ej i denna. Och denna kyrkolag från nordvästra Tyskland översattes ju till mycket stora delar i våra kyrkoordningsförslag 1608, 1619 (och 1682), vilka ytterligare understryka de kyrkligt-ortodoxa dragen (i det de icke, såsom i Tyskland var fallet, ville veta av politicis medverkan i konsistoriet).

Alltså vilja dessa stadgar resp. förslag i Nedersachsen och Sverige — under uttalad anslutning till Cypriani och Tertulliani skrifter⁴) — behålla både medelstora bannet, återföreningsakten och de minnesbetor, medelst vilka brottslingen skulle för framtiden avskräckas från återfall i synden. Enligt dessa borde kyrkan, efter det pastor i enskildhet och sedan i vittnens närvaro förgäves tillrättavisat syndare, medelst lilla resp. mindre bannet förbjuda dem nattvard, fadderskap, närvaro vid vigsel etc.⁵). Avstängningen avser

¹) o. ²) E. SEHLING Evang. KO I s. 200 o. f. V sid. 244 sp. 2; 245 sp. 1. Återintagningen efter ett slags förtegat medelstort bann ersattes av ett kungörande inför församlingen om brottet och återförsoningen.

³) SEHLING KO II s. 241, jfr 187; I s. 404 sp. 2; V s. 447 o. f. Jfr SPANGENBERG Corpus Constitutionum IV:2 (1822) s. 138 o. f. Här s. 137.

⁴) Dessa nämnas ej 1571 men väl 1608 och 1619, som infoga dels detta: »såsom man och finner hoos Cyprianum lib. 3. Epist. 4. Et Tertullianum lib. de pœnitentia», dels det, att det var många kungl. befallningsmän, som icke så brukade svärdet [= stödde kyrkan och straffade synden] som väl behövdes. Jfr MIGNE Patrologiæ c. series I Tomus IV sp. 250—261. Då 1608 och 1619 års förslag upptaga ur Nedersachsens stadga en Forma poenitentia, säga de att varje uppenbar syndare »skall . . . vara plichtigh at vndergå vppenbarligh *absolution* och skriftermål» [= återintagningsakt]. 1619 års förslag sid. 428, 433. SEHLING KO I s. 206 spalt 2; V s. 451.

⁵) Jfr SEHLING KO I s. 206; II s. 209, 565; V s. 426 o. f., 448 o. f. Överensstämmelsen framgår av följande avtryck. Nedersachsens kyrkoordning (aa V s. 448, jfr 450; 455): »sol man einen solchen halsstarrigen menschen als einem unchristen und gottlosen ein zeitlang vom heiligen abendmal, von gefatterschaft bei der taufe und bei der braut zustehende, oder die zu führende in der vortraunge abweisen, bis so lang, dass er rechte warhaftige busse thut. Diss ist die separatio oder kleiner bann,

sålunda närmast sakramenten; att vigseln medtagits, torde närmast bero därpå, att domen är en rest från katolska kyrkan, där äkten-skapet var ett sakrament¹⁾).

Under trycket av motreformationen och i klar insikt om tide-varvets stora syndfullhet och gensträvighet var det huvudsakligen seloter senare än Luther, som ville hava ett så strängt botväsen. Till denna strömning hörde den svenska gammallutherdomen in-klusivt Rudbeckius. Däremot hade Luther, som tidigare än flerta-let just höjt ropet »Återupprätten bannet!» övergått till den statliga linjen: till sekulariserat konsistorium och till en förminskning av det medelstora bannets offentlighet, ja förefintlighet. Medan alltså detta bann åtminstone i avsevärd grad uppehöll sin gammaltesta-mentliga, paulinska, gammalkatolska och katolska grad av offent-lighet i länder med prästerliga domkapitel, minskades denna offent-lighet i väsentligaste mån — och det dess mer, ju mer tiden skred fram — i länder med halvt sekulariserad kyrkoledning. Dessa se-nare länder befunno sig nämligen ständigt i ett slags nedgångs-period, vad den högkyrkliga maktutvecklingen angår, varemot de förra rikena åtminstone å vissa tider och orter upplevde en hög-kyrklighetens och disciplinkraftens gammaltestamentligt och pau-linskt färgade renässans²⁾).

wie es die alten nennen.“ 1619 års svenska kyrkolagförslag yttrar (s. 426:) Syndaren skall ”icke strax vpenbarlighen säijas i band, vthan aff predi-kantenom förbudat något vmgenge i Kyrkio saker, som är stå fadder, tiena brudehoff til Kyrkio och ifrå, säsom och hålla sigh ifrån Christi natwardh etc. til thes han sigh bättrar. Och kallas thet *excommunicatio minor*, thet mindre bandet“. 1608 göres ett ordförklarande tillägg härtill.

¹⁾ Förhållandet äger en viss motsvarighet däri, att brottslingen vid det stora bannet och — stundom — efter onaturliga synder hade under medeltiden ej sällan varit avstängd även från ordet, predikan — ett för-bud som blott här och var och för en kort tid bibehålles eller återinföres i lutherska kyrkor. Jfr senare kap. Botstadier (andra stadiet).

²⁾ RICHTER KO I s. 45. De i Mose lag nämnda grova synderna hade för-flyttats på straffskalan i kyrklig tid från dödsstraffets andliga motsvarighet (anatema, förutan nådetillfällen) till stora bannet med nådetillfällen samt från detta stadium till ett medelstort bann (”lilla bannet“ med förpliktelse till botövning, absolutionsakt och offentlig återintagningsakt). Efter-hand som kyrkans yttre makt eller disciplinkraft minskas, sker ytterligare en inskränkning i stora bannets sfär. Ej sällan hade den till stora bannet dömda haft en kär medbroder i olyckan, nämligen den som (utom familje-medlemmarna) umgäts med honom efter bannlysningen. Även denne per-

Vid resp. efter sekelskiftet (1600) lyckades Petrus Jonæ Ang., Isak Rothovius, Rudbeckius o. a. i sina stift återinföra eller bibe-hålla bann och övrig kyrkodisciplin såsom ett jämförelsevis verk-samt folkuppfostringsmedel och såsom en skyddsmur kring kyrkans och prästens ställning och auktoritet. Men de voro födda alldeles för sent för att kunna »återupprätta bannet» på ett bestående sätt. I Åbo talade en man spotskeligen i domkapitlet, men detta straffar honom ej, och en dess medlem yttrade, att sådan efterlåtlighet skulle varit otänkbar under salig Rothovii tid. Något senare hade en man i Rudbeckii stift, som slagit ihjäl en piga med ett spö, »pliktat politicé» samt intagits i Mora kyrka med ris och bara axlar. Han ålades böta 10 daler men gjorde det ej, varför han en tid blev satt ifrån kyrkan. Konsistoriet dömde honom dock sedan att lägga ut de sex daler som han sade sig äga, och därmed slapp han. I brot-tet hade innelegat bann, och nu undgick han alltså i fortsättningen dess andliga och en del av dess timliga följder. Det var år 1639, och biskopens långa avtyningsperiod hade nyss börjat. Efter hans avbön inför regeringen ett par år förut hade domkapitlet tydligtvis på känn, att det ej gick an att spänna bågen högre, utan man måste söka understundom låta udda vara jämt.

Ett hithörande exempel är följande. En person, som bjudit till att dricka satans skål och minne, ålades att för denna gudsför-smädelse stå »uppenbar skrift» med ris och bara axlar och det i hemkyrkan, enär det lände mera till lokalförsamlingens uppbyggande. [ad ædificationem Ecclesie] att det skedde där varest förargelserna vore gjorda, säger domsprotokollet. Detta exempel från Rudbeckii dödsår belyser ock, huru maktlös kyrkan de facto tvungits att bliva gent emot de synder, för vilka bibeln dock anbefallt de strängaste straff. Hädelse mot Gud, avgudadyrkan o. a. synder mot lagens förra tavla hade ju Mose straffat med döden. Efter hand hade de

son hade ådömts stora bannet. Så skedde därför även hos oss och det enligt kyrkoordningen 1571, och samma krav kvarstod i kyrkoordningsför-slagen 1608, 1619 och 1682 (s. 33, 443, 66) samt i Rudbeckii kyrkostadgar (”Om ban“). Men då staten får större makt inom kyrkan, dvs., då den senare mer än förr inlemmas i staten, minskas ”medbroderns“ straffskyldighet; i enlighet med tidigare mönster från sekulariserade länder borde honom numera åläggas blott ”lilla bannet“. Alltså sker även här en minsk-ning i åtlydnaden av Augustini bud: det offentligen syndats, skall offent-ligen straffas. Jfr OSC. ANDERSEN Overfor kirkebrudet s. 152.

av kyrkan ställts i en speciellt svårbestraffad »rangklass» för sig. Kyrkliga stadgar i mängd — även svensk-lutherska — instämde däri. Bl. a. betona Rudbeckius och hans vän Petrus Jonæ i Växjö, huru mycket svårare synderna mot lagens förra än de mot lagens senare tavla måste anses vara ¹⁾. Bibelenligt nog kräva de o. a. seloter dödsstraff för dylika brott, och Per på Hyttans avrättande 1619 var tydligtvis långt mera föranlett av hans hädelser än av hans villomeningar ²⁾. Men tiden löpte fort; från denna avrättning vid Rudbeckii biskopstillträde och från 1617 års hemska kyrkostatuter i Örebro intill Rudbeckii dödsår var avståndet just i hithörande avseenden utomordentligt stort.

Synnerligen märkligt och här förut antytt ³⁾ är följande exempel på hurusom bannet innelåg i synden. En länsmanstru hade kommit »i rykte» för hor med sin granne. Senare bekände och begrät han detta. När hon var sjuk och pastor besökte henne, blev hon tillfrågad om fallet men ville ingenting bekänna. Andra gången, när han enkom för den sakens skull gick till henne och henne sammaledes därom frågade, ville hon icke heller bekänna. Dagen förrän hon avled, bekände hon dock för sin man, att hon var saker till brottet. Enär hon icke velat för sin själasörjare bekänna sin missgärning, beslöt domkapitlet, att hon ej skulle läggas i kyrkogården utan annorstädes, där hennes släkt helst ville. Men om denna enständigt yrkade att hon skulle begravas å kyrkogården, så skulle hennes man giva därför tio daler före begravingen eller sätta pant. Dock finge för henne icke ringas eller sjungas, ej hel-

¹⁾ VDP 1646 ^{30/7} AIS. — Visitationen i Mora 1621 ^{2/2} föranleder följande domkapitelsbeslut. Lass Jonson i Noret i Mora sokn för thett han af styrckte almoghen så att the icke gingo in uthi soknestughun när præpositus ther visiteradhe, att the måtte hafua hört biskopens breff, skall stå 3 söndaghar uthi wåpnehuset, publicè absolueras, och gifua till soknekyrkian — 2 daler.

PETRUS JONÆ ANG. Cursus visitationis s. 104—105 yttrar: «warda the synder som bedrieffuas emoot vår Nästa straffadhe til Lijffuet, huru mykit meera the som mootwillieliga fulkomnas emoot Gudz Ord och then förra Tafflan?» Jfr Rudbeckii storkatekes (III): att ej bedja flitigt är lika stor synd «som Hoor eller Dråp». — Om nämnda rangklass se not 1 här s. 127.

²⁾ Jfr Årsböcker nr 21 s. 113.

³⁾ S. 80, 63 med not 2; kap. 6 B om kristlig lägerstad efter brott s. 75 not 2; 76.

ler skulle pastor befatta sig med hennes begraving och hon finge läggas blott norr om kyrkan där »sådana» plögade läggas ¹⁾.

Det medelstora bannet avkunnas — dvs. konstateras — i tusentals fall enbart i Rudbeckii stiftskonsistorium ²⁾ — och det vanligen under uttrycken sättas ifrån kyrkan (och sakramentet), stå i vapenhuset tre söndagar, slita ris, intagas (med ris och bara axlar); bannlysas eller exkommuniceras. Såsom i 1571 års KO så talas i 1686 års kyrkolag huvudsakligen blott om intagningen, uppenbar skrift, men i avseende å »offentliga synder» gömdes i detta uttryck ännu den urgamla åskådningen om medelstora bannet.

K A P. 8.

Förskjutningar av gränsen mellan stora och smärre synder samt mellan medelstora bannet och nattvardsförbud. Kyrkorådets domsbefogenhet.

Rörande ett fåtal halvstora synder har Mose lag osedvanligt vaga och inbördes motstridiga begreppsbestämningar och straffbe-

¹⁾ Ett i viss mån motsvarande fall är följande. VDP 1625 ^{17/11}. Class Jacobson widh Lindösberg är beskylt af en Tysk köpman att han haffuer afhendt för honom — 64 daler, och haffuer så sedhan effter rette gång taghit saken vppå sigh. Sedhan är han beskylt af Steen Anderson för — 100 tunnor spannemål, men therföre haffuer han welat gå lagh för sigh. Vthi medler tijdh haffuer han lugget sigh i foten och fyra daghar ther effter är han dödh worden vthan Sacramentet. Doch haffuer han på sitt ytersta befalt sijn saak i gudz hender. Förfrågades therföre huru han skulle begraffuas. Sent. Bleff beslutet att han skulle begraffuas norr om kyrkian, vthan alle Ceremonier. men om hans förwanter wela låta begraffua honom vthi sin lägerstadh medh alla brukligha sedher, skola the ther före giffua vth 2 skpp stångiern ett till soknekyrkian och ett till domkyrkian. Och skall likwäll ingen predijkning skee öffuer honom, vthan söndaghen ther effter, skall skee en förmaning till folket om then saken.

²⁾ VDP 1625 ^{24/12} III Begäradhe Jahan Depke [anklagad för delaktighet i dråp; ^{10/8}] att komma igen till kyrkia och sacramentet, och ladhe fram ett bewijs att han hadhe budhit sigh till retta, men haffuer intet kommit ther till. Swarades att han skulle wäll få gå i kyrkian, men intet

stämmelser. Detta var så mycket betänkligare, som åtminstone vissa av dessa förseelser säkerligen förekommo utomordentligt ofta. Sådana voro bland annat olika slags orätta eder samt i synnerhet ekonomiska oförrätter och bedrägerier. Bland dessa märktes: att stjälja, bränna, sälja eller orättmätigt innehava någon annans tillhörighet (t. ex. templets, dvs. Herrens egendom) samt att neka rörande hitte-gods. Härvid talas stundom om, att det var fråga om omedvetna synder; i andra fall antydes detta ej; i vissa fall måste de varit medvetna. Tydliga »inkonsekvenser» förekomma¹⁾.

Att dessa och andra olikheter möjligen kunde bero på att urkunderna avfattats å olika tider och av olika personer, var natur-

gå i process medh sijn syster som Brudh skulle vara, vthan elliest hålla sigh ifrån sådant och annat. skulle ej heller komma till Sacramentet, för än saken bleffue klaar.

1621 ¹²/₁₂ V. H. Brijta Lars Fiurs i Lillehäradt een hoorkona, som nu är i Ustersta i Kolbeck sokn, bleff sagd ifrån kyrckia och Sacramentet till thes hon kommer till capitelet.

S. d. VII. Then mannen i Swedwij sokn N som haffuer öfuergifuit sijn hustru, och hon är nu i Säby sokn, the skola bådhe säijas ifrån kyrckia och Sacramentet till thes the komma till capitelet.

¹⁾ I avseende å visst boheri skulle mannen giva morgongåva; enligt en annan av Mose stadgar 50 silversiklar etc. 2 Mos. 22: 16; 5 Mos. 22: 29. En otuktig kvinna skulle brännas; 1 Mos. 38: 24. För hor med trälinna gisslas båda; 3 Mos. 19: 20. Otukt mellan en jude och en utlänning bestraffas med de båda kontrahenternas död medelst spjut; 4 Mos. 25. Dessa och andra skiljaktigheter måste försvåra ett kyrkans konsekventa betraktelse- och bestraffningssätt.

Det bedrägliga tillägnaudet av andra människors ägodelar skulle sonas genom offer och skadeersättning, om det skett medvetet; möjligen även om det skett omedvetet. I fråga om "omedvetet" tillägnande av det som var "helgat åt Herren", skulle det mildare förfaringssättet tillämpas. Akan stenades och uppbrändes, för att han medvetet undanhållit det tillspillo-givna, det åt Herren helgade, dvs. vad kyrkan senare kallade den allmänna kyrkokassan ("fiskus"). För Akans brott lät Gud först, medan det ännu var oförsonat, ajiterna övervinna Josuas här. Jos. 7 kap. Och enligt 5 Mos. 27: 17 skulle den vara förbannad (jfr stora hannet och anatemat), som flyttade sin nästas rämärke. Jfr 5 Mos. 27: 26; 22: 29; 3 Mos. 5: 14 o. f., 6: 2 o. f. med flera bibelställen. — Boleri eller lönskaläge benämndes förbindelse mellan ogifta. — Att ekonomiskt bedrägeri fått en så jämförelsevis mild dom av Gud i detta sammanhang, kan hava medverkat till att brott mot äganderätten i tidernas längd kommit att bestraffas mindre hårt än brott mot den personliga säkerheten.

ligtvis ett kyrkan främmande problem. I varje fall ville hon ej draga några kritiserande slutsatser därav. Hon kunde så mycket mindre göra det, som det ju var en och samme Gud, som inspirerat hela bibeln.

Törhända avsåg »Mose», att de ifrågavarande bedrägerierna skulle ha ägt rum utan att många ägde kännedom därom. Församlingens flertal kunde således i dessa fall ungefär lika litet taga exempel eller anstöt, som man det kunde i fråga om helt små och hemliga synder (jfr kap. 9). I fall av medveten synd borde ju principen krävt syndarens avlivande. Om sistnämnda konsekvens framställts, skulle väl principen och Mose lag hava rönt ännu kraftigare och tidigare motstånd, än vad fallet var.

Åtminstone de ekonomiska av dessa mellanfall skulle sonas ej blott medelst vanlig offergåva — såsom de små, hemliga, omedvetna synderna sonades — utan även genom fullständig skadeersättning och dessutom genom en tilläggsplikt å 1/5—5-falden av det tillgripnas värde. När det, såsom i Israel ofta var fallet, gällde åt Herren »helgat» gods, skulle Mose bestämma offerdjurets värde i silversiklar — tydligtvis i visst förhållande till det undanhållnas eller tagnas ekonomiska värde. Till en sådan ekonomisk värdering torde de levitiska persedelvårdarnas medverkan hava påkallats. Prästens i samråd med dem meddelade domslut voro avgörande i fråga om skadeståndet¹⁾. Och rättstvister skulle leviter, präster och huvudmän avgöra, enligt vad Josafat påbjöd²⁾.

Nämnda bibliska otydligheter och nämnda bibliska institutioner måste hava varit ursprung eller i varje fall kraftigt medverkat dels till att den kristna kyrkan lät gränserna omkring jämförelsevis stora kyrkotuktsområden bliva fluktuerande, dels till att de israelitiska domare- och de nykristna diakonämbetena i viss mån inlånas, varefter de övergå i kyrkoråds- och sexmänsinstitutionerna eller dessas motsvarigheter. Kyrkan tvekade nämligen efter hand — eller tvangs till tvekan — om de nämnda och med dem nära besläktade synderna skulle räknas till de mindre eller till de avsevärt svårare förbrytelserna. Därmed följde även tvekan om de skulle medföra antingen ett enbart nattvardsförbud eller också det medel-

¹⁾ 2 Mos. 22; 3 Mos. 5—6; 4 Mos. 5; 5 Mos. 17: 8—13. Ävenså skulle de äldste döma olydiga barn till stening, alltså ett slags folkpedagogik. 5 Mos. 21: 21.

²⁾ 2 Krön. 19: 8, 11; jfr 5 Mos. 17: 18—20.

stora bannet, vilket antal botstadier skulle anses lämpligt för de olika slagen av synder samt om domen skulle avkunnas av konsistorium (domkapitel), kyrkoråd eller kyrkoherde. Parallellt härmed gingo statsmännens krav att dessa kyrkliga myndigheter i många av dessa fall ej skulle döma alls utan lämna världsliga domstolar även den makten, liksom dessa berövat eller velat beröva kyrkan domsmakten i fråga om de större förbrytelserna. Här öppnades sålunda ett fält för kyrklig och politisk tvekamp, där den starkare avgick med segern — för tillfället. Kyrkans systematik inom tukterverksamheten liksom på så många andra områden hindrades alltså genom statens och jämväl även genom menighetens motstånd. Staten lagstiftade och straffade vissa av de mellanstora och smärre brotten, men andra — t. ex. mot förra tavlan — lämnade den obeaktade eller bad den kyrkan fortfarande straffa dem, åtminstone i första instans. I samband därmed förbjöd staten ofta kyrkan att ålägga sådana timliga straff, vilka kyrkan dock ansåg Gud hava ålagt henne att ådöma (jfr här kap. 10 o. f.).

Dels denna kamp, dels syndernas ökning och grovhet kommo de högre luthersk-kyrkliga myndigheterna att efter hand nödgas avstå från att med medelstora bannet och med timliga bestraffningar straffa de allmännast förekommande bland de små och medelstora förseelserna. Genom sin frekvens och genom kyrkans maktminskning nedsjönko de sistnämnda till att räknas såsom små. Och detta i sin tur torde hava bidragit till att de, enligt prästerliga klagomål, blevo allt allmännare. Mot dem måste kyrkliga eller kyrkligt-borgerliga myndigheter stå jämförelsevis hjälplösa, i synnerhet om statsmakten var stark och verkligen lade sig vinn om att, så ofta och kraftigt som någonsin var möjligt, hindra kyrkan från att använda stränga medel. Där så var fallet eller där kyrkomännen ej allmänt livades av tillräcklig nitälskan, alltså i *nedgångsperioder* för hierarkien, måste »disciplinen ligga nere», såsom präster ofta klagade. Detta innebar ej sällan just det, att förseelserna, som enligt mosaisk och påvlig rätt skulle dömas enligt en s. a. s. högre straffklass, måste i avseende å bot eller straff behandlas så, som motsvarades de av en lägre strafftariff, eller måste de t. o. m. lämnas alldeles obeivrade. I *uppgångstider* däremot flyttades de åter upp; -- kyrkotukten blev strängare. Boleri, som enligt Mose sonades än med, än utan dödsstraff, blev sålunda under vissa me-

deltida styrkeperioder räknat till de stora eller dödssynderna och medförde alltså mellanstora bannet, och dit räknas enligt bibeln jämväl så jämförelsevis ringa brott som svalg, dobbel, trolldom och gäckeri. Men genom den stora frekvensen hos de fem sist nämnda syndarterna funno sig vår första kyrkoordning¹⁾ och 1561 års agenda nödsakade att anbefalla blott hemlig botgöring, liksom vore de endast smärre synder. Detta nödtvungna betraktelsesätt blir å många orter bestående och kan dess lättare segra, som det stöddes av en alltmer mäktig stat och en alltmer omedgörlig och skicklig folkopinion. Däremot upplever det strängare förfarandet en renässans å andra orter, åtminstone enligt ett stort antal kyrkliga mötesbeslut o. a. officiella uttalanden i in- och utlandet. Det går nämligen då och då en kraftmättad renässansbölja över stora delar av lutherska kyrkan och det ej minst i vårt land. Så är fallet ej minst när motreformationen kommit prästerskapet att inse behovet av kraftåtgärder. Detta synes hava hos oss inträffat strax före och vid Gustav Vasas avtynande och död, och kyrkans kraftutveckling gynnas sålunda i viss mån därav, att den mäktige ej längre stod hindrande i vägen för densamma.

Under hans dödsår beslöt sålunda ett kyrkligt möte i Stockholm, att till uppenbara synder skulle (utom hor och mened) räknas även boleri, trolldom, Guds ords förakt, förfallolöst uteblivande från gudstjänsten, svärjande och fylleri²⁾. Beslut av kyrkans män 1572 och 1575³⁾ gå tydligtvis ut på detsamma, då de uppräknat

¹⁾ Såväl i editionen av 1561 som i den av 1571. Att vår första kyrkoordning står mycket tveksam med anledning av frekvensen av de i texten nämnda o. a. mindre brott (säkerligen delvis av raddhåga för och motstånd från regeringen), är ytterligare ett stöd för antagandet, att den avfattats före 1560-talet. — Jfr vår kyrkoordning 1571 s. 69; J. J. NORDSTRÖM Samhällsförfatningens historia (1840) II s. 239, 371; FUNK Kirchengeschichtliche Abhandlungen I s. 157 o. f.

²⁾ Det var törhända vid nämnda möte 1560, som beslut fattades om slutredigering av det här nämnda appendix till 1561 års handskrivna kyrkolag. Appendix eller tuktagendan hade tydligtvis funnits långt förut; — redaktionerna av 1844 och 1551: se GUMMERUS Busswesen s. XXI o. f., resp. Årsböcker i svensk undervisningshistoria 21 s. 127—140.

³⁾ Vid Uppsala möte resp. i Nova ordinantia (s. 252 o. f.). Synderna, som där uppräknas, äro i stort sett följande: smädelse och förtal mot Guds

ungefär dessa förseelser bland de under öppet kyrkostraff hemfallna synderna. År 1586 avfattar prästerskapet — eventuellt under hertig Karls auspicier ¹⁾ — i Örebro en stadga, enligt vilken bestraffandet av dessa samma mindre förseelser, vilka icke voro nämnda i Sveriges lag ²⁾, lägges prästerna varmt på hjärtat ³⁾. Och i olikhet med

ord, sakrament och prästämbete; sällsynt kyrkogång, underlåtet firande av kyrkans största högtider; sällskapande, spel och ölförsäljning å predikotid; avguderi, irlära, svordom, vidskepelse; flerårig frånvaro från nattvardsbordet; olydnad och uppror mot överheten; förakt för och ohjälpsamhet mot föräldrar; fiendskap mot grannar; barnadråp, mord; hor, boleri, förbindelse och gifte i nära och alltför nära led; svalg, dryckenskap; månggifte; att övergiva sin hustru; stöld (även av kyrkligt gods), rov, ocker; falskt vittnesbörd, falska eder, mened; tidelag; dobbel och "andra groffua laster" som vore "werde att komma vnder kyrkiostraff". I likhet med Lauenburgs stadga 1585 stipulera kyrkolagsförslagen 1608, 1619 (s. 429), att till stora synder räknas den att förlöpa sin maka. SEHLING KO V s. 454.

¹⁾ Jfr HALL Ur folkdisciplineringens historia II s. 74 o. f.

²⁾ Enligt dessa borde prästerskapet ingripa, där några laster och synder misstänktes eller funnos, som världslig rätt och lag icke satt straff och böter på, t. ex. grueliga eder, dobbel, frånvaro från kyrkan, uppskov med dop, vidare även dryckenskap, Guds ords uppenbara förtal och bespottelse, lönskaläge, avoghet i äktenskapet, trolldom, signierier, löfjeri och annan vidskepelse. Därvid skulle prästerskapet bruka sådant allvar och plikt, som den tryckta kyrkoordningen anbefallt. Motvilliga skulle anmälas för överheten. Riksregistraturet ^{27/3} 1586; jfr KO-förslaget 1608, 1619 (s. 440).

³⁾ 1560—1580-talens svenska kyrkomän torde allra helst hava velat att ännu flera små försyndelser i den ringaste gruppen bestraffades hårdare, t. ex. så strängt som de antogos hava blivit straffade "fordom när grannare wardt medh slika saker tilseedt" — sålunda under "den gamla goda tiden". Men nu under den lutherska tiden, då "frihet" predikades, då prästämbetet aktades ringare och staten undansköt kyrkomakten, nu vore sådana brott "ibland them som wilia kallas Christne, så almenneliga, at ock ingen tijd wille tilreckia, hwar man här medh nu skulle fara så nogha", klagar 1571 års kyrkoordning (s. 69; så ock de nästföljande kyrkolagsförslagen). De timliga straffen och de högre kyrkliga dignitärerna måste kyrkan alltså nödgas avstå från att anlita vid beivrandet av dylika mindre förseelser. Ifrågavarande illgärningar måste då i stället "sättias gudj i händer, som tesse Misgerningar intet låter bliffne oplictade, endogh han synes dröije ther medh", tillfogar Augustin 1561 (T 131 LSB; Årsböcker i svensk undervisningshistoria 21 sid. 140 o. f.; jfr s. 143). Mötet 1560 samt den tryckta kyrkoordningen synas ej vilja resignera i fullt samma grad som detta appendix, ty de hänskjuta endast "mykit her aff" åt Guds dom, — alltså de vilja ådöma timliga straff för blott upprepade försyndelser

kyrkoordningens försiktighet uttala sig de förenämnda stadgandena samt 1608—1614 års kyrkohandbok. De kyrkolagsförslag, som bära årtalen 1608, 1619, 1682 och de, som utarbetades av Laurelius och Emporagrius, vilja i stort sett hålla samma stränga, ja delvis ännu strängare tukt, i det de till gruppen »grövre synder» på nytt flytta dels de nämnda, förut »nedflyttade» förseelserna ¹⁾, dels upprepandet av smärre synder. De överflyttade brotten voro exempelvis gäckeri med det heliga, dobbel, boleri eller åtminstone upprepat boleri ²⁾.

Endast första, eventuellt andra gångens »ringa» försyndelse borde dömas (av kyrkoherden) såsom smärre förseelse, varemot andra, eventuellt och i synnerhet tredje resan jämföras med uppenbara synder. Den till ringaste syndagrupperna hörande skulle därför ock sändas till prosten t. ex. andra gången, till domkapitlet (poenitentiarius) tredje resan. Därom stipuleras i ett flertal synodalbeslut i olika stift under de första årtiondena å 1600-talet. I Västerås följer Rudbeckius exemplet redan 1619 och 1620 ³⁾. Han

eller möjligen för vissa av de svårare bland dessa smärre synder och framför allt för hårdnackethet.

¹⁾ Än något färre, än något flera.

²⁾ Också yttrar ärkebiskop Kenicius i företalet till handboken, att "Gudz Ande sätter Hoorkarlar och Bolare bredhe widh hwar annan, och fäller een sådan skräckeligh Sentens öfwer them bådhe, at Gudh skal them döma: The skole ingen Arfwedeel hafwa vthi Gudz och Christi Rijke: Vthan Gudz wredhe kommer öfwer sådana otroones Barn".

³⁾ Enligt t. ex. synodalbeslut i Linköping 1605 och i Uppsala ^{9/3} 1619 skulle därför pastor absolvera de första gången i lönskaläge fallna, och samma beslut fattas även i Västerås synoder juni 1619 och hösten 1620 samt inflyta i stiftets kyrkostadgar. Enligt beslut i de nämnda stiftet (1600, 1605; 1619; resp. 1619, 1620) skulle de andra gången skickas till prosten och tredje gången till domkapitlet. Risstraff skulle givas efter tredje försyndelsen; detta stipuleras i Linköping 1600 och Stockholm 1601 men ej i Västerås 1620. Vid förstnämnda tillfälle stadgas rörande "lönskekåna", att andra resan skall handlas allvarsamligen med henne uti församlingen och hon sändas till landsprosten; komme hon tredje resan igen, borde hon sändas till domkyrkan att slita ris. — Att jämställa t. ex. alla bolerisynderna med större förseelser (hor- och rånsynder), var hart när outförbart till följd av lönskalägenas ohyggligt stora antal samt till följd av de långa avstånden och de dåliga kommunikationerna mellan stiftsmyndigheterna och flertalet församlingar. Detta steg tages (åtminstone i det närmaste) av det stränga, rikskyrkliga mötet i Örebro 1617 samt i Rud-

nödgas sålunda — säkerligen ovilligt — böja sig för nödvändigheten eller opinionen, då han står i begrepp att med profeternas kraft nedslå hindren och betvinga tidsandan. Längre vill han dock ej ännu gå i eftergift: sistnämnda år stipuleras i Västerås — efter äldre mönster —, att den präst, som ej ställde sig nämnda serieföljd till åttlydnad, skulle böta dubbelt mot syndaren. Pastors upprepade förseelser härutinnan eller hans ingrepp i domkapitlets doms rätt skulle föranleda suspension¹⁾.

Den institution, Rudbeckius härvid närmast tänkte på såsom en hjälp åt pastor, är kyrkorådet, församlingsstyrelsen. Av utrymmesskäl lämnas en historik över denna till en senare publikation²⁾, vadan här må nämnas blott följande. Kyrkorådets motsvarigheter i pedagogiskt avseende voro i gammalkatolska kyrkan vanligen bestående av än präster, än lekmän; i katolska kyrkan — åtminstone vanligtvis — av präster. I ortodoxt gammalprotestantiska kyrkor går man som vanligt tillbaka till gammalkatolska mönster och utser sålunda än präster, än — och efter hand alltmer vanligt — lekmän.

I Tysklands lutherska stadgar, som förutsatte ett sekulariserat konsistorium, fick kyrkorådet naturligtvis ej behålla eller erhålla

beckii vän Olaus Magnis stiftsstadga (utfärdad i Skara senast 1647), enligt vilka bolare och bolerskor skulle även första gången skickas till prosten att taga undervisning enligt kyrkoordningens föreskrift.

¹⁾ Jfr här kap. 7 B, sid. 116, 117 not. Gränsen mellan detta medelstora bann och intet bann alls kan angivas genom följande exempel ur Rudbeckii domkapitelsprotokoll. En piga som legat sjuk och på söndagsmorgonen gått en mil, hade kastat upp i kyrkan av "svaghet" och icke av dryckenskap. Hon skulle slippa stå i vapenhuset, därest hennes samvete vittnade om hennes oskuld. Varom icke, skulle hon stå en å två söndagar i vapenhuset. Och i vilketdera fallet som helst skulle hennes "fel" förkunnas på predikstolen [församlingen till lärdom, icke henne till bann eller varning för bann]. VDP 1646 ¹¹/₄ § I AIS; jfr 1626 ¹⁶/₆ § I; 1627 ²¹/₇ § II.

Exempel å medelstora bannet: En lantman hade under två år avhållit sig från nattvardsbordet. Då han begär få sin hasteligen avlidna hustru begraven på kyrkogården "medh vanligh tjenst och ceremonier" tilllåtes det, men själv får han ej deltaga i processionen "eller om han begärar folia skall han straxt stigha i vapenhuset"; dvs.: hans eventuella anhållan att få följa med till graven skulle bifallas på villkor, att han står (här kanske: utfäster sig att stå) i vapenhuset och — tydligtvis även — fyller de övriga villkoren för återintagning. VDP 1643 ⁴/₁₁ AIS.

²⁾ Jfr dock här början å kap. 8 om den mosaiska förebilden.

så fast organisation och så stor domsmakt som i de »rätt ortodoxa» länderna (Sverige t. ex.). I statuter t. ex. i Pommern 1542 och 1569, Pfalz-Zweibrücken 1557 och i Braunschweig-Grubenhagen 1581¹⁾ hade visserligen yttrats, att några kerkveder e. a. skulle vara pastor behjälpliga såsom vittnen, övervakare, bestraffare etc., men de hade ej antytt någon organisation, något deras val av församling etc. Det gällde nämligen för staten att ej låta kyrkemenigheten få mycket att säga och döma, enär denna visade sig i sådant mestadels gå i pastors ledband. Staten ville i stället genom av den själv utsedda och avlönade representanter ingripa i kyrkodisciplinen och så mycket som möjligt undantränga densamma och det i synnerhet i densnas strängare moment, där utestängning avkunnades och timliga straff utkrävdes. Också funno statsrepresentanterna, att kyrkan delvis negligerade deras stadganden att helt världsliga straff skulle i många fall ådömas i st. f. kyrkligt-världsliga. Så var i synnerhet fallet i den svenska kyrkan. Denna ville nämligen alltfört döma, såsom den äldre kyrkan med hjälp av motsvarande institutioner dömt i tidigare perioder. Dragkampen framträder ej minst i den nämnda minskningen i antalet av de synder, vilka skulle sonas offentligt genom kyrkliga myndigheters åtgöranden, medan dessa ju i stället krävde en gränsförskjutning uppåt. Stat och jurister kunde nog önska framgång åt det kyrkligt kommunala självstyret, så länge det höll sig inom åtvarningarnas och hotelsernas gränser, alltså så länge man var ett slags vittnen i nytestamentlig (möjligen »kristocentrisk») mening (Matt. 18 : 16). Men när man ville såsom ett slags judiciell sockenmyndighet ådöma straff och det t. o. m. för sådana brott, vilka skulle enligt landets lag beivras av befullmäktigade domstolar, då önskade stat och domare till det minsta möjliga inskränka självstyrelsen.

Vi förstå, att Rudbeckius samt hans själsfränder före och efter honom skulle lida och måste lida utomordentligt av att ej få följa bibelns tydliga anvisningar, Guds eget ords, som de ansågo böra vara rättesnöret för varje individens och samhällets tanke, ord och gärning²⁾. Efter Rudbeckii och Laurelii död blir kampen en åter-

¹⁾ Jfr SEHLING KO IV s. 367, 454; RICHTER KO II s. 196, 454. De prästerliga biträdena nämnas oftare i de tidigare än i senare stadgar på tal om hjälp åt pastor i disciplinen.

²⁾ Jfr HALL Den kyrkliga folkuppfostran (1919) sid. 119 o. f.

klang av striden omkring 1540 i Genève och 1527—1637 i Sverige samt ett varsel om vad komma skulle 1667¹⁾, 1686, 1723 o. f.

I 1665 års stadga mot eder och sabbatsbrott samt i 1686 års kyrkolag omnämnes ej någon kyrkligt-civil domsbefogenhet för ett kyrkoråd av lekmän. Men i 1685 års adliga kyrkolagsprojekt (26 : 5) och i 1687 års stadga om eder och sabbatsbrott m. m. bibehölls en viss domsbefogenhet åt kyrkoherden, de äldste och sexmännen i fråga om vissa sådana ringare och medelstora förseelser, som allmän lag ej uppräknat. I fråga om vissa av dessa mindre uppseendeväckande synder ägde de ådöma böter och stocken²⁾.

Sådana timliga straff som fängelse, böter och ris hade även vissa tyska sekulariserade konsistorier i viss, mindre utsträckning haft rätt att ådöma. Men skillnaden var likväl väsentlig: dessas medlemmar voro (mestadels) till flertalet juridiskt skolade statsämbetsmän, vadan deras domslut närmast kunde anses motsvara våra civildomstolars. Och de övriga medlemmarna voro högt kvalificerade kyrkomän, vadan deras dom kunde tänkas bliva rättvisare än de svenska kyrkorådens. Också voro de tyska konsistorierna mera moderna än de svenska domkapiteln, dvs. flertalet medlemmar hade erhållit juridisk utbildning och voro ej så bundna under Mose lag.

¹⁾ M. G. De la Gardies skrivelse till Laurelius 1667, (K70, UUB); avtryckt i Årsböcker 21 s. 107 o. f.

²⁾ Så enligt stadgan, medan adliga förslaget (s. 340) dels ej nämner stocken (enär det skulle inkräkta på civiljuridisk domsrätt), dels använder kyrklig omskrivning för böter: förmå den dömde att försona församlingen med någon gåva till altarevin eller annan nödtorft.

Stadgarna 1665, 1687: J. SCHMEDEMAN Kongl. Stadgar (1706) s. 441 o. f., 1139 o. f.

Jfr 1686 års kyrkolag kap. 10 § 2; kap. 16 § 12. Tvivelaktig är följande sats: "i 1686 års kyrkolag är... kyrkobotens begrepp så vanständt, att det ej längre är kyrkan, presten och församlingen, utan alltiden verldslige domaren som ålägger kyrkoplikt". H. FORSELL Studier (1875) I s. 113; [för övrigt är nästan varje sats å nämnda sida (om kyrka och stat) konstruktion på fri hand]. Kapitel 9 § 4 i vår kyrkolag avhandlar lönskaläfallen; med dem hade statens lag och domstol intet att skaffa utan enligt vissa detaljstadgar ägde eller återfick pastor eller kyrkorådet rätten att bestraffa med kyrkoplikt dels otukt, dels oordning vid gudstjänsten, dels ett klandervärt uppförande. — Enligt Laurelii KO-förslag s. 195—196 användes ordet bannlysning ej längre om medelstora bannet; ordet har sålunda återgått till att få enbart den betydelse, som excommunicatio ferendæ sententiæ av ålder haft. Jfr här s. 117 not.

Med stocken, böter, ris etc. dömde alltså de svenska kyrkoråden under århundraden¹⁾ för synder, bland vilka en del tidigare skolat dömas av konsistorium medelst medelstora bannet och utgjorde förseelser emot templets och sabbatens helgd²⁾.

Dessa och flertalet andra kyrkliga straff voro mycket ofta förbundna med ett nattvardsförbud (det numera s. k. lilla bannet). Till detta vilja vi härmed övergå.

K A P. 9.

Smärre synder. Nattvardsförbud.

De flesta bland de i alla tider förlåtliga felstegen utgjordes enligt Mose lag av *ovetenhetsynder*³⁾, dvs. de felsteg, som prästen,

¹⁾ Liksom prästerskapets nitälskan under tiden mellan kyrkoordningens och kyrkolagens utfärdande lyckats tillkämpa sig vissa stadfästelser på sin — trots allt — verkligen innehavda makt, så hade prost, pastor, kyrkoråd och församling ännu på 1700- och 1800-talen mycken möda med att medelst lilla bannet, böter och stocken göra sällar o. a. till "spakfärdiga" människor (samt att tvinga menige man att förvärva kunskaper i katekesen). Jfr Laurelii kyrkoordningsförslag s. 203. — Enligt privilegierna 1723 § 23 borde kyrkotukten skiljas från sockenstämman. Mål rörande brott som ej voro straffbelagda i Sveriges rikes lag, skulle handhavas av kyrkoherden och kyrkorådet, det senare bestående av minst fyra aktade män. De skulle tillrättvisa t. ex. för självförvållad okunnighet eller för villfarelse i läran, vidskepelse, vanvördnad för det heliga, vårdslösad barnauppfostran, hårdhet emot underlydande, olydnad, svordomar, slösaktighet, dryckenskap, skörlevnad, oenighet i äktenskapet, lättja och oredlighet. Varning kunde ges av 1) pastor, 2) av en eller några församlingsmedlemmar i eller utom kyrkorådet, utsedda av pastor, 3) av pastor och dessa, 4) av pastor inför kyrkorådet. Efter tre fruktlösa varningar skulle kyrkoherden utesluta från nattvardsgång. Hur käpp, piska, stock och "bannlysning" användes som hjälpmedel i församlingen ännu omkring år 1800 jfr Årsböcker i sv. undervisn.-hist. 1921 nr 3 s. 21, 35. Jfr anf. serie nr 21 om statens och kyrkans kamp (s. 42 o. f.) samt O. HOLMDAHL Prästeståndets kyrkopolitik I—II passim.

²⁾ Om dessa timliga straff skall talas i kapiteln om de timliga straffen här senare (kap. 10—16).

³⁾ 3 Mos. 4 o. f. Om undervisning: 3 Mos. 4: 28; 5: 4.

menigheten, en hövding eller en vanlig församlingsmedlem gjort utan att äga så mycken religionskunskap, att de själva kunde inse att deras beteende stred mot Guds lag. Sådana förseelser voro tydligtvis dels för andra mer eller mindre okända (»hemliga»), dels jämförelsevis små, och de kunde sonas genom syndabekännelse och offergåva. I erforderliga fall skulle prästen meddela syndaren religionsundervisning. Församlingens renhet kunde i stort sett bevaras trots dessa synder. Även Jesus gick tydligtvis ut ifrån de för flertalet okända och törhända även från de jämförelsevis små synderna, när han talade om det rätta förhållandet mot felande bröder (Matt. 18:15 o. f.).

Den förfördelade skulle i första stadiet »straffa» sin vederdeloman, dvs. förmana honom, övertyga honom, sätta honom i trångmål, visa honom till rätta. Där detta blev utan verkan och alltså syndaskulden ökades, skulle ett å två vittnen tillkallas. Den kristne prästen, som vanligen ansåg sig åsyftad i Jesu förordningar, gav i viss enlighet med de förutnämnda gammaltestamentliga och de sistnämnda nytestamentliga förebilderna tillrättvisning, undervisning och avlösning i större eller mindre avskildhet åt den, som erkände och avbad små, ovetenhets- och hemliga förseelser. Detta var alltså en prästens enskilda själavård. Att det sålunda just är prästen, som övertager den förfördelades uppgift, visar hän på hur mycket mer den mosaiska församlingstanken än Jesu åskådning är uppslagsgivande och normerande för de ortodoxa kyrkornas åtvarnings- och tuktverksamhet (ehuru de sällan eller aldrig nämnde den gammaltestamentliga förebilden).

Detsamma framgår även därav, att Jesus icke uppställt några omkostnader eller andra yttre villkor, förutan vilkas uppfyllande den förfördelade ej skulle kunna förlika sig med sin vederdeloman, medan däremot ju yttre försoningsvillkor uppstälts i Mose lag. Där hade nämligen försoningen av de förutnämnda små synderna till förutsättning den ekonomiska uppoffringen av t. ex. ett offerdjur. Och ofta förekommo, såsom vi nyss sett (kap. 8), jämväl något större förseelser, för vilka, utom offergåvan till Gud och prästen, ett speciellt vederlag skulle lämnas till den förfördelade.

Genom vilken som helst av förstnämnda synder avbröts automatiskt den felandes förbindelse med Herren (och prästen). Den

ifrågavarande israeliten var därför pliktig att bekosta ett offerdjur, inställa sig med det för prästen och bekänna sitt felsteg. Genom dennes offergärning »försonade prästen honom och det vart denne förlåtet»¹⁾.

Offrets motsvarighet i nya testamentet var nattvarden. Denna och offret utgjorde höjdpunkten av gudstjänstfirandet inom var sin religion och betecknade en individens högsta möjliga delaktighet av det gudomliga.

Stöd för tidig och snabb avstängning från nattvarden eller för nekad avlösning ansåg sig kyrkan som vanligt äga hos Jesus och Paulus. Den förre lät kasta ut den, som icke hade bröllopskläder, och han förbjöd att kasta pärlor för svin. Paulus varnade för att låta nattvardsgäster äta och dricka sig själva en dom. På motsvarande sätt yttrade exempelvis Chrysostomos, att hellre än att han medgav ovärdiga tillträde till nattvardsbordet, ville han låta åt dem utstycka hans egen lekamen och utdela hans eget blod²⁾. Utdelningen av altarets sakrament blev därför det första, som den kristne syndaren avstängdes ifrån: av prästen — ensam eller i spetsen för kyrkorådet — för en liten synds skull, om han ej lydte dennes botgörings- eller bestraffningsföreskrifter; av domkapitlet (konsistoriet) jämte strängare bann e. a. straff för en större synd. Drog målets avgörande ut på tiden hos den kyrkliga eller den världsliga domstolen, avstängdes brottslingen från nattvarden även under väntetiden. Och nattvarden var alltid det sista, syndaren åter fick tillträde till; den var det andligt-timliga slutmålet för alla

¹⁾ 3 Mos. 4:20, 26, 31, 35; 5:6, 10, 13, 16, 18; 6:7.

²⁾ MIGNÉ Patrologiæ cursus græca I Tomus 58 s. 746.

Enligt ett kyrkligt mötes beslut år 805 skulle havande ogifta avstängas från nattvarden. Och de stadsbor, som tre söndagar å rad icke infunnit sig i templet, skulle lika många veckor nekas komma till Herrens bord — ett stadgande som t. ex. genom episkopala stadgar i Paris år 1208 utökas så, att dylika personer ålades inställa sig för biskopen. Additiones Willelmi Parisiensis; MANSI Sac. Conciliorum Collectio XXII s. 768. De bot-, utestängnings- och priveringsformer som ingingo eller kunde ingå i en lägre bannart, skulle jämväl ingå i varje högre art. — Sålunda ingick denna avstängning från nattvardsbordet även såsom del av stora och mellanstora bannen (men vanligen utsagt). När fallet drogs inför högre kyrkodignitärer, gällde det nämligen oftast så stora förseelser, att lilla bannet var ett för litet straff.

svåra och tidskrävande botstadier. Den var jämväl det enda, som en i bann varande person kunde utverka i dödsnöd och det blott om han visade ånger och bekände sin synd. Och såsom kyrkan i fråga om alla de föregående bannarterna efter hand gått ned ett steg eller flera på den mosaiska strafftariffen, så blev fallet även här: den israelit som begått en ovetenhetssynd skulle *utan vidare* vara utestängd från Gud, men i den kristna kyrkan borde bland s. k. mindre syndare från nattvarden uteslutas endast de *framhårdande*¹⁾.

Offentlig synd medförde »förargelse» hos församlingen; hemlig synd var en angelägenhet blott mellan Gud och brottslingen²⁾. På den hemliga synden var utestängning eller avrådande från nattvarden prästens svar i enskildhet (eller möjligen inifrån kyrkorådet)³⁾. I viss överensstämmelse med urgammal praxis, som naturligtvis upptogs även i lutherska kyrkan och som där kom till uttryck i t. ex. Sachsens visitationsundervisning 1528, Pommerns kyrkoordningar 1535—1568 samt vadstenaartiklarna 1552⁴⁾, stadgades i 1571 års svenska kyrkoordning (s. 83 o. f.), att nattvarden borde nekas okunniga⁵⁾ och ovärdiga personer samt dem som⁶⁾

¹⁾ Enligt Pommerns agenda 1569 borde man ej ens efter hemlig bikt för hemliga synder erhålla nattvarden omedelbart utan först efter en prøvotid, alltså en motsvarighet till vad den uppenbare syndaren fick genomgå. SEHLING KO IV s. 453 spalt 2.

²⁾ I båda slagen skulle dennes själasörjare alltfört vara ett slags medlare.

³⁾ Detta handlade då icke å församlingens vägnar utan var tillkallat å Guds vägnar såsom rådgivare.

⁴⁾ Vid visitationer t. ex. 1528 och 1533 i byn Pollerstorf i Amt Wittenberg ålades var och en att kunna de tre första huvudstyckena före nattvardsgång. Andra acta uppgiva även sakramentsorden. E. SEHLING KO I s. 160, 648. De bestämmelser, vår kyrkoordning 1571 s. 63 har härom, äro delvis mycket lika stadganden i Brandenburg-Nürnbergers kyrkolag 1533 och Wittenbergs konsistorialordning 1542. RICHTER KO I s. 185, 369. De funnos hos oss säkerligen före 1571 och beteckna början till examina i fastan och — åtminstone understundom — till konfirmationsförhör vid påsken. — Pommerns stadgar: SEHLING aa IV s. 330, 360, 385—388. Vadstenaartiklarna avtryckta av O. Ahnfelt i LUÅ 1895 XXXI: I s. 6 o. f., 35 o. f.

⁵⁾ Så ock okända. Där om se slutet på kapitlet om stora bannet (kyrkobokföringen), s. 91—92. — Jfr här s. 23 not 1; Nova ordinantia t. ex. s. 258; VDP 1632 ^{26/5}.

⁶⁾ Trots tillåtelse, ja påbud; så ock trots mångenstädes förekommande vite för underlåtenhet.

ej plögade komma till gudstjänst och nattvard. Så skulle nattvarden förhållas även de bannlysta och de för brott misstänkta¹⁾.

I viss likhet med staternas ideliga fordringar, som åtlytts ej minst i flertalet sekulariserade kyrkostatuter, måste samma vår kyrkoordning (s. 69) giva avkall på kyrkans äldre sed att ådöma »vppenbara Scrift» (alltså det här så kallade medelstora bannet) för vissa allmänna smärre synder (»såsom bojerij, swalg, dobbel, dåraspel²⁾, geckerij etc.»). Fastän offentligen kända måste dessa sålunda räknas till det nu s. k. lilla bannets (= nattvardsförbudets) rayon — varvid emellertid tydligtvis kyrkorådet (eller dess motsvarighet) måste biträda pastor vid avdömandet och själva eller genom kyrkväktare ombesörja exekutionen. Från domkapitlets domvärjo skulle sålunda dylika ärenden avkopplas — i varje fall för första gångens förbrytelse. Osäkrare är, om också — i andra punkter — offentlig återföreningsakt ej längre skulle behöva för den förekomma. Principiellt och historiskt sett skulle ju denna akt följa på offentlig men ej på hemlig synd. Om dessa mindre förseelser skulle i ena eller andra hänseendet räknas såsom offentliga, hade sålunda efter hand blivit mindre en principiell än en praktisk fråga, det vill i realiteten säga en kyrklig maktfråga. I allmänhet sett men i all synnerhet rörande dessa mindre brott hade alltså vår kyrkoordning 1571 riktigt sagt (sid. 68), att man »mongesteds til en stoor del» borttagit »thenna Scrifftermålen», »then vppenbara plichten». Kyrkoordningarna 1557 i Pfalz-Zweibrücken, 1580 i Sachsen och 1585 i Nedersachsen samt konsistorialordningen i Mansfeld 1586 synas varit de sista stränga stadgarna i Tyskland, som bestämt och tydligt anbefalldet det medelstora bannets åläggande³⁾. I flertalet tyska orter torde åtminstone efter 1590-talet sällan funnits påfallande skillnad mellan medelstora bannet och nattvardsförbudet, men i Sverige upprätthölls sådan olikhet i be-

¹⁾ »Them som för något obeqwemligit stycke är kompne j rychte». 1571 års kyrkolag s. 84; jfr aa s. 73.

²⁾ Dåraspel = narrspele, gyckelspele (enligt Ordbok öfver svenska språket VII spalt 2493).

³⁾ RICHTER KO II s. 195; SEHLING KO I s. 404; V s. 448; II s. 209, 210. Detta bann skulle åläggas av pastor och sexmännen enligt anf. stadga 1557 (som även förbjuder dömdas kristliga begravning); av pastor enl. d:o 1586, av konsistoriet enl. d:o 1580. Av Nedersachsens yttrande 1585 framgår ej tydligt, om pastor eller superintendenten åsyftas. Jfr här s. 119.

tydande mån mångenstädes åtminstone intill 1640-talet, ja intill 1686 års kyrkolag. Så var fallet åtminstone i de strängare styrda stiftet¹⁾. Särskilt under de sporadiskt förekommande hierarkiska uppgångsperioderna å 1700-talet framträdde åter denna olikhet tydligare än under den nyss flydda nedgångsperioden. — I st. f. det medelstora bannet ådömdes alltså ofta vad vi kalla lilla bannet (= nattvardsförbud)²⁾.

Kyrkan, som huvudsakligen velat tänka på de skyldigheter, som den hade såsom integrerande del av gudsstaten, såg sålunda tiden gå sig förbi. Genom att vissa offentliga synder och laster behandlades, såsom voro de hemliga, blevo ju Mose, Pauli, Tertulliani, Cypriani och Augustini botlärar efter hand satta ur funktion, åskådningen om kyrkan såsom de heligas samfund och såsom frälsningsanstalt försvann efter hand och prästens medlareställning underkändes. Därmed var den urgamla åskådningen bruten, att församlingen, kyrkan var ett slags egendomsfolk, att prästen var ett slags mer eller mindre nödvändig medlare mellan Gud och människor, att offentlighet i bestraffningarna skulle vara synnerligen välgörande för brottslingarnas och allmänhetens moral samt att bann innelåg i synden själv (excommunicatio latæ sententiæ). Kyrkans svärd eller bindenyckeln undanträngdes av andens svärd eller Guds ord. Ej blott i princip och stadganden utan även i verkligheten fick detta Guds ord bli likvärdigt med sakramenten. Och syndarens fullständiga återförning med Gud blev icke alls eller i varje fall mindre än förr beroende av och förbunden med återförsoningen med församlingen³⁾.

¹⁾ Så som man vid läsningen av gamla testamentet i allmänhet ej får veta, i vilka fall eller med vilken frekvens enskilda synd- eller skuldoffer verkligen blivit framburna, så ingick enbart nattvardsförbud läuge huvudsakligen blott i den kristne kyrkoherdens enskilda själavård, från vilken sällan eller aldrig meddelanden avgåvos till ytter- eller eftervärlden. — Jfr E. G. BRING Kyrkotukten s. 11—12 om två slag av lilla bannet. Källornas otydlighet och otillräcklighet tillåter ej slutsatser om i vad mån en sådan olikhet funnits i Rudbeckii stift. VDP 1637 ²⁰/₆; 1639 ²²/₆, ⁹/₆.

²⁾ Enligt VDP 1620 ¹⁵/₁₁ skulle de leksandsbor, som ej velat komma till katekesexamen, ej erhålla nattvarden, förrän de låtit sig förhöra in partibus catechismj.

³⁾ Ännu i 1686 års kyrkolag (9:1) behåller kyrkan dock kravet, att syndaren skall vid "Uppenbara Skrift och Kyrckioplicht" bedja ej blott Gud utan även församlingen om förlåtelse — alltså en kvarleva från gammalkatolicism och påvekyrka. Den bibehålles även i 1693 års kyrkohandbok (kap. VI).

K A P. 10—13.

Botgörings- och straffåtgärder i avseende å kropp och frihet.

Kap. 10. Affliktiva åtgärder.

A. Kroppsliga straff och botövningar i allmänhet och för vuxna i synnerhet.

I alla tider torde ris eller gissel varit det vanligaste bestraffningsmedlet. Det var lätt att tillgripa, det åstadkom snabb verkan, och det in jagade ofta en hälsosam respekt för framtiden. Det var sålunda ej enbart i Norden, man insåg sanningen av ordspråket: Den som agalös lever och lagalös, han hederlös dör. Och detta tillämpade man även mer eller mindre frivilligt på sig själv; både i öster- och västerland har nämligen självtukten funnit sitt generalredskap i gisslet. T. o. m. urfolken i Mexiko och Peru hade ett slags klosterlik sammanlevnad och frivillig strykdisciplin. Där och i Grekland ingick ungdomens gissling i religionsövningen. Plutarchos och Quintiliani arbeten begynda varna för det myckna piskandet¹⁾.

Otaliga äro även gamla testamentets anmaningar till ris och det i synnerhet för olydnad och okyskhet. Den härutinnan brottslige borde domaren låta i sin åsyn gissla med högst 40 slag. Flera finge de ej vara, »att din broder icke måtte bliva förnedrad i dina ögon»²⁾. Nehemia slog och hårdrog några judar, som tagit hedniska kvinnor till hustrur, och bad Gud minnas sådana oheliga personer³⁾. Enligt Jesus skola otrogna förvaltare — allt efter olika brott — huggas i stycken eller ock straffas med många eller få slag. Det var med ett gissel, Jesus drev månglarna ur templet.

¹⁾ PLUTARCHI Opera. Gr. III (1868) s. 10; QUINTILIANUS Inst. or. I: III (ed. Rachemacher s. 20 o. f.).

²⁾ 3 Mos. 19:20; 5 Mos. 25:2—3. Egyptierna slogo judafolket i träldomen: 2 Mos. 1, 2 kap. Jfr Job 5:17—18; 2 Mack. 6 o. f.

³⁾ Neh. 13:25, 29. L. GOLDSCHMIDT Der babylon. Talmud VII s. 517 o. f.

Och själv erhöill han slag både å huvudet och å kroppen i övrigt ¹⁾).

Ehuru åsyftande ej endast kroppsstraff utan även andra slag av asketism framhåller bland kyrkans fäder t. ex. Clemens Romanus ²⁾, att Gud vill göra oss gott även genom riset. Ingen borde bli uppbragt däröver. Ty Guds ord säger: Herren tuktade mig hårt, men döden gav han mig icke. Den Herren älskar, den tuktar han och håller honom kär såsom en fader sin son. Vi borde ej tillbakavisa den allsmåktiges förmaning. Ty han giver smärta och läker igen. Han slår och hans händer läka. Såsom en god fader tuktade han oss, på det att vi genom hans heliga tuktan skulle erhålla barmhärtighet. På motsvarande sätt framhöll t. ex. Clemens Alex. ³⁾, att gissel och tukt alltid lända till vishet, och han citerar Platons påstående, att en bestraffning är en välgärning.

Det måste då ock synas kyrkan vara en bjudande plikt att tillgripa ej blott andliga medel, såsom bann, utan även timliga, såsom kroppsliga o. a. tuktomedel ⁴⁾. I synnerhet ådagalade klostren, huru man kunde ställa gisslet i hem-, själv- och kyrkotuktens tjänst. I mångt och mycket skapade och utbildade klostren kyrkotukten och blevo i synnerhet i detta hänseende en förebild för kyrkan. Också kunde man i dem lättare än annorstädes låta andliga och kroppsliga straff, undervisning och avspärning växla med varandra ⁵⁾.

¹⁾ Luk. 12:46, 47. Matt. 21:12 o. f.; 27:26, 30; Mark. 15:19; Joh. 18:22.

²⁾ MIGNE aa græca Tom. I s. 322. Ps. 117:18. Ordspr. 3:12; Job 5:17 o. f. Om kroppsstraff jfr Didascalia, edidit FUNK I s. 232.

³⁾ 2 Mos. 20:20. MIGNE Patrologiæ cursus series græca Tom. 8 s. 331. Paidagogos I:8. Därför borde man ej förevita en återintagen syndare hans brott, proklamerar kyrkan i anledning härav. Jfr kap. Återförningsakter, slutet.

⁴⁾ Då de gudlösa människorna och den "moderna" staten ju med all frenesi ville hindra kyrkan från att använda timliga "bote-" och straffmedel, hade den sålunda ej bibeln för sig utan emot sig. De måste alltså i sitt motstånd synas kyrkan oandliga, bannvärda. I stället borde alla hjälpa till så, att kyrkans både inre och yttre strävanden, både andliga och timliga åtgärder blevo verksamma vapen i gudsstatens strid mot djävulsdömet.

⁵⁾ Bland deras stadganden märkes följ. Clarissorna fingo såsom straff undergå antingen "den stora disciplinen", bestående av 300 gisselslag, eller "den mindre disciplinen" om 36 slag, varjämte de om livet

En än offentlig, än enskild parallell till sådana bestraffningar i klostren ¹⁾ voro de, som i rikligaste mån förekommo inom den s. k. husagan ²⁾ samt på order av statliga eller borgerliga domstolar. »Politisk» dom gick vanligen ut på häkte och kåk eller ettdera. Den kåkstrukne blev moraliskt och socialt förkastad av samhället. Och han förblev vanligen mänskligt vrakgods ³⁾. Gentemot honom

måste bära en botgördel försedd med spikar. För övrigt borde de underkasta sig förstnämnda botövning även varje långfredag, lilla disciplinen en gång varannan vecka och på vanliga högtidsdagar. Botgördeln skulle de bära en å två timmar var fjortonde dag.

Ludvig XII:s gemål Johanna av Valois övade sig och tolv unga damer i sträng askes. I dessas celler önskade hon se fyra heliga representerade: Benedictus förmedelst tagelskjortan, Radegunda genom det tredubbla gisslet med de fem spetsiga silverspikarna; Franciscus genom fredagsgisslandet och Petrus förmedelst ensamhet och bottårar.

¹⁾ Om flagellanternas ohyggliga självgissling med vidjor, försedda med järnanglar o. a. "botinstrument", varvid köttet slets löst och blodet strömmade, jfr REICHMANN Ein Jahrtausend III s. 268.

²⁾ Å hård husaga gåvos förvisso ohyggligt många exempel både utom och i Rudbeckii stift. Jfr t. ex. Angermanni räfst, Lundströms edition s. 145. Det svåraste av de få fall, som fördes inför Rudbeckii konsistorium, torde vara följande (VDP 1634 ^{12/2}). Christoffer Grefwijns efterleverska i Skedvi misstänkte en sin dräng för att ha stulit två riksdaler och en del mat. Hon uppgav sig hava därför slagit honom i höladan med yxhammaren två slag. Därefter ledde hon honom hem, band honom med tömmar och slog honom med en eldgaffel. Enligt hennes begäran klädde en sergeant av honom och slog honom med tömmarna. Grannen band honom vid bordsfoten över natten. Medan husmodern på morgonen var i kyrkan, uppgavs han hava lupit bort — ingen visste vart. — Domkapitlet dömde de tre plågarna att stå från kyrkan, till dess hovrättens dom fallit. Därefter skulle kapitulares tydligtvis bestraffa dem. Jfr VDP 1639 ^{9/1} AIS, avtryckt i Kulturella interiörer s. 87 o. f.

Ännu för 100 år sedan upprätthöll hasselpåken respekt och lydnad — kanske över hövan — i prästgårdar, å kyrkbacken, i skolor, å godsen och i menighetens hem. Jfr J. SUNDBLAD Gammaldags seder och bruk, tredje uppl. sid. 113. Denna husaga var emellertid ofta blott en blek avglans av den, som förekom under 1500- och 1600-talen och som ej sällan t. o. m. beivrades inför civil eller kyrklig domstol. Jfr Årsböcker i svensk undervisningshistoria 19 sid. 9—13.

³⁾ Detta och det närmast följande enligt MATTHIESSEN De kagstrøgne s. 58, 59, 62, 69—72, 75, 80.

satte samhället å sido alla humana hänsyn¹⁾). Nära kyrkan, prästgården och sockenstugan eller rådhuset kunde man ej sällan finna sitt lystnäte av rysning, då statliga rättstjänare allt som oftast läto förbrytare, vidskepliga, horkarlar o. a. slita spö med blottade ryggar, rida trämärren, avrättas, steglas²⁾).

Kyrkan anlitar av dessa straffslag huvudsakligen blott riset och tager sig vanligen till vara för överdrifterna samt betonar för syndarna, — något som staten ej brydde sig om att göra — att straffen böra föra till räddning och frälsning. Stundom — men långt ifrån alltid — stodo hennes prygelstraff å de av civiljuridiken ådömda gisslingarnas låga nivå³⁾.

Enligt bibliska exempel fordrar emellertid kyrkan ej sällan hjälp av staten dels i fråga om statutavfattning, dels ifråga om exekution.

¹⁾ Här, öron och fingrar skuros av, skammärken inbrändes — till ständigt hinder för återupprepning. Uslingar och drägg utpekades och utsparkades till svält, skam, gissel och förintelse.

²⁾ Genom följande skildring må ges en enda illustration till den allmänpedagogiska grymhetens historia, ehuru fallet ej direkt föranletts av kyrkliga domsmyndigheter. Ännu under 1700-talet måste tjuvaktiga, trotsiga, olydiga eller fanflyktiga soldater löpa gatlopp på en smal väg mellan 300 man i två led. Med en beväpnad underofficer före och en efter (vilka skulle moderera farten) måste den halvklädda missdådaren löpa sex gånger fram och tillbaka och få ett spöslag av varje soldat. Därigenom blev ryggen söndersargad. Därefter ingnedos strimmorna med saltvatten. Det var ett folkskådespel liknande kåkstrykningen och öronavskärningen på torget eller stympningen och avrättningen på galgplatsen. Jfr om detta, om skamstraff etc. REICHMANN Ein Jahrtausend I s. 151, 281 o. f., 284, 295; GALLI Kirchenstrafen s. 73, 88, 119 o. f.; RICHTER Kirchenordnungen II s. 341; CHR. MEURER Der Begriff des kirchlichen Strafvergehens s. 19; 1653 års svenska straffordning: SCHMEDEMAN Kongl. Stadgar (1706) s. 294 o. f.

³⁾ I domkapitlens åtgöranden äro de från bibel och kyrka nedärvda inslagen dominerande, men de inom häradena och lokalförsamlingarna fungerande "domstolarna" torde vid utdömande av straffen låtit sig i påtagligare grad påverka av "politiciis" straffseder. Medan de höga kyrkliga domstolarna efter hand berövas eller självvilligt minska rätten att utöva vissa kroppsliga bestraffningar (gissel t. ex.), ådömas sådana under århundraden ej sällan i de lägsta kyrklig-borgerliga rättsinstitut, kyrkoråden. — Trots en viss minskning mot slutet av 1600-talet fortforo både kåkstrykning o. a. kroppsstraff ännu under hela 1700-talet, ja in i våra föräldrars och farföräldrars tid. Men deras glanstid var förbi med 1700-talet eller med franska revolutionen. Jfr MATTHIESSEN De kagstrøgne s. 54—59, 71, 77, 123—125.

Gammalprotestantismens kyrka följer katolicismens — om än med en ofta påfallande moderation¹⁾.

¹⁾ Liksom kyrkan under medeltiden så lyckades även vår gammalprotestantiska kyrka då och då att få det kravet, att Mose lag skulle vara normerande, synligt även i vissa urkunder, som än voro, än blott uppgivas vara undertecknade av furstar. Även dessa skulle ju vara lydiga gamla testamentet och ansågo sig ej sällan hava "politiskt" gagn av att taga hänsyn till kyrkans önskemål. Det är sådan typiskt gammaltestamentlig, icke civilpolitisk karaktär ej blott hos många medeltida statsstatuter utan även t. ex. å vissa delar av de s. k. Johan III:s artiklar 1575 och av hertig Karls stadganden för Finland och Norrbotten 1599^{12/11}. Dessa utgöra en svensk skärpning av de mera polisartade bland de tyska kyrkostatuternas (t. ex. Solms-Braunfelsische KO 1582) samt en strängare motsvarighet till 1551 års nu funna tuktstadga och 1561 års förenämnda appendix. Denna skärpning eller stränghet stod i god överensstämmelse med den allmänna åtstramningen i avseende å disciplinen och med övriga krav hos kyrkan under Johans och Karls tid. För frånvaro från gudstjänst kunde kyrkoherdarna låta hudflänga den brottslige. För avguderi och troldom borde syndaren straffas med ris första och andra gången framför kyrkdörren. [Tredje gången skulle han föras inför lag och rätt]. Med ris måste *de* bestraffas ("mista rygghuden"), som övergävo sin make eller maka, som för tidigt begingo sängelag, som föraktade prästen eller som smådade, trugade eller ej lydte sina föräldrar. Därvid citeras för dessa praktiska fall det här nedan omnämnda bibelstället, som sälunda ej fick ha enbart historiskt intresse: "Om någon vore överdådig så att han icke vill lyda prästen, som uti ämbete står, eller domaren, han skall dö" (5 Mos. 17: 12) I sådant sammanhang har detta citat aldrig kunnat göras förutan ett påtagligt hierarkiskt-prästerligt inflytande. Jfr Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 21 sid. 75 om eventuella förfalskningar av kungliga underskrifter samt sid. 88 o. f., där ett par statuter avtryckas, tillskrivna hertig Karl, resp. hertig Johan. Klockarestadgan, som omnämnes där sid. 75 not 4 har Gustav II Adolf förvisso aldrig underskrivit, trots aktstycket försäkrar det i både överskrift och underskrift. Kyrkan var — och hade alltid varit — angelägen att låta det se ut, som om staten gillat hennes strävanden. Sådant vore både bibliskt och nyttigt, nyttigt för både samtiden och — framtiden (jfr aa s. 71 o. f.; 1619 års kyrkoordningsförslag s. 440, 530).

Det är ock mot bakgrunden av en påtaglig samverkan mellan kyrka och stat, vi hava att se de kyrkligt-statliga visitationsresor, som företogos av Georg Norman på 1530-talet, av Lübeckssuperintendenten Pouchenius i Lauenburg på 1580-talet, av en mängd andra tyskar i de sekulariserade områdena under 1500- och 1600-talen samt i viss mån av Angermannus på 1590-talet. Detaljerad redogörelse för Pouchenii visitationer: manuskript i konsistoriearkivet, nu i Lübecks statsarkiv. Avtryckt delvis i Archiv des Vereins für die Geschichte des Herzogthums Lauenburg, Zweiter Band.

Det är ej närmast hos sin fiende staten utan hos gamla testamentet, som kyrkan sökte religiöst och moraliskt stöd för den av henne anbefallda kroppsagan. Både dåtidens, tidigare och senare och ej minst i vår »ömsinta» och psykologiska tid hava många starkt opponerat sig emot ifrågavarande o. a. hårda straff. De gammaltestamentliga uttalandena härutinnan synas en och annan vilja räkna till den ceremoniallag, som upphävts av Kristus, men sådana syndastraff räknades naturligtvis ej till »ceremonierna». Andra mena, att tidsandan å 1500- och 1600-talen skulle varit vägledande för kyrkan i hennes hårda domar. Bland andra framhåller *Galli* på tal om poenæ civiles i 1500-talets lutherska lagstiftning, att vi ej böra kritisera dåtiden, enär den hade andra åsikter om det vanärande och grymma än vi ¹⁾. Men det är ej fråga om vad vi tycka, utan hur det kom sig att kyrkan handlade så, som den gjorde. Ehuru *Gallis* uttalande kan i och för sig vara delvis berättigat, löser det dock ej det framlagda problemet. Ty för kyrkans nitiska ledare var det avgörande, vad som anbefalldes i bibeln, ej vad som tidsandan krävde eller motsade. Ej ens det fick inverka, att ofta just de ädlaste av lekmännen talade emot »prygelmästariet»; enligt »de rättrogna» talade ju dessa emot bibeln och vore sålunda språkrör för djävulen. Ve den, som utförde Herrens sak försumligt, hade ju Gud yttrat i sin heliga bok. Gagnet av det i bibeln anbefallda finge ej diskuteras. Att vi ej följa bibeln i dessa stycken, beror alltså på att vi diskutera lämpligheten av det i gamla testamentet anbefallda och finna det mindre lämpligt eller mindre människovärdigt. Men sådant resonemang fick eller kunde ej den kyrka föra, som ideligen krävde åtydndad av Mose lag i all rättskipning. Klart är, att även den tidens präster voro barn av sin hårda tid och sågo (eller övervärderade) straffens betydelse, men det var ej deras privatmeningar och erfarenheter, som borde få vara det normerande eller avgörande. Också yttrade ett stort antal betydande kyrkomän

Heft 8 (1889). Om andra tyska visitationer jfr de olika ländernas urkundsavtryck och historiska framställningar i Jahrbücher, Mitteilungen, Archiv etc.

¹⁾ *GALLI* Kircheustrafen s. 126: Dass unter Denselben neben Geld- und Gefängnis- auch Leibesstrafen angeführt werden, dürfen wir nicht zum besonderen Vorwurf machen. Denn die damalige Zeit hatte andere Ansichten über das Entehrende, Grausame und der Humanität Unwürdige solcher Strafen. Jfr *KÅ* 1911 s. 49—51.

och bland dem *Rudbeckius*, att bibeln gäve en fullt tillräcklig vägledning i alla livets lägen, för alla statens och individens behov ¹⁾.

Erasmus, *Luther* och *Melanchthon* klandra visserligen det påvliga bannets »prygelmästariet», men åtminstone de båda senare vilja se kroppsstraff utövat emellanåt (t. ex. på kölnermunkar o. a. »otrogna»). I flertalet kyrkliga statuter och predikningar inom den lutherska kyrkan nämnes ingenting om pryglet. Men understundom anbefalles det dock uttryckligen och det i synnerhet under hierarkiska uppgångstider. Och av många källor framgår, att det ömsidigt förnedrande prygelstraffet alltjämt var tidens generalmedel mot ondskan — inom folkuppfostran ej mindre än i läroverken.

Ris anbefalldes i utlandet t. ex. i *wittenbergska* statuter och av *Palladius* (i *Roskilde* c:a 1550). Denne önskade förskaffa tio à tolv skoleris till varje domkyrka, »kåk» [= skampåle] och otuktstående. Därmed skulle bl. a. de otuktiga hudstrykas, på det att, säger *Palladius*, Gud icke skulle nödgas låta straffa ett helt land med »blodstörtning» och annan plåga. Ris rekommenderades samtidigt därmed t. ex. av *Olaus Magnus* och föreskrevs i *Västerås ordinantia* 1544 ²⁾.

Den svenska kyrkans mer eller mindre hemliga tuktstadgar av åren 1551 och 1561 anbefalla kroppsstraff endast för de onaturliga synderna. Dels för tidelag, dels för olovlig beblandelse med samt mord och misshandel på sina närmaste släktingar borde de skyldiga nämligen stå »nakna» framför alla domkyrkor och slita ris ³⁾. I

¹⁾ Jfr *HALL* Den kyrkliga folkuppfostran (1919) s. 119 o. f.

²⁾ Preussens artiklar om prästval 1540 ville med kroppsstraff döma dem som förakta Guds ord. *Liegnitz KO* 1542 ville med kroppsstraff och böter döma dem som tilläto vederdöpare vistas på deras hemman. *Wittenbergs konsistorialordning* 1542 m. fl. tysk-lutherska stadgar gilla kropps-, penning- och fängelsestraff. I dessa fall var det emellertid vanl. till ^{3/4} »politiska» domstolar (konsistorier), som utdömde de kyrkliga straffen. Enligt de sachsiska visitationsartiklarna 1533 borde föräldrarna inför världslig överhet slå sina barn 12 risslag för svordom; eljest skulle de själva sättas fyra dagar i fängelse. *SEHLING KO* s. 206, 386—389. Sv. Riksdagsakter I: 1 s. 391 § 21.

³⁾ Om hithörande straff för hårdhet mot eller misshandel å föräldrar hade påbud ingått även i landskapslagarna. — Om att bli »järnslagen» tala både appendix 1561, *KO* 1571 och *Rudbeckii kyrkostadgar* (V: 14). Med naken åsyftas tydligtvis att hava blott en säck e. d. på sig. Däröfver jfr kap. om Botstadier. — Att stå vid domkyrkorna mildras till att stå vid en sådan och (eller) häradets säteskyrkor och sist till att stå vid hemsocknens kyrka. Jfr här senare i detta kapitel s. 148, 149.

1571 års edition av kyrkoordningen, vilken såsom senare och offentlig urkund är mildare och försiktigare, saknas orden om ris; antalet kyrkor inskränkes till en; det nämnes ej särskilt, att den som mishandlat sina föräldrar etc., bör stå »naken» framför kyrkdörren. 1608 års kyrkoordningsförslag — i Paulini redaktion — avviker sällsynt nog från kyrkoordningen genom att överkorsa dess stadganden om dessa o. a. av de hårdaste straffen¹⁾. Men sedan man i Örebro 1617 fått kyrkans ledare samlade kring ett t. o. m. för den tiden ovanligt strängt program, har man — kanske genom Petrus Jonae Angermanni och Joh. Rudbeckii inflytande — i 1619 års redaktion av kyrkolagsförslaget givit uttryck åt den allmänna kraftstegringen genom att låta dessa avdelningar kvarstå²⁾. Med impuls från 1561 års tuktstadga omnämner den dessutom tydligt påbudet, att även de, som slå sina anhöriga, skulle stå »nakna» framför kyrkdörrarna. Att varken detta förslag eller kyrkoordningen nämner riset — trots förebilden av 1561 — torde hava skett i åttlydnad av kyrkoordningens eget, från tyska och danska statuter inlånade stadgande (s. 149), att kyrkans dom »icke går på någors menniskios... lekamen». Men detta betyder ej, att man i verkligheten frångick påbudet i den halft eller helt hemliga tuktstadgan 1561. Tvärtom. Detta appendix efterlevdes länge även i denna punkt — såsom vi snart skola se — och det i enlighet med de bibliska exemplen på kroppsstraff. Här finna vi sålunda åter ett av de ota-

¹⁾ De fyra näst sista styckena i 1571 års kapitel Om uppenbara skrift äro 1608 överkorsade. — De i nästa mening i texten nämnda olikheterna mellan 1608 och 1619 års editioner av kyrkoordningsförslaget äro att räkna bland de största skillnaderna dem emellan. H. LUNDSTRÖM L. Paulinus Gothus II Upsala 1898 sid. 137 o. f. övervärderar olikheterna. — I samband härmed må nämnas, att den urkund, som här — i likhet med vad fallet är i LUNDSTRÖMS framställning — kallas 1608 års förslag, icke kan hava varit det officiella förslaget utan blott ett förslag till det officiella.

²⁾ Detta gäller dock ej utestängning på grund av starka misstankar [— alltså sista meningen på fjärde stycket från slutet av kyrkoordningens kap. Om uppenbara skrift. (Den inflyter emellertid i Rudbeckii kyrkostadgar V: 8)]. Också borttages 1619 talet om att varda järnslagen. — Medan risstraff skulle givas efter tredje försyndelsen enligt Linköpings synodalbeslut 1600 och Stockholms 1601, nämnes det ej i motsvarande sammanhang i Västerås acta 1620. Men domkapitlet ådömer dock ris — i olikhet mot den officiella kyrkoordningen.

liga exemplen på att huru än kyrkliga eller statliga människostadgar växlat, tegat eller givit tydliga föreskrifter, så har kyrkan dock — åtminstone i gammalprotestantisk tid — nu träget sökt efterleva de bibliska, ej minst de gammaltestamentliga, exemplen och påbuden och det vare sig dessa varit i tidens smak eller ej.

Ärkebiskop Angermannus är den svenske kyrkoman, som låter bestraffningarna närmast likna och delvis övertrumfa den regerings, vars speciella uppdrag han fått att utföra en partiell riksinspektion. Han lät med ris straffa den, som ej ordentligt besökte gudstjänsterna. Han lät giva t. ex. en fåne 25 slag av riset, för att han slagit sin moder — alltså i enlighet med tuktstadgan 1561 men utan stöd av kyrkoordningen. En gammal krympling erhöi ris för att han svor mycket och levde i träta med sin hustru. En kvinna, som slagits, givit öknamn och även i övrigt ställt sig illa på många sätt, erhöi — enligt judisk-biblisk förebild — 39 slag, och på henne hälldes sex ämbar vatten¹⁾.

Rudbeckii närmaste företrädare i biskopsämbetet, Bellinus, ådömde i sitt stift t. ex. en kokerska för hor och mened att två gånger »stå riseplikt»²⁾. I den s. k. Norrländsk kyrkolag, som torde varit gällande i vissa delar av vårt ärkestift vid tiden omkring år 1600, anbefalles risslitning i ej mindre än 38 av de 82 paragra-

¹⁾ A:s räfst (Lundströms edition) s. 48, 22, 27, 46. Jfr. t. ex. s. 34: 3 ggr "hvar dagh åslag"; 35, 145, 184: ris i hemmet; 161, 163: att dränkas ställes i utsikt.

Ett par fick för signeri: hon 39 slag och nio ämbar, han 35 slag och tre ämbar. (Upprepad förseelse komme att kosta dem livet genom "elden"; s. 141, 142, 166). En skulle mista rygghuden, om hon fortsatte sitt supiga liv. En kvinna rent av bad om ris för "myckin ahnfechtningh" (aa s. 163) — alltså ett förebud till en häxprocess. Enligt hertig Karls påståenden hade personer avlidit av slagen. Han ångrar alltså, att han givit prelaten en alltför vidsträckt fullmakt. Men stundom vida värre foro statens ämbetsmän och betjänte fram med syndare. Också fattas Rudbeckii domkapitel av medömkan med en fallen kvinna, som den världsliga rättsmyndigheten "handlat hårdt medh"; VDP 1636 $\frac{1}{1}$ AI7. 5 Mos. 25: 2.

²⁾ Jfr GEIJER Saml. skr. (1875) III s. 387. Uppsala domkapitels protokoll uppgiva tre fall i ärkestiftet å senhösten 1595; i ett skulle en kvinna stå framför dörren till fyra huvudkyrkor och slita ris. PALLADIUS Visitatz Bog (1872) s. 126—127. VDP 1599 $\frac{2}{5}$. Enligt synodalbeslut i Linköping 1602 borde "löska kånor" efter tredje försyndelsen skickas till domkyrkan att slita ris. LDP.

ferna ¹⁾). Medan ju 1561 års tuktstadga talat blott om de »naturliga» syndarnas nakenhet och risslitning och det framför alla domkyrkor, och medan 1571 års kyrkoordningsedition talat blott om samma brottslingars nakenhet »för Kyrkiodörenne», utbredes straffet i Norrländsk kyrkolag på så sätt, att man för medelstora synder skulle erhålla ris och det inför åskådare, vilkas antal bestämdes ungefär efter brottets svårighetsgrad. Vid alla kyrkor i *prosteriet*²⁾ skulle ris ges för en persons svartkonst, trolldom eller blåkullafärder. Framför *hemförsamlingens* kyrkdörr straffas för mened, överdåd, förbannelser över andra och över väderleken, uppkastning i kyrkan, slagsmål på kyrkovallen, dobbel på söndagar³⁾, hor, rymning från sin äkta make (maka), fylleri eller annat brott på nattvardsdagen. I *skriftelaget* (vid det offentliga husförhöret i roten) piskas syndare för skämt om Gud, för oförliktas nattvardsgång, för svordomar, tredska mot prästen, oenighet i äktenskap⁴⁾, kyrkoskolk och rovtöld. Utan att orten för hudflängningen nämnes, angives denna sistnämnda böra ådömas för bristande katekeskunskap, för förtal och öknämmande, för samtidig förlovning med två personer samt för försummelse att kalla präst till dödsläger.

Åtminstone under år 1618 omnämnes en dylik exekution för

¹⁾ Enligt åtskilliga paragrafer ådömes ris dock blott eventuellt, dvs. om ej syndaren föredrog att erlægga böter eller möjligen undergå något annat straff i dess ställe, eller om han gjorde sig skyldig till en förseelse upprepade gånger.

²⁾ Man torde härmed hava avsett säteskyrkorna, dem vid vilka kyrkoherdarna voro bosatta. I vissa lindrigare fall behövde syndare, som skulle risas i hemsocknen, ej undergå straffet vid kyrkdörren utan i skriftelaget. Enligt § 17 borde sålunda en som ej varit i kyrkan under $\frac{1}{4}$ år, slita ris i skriftelaget, och den som varit borta $\frac{1}{2}$ år, risas framför kyrkdörren. I båda fallen kunde de dock kunna slippa med böter: $\frac{1}{2}$ resp. 1 daler. Enligt Angermanni råfst (LUNDSTRÖMS edition t. ex. s. 104; 57, 137, 139, 189, 196; 197) dömde denne syndarna att stå t. ex. vid två, tre resp. sex kyrkdörrar.

³⁾ I de två sistnämnda fallen nämnes ej uttryckligen, att det skall ske vid kyrkan, men så grova synder mot det heliga kunde naturligtvis ej avstraffas i skriftelaget.

⁴⁾ Dvs. om mannen förde ideligt tyranni över hustrun eller om den senare ej lydde sin man. Var risandet i skriftelaget ej tillfyllest för kvinnans återförande från tredskheten, skulle hon risas framför kyrkdörren. §§ 65, 66.

otukt i ärkestiftet¹⁾. Året förut hade ju det prästerliga nitet upptagit (såsom första paragrafen i ett för rikskyrkan gällande beslut i Örebro) den stadgan, att riseplikt icke borde helt nedläggas utan ådömas för svårare synder²⁾.

Märkligt nog nämnes dock intet eller föga om risslitning i Petr. Jonæ Angermanni och Paulini stift, — alltså Växjö, Strängnäs och Uppsala stift — något som ju dock ej behöver innebära, att sådan ej ofta förekommit. Källorna äro nämligen mycket sporadiska, och i likhet med kyrkoordningen nämnde försiktiga biskopar nog ej alltid de strängare åtgärderna. Medan intet fall antydes av Paulinus³⁾, angivas tre i Växjö stift. Dettas biskop lät syndarna gå omkring till hela häradets kyrkor, så väl då fråga var om ris som om de mildare formerna av förpliktelsen att stå avbedjande framför kyrkdörrarna⁴⁾. Denna praxis tillämpade däremot hans vän Rudbeckius endast i undantagsfall.

Dennes domkapitel ådömer ris ofta men väsentligen endast för grov vanvördnad mot det heliga samt i synnerhet för flera gånger upprepade försyndelser mot sjätte budet. Det är sålunda blott i

¹⁾ En som dömts för hor var kommen under kyrkostraff samt hade stått och slitit ris för kyrkodörren. Enligt handl. från 1618: NORDLANDER i Norrl. saml. 359 (1905). Jfr Phrygii stadga II § 20, 24, 25.

²⁾ QUENSEL Kyrkolif s. 133. Norrl. KO § 73: Ris och böter [samt att giva redligt tionde] ådömas dem, som ej lämnat rätt prästlön. N 1909 n:o 61. Jfr WALLQUIST Eccl. saml. II s. 578. — Angermannus och Norrländsk kyrkoordning upptaga flera risstraff, än fallet blev i Rudbeckii domar; och så till synes oförnuftiga äro ej de senare, att de såsom Angermannus ådöma ris t. ex. för oeniga makar. Också torde ej ens en Angermannus hava i sitt stift (i »vardagslag») ådömt så onödigt barbariska och därför verkningslösa straff, som han ålade på sin beryktade inspektionsresa i andra stift.

³⁾ SDP. — LUNDSTRÖM Paulinus II s. 287. — Om döds- och kroppsstraff jfr Årsböcker nr: 21 s. 108—119 jämte där angivna acta och litteratur.

⁴⁾ Bötesboken (för år 1618): Then 25 Martij Insände h. Peder i Alzheda till Wexiö, två löska koner, Een Karin benemdt, som hade tre reesor giordt eenfalt hoor, then andra Kirstin, hade fyra reesor bedreffuet lönskeläge, the togo Schrift, och förschreffuos, at gå Om kringh häradet, at Slijtha rijs. gäffuo inthet. — 1618 [$\frac{8}{7}$ Togo fyra kvinnor skrift = absolution] huilka alla hade bedreffuedt eenfaldt hoor. The förschreffues om kringh at gå i häradet, och taga några Slagh rijs, wedh hwar Säteskyrkia. gäffuo inthet. — 1623 $\frac{2}{4}$ hotades en tredje med ris, därest hon på nytt föll i antyddä synd; tillsvidare fick hon göra avbön i kyrkan och begiva sig från bygden »och ther hon kom meer igen mz lösachtighz, skulle hon falla vnder Rijsplikt» [jfr 1617 års stadga i Örebro] (aa s. 527; 552).

särskilt elakartade fall, Rudbeckius låter giva äldre personer ris¹⁾. En trädgårdsdräng, som under högmässan berusat sig medelst öl och brännvin och i aftonsången kastade upp på kyrkgolvet, fick sálunda stå framför domkyrkans dörr och slita ris. En man, som slagit sin svärmor, ålades att slita ris av »dieknæ poikarna». För tre horsbrott (dubbla och enkla) fick en annan ris vid kyrkdörren i hemsocknen samt förvisades ur socknen och prosteriet²⁾. En

¹⁾ Det *halsjärn*, som omtalas t. ex. i Mecklenburgische Geschichte V s. 274 och som i kyrkoordningen 1571 (s. 73) nämnes på tal om onaturliga laster, torde använts under botgöringen — med eller utan ris — framför kyrkdörren samt vid forslingen till kyrklig eller statlig rannsaking (och häkte). Det omtalas även i Hertig Johans av Östergötland Patent om större synder 1614 (avtryckt i Årsböcker n:o 21 s. 97) såsom ingående i borgerlig rättskipning, i det att syndaren borde gå i halsjärn och sporre under arbetet t. ex. $\frac{1}{2}$ år. I Rudbeckii domkapitelsprotokoll nämnes det sällan; två ex. må anföras. 1621 $\frac{14}{2}$ VI "widh Kopperberghet. Karin på Backen haffuer ått — 3 oechta barn medh — 3 personer . . . Sent[entia]. Hon skall beslås medh halsjern och försändas till capitels". S. d. Detsamma (XV) dömes en kvinna i Guusarffuet som fått 6 oäkta barn med 6 män. Jfr Jer. 29:26. GLOSTRUP Visitatser s. 110. — Om ris för otukt: 3 Mos. 19:20.

²⁾ Jfr VDP 1621 $\frac{2}{10}$ III; 1622 $\frac{17}{1}$ VI; 1625 $\frac{28}{4}$; 1628 $\frac{29}{10}$; 1636 $\frac{9}{1}$ A17; 1644 $\frac{9}{9}$ A18 (hårt straff för vådadråp); 1634 $\frac{29}{5}$ A17; 1642 $\frac{21}{5}$ A18; 1641 $\frac{2}{11}$; 1631 $\frac{7}{5}$ A17.

VDP: 1621 $\frac{12}{2}$ V. Aliss Margreta i Gruffueby i Thuna sokn hafuer ått 3 oechta barn [med två olika män] . . . skall stå uthi wåpnehuset till påska, och när hon intaghes skall hon slås medh rijss och böta — 3 daler — 2 till domkyrkian och en till soknekyrkian. — 1621 $\frac{15}{9}$ § V. Gertrudh Hindrichdotter een kona i Knjffua i Wijka soken som haffuer ått — 5 oechta barn, fick yterligare thenna sentens nemlighan att hon skall slijta här rijss för kyrkedörena, och sedhan stå i wåpnehuset hema till en tjd, och aff Domino præposito i Thuna absolueras. — 1623 $\frac{29}{4}$ § I. M. Johannis dreng uthi Iresta, haffuer medh två finnar ifrån Geddeholm och Jahan i Grälinge i Iresta drucket brennewijn om enn söndagzs affton, och är så sömpnat på mulbencken och om morgonen så är han funnen dödh frågades therföre om haus begrafning Sententia Han skall begrafuas i kyrkegården, ringias medh een klocka, söndaghen näst efter skall predijkas om thetta fallet. och till Domkyrkian och soknekyrkian skall giffuas efter honom till tweskiffes 6 daler. men the andre tree som drucke mz honom, skola intet komma till kyrkian eller Sacramentet förän the præsentera sikh här widh Capitelet. [Senare tillskrivet.] The komme hijt then 10 Majj och fingo thenna dom, nemlighan the skola i morgon alla tree stå i wåpnehuset, och Jahan i grälinge skall haffua rijss i handena, och Jahan skall giffua till hospitalet enn daler, eller in præsentai præpositi

kvinnu som haft fyra oäkta barn, borde under avbedjande åtbörder stå ytterligare en vecka i vapenhuset samt bättre lära sig katekesen utantill; hon dömdes att slita ris vid domkyrkan och förvisas stiftet. Emellertid, tillägger protokollet, vore bäst om borgmästarna ville — efter pastors angivelse — låta henne slita ris vid kåken.

Utom i fråga om äktenskaps- och könsfrågor ville rådsturätten numera mindre ofta än förr exekvera kyrkans domslut utan att först hava prövat och själv dömt. Statsmäns och menighetens ovilja emot de timliga kyrkostraffen var nämligen uppenbar. Även en efter hand allt tydligare strömning av mildhet bidrog till minskning av kroppsstraffens antal. Denna minskning beseglades sedan i viss mån därigenom, att 1686 års kyrkolag nämner offentliga kroppsstraff väsentligen blott i de fall, då bolare ej »orkade» böta medelst pengar.

B. Kroppsstraff å barn.

Salomos och Syraks ideliga lovord över riset¹⁾ hava i alla tider blivit ofta citerade i litteraturen samt i synnerhet av hemgisslare och prygelpedagoger ända fram till »barnets århundrade».

slijta rijss, men the andre två skole giffua huar en daler. Exponent antequam recipiantur in ecclesiam. Michel Jönson, Jahan i grälinge, och Jöran philpueson the ladhe strax uth huar sin daler. — 1623 $\frac{14}{5}$ I. Ingeborg i Lundby i muncketorp sokn, ägher siuu oechta barnn, [med fem olika män] . . . Hon skall stå här i wåpnehuset i tree daghar, sedhan skall förskrifuas medh henne till Ståthållaren, och om hon får intet straff af politicis, skall hon slijta rijss här och i muncketorp.

¹⁾ T. ex. följande. Narren lastar sin faders tuktan, men den som antager straffet, blir klok. Tukta din son, medan något hopp är! Ondska bor i barnets hjärta; agans ris tager det därur. Ris och straff ger vishet. Tukta din son, så skall han prisa dig och göra din själ glädje. Gisslet gör strimmor, men en ond mun sönderkrossar ben och allt. Den som älskar sin son, han håller honom städse under riset, på det att han härefter kan hava glädje av honom. Den som håller sitt barn i tukta, skall glädja sig och behöwer icke blygas hos sina bekanta. Böj gossens hals, medan han ännu är ung; slå hans rygg blå, ännu medan han är liten, på det att han ej må bli halsstarrig och dig olydig! Upphör ej att tukta gossarna! Om du slår honom med riset, behöwer han icke komma under skarprättarens hand och dödas. Du slår honom med riset och räddar därigenom din själ från helvetet.

Liksom antalet barnamord emellertid minskades ibland judar och greker, så kriticerade Horatius, Quintilianus, Livius o. a. barnplågarna¹⁾ och profeterna gävo förebud om mera fridfulla och milda tider. Detta låter oss ana, att hårdheten efter hand började minskas. Och när den bebådade kommit, uppställde han ju den satsen, att himmelriket hörer barnen till och att vi äldre måste likna dessa för att kunna komma därin. Han tog de små i sin famn och ville därmed göra sin religion till ett barnens, oskuldens och fridens hägn. Även Paulus ville åtminstone i viss mån stämna till mildhet: Reten ej de unga till vrede, utan uppföden dem i Herrans tukt och förmaning²⁾! Nu hade barnet blivit — eller rättare: det borde bli — ett slags skyddad världsmedborgare och helig himlamedborgare, som man ej längre borde hava rätt att behandla såsom ett djur.

I hem och skolor läste och följde man emellertid Jesu ord om barnen ej så ofta som behövdes. Både under antiken och medeltiden var riset det klassiska förbättringsmedlet överallt: man tackade Gud, som låtit björken växa, ungdomen till lärdom och fostran. Och i detta hänseende som i så många andra kunde reformer nå och gesyra folkuppfostran, först sedan de någorlunda förverkligats inom kyrkan själv och latinskolorna³⁾.

¹⁾ Intill deras tid hade barnets ställning kunnat jämföras med åsnaans i följande berättelse av Pseudo-Plutarchos, helst som barnen i skolorna ideligen kallades åsnor: En person ville en gång slå en åsnedrivare, men denne vägrade sig genom att ropa: Jag är atensk medborgare. Den anfalande började då slå åsnan obarmhärtigt, sägande: "Så är då åtminstone du ingen medborgare av Aten". Jfr SCHILLING und SINTENIUS Corpus juris II s. 808—809. — Den förut nämnda husagan var ett slags uppfostringsmedel, som kanske i främsta rummet kom tjänarna "till godo". Dessa voro ej sällan ännu i barnaåldern. Och även familjens egna barn fingo ofta sin beskärda del av den handgripliga undervisningen i moral (och vett).

²⁾ Es. 2; 11: 8; 32; Amos 9; — Efes. 6: 4; Kol. 3: 21.

³⁾ Det dröjde länge, innan de sistnämnda reformerades i detta hänseende. De hade sin "scholærätt", dvs. sin egen jurisdiktion och sina egna straffmetoder. Denna "rätt" var en avdelning av kyrkans straffbefogenhet. Liksom kyrkan ägde makt att t. ex. sätta i stocken och "taga huden" av en person, som falskeligen usurperade predikoämbetet och liksom kyrkorådet eller domkapitlet plögade på motsvarande sätt behandla den otrogna församlingsmedlem, som otillbörligen begagnade sig av kyrkans heliga privilegier, så kunde läroverket bestraffa sina ovärdiga alumner medelst

Enligt de sachsiska visitationsartiklarna 1533 borde föräldrarna inför världslig överhet ge sina barn 12 slag med riset för svordom; eljest skulle de själva sättas fyra dagar i fängelse. Men i de allmänna kyrkolagarna talas sällan om straff å barn. Dock åsyftades sådant tydligtvis i de allmänt hållna förordningarna om biskopars och prostars visitationer, enligt vilka föräldrarna skulle uppmanas att hålla sina barn i tukt, ja de och pastor tillfrågas om de verkligen gjorde så. Så stipuleras t. ex. i Processus visitationis i Mecklenburg 1552, och sexmännen (»de sex förordnade») övade censur över barntukten enl. Pfalz-Zweibrückens kyrkoordning 1557¹⁾. Vår kyrkoordning 1571 (s. 146) efterliknar dem i allmänna ordalag, och ur Nedersachsens kyrkolag 1585 översätter man till svenska ingående frågor härom i vår längsta proststadga²⁾. Straff för barns oarter nämnas däremot icke t. ex. i Sveriges tuktsstadgar 1551 och 1561 men väl i den s. k. Norrländsk kyrkolag (c:a 1600). Enligt denna skulle tjuvaktig ungdom vid vite pryglas av sina föräldrar eller husbonden. Dessa borde erhålla dubbelt straff (ris och böter), om de gömde tjuvgodset³⁾. I samma allmänna ordalag som kyrkoordningen omnämns barnens tuktan i Rudbeckii kyrkostadgar (XI: 5)⁴⁾. Och sällan omtalas den i Rudbeckii domkapitels protokoll. De ungas förseelser och de dem givna »avbasningarna» hörde nämligen mestadels till sockenstyrelsens domvärjo. En tjänstepojke hade kräkts i kyrkan,

probba (djäknefängelset), ris, stock och färla. Sveriges kyrkoordning 1571 sid. 160. Jfr Phrygii stadga II s. 20, 25.

Jesuiterna och klosterinvånarna slog lärjungarna i sina skolor — uttalanden i annan riktning till trots. — Förbud och straff för att usurpera predikokallet givas t. ex. i 1619 års svenska kyrkoordning s. 514, som kallar detta Scholae rett. — Redan i den danska Landretten, den förr s. k. Christiern II:s geistlige Lov önskade man få bort färlan.

¹⁾ Jfr RICHTER Kirchenordnungen I s. 227; SEHLING KO V s. 223; RICHTER KO II s. 195.

²⁾ SEHLING KO V s. 428 o. f.; K 23 UUB; jfr GULLSTRAND Socken-självstyrelsens historia s. 58. Proststadgan torde komma att avtryckas i parallellitet med originalet.

³⁾ Jfr §§ 68—71. Avtryck av E. LINDERHOLM i KÅ 1911 Medd. s. 111.

⁴⁾ Avtryckta i ÖHRSTRÖMER Eccl. saml. samt separat av H. LUNDSTRÖM. Finnas även i en mängd avskrifter t. ex. i UUB.

sedan han ätit och druckit »något» förrän han gick dit. Husbondefolket uppgav, att han förde ett ogudaktigt språk. Sedan han stått tre veckor i vapenhuset och blivit examinerad i katekes, blev han enligt domkapitlets utslag flagellerad uti sockenstugan av sexmännen i närvaro av husbonden, klockaren och två andra. Hade man nekat slå honom, skulle man fått böta tio daler. Hade man undandragit sig även detta straff, skulle kyrkdörren slås igen (jfr Interdikt). — En far ålades att i grannarnas närvaro slå rygghuden av sin son för att denne givit dessa skällsord. — En pojke, som av våda skjutit ihjäl en fyraåring och fått böta inför domstol sex daler, dömdes av domkapitlet att offentligen i sockenstugan få ris av föräldrarna och några andra¹⁾.

Den i Angermanni räfst samt vid Rudbeckii och andra läroverk härskande barbariska seden, att gossar befallas vara profosser, synes hava avtagit emot slutet av Rudbeckii episkopat. Så märkas också ytterligare några smärre minskningar i en äldre tids ohygglighet emot de små. Vem som helst får icke slå barn, och slag får ej ges hur som helst. Motiverad och övertvägd skall agan vara. Den ej ovanliga barnmisshandeln gillas sålunda icke. En klockare, som slagit en pojke, så att han fått några »blånor», blir av Rudbeckii domkapitel dömd att gå i djäknefängelset två à tre nätter, förlika sig med gossen och giva honom en daler. En viss sexåring, som fått ont av en slem likstank och kastat upp i kyrkan, skulle av föräldrarna bliva näpst med ris²⁾, och de senare borde böta en daler till de fattiga. Detta straff var ovanligt lågt för en sådan förseelse och motiverades därmed, att han var en »öffuermaghe»³⁾.

¹⁾ En dränggosse, som av våda ihjälskjutit en jungfru, skulle utom världsligt straff få i klockarestugan "en väldig risbastugu" av husbonden eller av någon annan samt stå i vapenhuset en söndag. Från predikstolen borde ungdomen varnas för den nämnda synden. Man dömd "en olydig son" att falla på knä för sin fader och begära vänskap. Jfr VDP 1622^{29/1}; 1631^{3/12}, ^{31/12}; 1632^{13/1} AI 7; 1644^{0/0} § 2 AI 8. Jfr aa 1633^{2/1} AI7, där agan i det lindrigare fallet naturligtvis avsåg den förseelsen, att gossarna ej varit i kyrkan under gudstjänsten. Grym är den aga, som hovrätten ådömde en 12-års flicka efter våldtäkt. Hon blev vansinnig. Styvfadern avlivades för "kätteriet". VDP 1643^{3/0} AI8. Jfr 5 Mos. 22: 23—27.

²⁾ Angermanni räfst (aa) s. 153. VDP 1619^{28/8} § 2; 1622^{17/1} § VI; 1627^{14/8} § 3; 1646^{24/0} AI9; 1635^{11/8} AI7; 1631^{20/11}.

³⁾ Man vill dåtilldags i vissa fall ej längre låta spädbarn lida med de äldre för dessas synder eller villomeningar. Så i avseende å interdikt och

1665 och 1687 års stadgar mot eder och sabbatsbrott ålägga föräldrar o. a. »öfwerhafwande» att »aga och straffa» vanartigä med ord och »annan tiänlig disciplin», resp. »tiänlig aga och Hus-tuktan» samt stocken. Voro åtgärderna fruktlösa, skulle kyrkotukt övas. Viten för underlåtenhet stipuleras (böter, ris)¹⁾.

Kap. II.

Cell- och stockstraff.

I gamla testamentet omtalas å några ställen, att smädare, sabbatsbrytare o. a. insattes i fängsligt förvar. Så skedde t. ex. i av-

å tattarebarns dop — det senare, ehuru Rudbeckius enligt åtskilliga äldre föreskrifter (bland annat stadganden i Stockholm 1560, 1604) upptagit ett hårdare behandlingssätt i sina kyrkostadgar (Cap. IV Om dopet § 5). Dock skulle tattaren avlämna barnet till kristlig fostran, därest han ville få det döpt. 5 Mos. 24: 16. Enligt Goslars kyrkoordning 1531 skulle ogudaktigas barn erhålla dop. RICHTER Kirchenordnungen I s. 155. Men en exkommunicerad glasmästares barn i Västerås begravas förutan klockor o. a. ceremonier; prästen hade lov att kasta mullen på kistan men ej läsa någon bön (VDP 1626^{15/8} VI; avtryckt här sid. 190). Ett mördat barn uppbrändes med sin för "kätteriet" och barnamord avrättade moder: VDP 1629^{11/2}. Jfr dopböckerna i Björskog, ULA. I sina, i stora kyrkoordningsförslaget ingående tuktstadgar, vilka i någon mån efterlikna tyska "Polizei"-förordningar, vill Laurelius låta barnens förseelser bestraffas ej blott (såsom förut varit fallet, t. ex. hos hans företrädare, Rudbeckius) inom församlingen: av "Kyrckioherden och i sochnestugan", utan även av domkapitlet. Detta borde med Guds ord visa dem "huad för en olideligh synd thet är, at öfwerträda thet fierde budordet" (s. 203). Efter fruktlös befunnen varning borde syndarna straffas med fängelse, böter och, sist, bannlysning. "Här tager man til rettesnöre Mosis Lagh och stadgar om olydige barn emot sina föräldrar". Härvid åsyftas närmast 2 Mos. 21: 15: Den som slår sin fader eller sin moder, skall dödas.

Även i Steuchii "resolutiones" 1657 i Nordingrå § 3 anbefalles ris: föräldrarna skulle "stupa" barnen med ris i sockenstugan, om de senare givit öknamn. Avtryck av E. LINDERHOLM i KÅ 1911 Meddelanden s. 119.

¹⁾ SCHMEDEMAN Stadgar s. 444—447, 1140—1144. Jfr här s. 156 not 3.

vaktan på den slutliga domen (dödsdomen), som skulle framläsas ur Mose lag¹⁾. Hos profeterna omnämnas flerstädes ett frihetsaknande bestraffningstillstånd och det med sådant ordval, att en tillvaro i ett straffängelse synes hava föresvävat den skrivande gudsmannen. Så t. ex. yttras i klagovisorna (3 : 7), att Gud stängt omkring Jeremia och gjort hans fjättrar tunga. — Naturligtvis kunde kyrkan ej låta sådana framställningar vara obeaktade, och även den världsliga domsmaktens mer eller mindre grymma straffsätt erbjödo sig såsom mönster. Enligt Jesu testamente (I : 34, 36 o. f.) skulle diakonen, under sina spaningar rörande församlingsmedlemmarnas sedliga liv, för biskopen anmäla den i synd framhårdande och hålla denne inspärrad först under sju dagar. Vid fortsatt tredska skulle denne vara instängd så länge, tills han visade ånger och gjorde avbön. I vissa kloster funnos brunnar, källare eller andra avstängda, mer eller mindre mörka rum, där olydiga eller på annat sätt brottsliga män och kvinnor förvarades under längre eller kortare tid och det ej sällan vid vatten och bröd²⁾.

I avseende å cellstraff liksom i avseende å alla andra timliga minnesbetor arbetade emellertid statsrepresentanterna efter hand vanligen oförtrutet att minska kyrkans och öka statens domsrätt. Ett mellanting mellan institutionerna för statens och för kyrkans jurisdiktion blevo ju i viss mån de partiellt sekulariserade konsistorierna. Många av dessa övertogo rätten att ådöma eller åtmins-tone hota med fängelsestraff, och tydligtvis skulle enbart civiljuridiska betjänte exekvera domen³⁾. I dessa länder övergingo så-

¹⁾ 3 Mos. 24 : 12, 14, 4 Mos. 15 : 34, 36. En mängd bibelställen om något slags fängelser, brunnar e. a. förvarings- och straffrum i Israel och i Egypten (med eller utan fjättrar och delvis med knapp kost) uppräknas i NYSTRÖM *Biblisk ordbok* s. 122. För religionsbrott: Apg 5 : 18; 8 : 3.

²⁾ Jfr t. ex. L. I. LÆLIUS *Jungfru Speghel*. Rost. 1601 s. C 6 o. f. Man kan dock sällan bestämt veta, om berättelserna äro sanna. Skandalhungern har ej sällan frossat på klostrens liv och straffarter.

³⁾ Jfr *Kursächsische Visitationsunterricht* 1527, som saknar sekulariserat konsistorium: RICHTER *KO I* s. 81; SEHLING *KO I* s. 147. Wittenbergs konsistorialordning 1542, Mansfelds visitationsstadga 1554, Württembergs kyrkoordning 1559, Brandenburgs visit. 1573, Jena konsistorialordning 1574, Sachsens kyrkoordning 1580, Nedersachsens 1885. I ordning som nyss: SEHLING *KO I* s. 207, 208; *II* s. 192; RICHTER *KO II* s. 210; SEHLING *aa III* s. 106; *I* s. 252, 404; *V* s. 437. — PALLADIUS *aa* s. 61.

lunda de kyrkliga cellstraffen till att bli helt eller mestadels statliga. T. ex. Jena konsistorialordning 1574 betonar statens plikt att hjälpa konsistoriet få domarna utförda. Densamma samt Wittenbergs konsistorialordning 1542, Sachsens och Lauenburgs kyrkoordningar 1580 resp. 1585 samt flera andra tyska kyrkostatuter nämna böter och fängelse såsom tillbörliga bestraffningar, men de antyda ej, åt vilketdera medlet borde givas den största frekvensen. Däremot framlyser ett humaniärt drag i Mansfelds visitationsstadga 1554, 1562, som föredrager cell- framför bötesstraff, enär det senare mera komme att drabba fattiga hustrur och barn än den skyldige husfadern. Vi finna, att den sekulariserade kyrkomyndigheten kommit längre än de rent statliga och de rent kyrkliga bort från hårdhet och från gammaltestamentliga synpunkter.

Källorna tala föga om kyrkliga cellstraff i det lutherska Sverige. Osäkert är, om sådana förefunnits i större utsträckning. Man kan ju hava anlitat källare o. d.; t. ex. en sådan, som Rudbeckius använde såsom probba i Västerås. I viss mån statligt betonade domslut om cellstraff utdömdes t. ex. av ärkebiskop Angermannus å visitationsresan i Linköpings stift 1596 o. f.¹⁾. Med eller mot sin vilja har kyrkan nödgats bedja staten utkräva straff för sådana synder, på vilka t. ex. fängelsestraff i många fall måste följa. Det är ej av principiella skäl, kyrkan avstår från att själv döma till sådant, utan det är av brist på makt. Staten hade under och efter sekellång kamp berövat kyrkan denna rätt — i trots av Guds ord att församlingens straff skulle ådömas och utkrävas av henne själv eller av hennes (kyrkliga) redskap.

Enligt Württembergs nämnda stadga skulle sättas i tornet dels de föräldrar, vilka framhårdade med att ej skicka sina barn till katekeslärdom, dels de som under predikan ej befunno sig i templet. Enligt Brandenburgs visitationsordning 1573 skulle den halft sekulära visitationskommittén hota med "fängelse eller andra straff" den "oflitiga" som ej lärt sig katekesens huvudstycken eller som ej kunde redogöra för innehållet i predikan; genom sådan intresselöshet hindrade man nämligen sig själv från möjligheten att rätt efterleva ordet.

¹⁾ Jfr t. ex. s. 103—104 i LUNDSTRÖMS edition av Abrahams räfst. Enligt utländska mönster och gammal sed anbefalldes fängelse med vatten och bröd även i vår kyrkoordnings läroverksstadga samt användes i Rudbeckii stiftsstads läroverk. Jfr *Inventariet* 1633^{13/s}: *Acta Gymn.* III (15) n:o 18 VGB. Jfr LDP 1639^{22/4} § 2; ^{10/7} § 7; ^{11/7} § 1, 2; ^{17/7} § 4; 1641^{1/s} § 3.

Hade sålunda fängelsestraff före 1600-talet övergått till vad man — endast med tvekan och på sin höjd — kan kalla indirekt kyrkostraff, så gjorde dock kyrka och kommuner vad de kunde för att bibehålla eller tillkämpa sig en gent emot staten självständig lagstiftnings- och rättskipningsmakt. Bland de djärvaste var ju alltid Rudbeckius och hans stift. Där funnos nog ansatser i överensstämmelse med följande fall. Den jämförelsevis »moderne» linköpingsbiskopen Botvidi ådömde fängelse för tredskhet. I Nora församling i Medelpad presenterade kyrkoherden år 1647 en stadga, som av allmogen samfällt godkändes å byating och som stipulerade straff i socknens fängelse för den som gjorde förargelse i kyrkan, å kyrkovallen eller i sockenstugan, som för länge dröjde med att gå in i templet, som uppträdde spotskt mot eller ej lydde kyrkvaktarna eller som drucko omåttligt på lördagen och kommo »oskickelige» till kyrkan¹⁾.

Sällsyntheten av vittnesbörd om kyrkligt fängelse kan möjligen sammanhånga därmed, att cellen i vissa fall varit intet annat än *stocken*, ett straffredskap, som nämnes jämförelsevis ofta.

Såsom så många andra hade även stockstraffet gammaltestamentliga förebilder. Job sade sig sitta i stocken; Jeremia sattes i den, som stod i ena porten till Herrens hus, och enligt hans befallning skulle prästen genom tillsyningsmän sätta alla förryckta och självgjorda profeter i stock och halsjärn. Enligt Syrak borde en olydig tjänare sättas i stocken. Paulus och Timoteus blevo ej blott påsträddade med ris utan även kastade i fängelse, där deras fötter fastsattes i stocken²⁾.

Kyrkan (inklusive kyrkoråden eller dessas motsvarigheter) använde mycket ofta stocken såsom uppfostrings- eller bestraffningsmedel. Och staten lämnade henne ovanligt länge i okvald besittning av denna befogenhet, samtidigt som även civiljuridiken ådömde stockstraff³⁾. Enligt Preussens furstliga stadga om guds-

¹⁾ Avtryck av E. LINDERHOLM i KÅ 1911 Medd. s. 114. LDP 1633 1/5.

²⁾ Job 13:27; Jer. 20:2; 29:26; Syr. 33:30; Apg. 16:22, 24. Törhända var det från nämnda bibelställen och från de lärda skolorna, stockstraffet infördes i den allmänna folkuppfostran och i den civila rättskipningen.

³⁾ Inom den civila rättskipningen skulle t. ex. enligt Erfurter Zuchtbriefe år 1351 den person erläggas 10 groschen böter eller undergå stockstraff,

fruktan 1543, som tydligtvis är fluten ur kyrklig penna, skulle man¹⁾ för kyrkoskolk böta en groschen första gången, två andra resan, tre tredje gången; sedan skulle man sitta i stock och halsjärn å kyrkogården eller i kyrkan; sist skulle hårda kroppsstraff ådömas. Emellertid nämnes stocken sällan eller aldrig i de sekulariserade kyrkostatuterna; törhända innesluta de den i sitt ordande om fängelse.

Visitatores och kyrkoråden i Rudbeckii stift dömde till stockens t. ex. diängar för »byrännande», dels t. ex. barn för »lekstuffua» och olydnad. Detsamma vederfors ock en bonde i Orsa, som disputerade med kapitulares om rättmätigheten av den avgift för nattvardsgång, som man ej sällan upptog. Såsom varje läroverk hade en »stock» för vanartade elever enligt »skolerätten», så skulle nämligen vid varje kyrka finnas en stock för exekverande av biskopens, prostens, kyrkoherdens och sexmännens rättskipning. Enligt Rudbeckii domkapitels beslut borde sålunda en dylik skaffas t. ex. i Norberg — av samma skäl som nyss nämndes på tal om Nürnberg. Ty uti Norebergsbyn var, säger domkapitelsprotokollet, gemmenligen ett oskickligt leverne med drickande, svärjande, ropande etc.²⁾. Såsom även t. ex. i Zebrocynthii stift var fallet, så skulle i Sala och annorstädes i Rudbeckii stift en stock anskaffas för dem, som i otid löpte ut ifrån gudstjänsten eller i övrigt bröto mot temp-

som kastade en annan i vattnet. I samma sekel bestämdes rörande nattron i Nürnberg, att *den* borde sättas i stocken, som ej kunde med pengar sota för att han sprungit stojande genom staden. Stock anbefalldes t. ex. år 1450 vid Huvudskär, där tydligen även kyrkotukt förekom (åtminstone i de lägre bot- och straffgraderna). REICHMANN Ein Jahrtausend deutscher Kultur I s. 311, 313. Jfr HALL Ur folkdisciplin. historia I s. 5.

¹⁾ SEHLING KO IV s. 58. Jfr Åbo Tidn. 1793 n:o 12, 16 s. 1 resp. 1.

²⁾ Vid biskopsvisitation i Norberg beslöt man uppställa en straffstock vid kyrkporten samt förmanades menigheten att föra ett skickligt leverne. Men natten därefter drucko, ropade och skriade vissa sällar såsom gastar. VDP 1628 2/2; 1643 23/8. I prästerskapets Forma till ett Generale Evangeliskt Consistorium Ecclesiasticum 1624 anföres, att »ännu äro prubbor och Stock wid alle domCapitel». THYSELIUS Handlingar rörande sv. kyrkans och lärov. historia II s. 237. Liksom en tog en annan ut ur stocken i Rudbeckii stift (här s. 65), så skedde även i Skara stift enligt visitationsprotokoll 1688 i Amnehärad.

lets och söndagens helgd¹⁾. Också låter en f. d. medlem av Rudbeckii domkapitel, Terserus, senare såsom biskop i Åbo stift återinföra stockstraffet (1659 o. f.), sedan det därstädes varit å många ställen alldeles nedlagt under en »mildare» biskops tid.

Sedan kyrkolagen 1686²⁾ strukit bl. a. kapitlet om konsistorierna och kyrkoråden, stadgas det i förordningen om eder och sabbatsbrott 1687, att den skyldige skulle tredje resan plikta en daler s:mt eller, om han ej mäktade detta, en söndag sitta i stocken utanför kyrkdörren, sig till blygd inför hela församlingen. Länsman och fjärdingsman — sålunda ej längre kyrkliga myndigheter — borde tillse, att en sådan stock fanns vid varje kyrka och att lagen efterlevdes. Tredskande skulle stämmas till domstol och böta 5 daler s:mt eller sitta två söndagar i stocken utanför kyrkdörren. Barn kunde ådömas först ris-, sedan stockstraff intill 15-årsåldern. Äldre personer straffas med böter, häkte, landsflykt och avrättning³⁾.

Tydligt säges visserligen ej, att det var pastor med kyrkorådet, som ägde ådöma de nämnda stockstraffen. Men så torde dock vanligast varit fallet. Kyrkan fortsatte med att ålägga sådana minnesbetor, och denna praxis beseglades t. ex. genom resolutioner av åren 1714 och 1719. Prästerskapet kunde alltför i sockenstugan överlägga med sexmännen och några av de förnämsta i församlingen rörande mål, som ej omtalades i lagen. En å två söndagars stock-

¹⁾ I motsats till vad fallet var i avseende å latinskolan nämner R. stocken ej i statuter rörande den folkliga kyrkodisciplinen. VDP 1628 ²/₂ § 13—15; ³/₇ § 5. SDP ¹⁰/₆ 1641 S. Finska k. s. h. VI s. 374, 389, 556 §§ 12, resp. 7.

Jfr GULLSTRAND Sockensjälstyrelsens historia s. 77.

Stock och prubba anbefallas även i biskop Emporagrii och 1682 års kyrkoordningsförslag s. 263 resp. 164. Om kvinnors stockstraff jfr 1691 års synodalbeslut i ärkestiftet ¹⁸/₆ e. m. § 5. Om kista eller fångehus vid gruvorna: jfr Noraskogs arkiv I s. 64. "Stocken till en skiälig kyrekioaga war till alle kyrkiorne, föruthan Längnom, som Sochnemännen lofwade att göra när kyreckian blir färdigh" säger Joh. Tranhemius 1690 (Västergötlands fornm. tidskr. II 2—3 s. 83). Om Skölfvene yttrar densamme 1691 (aa s. 86): "Wid hwar kyreckja war en plichtepall och stock giorder".

²⁾ Naturligtvis bibehölls lilla bannet och kyrkoplikten (jfr GULLSTRAND Sockensjälstyrelsen s. 134). Den senare var detsamma som återintagningsakten och borttogs genom lag först 1855.

³⁾ SCHMEDEMAN Kongl. Stadgar (1706) s. 1140, 1141, jfr 441 o. f.

straff ägde de ådöma såsom sista varningsgrad. Här förelåg alltså en återgång till och ett bibehållande av eller också en mildring i sedvanerätten från Rudbeckii tid samt en obetydlig skärpning av varningsförfarandet från 1687 års stadga. Strängare och mildare lagstiftningsperioder följde därefter såsom dittills — om än icke så stränga som fordom. Men såsom förut så blev det även därefter mera beroende på de lokala kraftnaturerna än på de statliga och kyrkliga lagbuden, i vilken mån traditionen kom att fullföljas. Ännu omkring år 1820 sutto många på kyrkogårdarna i »gapstocken»¹⁾. Det avskaffades 1841, samtidigt som spö- och risstraffets användning inskränktes.

K a p. 12.

Förvisning.

Ur paradiset drev Herren våra första föräldrar för syndens skull och satte keruber med ett blixtrande svängande svärd vid ingången. Ostadig och flyktig skulle brodermördaren Kain bliva, och han gick för alltid bort från Guds ansikte. Genom språkföribistringen i Babel drevos människorna åt alla håll för syndens skull. Mose borde låta Israels barn föra varje oren ut ur lägret. Åttio präster utdrev själve konung Ussia. Och Esra liksom Moses ålades förvisa utländska kvinnor ur Israels läger. Jesus själv utdrev månglarna ur templet. Och enligt Pauli upprepade förmaningar borde de kristna bröderna avhålla sig dels från samvaro med dem som levde oskickligt och icke i enlighet med Pauli förkunnelse, dels

¹⁾ Nu hade några en trädgren i handen i st. f. ett ris — ett tecken bland andra till att straffet var i utdöende. Med riset skulle de "rätta" församlingsmedlemmarna ha rätt att slå syndaren. Jfr därom här senare: kap. Botstadier, första stadiet. Jfr i övrigt P. B[ERGQUIST] Från flydda dagar s. 101. Jfr Smålands beskrifning, Jönk. län s. 14 (om Smålands Burseryd). — Polisartade stadgar: jfr SEHLING KO I s. 513, 561; RICHTER KO II s. 288—289; GALLI Kirchenstrafen s. 128—129; Laurelii kyrkoordningsförslag s. 196 o. f. 1566 års polisordning i Leiningen är ett tillägg till den s. å. utfärdade kyrkoordningen, alldeles som 1561 års svenska tuktstadga var ett augment till kyrkoordningen s. å.

från måltider, gemensamma med dem som gjort sig skyldiga till boleti, girighet, avgudadyrkan, hor, dryckenskap, smädelser och rov¹⁾).

I viss enlighet härmed framhöll bland kyrkans ledare t. ex. Chrysostomos, att den som ej gjorde verklig bot, bleve lik Kain, som straffades med landsflykt icke så mycket för verksynden som för fräckheten att hålla sig undan Gud. Denne toge honom ej bort från jorden utan gjorde honom till en lag, som skulle läsas av alla, enär olycka kunde bliva en moder till visdom. Såsom en levande lag och en vandrande pelare gick Kain sedan omkring, tyst och dock ljudande starkare än en trumpet. Hade han i stället frivilligt bekänt, skulle han genast fått sin synd avplanad, försäkrar denne kyrkofader²⁾. — Kyrkan hämtade från sådana bibliska och patristiska uttalanden mod till att fördriva vissa syndare, och i likhet med gamla testamentets självklara mening föreskrev koncilierna åtminstone efter Konstantins tid, att världslig hjälp borde tillkallas särskilt i vissa fall. I varje offentlig bannlysning — inklusive anatema — ingick därför förvisning från orten eller åtminstone från samvaron med andra, och detta illustrerades ju ej sällan med utdrivning ur templet, förbannelserop samt — under kyrkans tidiga skeden — stenkastning bortåt den olyckliges hem, återkan å hans hus etc.

Denna utdrivningsdom liksom varje annat kyrkligt domslut vore staten pliktig att exekvera, och det i synnerhet om ej den skyldige ställde sig »sententiam» till efterrättelse. Fördrivning, konfiskation o. a. svåra straff blevo sålunda ådömda av kyrkan³⁾ för ohörsamhet mot bannlysning och för löftesbrott i avseende å återintagningsvillkoren. Med den för katolska och i ej ringa mån sedan även för den gammallutherska kyrkan karakteristiska tendensen att sätta likhetstecken mellan sina yttre stadgar och bibelns lära be-

¹⁾ 1 Mos. 3:24; 11 kap.; 4 Mos. 5:1—4; 2 Krön. 26; Esra 10 kap.; 1 Kor. 5:11; 2 Tess. 3:6, 14.

²⁾ J.-P. MIGNE *Patrologiæ cursus completus, . . . series græca prior*. Tomus 49 sp. 285—286. — Sålunda kan det tänkas, att Kain är urbilden till den vandrande juden.

³⁾ Genom edikt t. ex. av Childebert, Pipin den lille och Ludvig den helige. S. BALZIVS *Capitularia Regvm Francorvm* 1772) I sp. 13 § II sp. 122 § IX resp. DU CANGE *Glossarium III* (1884) s. 348—349.

traktade man det såsom avfall och värt (dödsstraff eller) landsförvisning t. ex. om någon hållit sig kvar i bannet över ett år eller om han under tre år ej betalt tionde och annan skatt till kyrkan¹⁾).

Medeltida förebilder härutinnan efterliknas ännu av vår kyrkoordning (som enligt uppgift skulle hava gillats av konungen!)²⁾ samt av kyrkoordningens förslagen 1608 och 1619. Hänvisningen gäller sådana fall, då den nackstyre kvarblev i bannet minst ett år och föraktade alla förmaningar. Motsvarande åskådning ligger bakom flera gammallutherska och kalvinistiska stadganden, ehuru dessa ju, som vanligt, ej vågade, förmådde eller ville så hårdhänt genomföra sina meningar, som påvekyrkan det gjort och nu under motreformationen alltjämt gjorde. Såsom vanligt går dock åtminstone Angermannus, som hade speciellt statligt uppdrag, brutalt sin väg fram, i det han många gånger ådömer förvisning³⁾.

En boskillnad mellan de bestraffningar som påkallats av kyrkan och dem som ålagts av staten själv, är det ej alltid lätt att göra. Båda anlitate förvisning såsom straff; de av staten ådömda bestraffningarna hade kyrkan i synnerligen många fall inspirerat och det ej blott — om än förnämligast — i fråga om synder mot förra tavlan utan även i fråga om förseelser mot den senare. I synnerhet då domsluten formulerats under tydlig påverkan av gamla testamentet, voro kyrkliga myndigheter förvisso vanligen impulsivt både vid lagstiftning och rättskipning eller ettdera⁴⁾. I lutherska kyrkosamhällen försiggick en mera konsekvent reningsprocedur av antydda slag i synnerhet efter 1500-talet — alltså åter ett av gammalprotestantismens karakteristika och ävenså ett exempel på motreformationens följder⁵⁾.

¹⁾ FR. BRANDT *Forel. over Den norske Retshistorie II*, Kra 1883, s. 156. HALL *Årsböcker nr 21* s. 80 o. f. not. Jfr Luthers företal till lilla katekesen. Om dödsdomar för »utestående» under ett år jfr här s. 115.

²⁾ Jfr HALL *Ur kyrkodisciplineringens historia I* s. 21 o. f., II s. 70 o. f.

³⁾ Lundströms edition av A:s räfst t. ex. s. 6, 109, 129, 166, 168.

⁴⁾ I det reformerta Zürich lät man tjuvar simma, medan skarprätaren med ett rep förhindrade drunkning och medan de olyckliga utsattes för allmänhetens åtlöje. Vid stadsporten måste dessa svärja att ej mer komma in i staden eller i dess närhet. REICHMANN *Ein Jahrtausend I* s. 289 (år 1555).

⁵⁾ Jfr HALL *Ur kyrkodisciplineringens historia I* s. 21 o. f.

På minst tio mils avstånd skulle man hålla sig fjärran från Nürnberg, om man gjort sig skyldig till lögn och bedrägeri och sedan man fått stå vid spöpålen samt där och genom staden burit stenar om halsen¹⁾. Det senare straffet var en tydlig påminnelse om Jesu ord rörande kvarnstenen. Enligt Mansfelds konsistorialordning 1586 borde de i synden framhårdande, förgäves bannlysta syndarna begiva sig ur landet inom en månad efter det förnyad men fåfång åtvärning givits. Nästa steg för tredskande skulle vara fängelsestraff samt en för alla tider gällande utvisning med skarp-rättarens tillhjälp, utan att regeringens tillåtelse behövde i vart och ett särskilt fall begäras eller avvaktas²⁾.

Även förutan syndares halsstarrighet eller förutan föregången exkommunikation kunde förvisning ej sällan förekomma, ådömd antingen av kyrkan eller av staten eller av båda gemensamt. Ej ens för större brott behövde ju efter hand bannlysning förekomma, därest syndaren frivilligt eller efter kyrkoherdens tillrättavisningar underkastade sig återintagningsvillkoren (botövningarna, straffen). Men att flytta till annan, ehuru ej fjärranbelägen ort fick han likväl ej sällan underkasta sig. För upprepade fall av en förseelse, som i och för sig icke varit eller var »stor» synd (t. ex. ogiftas otukt), ådömde kyrkan ej sällan förvisning, enär syndarna icke rättat sig efter de kyrkliga anmaningarna³⁾.

I överensstämmelse med dessa allmänna tendenser samt med uttalanden dels av Luther och Palladius, dels i vissa statuter av än

¹⁾ Jfr REICHMANN Ein Jahrtausend I s. 297 (år 1616), 300. Jfr aa. s. 300—301 om en efter bibliska mönster given asylrätt. Mig veterligt nämnes en sådan ej i fråga om svensk kyrkotukt i luthersk tid.

²⁾ SEHLING Kirchenordnungen II s. 210; jfr I s. 386—389.

³⁾ Klappjakt å skörlevnadskvinnor etc. anställdes då och då i städerna i många "kulturländer". Ej minst i Norden ägde sådana rensningar rum t. ex. å 1500-talet. Man spridde sina egna fallna till andra orter och fick vanligen andra i stället från andra och egna orter. Och de utmotade återkommo mycket ofta sedan de en tid bedrivit sin last i stadens omgivningar. Då — och ofta även före förvisningen — måste kåken tala till syndarens samvete samt till skamkänsla, hud, hår och öron. I Bergen befalldes 1565, att lösa kvinnor som inlätit sig med gifta män (och alltså gjort sig skyldiga till dödssynd) och som ej hade något att böta med, skulle ställas nakna framför kyrkdörren, stå "uppenbart skriftermål" (jfr här senare: Återintagningsakten) samt utjagas ur staden. Om detta jfr MATTHIESSEN De kagstrøgne t. ex. s. 65 o. f.

utländskt, än inhemskt ursprung¹⁾ plägade vår gammallutherska kyrka ej sällan (efter speciell, kyrklig undersökning och dom i varje särskilt fall) förvisa syndare åtminstone från respektive församlingar och kontrakt. Sålunda stipulerades i den s. k. Norrländsk kyrkolag (c:a 1600), att med förvisning skulle straffas dels de som brukade svartkonst eller trolldom eller redo till Blåkulla²⁾; dels de som lägo i långvarig träta och ej höllo gjord förlikning³⁾. Jämväl beslöts vid Linköpings synod 1613, att löskånor skulle för andra resans försyndelse förvisas från församlingen. Och många exempel givas å Petr. Jonæ Angermannii, Kylanders, Botvidis⁴⁾ och Rudbeckii; förbud för syndare att hava kristligt umgänge och att vistas å dit-tillsvarande ort.

I Rudbeckii stift blev den s. k. bondeprofeten dömd att offentligt erkänna sin villolära, lova avstå från sådant bedrägeri samt begiva sig hem och sedan avlägsna sig ur stiftet vid äventyr att bliva gripen och straffad. Vid biskopsvisitation i Stora Tuna framfördes en kvinna, som fått två oäkta barn med olika män samt brukade levjeri eller läsa i salt för elvebläst, finneskott, det är när kalvarna raga [=ragla] och kunna intet gå; så ock när arbetet i hyttorna ej ville lyckas. I biskopens närvaro bekände hon och »las

¹⁾ Jfr Ulms KO 1531: RICHTER Ev. KO I s. 159. PALLADIUS Visitatser Bog (1872) s. 125. Jfr GLOSTRUP Visitatser 1617—1637 s. 55, 84.

²⁾ § 1. De skulle också slita ris inför hela prosteriet samt böta två daler.

³⁾ § 52. De skulle även böta en daler. Förvisningen skulle i detta fall gälla tills bättring och böter utlovats. — Om förlikning jfr här kap. 14.

⁴⁾ Från Växjö stift må anföras följande ur "bötesboken". (Några ex. återgivas något senare i annat sammanhang). [S. 520:] 1617. "Först vthi Aprilis Månatt kom Lasse i Brundzmålan, medh wällärd H. Peders vthi Sädby klagaschrift, at bete Lasse hade tree reesor belägrat en Slamsiek, och afflat mz henne trij barn, begärandes att han skulle bliffua driffuen vthur hans församlingh: Thetta bleff mz alwar honom förehället, och vpskiötz mz hans Schrift [=avlösning], till thes han aff församlingen affdrager. Han leffrede vthi Hospitalet een skeed om — 3 lodh". — [Sid. 552:] 1623. Then 2 Aprilis absolverades en löskona ifrå Nybele i konungahärett förscrifuen, N. Anna germundz dotter, som tillförene på Cronoborg och Ekna uar belägrat, och nu ther i församlingen aff en Velb. lenhart Pederssons til Osaby tienare N. Jon screddare war besofuen; henne pålades deprecera scandalum ther i församlingen, och sedan wijka then bögdén; och ther hon kom meera igen mz lösachtighz, skulle hon falla vnder Rijsplicht. — Jfr LDP 1619 ¹⁴/₁₁ § 3; 1633 ¹/₅; jfr 1641 ¹⁰/₆ § 2.

i salt». Jämväl plägade hon föra osanning och leda till oenighet emellan människor. Sedan hon avbedjande sin synd stått en tid framför kyrkdörren i hemförsamlingen och sedan hon på absolutionsdagen haft ris i händerna och stått med bara axlar, skulle hon förvisas ur socknen ¹⁾. Vid höstsynoden 1633 beslöts, att en viss

¹⁾ VDP 1619 ²²/₁₂ samt 1623 ⁹/₆. "Läsning": VDP 1631 ¹⁷/₈, ⁵/₁₀; 1638 ⁹/₃; LDP 1636 ⁹/₅. Om levjeri: LINDERHOLM i Bibelforskaren 1907 s. 440, 443. Ur VDP:

1626 ²⁵/₂ § V. Lars Pärson i Vggleforsen widh Skinskatteberg, haffuer om en söndags morgon druckit sigh full af Öl och brennewijn och sedhan kastat vp i kyrkian, skall therfore stå ther i wäpnhuset någhra söndaghar, förkunnass om hanss saak af Predikestolen, och skall gifua ett skeppund stångiern till soknekyrkian och domkyrkian. The tree personer som drucke medh honom skola gifua huar sijn mark till soknekyrkian — [§ 6.] H. Brijta Sigfrids Finness som hælde ölet, ändoch hon offta tilförena är förmant till att affstå medh sådana ölsälning om söndags mörnar, men intet effterkommit, skall stå i wäpnhuset i 14 daghar och gifua tree daler till domkyrkian och soknek: Och innan Palmsöndag shall hon förfogha sigh tädhan uthur then stughun hon säljer öl uthi. Will hon blifua ther quar till påscha, skall hon gifua — 6 daler. och ändå sedhan dragha tädhan. Om pastor och sokneness förmänn icke effterkomma thenna domen, vthan lijda henne medh sijn Ölsälning skall ther skee mässefall. — 1637 ²⁰/₅ [III] AIS. Hans Matthzson i berg wid Kopparbergit hafwer besuffnit sitt Syskone barns barn 2 reesor then han och begerer til achta item begerer han absolueras bådhe för sitt ketterij såsom och för tyfwerij i thz han haffuer medh en annan stulit itt styckie koppar. Sen[ten]tia. Honom bliffuer inthz efterlätet inträdha i echtenskapet medh then quinnan som han begärer för skylskapen skuld. Men för then skull han haffuer bedriffuet ketterij medh henne item stulet skall han förwijsas prosteriet. Men hans bolerska skall examineras, taghas wid berget in medh rijs och bara axlar så frampt hon icke kan komma hijt sielff och bööta till doomkyrkian itt skipkund stångjern.

Man kunde även avstängas från sin egen familj och tvingas att taga tjänst. Jfr följande ur VDP. — 1623 ²⁷/₅ § IX. Anders i Hyttan i grytnäs klagadhe öfuer sijn styffdotter Lizebetha pärs dotter, att hon pläghar kalla sijn styffmodher slamsäck, ock sammaledes öknempua sin styffadher, kalla honom stubber, pläghar ock banna och spotta sijn styffmodher. Länsmanen witnadhe ock, att hon pläghar ock så ställa sigh emoot andra. Men Anders haffuer slaghit henne. Sententia Lizebetha skall först förskaffa sigh en husbonde och intet sittia för sigh sielff såsom hon nu gör hoos sijn styffmodher, och förr skall hon intet komma till kyrkian. 2 skall hon böta hijt till kyrkian en daler. 3. skall hon förlijkas medh sin styffadher och styffmodher, om hon icke förskaffar sigh husbonde. innan midsommar ex-

kvinna, som hade fyra oäkta barn, skulle 1) examineras i katekesen, 2) slita ris i hemsocknen eller ock förvisas från prosteriet. Sista sept. 1635 kom hon tillbaka och hade ännu ett oäkta barn. Då förvistest hon från hela prosteriet — alltså ett svårare straff än ris. — En kvinna, som hade sex oäkta barn, bannlystes från de två socknar, hon plägade vistas uti ¹⁾.

Det hände, att straffen blevo mindre eller inga för brottliga präster och lekmän, om de frivilligt lämnade sin församling. Så tillgodosågs bådas väl: de brottsligas dåliga exempel skulle ej längre locka till fall, samtalen skulle ej få ständigt nya sensationsinslag och »syndaren» skulle i annan trakt, bland okända, möta färre hinder för bättring. Sådant motiv för uteslutningen hade framskymtat hos Palladius och Petrus Jonæ Angermannus ²⁾ samt framträder snart även i Emporagrii kyrkoordningsförslag. Enligt detta (s. 104) borde de som gjort äktenskapsbrott med varandra, förbjudas leva i samma by, socken, stad eller härad. Strax borde de begiva communicatur. Hon haffuer satt pant hoos Dominum Jonam. — Jfr VDP 1623 ⁹/₃, ²¹/₆; 1625 ⁵/₂, allt om Brita i Gunsarvet, som hade sju oäkta barn med sex olika män. — VDP 1628 ⁹/₈ Brijtha Andersdotter i Grytnäs en kona ått — fyra oäkta barn, haffuer tilförenne slijthit Rijs. Thz fiärde barnet haf: Vnge Mester Hansses drängh, Päder ått. Hon haf: warit Vthi fyra år ifrå Församlingen och Sachramenthet. Sententia: Skal dragha här Vtuur Biskops Stiftet medh thz aldräförste, huar hon thz icke gör skal hon aldeeles Excommuniceras. Vtaff alle Predikestolar. NB. Skal skriffuas Domino Jonæ Pastori in Grytnäs til, att han henne förwijsar Sochnen, Och huar han henne i Sochnen lijdh, skal han wachta sin Preste-Kjorthel.

¹⁾ Jfr VDP 1642 ²¹/₅ AIS; 1621 ¹⁷/₃; 1629 ¹⁹/₉ § 2; 1631 ⁷/₅ A17.

²⁾ Ur "bötesboken" i Växjö domkapitels arkiv (s. 541). 1620. "Then 18 octobris examinerades en löskona ifrå Liunga sochn i Vestraheredt, N. Anna i Komstadh, huilken för sin lösachtighz var afsagd heradet; doch effr hon giordes blödigh och pæniten, absoluerades hon, och försändes att deprecera scandalum vid Bringelofla och hultsio geld, förr än hon heradet affwijka skulle, sedan måste pastor gifua henne uitneseedel, att hon rätt pæniterat hade, på thz hon i annat heradt kunne komma till församlingena och hennes frijheeter." — (S. 548:) 1622. "Then 7 Augusti . . . examinerades tuänne dubbelhoorfolk, N. Peder i löpaskogh och Jngerd, ifrå Rydaholm förscrifne; huilkom blef af Rev. Episcopo pålagt deprecera uthi hela häradet, och komma tillbaka mz Dnn. pastorum winneseedel, om samma sin bootfärdighzts lydna, thz the och giorde, och fingo seedel igen, at the skulle publicé intagas i församlingen effr Nya kyrkoordningen [= handboken], och sedan wijka ifrå huar annan til åtskilliga församlingar."

sig långt ifrån varandra så att de ej vidare kunde råkas och få tillfälle till samma synd och brånad ¹⁾.

I domkyrkan tillhöriga byggnader tillåter Rudbeckius ej lastbara att bo. Ett »pack häffues där uth» stadgas i hans domkapitelsprotokoll ²⁾. »Pack» var dåtilldags benämningen å skökor och med dem jämförliga ³⁾. Exempel på ett sådant kristligt nit hade tidigare givits i Tyskland och givas snart även från Rudbeckii efterträdare tid. Så förbjuder Laurelius socknemännen i Sevala att tillåta några »kyffen och tjuftorpställen»; sådana skulle kulrivas och ovidkommande inhyses skulle bortvisas. Ej heller finge man intaga några inhyses utan pastors och socknens äldstes vetskap, om de icke hade »besked» (prästbetyg), varifrån de kommit. Den som bröte däremot skulle böta en tunna säd till kyrkan ⁴⁾.

¹⁾ Såsom det ju enligt Paulus o. a. bibliska auktorer var för var och en förbjudet att hysa eller umgås med de lastbara och uteskjutna, så hade man ju belagt brott däremot inom både gammalkatolicismen och påvekrykan med det större eller åtminstone det medelstora bannet. Också var det t. ex. i Sachsen på 1550-talet samt i Danmark—Norge genom ett flertal något senare lokalstatuter förbjudet att härbärgera skökor. Och så blev efter hand fallet även i Sverige. Bland annat för att få kännedom om och kontroll över just sådana o. a. misstänkta invånarens uppehållsorter hade man ju t. ex. i södra Tyskland, i Mecklenburg och i Sachsen infört ett slags allmän kyrkoskrivningsplikt. Dennas ursprung torde varit de intyg, präster skulle lämna syndare, att de fullgjort sin kyrkplikt. Detta krav från äldre tider höjes hos oss t. ex. i Nova ordinantia (1575; s. 256). Kyrkoskrivning anbefalles även t. ex. i Sachsen-Lauenburgs kyrkoordning 1585, och statuten inlänas därifrån ordagrant i den större visitationsstadga, som vi sett bliva översatt och något spridd i Sverige. Den var törhända översatt just av Rudbeckius. Han är i varje fall den förste eller en av de första, som efterlever den, i det han inför både kyrkobokföring och strafflistor. (Den förre är till för att registrera främst de trogna; listorna å notoriska syndare kommo till för att man skulle nödgas brottslingar att bli rätta samhällsmedlemmar.) Därom jfr sid. 72, 91—93.

²⁾ Så åtminstone i Danmark och Norge. Ordet saknas i RIETZ Ord-bok. I J. Sylvius övers. av Curtius Rufus (1682) står: han var födder af ett pack, en dantzerska (enligt DAHLGREN Glossarium). Jfr VDP 1638 ^{27/1} I A19 — »Löst Partij» skall rannsakas och utdrivas: LDP 1619 ^{14/11} § 3.

³⁾ Detta dock blott om en djäkne ville hyra där. En annan skulle hålla porten stängd nattetid — troligtvis för »packets» levernes skull. VDP 1645 ^{7/6} A19.

⁴⁾ Jfr Laurelii kyrkoordningförslag s. 204—209; VDP 1653 ^{22/6} (om Bollbyarna).

I sådana fall stodo kapitulares, resp. församlingen i förhållande till de felande som en överordnad, värd eller husbonde till sina underlydande eller klienter. Stort var ansvaret, och det måste varit de förre en mäktigt bjudande plikt att handla med helig nitälskan.

Emellertid hade förvisningens ådömande allt oftare blivt en statens angelägenhet — en utveckling, analog med flertalet andra kyrkliga straffarters. Kyrkolagen 1686 talar ej om någon kyrkans befogenhet att ålägga förvisning; staten borde på kyrklig hemställan ådöma sådan blott i fall av särskilt långvarig tredska (X:4) — — alltså endast med största varsamhet och då blott efter fruktlös världslig bestraffning och kyrklig bannlysning. Den som gjorde sann bot och bättring, borde ofördröjligen tillåtas undergå offentlig återintagningsakt samt på nytt delaktiggöras av »kyrkans friheter». Härutinnan och i den minskade frekvensen av bannlysning och förvisning har kyrkolagen sålunda i viss mån nått fram till överensstämmelse med tidsandan och med den tyska kyrkolagstiftningen ¹⁾.

¹⁾ Förvisningen medförde ju ock ett berövande av *näringsfånget*. Även utestängningsakten upptog ju speciellt förbud för den bannlystes laga näringsfång. Sådant förbud torde kunna sägas återgå därpå, att Mose lag berövade motsvarande kategori t. o. m. livet och sålunda även yrket, att konung Ussia bortdrevs från både sin stad och sin tron av de 80 prästerna etc. Jfr även 2 Tess. 3:10—12. I företalet till sin lilla katekes betonar Luther t. o. m. att den tjänare eller det barn, som ej ville lära sig katekesens huvudstycken, borde nekas mat och dryck. Man borde lära sig inse det som var rätt och orätt hos det folk, ibland vilka man ville bo, leva och hava sin näring. Enligt Wittenbergs konsistoriallag 1542, som byggts å Luthers, Melanchthons och Justus Jonas uttalanden, borde en bannlyst suspenderas från sin tjänst samt hindras från att utöva sitt hantverk eller annat näringsfång. Det vore ett världsligt eller borgerligt straff och borde för viss tid ådömas av världslig överhet. Även i Jenas konsistorialordning 1569 betonas, att man bör icke endast neka den bannlyste nattvard och kristlig begravning utan även varje ärlig syssla och tjänst; hon bör icke tålas eller lidas i något sällskap av kristna (förutom vid predikan). SEHLING Kirchenordningen I s. 206, 240; jfr aa s. 252.

Redan är nämnt, att i Sverige i stort sett samma påbud gävos. I viss likhet med t. ex. Göttingens kyrkoordning 1530 och Pfalz Kirchenrathsordning 1564 nämnes i vår kyrkoordning 1571 samt 1619 års förslag blott i allmänna ordalag, att den som av förakt bryter vad han lovat i bikten, honom skulle ådömas ett strängt världsligt straff, nämligen det som han med sin missgärning väl förtjänat. Och den som förblivit mer

K A P. 13.

Fasta ¹⁾).

Egyptierna o. a. hedningar hade på många sätt ådagalagt ödmjukhet och syndabot inför sina gudar. Vid torra vandrade processioner med nakna fötter; överhetspersoner avlade sina purpurkläder; man framstammade böner och frambar ofta offer. Vid en årlig högtid fastade många under bönfallande åtgärder samt klädda i säck

än ett år i sin bannlysning, skulle omsider med ett världsligt straff hem-sökas. Ett sådant straff antydes i 1608 och 1619 års kyrkkoordiningsförslag: syndaren borde "utstå" allt vad honom pålades, så framt han ville i sitt sitt fädernesland njuta någon frihet och söka sin bärgning. Jfr GALLI Kirchenstrafen s. 108; vår kyrkkoordning s. 73, 76; förslaget 1619 s. 432, 446. Stavning enligt KO, så fort denna är bland de citerade källorna. — Petrus Jonæ Ang., Paulinus och Rudbeckius hade deltagit i utarbetandet av åtminstone 1619 års förslag men synas icke hava gjort direkta försök att få påbudet i avseende å näringsfång genomfört i avseende å lekmän. Före en eventuell förvisning kunde ju dock näringsfånget använts såsom ett straffmedel på vägen till ännu strängare straff. Ej heller 1686 års kyrkolag (10:24) nämner något speciellt om näringsfånget men väl om slutlig förvisning. Med eller utan laga dom skulle ock många i exempelvis pietistförföljelsernas dagar komma att tvingas från sitt hemland och — än flera — från sitt brödförvärv. På Rudbeckii tid var kyrkoledningen ännu ortodox och bestraffade vanligen endast grova brott på förenämnda sätt. 50 år senare hade man blivit ortodoxistisk och lät s. k. villolärer — t. ex. sådana lärar som hade lika mycket stöd i bibeln som kyrkans lära det hade — intaga de grova brottens plats i kyrkans straffregister. De sistnämnda brottens beivrande hade staten då mer eller mindre fullständigt övertagit. Om pietisterna jfr LINDERHOLM Rosén passim. Förekomsten av timliga kyrkostraff för frommas "villolärer" väckte många kyrkomäns och andras ledsnad — trots det även bibeln utkrävt sådana. J. H. Thomauder talade ju mot dem. När ännu ärkebiskop Bergenheim i Finland 1850 hade ett sammanträde i Ingå, syntes det framgå att "Länsmännen ansågos som kyrkans högra arm och tycktes vara synnerligen viktiga personer i frågan om Kristi rikets främjande". Såsom medel till detta befrämjande ville man "ropa på länsmannen." V. T. ROSENQVIST F. L. Schauman I s. 371.

¹⁾ Fasta avhandlas här i betydelsen av primär självspäknings- och straffinstitution, dvs. en som icke utbytts mot andra botformer (jfr kap. Allmosor om utbyten). Om fastans beröringspunkter med askesen jfr här kap. 1.

och aska. Bad och serveringsställen höllos stängda till klockan 3 på dagen. Endast på altarna syntes eld brinna. Man gick såsom i en ninevitisk landsorg. Tertullianus, som förtäljer detta, uppger, att djävulen varit upphov till deras fasta men Gud tidigare till de kristnas. Han prisar Daniels fasta. Enligt Dan. 10 åt denne (under 3x7 dagar) ej smaklig mat och drack icke annat än vatten. Han njöt detta i st. f. att hämta näring ur konungens fat och vinkrus. Gud hörde hans ord och lät under hans bön den man komma, som han sett i drömmen (Dan. 9:21). Till Elia förde korpen ej längre bröd och kött utan bröd och vatten för att visa, att man bör under nödtider, förföljelser etc. leva i fasta. David åt bröd, som var torrt och grått såsom aska, och han blandade sin dryck med tårar i st. f. vin. Aron och Samuel avhöllo sig från vin. Såsom exempel på Guds straffdomar över bristande avhållsamhet (fasta) anför Tertullianus, att Herren straffat Elis gudlösa familj med döden, enär den slagit under sig slaktoffret. En gudsmän dödades av lejon och blev ej begravnen i sina fäders grav för att han ej lytt Guds bud att försaka bröd och vatten (och att återvända på en annan väg) ¹⁾.

Bland andra bibelställen som ock kunna anföras rörande bruket och nyttan av fasta ²⁾, må här blott nämnas två som stå på

¹⁾ 1 Sam. 4:17 o. f. 1 Kon. 13. TERTULLIANUS De poenitentia kap. 2, 9, 10, 14—16. Enligt denne klagade motståndarna över att stationära fastor (t. ex. å onsdagar och fredagar) anbefalldes och att sådana borde utsträckas intill sena aftonen. Själva ville de enligt sin vana hålla dem blott till klockan 3. Gent emot sådana "physiker" framhåller T. att de plögade jämföra fastan med Isis och Cybeles kyskhetsfest. Denna jämförelse kunde vara ett vitnesbörd om fastans gudomliga ursprung, i det att djävulen, som efterapar de gudomliga tingen, härmade fasta. Halvfasta vore uttryck för en ny övning, som efterliknade Apis, Isis och den stora gudamoderns reningsriter, vilka försiggingo under avhållsamhet från vissa slags födoämnen. MIGNE Patrologiæ cursus series I Tomus I sp. 1228 o. f.

²⁾ T. ex. 3 Mos. 23:27, 29; 26:26; 2 Sam. 12:16 o. f.; 2 Krön. 20:3; Esr. 8:21, 23; 10:6; Est. 4:16; Ps. 35:13; 69:11; 109:24; Es. 58:3—7; Jona 3:5—7; Sak. 8:19; Matt. 6:16—18; 9:14—17; Mark. 2:18—22; Luk. 5:33—34; 18:12. — Liksom det i gamla och nya testamentet givas många exempel på att man genom fastan når Guds nåd, så framhåller också Chrysostomos, att vi ej böra frukta för fasta utan för drycken-skap och frässeri, enär dessa binda våra händer och överlämna oss såsom slavar och fångar till lustarnas stränga herradöme. Fastan däremot löser banden och förer oss tillbaka till friheten samt är sålunda ett bevis på Guds kärlek till människosläktet. Genom fasta blev det Mose och Elia

gränsen mellan fasta och askes: nämligen dels Jesu ord (Luk. 21 : 34): Haven akt på Eder själva, att icke tilläventyrs edra hjärtan varda förtyngda av svalg och dryckenskap och detta levernets bekymmer! Samt Pauli vittnesbörd (1 Kor. 9 : 27): Jag spåker min kropp och underkuvar honom, på det att jag icke må predika för andra och själv icke hålla provet.

Också kommer en betydande del av kyrkans botföreskrifter att röra sig om fastan ¹⁾. Denna blir t. o. m. en av de tre huvudformerna för kyrklig bot. Mellan de tre kunde byten göras; härur och

möjligt att träda fram till Gud. Frässeri och dryckenskap bragte Nineve till undergång. Då kom fastan som en kraft från ovan, rev dem bort från dödens port och förde dem tillbaka till livet. Fastan räddade Daniel för lejonen samt Sadrak, Mesak och Abednego från elden. Ju mer den utvärtes människan förintar, dess mer förnyas hon invärtens dag för dag. 2 Kor. 4 : 16. CHRYSOSTOMOS i MIGNE aa gr. I T. 49 s. 305 o. f. Jfr Jesu testamente I : 23, 31, 42; II : 20; BASILIEOS: MIGNE aa 31 s. 639—642.

¹⁾ Enligt prästmötesbeslut i Salegunstat 703 och wormsbiskopen Burchard (död 1015) gällde följande. De incerto . . . jejunio IV temporum hanc certitudinem statuimus, ut si Kalen. Mar. in IV feria, sive antea evenerint, eadem hebdomada jejunium celebretur. Si autem Kalen. Mar. in V feriam aut VI aut Sabbatum distenduntur, in sequentem hebdomadam jejunium differatur. Simili quoque modo si Kal. Junii in IV feriam, aut antea evenerint, in subsequente hebdomada jejunium celebretur. Et si in V feriam aut VI aut Sabbatum contigerit, jejunium in III hebdomadam reservetur; et hoc sciendum est, quod si quando jejunium mensis Junii in vigilia Pentecostes secundum prædictam regulam evenerit, non ibi celebrandum erit, sed in ipsa hebdomada solemnii Pentecostes, et tunc propter solemnitatem Spiritus sancti, diacones dalmaticis induantur, et *Alleluia* cantetur, et *Flectamus genua* non dicatur. Eodem modo de Septembris jejunio constitutum est, ut si Kal. Sept. in IV feria evenerit, aut antea, jejunium in III hebdomada celebretur: et si in V aut VI aut Sabbato contigerit, in IV hebdomada jejunandum erit. In Decembr. illud observandum erit, ut proximo Sabbato ante vigiliam natalis Domini celebretur jejunium: quia si vigilia in Sabbato evenerit, simul vigilia et jejunium celebrare non convenit. MIGNE aa ser. sec. T. 140 s. 1059, jfr 962 o. f., 980 o. f.

Yngre västgötalagen förbjöd "bonde" att i fastan äta "huijt" (=mjölk och ägg) vid vite av $\frac{1}{2}$ mark till biskopen samt annan fasta. Dalalagen föreskrev, att kyrkoplikt skulle ådömas den, som åt köttmat i st. f. mjölkföda i fastetider. Östgötalagen påbjöd, att fastan skulle pålysas och åläggas från predikstolen. Enligt Helsingelagen borde den värja sig med 12 mans ed eller till biskopen böta 3 marker, vilken ohelgat sabbaten eller ej fastat enligt påbuden eller trots förbud gått i kyrkan. Dalalagen, utg. av A. BRATT 1918 s. 12 § 13. De övriga tre lagarnas kyrkobalkar: SCHLYTERS edition 1827 o. f. s. 101 § 56 (jfr § 48); s. 18 § 20 resp. s. 13 § 16.

ur fastan ensam spunnos en mängd till stor del okristliga föreställningar och oandliga botgöringssätt. Även det goda och berättigade i fastandet underkändes därför så småningom av allmänheten och det dess hellre, som fastan ej tilltalade »köttets begärelse». Det var tydligtvis ingen lätt uppgift att få ens allmänt hållna påbud åtllydda. Ej minst ibland germanska folk med deras frihetskänsla och starka diet måste hava rest sig öoverstigliga hinder. Också är det ett stående klagomål från katolska kyrkans sida under medeltiden, att man i Sverige negligerade fastan, och det är därför intet nytt, att vissa katoliker — fastän nu med större bitterhet, naturligtvis — omkring år 1600 klaga, att svenskarna åto kött på fredagarna och ej fastade [medelst mjölkföda] på lördagarna ¹⁾.

Till denna utveckling hade emellertid även bibeln själv medverkat. Denna hade visserligen anbefallt fasta i ordets både allmänna (medicinala) och bestraffande (vindicativa) betydelse, men den hade även underkänt densamma, därest den var av blott utvärtens art. Enligt Es. 58 vore goda gärningar långt bättre än denna. »Att man hänger sitt huvud såsom säven och att man på säck och aska reder åt sig en bädd, vill du kalla sådant fasta? Männe ej den fasta, som jag [=Gud] skall gilla, är sådan, att man lossar våldets bojor, upplöser okets band, släpper de förtryckta fria, . . . att du bryter ditt bröd åt den hungrande och skaffar arma husvilla ett hem, att när du ser en naken, du kläder honom? . . . Då skall ditt tillfrisknande hastigt uppblomma Då skall du ropa och Herren svara; du skall bedja, och han skall säga: Här är jag». Detta uttalande torde varit en verksamt bidragande orsak till att gammalkatolicismen och gammalprotestantismen synes hava endast med urskiljning och jämförelsevis sällan ålagt denna fasta, varemot påvekyrkan ådömde den ofta, ja bestraffade hårt underlåtenheten att fasta ²⁾.

Såsom föreskriven i bibeln gillades och anbefalldes en modifierad fasta även av Luther. Och den föreskrevs hos oss i viss ut-

¹⁾ Därigenom, säga de, har köld, regn, dyrtid och krig kommit över landet. Jfr SCHUBERT Grundzüge s. 188; Kon. Karls öppna Patent om Eders afstående: $\frac{7}{10}$ 1602; STIERNMAN Saml. af Kongl. Stadgar ang. Religion 1744 s. 25.

²⁾ Jfr REICHMANN Ein Jahrtausend I s. 71—72; III s. 112 (113), 285. Jfr aa I s. 182 o. f.

sträckning även i 1551 års tuktagenda¹⁾, i kyrkoordningen, dess båda tillägg (Augment 1561, Nova ordinantia 1575), Hertig Johans lag 1614 samt kyrkoordningsförslagen 1608, 1619. Luther och Petrus Jonæ Ang. anbefalldes den och bann för okunnighet. Sveriges tukstadsstadgar 1551 och 1561 föreskriva en betydande fasta, om den än är avsevärt lindrigare än påvedömet, lindrigare än exempelvis Skara och Uppsala stiftsstatuter c:a 1335, resp 1344. Huru länge och i vilken utsträckning 1551, 1561 års hemliga stadgar följts, är ej känt; tydligtvis var det olika länge i olika stift och i olika pastorat²⁾. I själva kyrkoordningen fick eller vågade man däremot blott införa följande halft bestraffande, halft förebyggande påbud, vilka sålunda ej kunna angiva, i vad mån fasta verkligen föreskrevs eller praktiserades. »Gå til ööls» är alla och alltid förbjudet i Guds ord, yttrar kyrkoordningen, vilket för dess tid var ett märkligt uttalande. Att gå till gästabud och att bära värja bör t. ex. den, som onykter gjort dråp, förbjudas till en tid. »Att settia besynnerlig [= speciell] fasta» kan »än nu vara lidelighet», om det eljest är rätt fasta samt hålles utan vantro och med hovsamhet.

Kyrkoordningsförslagen 1608 och 1619 bibehöllo dessa uttalanden. Och Nova ordinantia (s. 248) hade instämt i samma syfte men hade såsom så ofta därjämte en utredning. Genom att hudflänga sig själv, bedja rosenkransar, gå yllen etc. hade man uppretat Gud mera till vrede och straff än till hjälp, och de stackars kristna människorna hade man jämmerligen förfört. Dock ville stadgan icke fördöma dem som gått »yllen», burit härskjortor, fastat eller på annat sätt sökt spåka och tvinga köttet under Guds lydnad.

Såsom i andra hänseenden är Rudbeckius även i fråga om fasta en själsfrände till Nova ordinantia och lydiga kyrkolagarna. I sitt tal vid universitetet 1609^{11/12} om den påvliga trälldomen⁴⁾ fram-

¹⁾ Jämte Hertig Johans stadga 1614 avtryckt i Årsböcker 21, jfr där s. 138 o. f.; 97.

²⁾ Avtryckta i GUMMERUS Buss- und Beichtwesen I (1900). Luthers företal till lilla katekesen. PETRUS JONÆ Cursus vis. s. 12

³⁾ Om fasta och karenor jfr avd. Botstadier. Textens följande uttalanden ur kyrkoordningen: aa s. 72; jfr s. 65—67.

⁴⁾ Oratio de Servitute Pontificia s. B 4 v:o. Kol. 2:8, 21—23. I en predikan yttrar Rudbeckius, att man borde glädja sig någon gång i gästa-

håller han bland annat Pauli förkastelsedom över mänskliga föreskrifter om mat och dryck, vilka skulle vara normgivande för de troende. Den romerske påven hade icke tvekat, säger Rudbeckius, att förbjuda vissa slags mat på vissa dagar och tillåta andra, så att han ju visat, att det blivit på honom uppfyllt, som samme apostel många århundraden förut hade förutsagt (1 Tim. 4): Anden säger uttryckligen, att i de yttersta tiderna skola somliga avvika från tron och hålla sig till villoandar och djävulfunder; — de äro brännmärkta i sitt samvete och förbjuda giftermål samt mat, som Gud skapat för att mottagas med tacksägelse. — De påvliga fastestadsstadgarna samt många långa fasteperioder under varje år vill Rudbeckius sålunda ej återuppliva. Han underlåter vanligen anbefalla eller ådöma fasta och det både i fråga om självtukt och vid bestraffningar för synd. Det är väsentligen blott ett slags fasta, källorna nämna i hans stift, nämligen fasta å en eller några veckodagar under viss tid. Här behöva vi därför blott beakta denna periodiska två- å endagsfastas historia med fränseende av de många andra tidigare formerna och avarterna av fasta¹⁾.

bud. På ständigt förekomna anledningar understryker han dock därvid genast att det borde ske på ett ärbart och hyfsat sätt samt kunna avslutas med tacksägelse till Gud. Den munkartade askesen har sålunda ingen vän i honom, om än han själv helst levde torftigt och hela sitt liv gick upp i arbetet. I predikan på 2 sönd. eft. tref. yttrar Rudbeckius, att man borde taga sig till vara för överflödighet i mat och dryck, vare sig hemma eller borta, så att ens hjärta icke bleve betungat, att man icke kunde tänka på sin salighet, bedja Gud och befalla sig uti hans händer. De som så kräsligen och överflödigt åto, gjorde många andra stor orätt, i det de förtärde mer än de behövde och läte andra törsta och svälta. Komme en fattig som begärde antingen ett öre i Guds namn eller en daler till låns, då hade man intet. Vi borde bruka måttlighet i öl och mat, icke allt för mycket taga till eller för mycket krusa och krydda, därigenom mycket Guds lån förspilldes och onyttigt förtärdes. När vi till nödtorften, ja ock till en glädjemåltid hade vederkvickt våra kroppar, så skulle vi stå upp och begiva oss till vårt hus, falla på våra knä, tacka Gud för en god dag etc. — Om Rudbeckii hårda disciplin i sitt hem jfr Till Rudbeckii karaktistik s. 20.

¹⁾ Än parallellt med, än sammanvävt med nämnda fastor på en eller flera veckodagar tala de medeltida urkunderna mycket ofta om 40-dagarsfastor. Dessa hava tydligtvis sitt ursprung däri att Elia och Jesus avhöllo

Enligt 3 Mos. 16 kapitel skulle hela Israel spåka sina kroppar på en viss sabbats- och vilodag och därvid bliva renade eller försonade ifrån alla sina synder. Denna stora försoningsdag motsvarades i nya förbundet av långfredagen, vilken sålunda för alla blev en syndabekännelsens högtid och den enda för alla nödtvungna fastedagen under hela året. Även i katolsk tid och i begynnelsen av Sveriges lutherska fastade man å denna dag och borde därjämte fasta *varje fredag* året om. Då rev man sina kläder, gick barfota, anlade sorgdräkt, beströdde sig med aska, åt ej köttföda osv. Så anbefalldes även i Sverige t. ex. år 1280 till följd av pesten. Och på fredagen borde man avstå från köttmat även enligt 1528 års mötesbeslut i Strängnäs; detta dock blott tills vidare, till en tid, för att allmänheten ej skulle »förargas» genom ett hastigt ombyte¹⁾. Det torde i synnerhet varit fredagarna samt »langefastan»

sig från föda under 40 dagar, efter vilken tid de voro skickade att mottaga Guds uppenbarelse, resp. besegra djävulen. I synnerhet till tiden före och under Kristi lidandes påsk koncentrerades fastandet, varvid vissa äldre faste- och högtidsperioder partiellt sammansmälte till ett. I anslutning till en äldre tids skördefester samt till Sebaots ord i Sak. 8:19 utbredes 40-dagarsfastandet så, att en period fasta (karena) anbefalldes även under vartdera av de övriga kvartalen eller årstiderna (senast efter år 1095: Concilium Placentinum 1095: MANSI Sacr. Conciliorum Coll. XX s. 806 kap. 14). Därjämte skulle en hållas även före påsk i fastan, men denna sammanföll åtminstone i det närmaste med den »rätta» fastan. Ofta blevo föreskrifterna om 40-dagarsfastan ej fullständigt genomförda; om dispens jfr här kap. Allmosor. Dessa de fyra årstidernas fastor kallades quatember, temper- eller himmerdagar. Om ordet och saken karena (= sträng bottid om 40 dagar) jfr här senare kap. Botstadier; N. PAULUS aa passim (bl. a. II s. 80 o. f.).

Bland de övriga fastetiderna märkas Marias döds- eller himmelsfärdsdag (^{15/9}) samt apostladagarna, genom vilka pingstens fröjdetid avlöstes av en fasteperiod (från 1 sönd. efter tref. till Petri och Pauli dag, ^{20/9}). Dessa anbefalldes även i Sverige. — Om de tolv gyllene friedagarnas fasta och de tolv belöningarna därför jfr avtryck i Sv. fornskrift-s. saml. 33 s. 289 o. f.; deras historia s. 292. — Närmare om fastans innebörd jfr t. ex. stadgarna 1344, 1551 och 1561 i Årsböcker 21.

Enligt Dan. 10:2—3 var Daniel i tre veckor sorgbunden, åt icke smaklig mat, icke kött; han drack icke vin, och han smorde sig icke med olja. Detta torde varit upphovet till de 3-veckors-bann, som Rudbeckius ideligen ådömde, i det syndaren måste stå tre söndagar i vapenhuset. Däröfver mera i kapitlet Botstadier.

¹⁾ Kristi lidandes och uppståndelses påsk var kyrkoårets mest dominerande högtid. Brottlingar liksom även alla andra människor borde

(sex veckor före påsk) som man har i åtanke, då 1529 års kyrkliga möte i Örebro framhäver den lutherska innebörden av be-

med Kristus lida, dö och uppstå i andlig mening. Den förnämsta och längst kvardröjande botperioden är därför tiden före påsk.

Fredagens frände drog mångenstädes med sig en motsvarande ställning åt onsdagen i avseende å både fasta och undervisning. Judarna hade nämligen på den dagen lagt råd om huru du skulle få Jesus i sina händer. Båda desso veckodagar voro enligt lag fastedagar redan på 200-talet, då i allmänhet sett hela fasteinstitutionen föreligger utredd och rekommenderad. Didakä (kap. VIII:1; KRÜGER Samml. II:1 s. 4—5) ville framhäva ons- och fredagens ställning såsom botdagar i motsättning till judarnas fastedagar: måndagen och torsdagen. Efter det en av de 70 lärjungarna avlidit, hade 30 framstående fäder, föreståndare och förebedjare sammankommit och stadgat bl. a., att de kristna skulle varje onsdag och fredag församlas i kyrkorna och bedja längre än eljest. Nio timmar skulle de dessa dagar fasta.

En viss tävlan förelåg emellertid emellan onsdagar och lördagar. Å de senare ville i synnerhet den romerska kyrkan hålla fasta såsom en upprepåd påminnelse om »tysta lördagen», då »brudgummen» icke var med »bröllopsvennerna» och dessa sålunda borde sörja. Många undergingo åtminstone partiell fasta under 40 timmar i följd på och omkring påsklördagen. DIJKMAN Antiquitates Eccl. (1703) sid. 232 anser det vara en vantrons relik från den judiska torsdagshelgden, att kvinnorna ännu å hans tid ej ville spinna å torsdagskvällar. Snarare var det väl en kvarleva från den katolska och lutherska fredagshelgden, som ju redan börjat å torsdagseftermiddagen klockan 6, alldeles som ju jul-, valborgs- och märtensfirandet etc. plåga begynna kvällen före den egentliga högtidsdagen. I vissa familjer kunde man — i viss överensstämmelse därmed — ännu för en mansålder sedan å långfredagen börja spela piano först klockan 6 e. m. Då ansågs tydligtvis lördagen hava inträtt. Vidskepelse å torsdagsafton förekom ej sällan och blev av Rudbeckius bestraffad; jfr VDP 1634 ^{20/1} § 1 AI 6. Å lördagen skulle den som legat barn ihjäl, helst fasta ännu enligt 1551 års svenska botstadga: Årsböcker 21 s. 138.

Åtminstone under de första kristna århundradena förekom uppläsning och förklaring av Guds ord å fredagen. Men ofta föll det bort under påvetiden. Som vanligt låter vår gammalprotestantiska kyrka sig angeläget vara att även i detta avseende följa kyrkofädernas exempel. Liksom mycket av katolska kyrkans tukt- och spåkningstider kommer att under gammalprotestantisk tid övergå i gudstjänster och katekesinlärande i kyrkan, så blir därför även fredagen en »bönedag» med predikan i stad och efter hand även å landsbygden. Också onsdagen blir bönedag: i stad jämte fredagen; på landet blir det antingen fredagen eller onsdagen, beroende å prästens lokala tjänstgöringsskyldighet.

greppet »fasto daghar» och därmed — utsagt — önskar se institutionen bevarad, renad i paulinsk anda ¹⁾).

Här är det alltså fråga om fasta som »läkemedel» för alla, icke såsom bestraffningssätt för brottslingar. Men även i sistnämnda hänseende ålägges den ofta och det i synnerhet under gammalkatolska och katolska tidevarven. Att fasta en dag i veckan syntes emellertid ej vara nog efter de något större synderna. Och därför ålades många fasta även å exempelvis onsdagarna eller (och) *den veckodag dådet begåtts* — det förra alternativet i anslutning till stämplingarna mot Jesus, det senare i anslutning till begreppet minnesbetor. Sålunda föreskriva Uppsala stiftsstadgar 1344, att dråpare och äktenskapsbrytare borde fasta på bröd och vatten åtminstone varje fredag under vissa botgöringsperioder. Dessutom förbjödos de förra förtära köttföda å samma veckodagar, som den, då dråpet begicks. Var denna dag en fredag, fingo de ej ens intaga mjölkmat; tydligtvis stod dem då blott vatten och bröd åter (»torr-fasta»). Med vissa modifikationer relateras och rekommenderas dessa föreskrifter ännu i exempelvis 1561 års tillägg till den svenska kyrkoordningen ²⁾). Traditionen skönjes ännu t. ex. i följande stadgande, som törhända avfattats av Rudbeckii vän ärkebiskopen Olaus Martini och det under den tid Rudbeckius var medlem av hans domkapitel. Däri ålägges föräldrar, som legat barn ihjäl, bland annat att ej äta kött under en månad och att under samma tid leva å vatten och bröd på fredagarna ³⁾). På motsvarande sätt dömer även Rud-

Om de olika fastedagarna givas utredningar i Didaskalia; s. 270 o. f. i Funks edition. Om tre stadier i utvecklingen jfr Achelis utredning i Texte und Untersuchungen XXV (Neue Folge X) s. 374—375.

¹⁾ »fasto daghar halles icke i then acht, ath ther skal ske Gudhi noghor besynnerlig tienest medh, utan til ath spekia vor kåta lekamen ther medh.« Svenska Riksdagsakter I s. 121. 1 Kor. 9:27.

²⁾ Jfr Årsböcker 21 s. 146—148, jfr 142. 1561 stadgas, att man på den dag man begått dråpet skulle liynära sig blott på vatten och bröd. Enär man å söndag ej borde fasta, skulle man göra det å måndagen i st. f. söndagen, därest dådet begåtts å denna dag.

³⁾ Vidare ålades dem att vara borta från alla Guds församlings sammankomster utom predikan, att vid gudstjänsterna infinna sig först och gå sist men vara borta under sakramentsutdelningen, att varje morgon och afton tacksamt bedja Gud om alla nödtorfter för sig och alla ständer, att ej göra gästbud eller besöka andra under denna tid samt att flitigt överläsa katekesen och någorlunda väl kunna den för att åter kunna tillätas

beckius sedan någon gång i sitt stift och det i synnerhet sådana som gjort sig skyldiga till dråp och barnförkvävning. De borde fasta till åminnelse och i alla sina livsdagar ångra sin synd, såsom domkapitlet yttrar i ett domstolsutslag ¹⁾).

komma till sina förra kristliga privilegier och villkor. K 23 UUB (Sida kan ej angivas, då denna bunt upptager blott opaginerade lösa papper). Avtryckt i Årsböcker 19 s. 77 o. f. Jfr Preussens KO 1568: SEHLING Kirchenordnung IV s. 96; 1686 års kyrkolag 3:13. Jfr här Botstadier.

¹⁾ VDP 1620 ¹⁰/₈ 4. Framkomo ett paar folk ifrå Lundby sokn, nemligha Jöns Hansson i Önesta, och hans hustru, H Brijtha, medh en annan man och två quinnor, och the hadhe i sömpnen leghat sitt barn ihjäll. *Sentent*: The skola först några söndaghar och bönedaghar stå heema i wåkuhhuset, och låta sigh thenna synden högeligha gåå till hiertat, och åhrighen på samma dagh fasta till åminnelse, och i alla sina lijfz daghar ångra thenna synden. När the så hafua ståndit några söndaghar skola the komma in igen till capitulum, och tå skola the fåå en wijdare dom. — [²⁸/₈. Förstnämnda par] skola i morghon som är then 29 Junij som är Petri och Pauli dagh stå i wåkuhhuset heema i soknekyrkian, och söndaghen thernäst skall herr Oluf them intagha, och till hospitalet skola the giffua — 3 daler penningar.

1622 ¹³/₈ II. Anders Andersson i Bergabyn och hans hustru i Fellingsbro sokn haffua leghat sitt barnn ihjäl. Han war intet hema tå thet skedde. *Sent[entia]*. Hon skall stå hema för kyrkedörena till longe fredagh [²⁵/₈] och hema intaghas. Hålla sigh ifrån gäste budh till Michaëlis, fasta engång om wekan ett halft år. The goffuo till the fattigha — 6 mark och — 6 skola the giffua till Sokne kyrkian.

1625 ¹¹/₈ I. Vnge Lars Mårtenson i Södhre Gersebo i Fernebo soken, haffuer medh sijn hustru leghat sitt barnn ihjäl *Sent*. The skola stå i wåpnhuset till then 17 Junij. och giffua till the fattigha en daler, och en till soknekyrkian. absoluerass antingen hema eller komma hijt igen. skola ock fasta huar fredags affton till Michaelis messo.

1625 ¹⁰/₈ III. Klagadhe Dnus Petrus öffuer blinde Erich en gubbe i Hospitalet, att han först hadhe skyllat honom för tiuffuerij, sedhan att han hadhe sagt Herr Pär må wäll gå i knechtehopen effter han är så wijgh till att slå vår maatmodher. ³₁₀ att han will klagha för konnungen om then oordning i Hospitalet. *Sentent*. Thett första kunde honom intet öffuertyghas, men the två andra saker kunde han intet neka till, skall therfore mista sin kost ad mensem, eller sittia i fångelset i 8 daghar et concedet panem doloris — Jfr 1626 ¹¹/₄ § X.

Såsom 1560 års möte i Stockholm förordnat, att prästen skulle hårt straffa sin dräng och piga, om de bolat tillsammans, så avkunnar Rudbeckii domkapitel den »sententian» över en hospitalsdräng, som nekade gifta sig med den tjänstekamrat, han lägrat, att de skulle sitta i fångelse vid vatten och bröd samt att de borde böta dubbelt emot andra. De vore

I de med Rudbeckius samtida biskoparnas domkapitelsprotokoll nämnes blott sällan, att »syndare» dömts till »vatten och bröd».

Efter Rudbeckii tid nämnes fastan sällan, i varje fall sällan i egenskap av kyrkligt bestraffningsmedel. Och i 1686 års kyrkolag omnämnes den naturligtvis ej. Men i den civila — och kanske även i den kyrkliga — rättskipningen har fasta på vatten och bröd anbefallts tills den förbjöds 1884. Som extra spåkningsmedel förekommer den kanske någon gång i häktena och hemmen än i dag. Fastan har sålunda genomgått samma utveckling som de med densamma parallella botgöringsinstitutionerna: den gagnade i vissa fall till en tid, petrificerades så småningom och sköts efter hand undan för andra uppfostrings- och straffformer.

K A P. 14—16.

Ekonomiska återförsoningsvillkor.

Kap. 14. Förlikning med vederdelomän.

I Mose lag nämnes förlikning såsom en skyldighet för bedrägliga syndare utöver vad som drabbade alla andra »mindre» syndare. Dels med fulla värdet av det man orättnätigt tillskansat sig, dels med $\frac{1}{5}$ å 5 gånger så mycket skulle man försona sig med sin vederdeloman (dvs. ägaren eller ock Guds representant, prästen). Enligt Hesekiel (33 : 15) bör det orättfärdigt bekomna återlämnas, om man »vill leva och icke dö». I sin bergspredikan föreskriver Jesus, att man före en offergåvas överlämnande borde förlika sig med sin broder och först sedan offra på altaret. Tydligtvis var det i viss åttlydnad av Mose lag, som Sackeus sade till Kristus: Om jag har någon bedragit, giver jag honom 4-dubbelt igen¹⁾.

nämligen att räkna bland »kyrkans personer». — Jfr OL. PETRI Saml. skr. III s. 119—123, 147; PALLADIUS Visitatz Bog (1872) s. 101 o. f.; VDP 1638 $\frac{2}{3}$ AI9; 1624 $\frac{10}{6}$; 1632 $\frac{21}{3}$ AI6; 1637 $\frac{19}{8}$ AI7. Jfr SDP 1641 $\frac{2}{6}$. LDP 1639 $\frac{22}{4}$ § 2, 3. N 1850 s. 7 (UUB).

¹⁾ Jesus yttrar följande om förlikning av en annan art: »När du går med din vederdeloman till en överhetsperson så vinnlägg dig under vägen

Enligt Didaskalia borde därför biskoparna, när de stodo i kyrkan för att bedja, låta diakonen högljutt säga till, att om någon av de närvarande låge i ovänskap med sin nästa, borde han försona sig med honom. Ty stridande personer dreve sig själva eller sin motpart ut ur kyrkan och berövade sålunda Gud en människosjäl, som redan var räddad¹⁾.

Kravet å förlikning med vederdelomannen framlades ofta i senare kyrkliga stadganden. Inom katolicismen föreskrevs ej sällan för dödssjuka o. a. bannlysta, att de före absolutionen borde giva ersättning eller åtminstone med ed förbinda sig att giva ersättning åt dem de skadat, bestulit etc. Dock kunde djupaste fattigdom befria från betalningsskyldighet, — en praxis, som behålles i vår lutherska kyrka, där den av källorna att döma uppehållits i all synnerhet i Petr. Jonæ Angermanni stift (Växjö)²⁾.

Prästen borde i hemligt skriftermål »i synnerhet» fråga den biktande, om han ville förlika sig med dem som gjort orätt eller förtörmat. Så enligt vår första kyrkoordning (s. 66) samt kyrkoordningförslagen 1608 och 1619, vilka senare därjämte införa en särskild avdelning »Om them som stå i långlig trätto». I viss anslutning till Jesu ord plögade många av de sistnämnda under årtal avhålla sig från bikt och nattvard. Detta förhållande beklagas t. ex. i nämnda förslag och i Rudbeckii domsprotokoll³⁾. I viss enlighet

att bli förlikt med honom, att han icke må draga dig fram inför domaren; och så skall domaren antvada dig åt rättstjänaren och denne kasta dig i fängelse« (Luk. 12 : 58). Ett av kyrkotuktens syften är därför att åstadkomma förlikning, frid. Den kyrkliga »processorningen» motiveras ej minst med behovet av förlikning mellan kristna. »Förlikning» åsyftar sålunda ej blott fred efter ovänskap utan även återställandet av det rätta kristna förhållandet mellan alla individer samt mellan dem och församlingen, alltså en den förnämsta uppgift för gudsstatens ledning och ansvariga legater. Jfr Ps. 4 : 5; Ordspr. 12 : 28; Matt. 5 : 22—24; Luk. 19 : 8; Ef. 4 : 26. Ordet förlikning — i vidsträckt bemärkelse — begagnades därför ofta om varje syndares återförsoning med Gud och församlingen samt uppfyllandet av villkoren därför (alltså vad här avhandlas kap. 15—19).

¹⁾ Själv rövar man sig från Gud och kyrkan, om man icke alltid in finner sig vid gudstjänsten, och om man ej lever i frid med sin nästa, påpekar Didaskalia, edidit Funk s. 156. — Jfr Jesu testamente I : 23.

²⁾ Jfr här kap. Böter, sid. 189 not 1. KO 1571 s. 79.

³⁾ VDP 1642 $\frac{9}{8}$ § 1 AI9: Erich Oloffsson i Gryta klagar på sin granne at han hafuer förbudet honom Sacramentet stoorä böndagen allena ther-

med Matt. 18 (15—18 v.) och 1 Kor. 6 (1—6 v.) betona de förra prästens skyldighet att förmå de tvistande till försoning; den part som var villig till endräkt, skulle avlösas. Vår kyrkas åskådning framgår ovanligt koncist av ett domslut (1633) i Linköpings domkapitel under biskop Botvidis tid, då i ett visst fall två bröder ånyo förmanades att ej längre visa någon ovänskap utan tänka på sin salighet, leva i kristlig och broderlig endräkt, gå till kyrka och nattvardsbord och visa sig vara rätta kyrkomedlemmar¹).

I enlighet med denna nedärvda uppfattning, med Ol. Petris domareregler och med vad t. ex. Angermannus²) och Paulinus tillämpat, försöktes sådan förlikning synnerligen ofta även i Rudbeckii stift. Endast om man bröt en på så sätt åvägabragt överenskommelse, blev man straffad. Därvid — liksom i vissa andra åtgärder — förekommer sålunda ett slags villkorlig dom³).

Det var även i likhet med en viss gammal praxis, som Rudbeckius ej sällan anbefaller, att en skriftlig förbindelse å förlikningen skall givas. Och den person straffades särskilt hårt, som bröt mot överenskommelsen⁴). Ett ex. å domkapitlets arbete på att

före at hanz häst bleff af den andras biten tuå dagar tillförenne. Hanz granne Olof Månsson hafr. mant vth honom om afftonen, för samma saack. Sen t. Medhan han Oloff Månsson hafuer gripit i kyrkioherdens ämbete, och olageligen förbudet honom Sacramentet skall han stå i wapenhusset tuå Söndagar eller redimera sigh medh tuå daler.

¹) LDP 1633 ¹/_s. Två bröder förmanades ånyo till enighet. De borde "icke yppa på nytt någon owänkskaap, vthan ackta sin Saligheet, hålla Christelig och broderlig kärleek, gåå till kyrkio gerne, och låte sig deela af Sacramentet, och bewijse sig rätte Christi kyrkios leedamoter". Ett annat förlikningsärende avgöres samma dag.

²) Jfr dennes räfst (Lundströms edition) t. ex. s. 16, S.

³) Jfr GULLSTRAND Sockensjälstyrelsen s. 77; Finska k. samf. h. VI passim. Luther hade pläderat för förlikningsnämnd mellan furstar och folk under bondeupproren.

⁴) Enligt Niceabeslutet år 325 (kanon 8; MANSI aa 2 s. 680) o. a. tidiga kyrkoacta avkrävde man stundom de exkommunicerade skriftliga förbindelser, att de skulle för all framtid underkasta sig kyrkans föreskrifter och föranstaltanden. Eller fordrades i vissa fall ed därpå.

Även till prästen skulle en viss del av vitet och bedrägeribeloppet betalas. Och uppfyllandet av dessa o. a. kyrkliga förliknings- eller återintagningsvillkor voro prästerna skyldiga att kontrollera. Därmed hade Herren sagt genom Mose (5 Mos. 23:21, 23): När Du har givit Herren din Gud

försona antagonisterna är följande. 1621 ³/_s beskyllde ett par äkta makar varandra för boskövling m. m. Då de ej ville förlikas, ålades deras pastor offentligen åtvarna dem, påkallande församlingens förböner, och i vidrigt fall bannlysa dem. En stund efter domslutet kommo de åter in förlikta och erhöilo de upplysningar dels huru de skulle kunna låta försoningen bli bestående, dels att förenämuda dom skulle gå i verkställighet om överenskommelsen bröts.

Häri vidtages alltså en på en gång mild och fast, viljestärkande och passionsbetvingande åtgärd, som torde verkat uppfostrande, avspännande och förmedlande i många fall. Betydelsen härav insåg även Joh. Rudbeckii efterträdare, i det han i sitt stora kyrkoordningförslag (s. 170) begär få den frågan framställd till alla brottslingar vid »hemligt skriftermål», om de gärna ville försona sig med dem, de brutit emot. Detta av ålder underförstådda eller utsagda krav kompletteras i 1686 års kyrkolag (11:3, 4) medelst den likaledes traditionella uppmaningen till prästerna att alltsomoftast förmana åhörarna att undfly tvister, beflita sig om försonlighet, avbedja synden och ersätta skadan. Nattvarden borde ej förnekas den som tydligt och enträget ådagalade sig vara villig till försoning, — en förordning, som många ansett självskrivnen men som ej få präster och lekmän dock ansett strida mot Jesu ord i Matt. 5:23, 24: om offergåvans nedläggande tills försoning skett med den »som har något emot dig»¹).

ett löfte, skall du icke dröja att betala det, ty Herren, din Gud, skall utkräva det av dig, och det bliver dig räknat till synd. Vad som har gått över dina läppar, skall du hålla och göra. — På samma sätt föreskriver t. ex. Bonifacius VIII, att alla de skulle exkommuniceras, vilka ej höllo givna förbindelser till kyrkan. [Corpus juris can. von SCHILLING II s. 858]. Denna undvek emellertid den mellanliggande versen hos Mose (5 Mos. 23:22). Om du intet löfte gör, så begär du därmed ingen synd. Hon lät därför, sina egna ord till trots, ej sällan avtvinga syndarna dylika löften, dvs. hon ålade dem stränga återintagningsvillkor. Och i väsentliga hänseenden bibehålles det av gammalprotestantismen inklusive Rudbeckius. Ett ex. å förlikning jfr VDP 1632 ²⁸/₇ II, avtryckt i mina Kulturella interiörer. Ett ex. är här återgivet s. 66 not. Jfr Phrygii stadga I:17.

¹) Jfr VDP 1642 ⁹/_s § 1 AI9, här s. 181—182 avtryckt i not.

K A P. 15.

Böter utan återintagning.

Kyrkans domslut att böter skulle i vissa fall erläggas och att vissa dispenser kunde mot pengar o. a. prestationer erhållas, torde kunna sägas gå tillbaka på Mose och vissa profeters uttalanden, enligt vilka pengar eller pengars värde var villkor för förlikning med Gud. Enligt dennes befallning tillföll de ekonomiska värdena vanligen prästen, som var hans sändebud och församlingens representant.

Först må då bland de kyrkliga böterna märkas sådana i ursprunglig och egentlig betydelse, dvs. de, vid vilkas utdömande i bibeln det ej stipulerades, att medlen skulle användas till understöd åt nödställda församlingsmedlemmar, ej heller att syndaren borde underkasta sig speciella botövningar av andlig art¹⁾. Hit kunna tydligtvis räknas Mose stadganden, att 50 silversiklar eller ock en morgongåva skulle givas efter boleti och att lösepenning skulle dispensvis erläggas när en oxo dödat en fri och ägaren varit varnad. Efter Israels avfall vid guldkalven krävde sålunda Herren, att alla borde såsom villkor för återförsoning med honom avlämna sina smycken o. a. dyrbarheter till templet, och de konstförfarna borde av dessa s. k. »frivilliga» offergåvor bygga och pryda ett tabernakel åt Herren²⁾. Efter det man ingått förbundet med denne, skulle man icke visa sig tomhänt inför hans ansikte³⁾.

¹⁾ Åtminstone synes ej större vikt lagts vid sådana än vid böterna i de hithörande fallen.

²⁾ 2 Mos. 22:16; 5 Mos. 22:29; jfr här sid. 124. 2 Mos. 21:30; jfr här sid. 109. 2 Mos. 33—40.

³⁾ 2 Mos. 23:15. Märkligt nog stipuleras ej uttryckligen och i detalj, vad varje avfalling skulle sona sin dödssynd med, utan »var och en frambar av sin offergåva åt Herren, efter som hans hjärta manade honom» eller »efter sitt hjärtas drift». Man frambar ringar och halssmycken av guld, vidare även blått, rött och vitt garn, gethår, röda vädursskinn, koppar, acacieträ, »sådant som till varjehanda arbeten behövdes». Alla slöjdförfarna kvinnor spunno garn och gethår och hövdingarna framburo onyxstenar, kryddor och olja, Konstförfarna män gjorde allt färdigt. »Och Mose synade hela arbetet... Såsom Herren hade budit, så hade de gjort, och Mose välsignade dem». 2 Mos. 35—40. »Moderna» motsvarigheter: s. 182, 207.

Guldet och silvret är mitt, hade Herren påpekat genom profeten Haggai (2:9).

Härvid är sålunda återförsoningen ej tydligt förbunden med bann eller med någon från bann befriande försoningsakt inför församlingen eller dennas delegerade. De hittills refererade bibelstäl- lena äro sålunda tydligtvis utgångspunkter även för avlaten, — ordet använt i den av kyrkohistorikern N. Paulus o. a. avgränsade betydelsen, enligt vilken kyrkan genom avlaten meddelar befrielse från de tidliga syndastraffen, utan att denna handling äger något samband med botsakramentet¹⁾. Genom sistnämnda tillägg avgränsas böter (i egentlig mening) från vad här i nästa kapitel kommer att avhandlas, nämligen Redemptio (botutbyten) och »allmosegift» (goda gärningar). För överskådlighetens skull må vi söka följa eller göra denna gränsreglering så långt möjligt, men understrykas må, att den är konstlad, enär den sällan eller aldrig tydligt upprätthållits eller kunnat tydligt upprätthållas. Både i katolska och lutherska orter utdömdes pengar och in-natura-prestationer under namnet böter även i samband med botövningar av andlig art och under utbyte av en botart emot en eller två andra²⁾.

¹⁾ N. PAULUS Geschichte des Ablasses im Mittelalter I 1922 s. 1: Seinem Wesen nach ist der Ablass eine von der Kirche ausserhalb des Bussakraments erteilte und vor Gott gültige Nachlassung der zeitlichen Sündenstrafen. — Enligt denne förf. skulle Paulus och martyrerne ej hava givit Ablass och Redemptionen ej vara Ablass. Aa s. 13; II s. 226 o. f.

²⁾ Ej minst i Rudbeckii stift dömdes syndare — visserligen blott »mindre» men dock offentliga syndare — endast att stå i vapenhuset någon eller några söndagar samt att betala pengar, utföra grovarbete e. d. Ständet i vapenhuset var begynnelsen till offentlig bot men när det ej åtföljdes av avbön i templet och av absolution, kan den näppeligen anses vara en botgöring, som ens tillnärmelsevis motsvarar det katolska botsakramentet. Å andra sidan äger det ju ett visst samband med detta eller med den lutherska kyrkans offentliga botgöring. Företeelsen är ett utslag av nivelleringsstendenserna, gränsförskjutningarna, utsuddningarna. Nära den står praxis att blott underrätta församlingen om en redan gjord (t. ex. med pengar betald) »förlikning» med densamma prästerliga representanter. Det passade principiellt varken för hemliga eller offentliga, smärre eller större synder. Detta beror på att nytestamentlighet, jesucentricitet, statligt och folkligt motstånd korsa kyrkans vackra botsystematik, och det hade tidigare än hos oss införts av Tysklands sekulariserade kyrkoledning såsom ett slags ersättning för återintagning efter medelstora bannet. Jfr

Ävenså uppehålls vanligen i längden ej den skillnaden, att »böterna» skulle direkt tjäna Guds sak och kyrka samt att allmosor o. a. goda gärningar däremot borde hava socialt (och medicinskt) syfte. Härutinnan liksom så ofta annars fingo principer, begrepps-enlighet och jesucentricitet träda i skuggan för praktisk kyrkopolitik och matnyttiga beräkningar. »Kyrkan gjorde förlätligheten till en mjölkko», och av detta förfaringssätt fick hon i högst avsevärd utsträckning sin näring, ja resurser, inflytande, makt¹⁾. Genom lämplig tolkning av gammaltestamentliga förebilder uppkom ett den kristna kyrkans bötessystem, som avsåg att vara viljefostrande och för Guds rike befordrande men som ej sällan ledde bort från kyrkans kristocentriska uppgifter och efter hand urartade till en för det verkliga fromhetslivet främmande avlatshandel.

Den senares mest uppseendeväckande former uppstodo därigenom, att kyrkan efter hand — och senast i slutet av 1000-talet — ej nöjt sig med att låta Ablass avse enbart straffet — så långt gillades det även av Luther¹⁾ — utan låtit den även omfatta synden (skulden) själv. Men att t. o. m. själva synden skulle kunna avplanas medelst pengar (allmosor), överensstämde med »Guds» ut-sago genom Mose, Daniel, kyrkofadern Ambrosius²⁾ m. fl. I anslutning till denna klyvning mallan tidliga straff och avbetalad syndaskuld utbildades före och framför allt under medeltiden två slag av avplanande (Ablass). Detta torde hava skett under sam-verkan med det gammalgermanska kompositionssystemet, enligt vil-
ket man kunde lösköpa sig från större straff genom en penning-summa (Wergeld). Därigenom och kanske framför allt med ledning av bibliska uttalanden (bl. a. Mose lag om graderade offer och förlkningsavgifter) uppkom eller bibehölls inom kyrkan ett tariff-mässigt sätt att bestämma böter (allmosor) o. d. efter försyndel-sens grovhet eller den andliga botövningens svårighetsgrad³⁾.

här s. 119 not 2. Jfr stadgande i VDP 1620 % § 3, 4, intaget bearbetat i Rudbeckii kyrkostadgar VII § 13, 15.

¹⁾ 3 Mos. 4 o. f.; Dan. 4:24. Ambrosius yttrar: "Habemus etiam plura subsidia, quibus peccata nostra redimamus. Pecuniam habes, redime peccatum tuum." MIGNE aa ser. I T. 14 s. 724.

²⁾ T. ex. i teserna 1517.

³⁾ Syndares "frivilliga" offergåvor, dvs. de av hedniska och gammal-testamentliga präster utkrävda bötesbeloppen hava törhända givit impuls till

Enligt denna utvidgning av Ablass till att omfatta jämväl syn-daskulden skulle sålunda den betalande vara helt fri från straff och genast i dödsstunden ingå i himmeln. Tetzel t. ex. upptog denna tankegång, och det är denna avlatslära, som tvingar Luther att framträda såsom reformator. Och hos oss följer Ol. Petri djärvt i dennes spår¹⁾.

Luther, Melanchthon, Justus Jonas samt de tyska statsmännen och de sekulariserade konsistorierna avkoppla fullständigt eller så gott som fullständigt penningstraffen från bannet och från de där-ur förlösande återintagningsvillkoren, och när de sistnämnda institu-tionerna döma till böter, göra de det ojämförligt mera såsom en statlig än såsom en kyrklig domsmyndighet. Sambandet med gamla testamentet och avlaten försvinner. Deras Polizei-Ordnungen och Geldstrafen äro i stort sett sådana som vore de enbart statliga²⁾.

Hos oss arbetar prästernas flertal däremot såsom vanligt på att bibehålla dels kyrkans panbibliska karaktär, dels domkapitlens rätt

de germanska lagarnas taxa. Den uppskattade den fribornes liv och varje lem till ett visst penningebelopp. Erläggandet av böter kunde enligt den giva försoning för ett flertal brott i avseende å liv, lem eller egendom.

Jfr NORDSTRÖM Samhällsförf. hist. (1839, 1840) II s. 237, 238. Denne anser, att rätten att vedergälla eller hämnas varit en personlig rättighet, som medverkat till denna taxa. Böter utgjorde försoning för stöld, enär denna gav målsäganden viss makt över tjuvens liv eller lem-mar, yttrar N. Men denna makt hade tydligtvis sitt ursprung (eller i varje fall en parallell) i det bibliska dödsstraffet för t. ex. stöld. Jfr Kyrkohist. årsskr. 1911 sid. 10. Från penningstraff kunde man fria sig genom vissa prestationer in natura, liksom Israel fått genom eget arbete bygga och sira det tabernakel, som åvägabragtes medelst de "frivilliga" syndaböterna. Liksom så mycket annat inom den borgerliga rättskipningen har emel-
lertid denna taxa och dessa böter blott medelbart påverkats av bibeln men omedelbart av kyrkan. Dennas bötesinstitut är i flera avseenden tidi-gare och har tydligtvis till förebild de bibliska och tidigare hedniska offergåvorna.

¹⁾ OL. PETRI Saml. skr. I s. 383—389. Jfr Årsböcker 19 s. 22 o. f.

²⁾ Penningböter skulle konsistoriet ha rätt att döma enligt t. ex. Wittenbergs konsistorialordning 1542, Pommerns agenda 1569, Sachsens KO 1580 och Jena konsistorialordning 1574 samt Sachsen-Lauenburgs KO 1585. SEHLING KO I s. 206, IV s. 456, I s. 404, 251, V s. 437. Bestämda bötesbelopp angivas i Meissenkretsens visitationsordning 1574, 1575 samt Solms-Braunsfels KO 1582. SEHLING KO I s. 355; RICHTER KO II s. 459 o. f.

att just i sin egenskap av helt kyrkliga institutioner ådöma även timliga straffslag. Kyrkans blicitet och trångmål samt tidens ondska tvungo särskilt de mest kraftfulla och i senare tider mest prisade av gammalprotestantismens ledare att reformera kyrkodisciplinen långt mindre än predikan¹⁾. Att man lät »syndapengarna» få nyttig användning må synas oss hur tilltalande som helst²⁾ men får ej undanskymma det förbisedda faktum, att den till grund ligande åskådningen ej var jesucentrisk.

Bland andra ålade ärkebiskop Björnram och superintendenten Phrygius böter för vissa synder. Och i Norrländsk kyrkolag stipuleras bötesstraff i 74 av de 82 paragraferna³⁾. Ej få fall å böter pr kontant eller ock in natura omnämnas i Petr. Jonæ Angermanns stift. Denne, som varit prost i Arboga, hade vid sin första episkopala visitationsresa i Växjö stift (1596) ålagt en plikt av 2—4 daler för varje allmännare försyndelse mot de tre första buden. Vanligen är Petrus Jonæ för sin tid ovanligt mild i det hän-

¹⁾ Jfr Årsböcker i svensk undervisningshistoria 19 s. 30 o. f.

²⁾ I fråga om böter, dispenser och medlens användning må citeras följande från VDP. — 1621 ¹⁰/₁₂ III. M. Elias Dnus pastor här i stadhen skall i thetta år så wäll som i fiol haffua till prästegårdens bygning, som [= så] många penningar som kunna falla aff syndare här i stadhen. så frampt icke någhon kommer och giffuer een stoor summa. — 1623 ¹⁶/₈ IV Oluff smedh som ägher Oluff Helsings Brijta, och haffuer fått loff att bo här i stadhen sedhan han bleff förwijst här uthur Stiffet, skall för thet han fick loff ther till, giffua sin obligation, att han och hans hustru, wela här effter hålla sikh ährlighen och wäll, och giffua hijt till domkyrkian tijio daler, och sedhan för hwart år som han kan bo här så skall han giffua en daler, eller så myket arbete till domkyrkian. Eller gifua allenast fem daler nu, och sedhan årlighen två daler eller så myket arbete till domkyrkian. Och för än han får loff att gå i kyrkian, så skall han giffua samma obligation, och the tijio eller fem daler. men sedhan årlighen the andra. — 10 okt. 1638 gav domkapitlet en silversked till en i unga år avlidnens lektors son; och han fick löfte om 10 daler av "interesse" (ränta) sig till hjälp i skolan. Även till tiggarna, till de arma i fattigstugan samt till de faderlösas omvårdnad och utbildning togos pengar och föremål ur pliktmedlen. — Jfr VDP 1621 ¹³/₁; 1622 ¹⁰/₈ I och Årsböcker n:r 10 s. 24—29.

³⁾ Björnrams stadga 1585 och Norrländsk kyrkolag avtryckta av E. LINDERHOLM i KÅ 1911; den förra återgiven av AHN FELT i LUÅ XXX: I s. 86 o. f. Phrygii statuter: i Recesser, Placater, Förordningar J. 23 s. 45 o. f. LSB.

seendet att de flesta utfattiga alldeles slippa erlægga dem ådömda kontantböter eller göra någon annan bot¹⁾. Är han härutinnan mildare än t. ex. Rudbeckius, så är han däremot mera medeltida än denne däri, att han i flera fall än denne låter »små» syndare betala (plikta) ända till döddagar²⁾.

Såsom exempel på kontantböter och in-natura-prestationer (företan tydligt påbjuden botgöring av andlig art) må anföras följande från Rudbeckii stift³⁾. Två personer som i utlandet gjort

¹⁾ Följande må citeras ur Växjö domkapitels s. k. bötesbok (Växjö domkapitels arkiv), vilken till stor del utgör en redogörelse för poenitentiaris verksamhet. S. 503: 1613 Then 7 M a r t i j, kom till Capitels en knecht ifrå Tolgz Sochn, som hade sikh försedtt med Lägersmåål, Och effter han war fattig och inthett hade att gifwa, blef honom pålagdtt arbeta i Hospitalett otta eller 14 dagar.

En daler = 4 marker (år 1630). Mark var myntenhet f. o. m. 1536. I början var en mark = 8 öre = 24 örtugar. Dalern tillkom 1534, hade år 1541 ett värde av 24 kronor och år 1635 ett värde av 35 kr., var länge vårt huvudsakliga mynt, erhöill år 1619 officiellt namnet riksdaler och blev myntenhet år 1765. Om böternas värde jfr NORDSTRÖM Samhällförf. historia II s. 376 o. f. Till följd av pengarnas tyngd och storlek kunde man ej bära dem tillbaka hem, därest målet uppskötts; jfr VDP 1637 ¹⁴/₈ § III AIS (om 6 kopparmynt).

²⁾ Jfr noten s. 188: ur VDP 1623 ¹⁰/₈.

³⁾ VDP 1637 ²⁰/₄ AI7; 1637 ⁷/₆ AIS; 1621 ²⁵/₁ III; 1623 ¹⁰/₁; 1621 ²⁴/₁₀ (Mannen som "badh att then onde skulle tagha benen som han stodh uppå, om hon war så, ... skall wara sagd ifrån kyrckia och sacramentet till thes han giör bättring" — alltså mellanstora bannet); 1624 ²⁰/₇ § III; 1630 ¹⁴/₈ § XII (här sid. 37 not); jfr 1619 ¹⁵/₁₂ § 1, 1620 ⁷/₁.

1621 ¹⁴/₂ XII widh Kopparberget: Jöran Hanson på Höghen gick om en söndagh uthur kyrckian och drack sikh drucken, skall therföre giffua till the fattigha een tunna sädh. — 1622 ⁵/₁. Hustrun i Tilbergha som för — 30 år sedhan haffuer mördt barn men Landzherren haffuer skutet ifrån sikh saken, effter hon är så gammal, skall nu taghas i kyrckia igen, och är hon styffsint och icke klenmodigh skall hon stå medh bara axl och haffua rijs i handena. för fattigdomen skull bleff hon förskont medh böte. — 1624 ¹/₈ 3 Församlingen i Malung effter the haffua i otijd fördriffuit ifrå sikh Dnum Georgium sin pastorem, emoot thet beslut som skedde in synodo Hedemorensi, så skola the böta huar mann enn gång hästeskoor, och när thet är utlagt så skall D. Laurentius wara therass Confirmatus pastor. — 1625 ⁵/₂ I. Oluff i Käuesta i Skärke, skall böta för kyrkebrott ett lass wedh till Hospitalet och tree mark till soknekyrkian. — Jfr följ. om en som ²⁰/₈ 1622 dömts Exklusus å sacris för ocker.

1626 ¹⁵/₈ VI Om Conradi glas mestaress excommunicati barns begraf-

sig skyldiga till dråp, varav åtminstone den ene i nödvärn, ålades betala »ett paar riksdaler» vardera. Anledningen till det ringa straffet var tydligtvis det, att dessa fall voro deras hemförsamlingar obekanta. Dessa senares renhet var ju den lokala kyrkotuktens syfte, och därför ansåg man med sitt »världsliga» förnuft att en dylik dom kunde försvaras, och det ehuru förfarandet stod i uppenbar strid mot den ideligen åberopade rättsnormen, bibeln¹⁾. En glasmästare, som sålt brännvin på stora tacksägelsedagen i Folker-na, skulle erlægga en riksdaler. En gagnetsbo som »giorde löije åth sijn kyrkiodisciplijn» dömdes att »böta til Doomkyrkian 2 daler». Varje mantalsskriven person i Malung som ej infunnit sig vid biskopsvisitation, dömdes att för olydnads skull »böta till soknekyrkian — 1 mark». För frånvaro vid visitation i Norberg bötas pr familj 50 »jern» till socknekyrkan och 50 till hospitalet, för husbonde och matmor vardera fyra öre. Fyra daler måste den hävdade brud betala, vars man vid de hönsben han stod på, svor att hon ej var havande. Två hustrur som slagits i kyrkbänken och utanför domkapitlets dörr givit varandra skamliga öknamn, fingo böta till de fattiga vardera tre resp. en daler. En kyrkoherdefru skulle böta en tunna säd till de fattiga för några »köttheder» i konsistoriet. Sex bönder som spelat kort på ett bord, framför vilket en präst nyss hållit predikan, borde erlægga vardera 3 daler om det »icke skett aff föracht». Hade de gjort det av förakt, skulle de instämmas till domkapitlet och alltså åtminstone mellanstora

ning blef så beslutet, nemligen, han hafuer lof till att låta begrafua i St Elians kyrkogård vthan klockor och alle andre Ceremonier, föruthan att Dnus Samuel haffuer loff till att kasta mullen på thet doch vthan någhon böns läsning. 1626 ²⁹/₄ IV. Framkom Conradi glasmestares hustru, och bödh sig till att stå i wåpnhuset för sin man, på thet therass barn måtte komma i domkyrkiogården, vsitatis ceremonijs. Sent. Effter hustrun är deelachtigh i sins mans synder, skall hon stå för sigh i fiorton daghar och intet för mannen. men för barnetz begraffning i store kyrkegården och små klockorna, och prästetiänst såsom andra skola the giffua 5 daler. Wela the haffua söndags klockan ther till skola the giffua tijio daler. — Samtida böter i Skåne (för barnsdöd): Kirkehist. Saml. 4: V s. 337 o. f.

¹⁾ I detta fall stridde domslutet emot t. ex. 4 Mos. 35:31; 5 Mos. 27:24. Jfr här sid. 109 not 3 om mandråp. VDP 1635 ¹⁰/₈, jfr 1634 ²¹/₅, båda A17. Om församlingens uppbyggande: VDP 1646 ³⁰/₇ A18; här sid. 121.

bannet ställas i utsikt. — Man vill alltså, såsom Gud, se till hjärtat och avmäta straffet därefter. Och dock låter man ofta, ohyggligt ofta, sig leda av en schablonmässig praxis. Nästan varje domkapitelssammanträde vittnar därom, i synnerhet efter det Rudbeckius varit stiftschef två à tre år¹⁾.

¹⁾ Dock är det ej säkert att även följande behöver räknas Rudbeckius till last, även om han därvid handlade emot bibeln. En skolrektor i stiftsstadens klagade, att Rudbeckius "gör orett, och dispenserar effter sitt godtyckio". Därvid torde han i synnerhet avsett äktenskapsmål; i varje fall användes ordet *dispens* mestadels i fråga om sådana [jfr Angermanni räfst, Lundströms edition s. 6], och det i synnerhet då det gällde befrielse från de nedärvda, efter hand mildrade bestämmelserna om förbud för giftermål mellan släktingar. I viss enlighet med beslut i consistorium regni ges alltså ett skeppund stångjärn eller dess värde i pengar pro dispensatione för äktenskap med en "tremening", sedan även ståthållaren givit "loff" och sedan kontrahenternas hemförsamling lovat icke förargas eller icke allmänt vilja följa deras exempel. För församlingens förböns och kontrahenternas enträgenhets skull erhöi en man efter upprepade avslag tillåtelse att gifta sig med "sijn dödhe hustrus dödhe broders hustru" — mot två skeppund stångjärn. VDP 1644 ²¹/₁₂ A18 § 7; 1639 ⁹/₇, ²³/₇ (jfr 1635 ¹⁰/₁ § 2, 3); 1636 ¹²/₁₀ § 5 A16. Bristande konsekvens i detta o. a. fall kan hava föranlett rektorns uttalande. Här såsom så ofta eljest hade biskopen att välja mellan å ena sidan Guds och Mose påbud, som kyrkan länge sökt åtlyda, ehuru hon under tidernas längd måst giva allt längre gående dispenser, och å andra sidan tidsandan, dvs. menigheternas ivriga krav å allt större och större lättnader. Fallet är ett av de oräkneliga, där den ortodoxa kyrkan ställdes i svårigheter med anledning av bibelns ord: Förbannad vare den som icke håller denna lagens ord! Ve den, som icke utför Herrens sak fullkomligt! 5 Mos. 27:26; Uppb. 22:18—19; jfr Es. 59:2; Sef. 1 o. f. — Hes. 3:18—20; 33 kap. och Sak. 11:17. Här kunde man icke komma undan genom något tal om analogia fidei och om gammaltestamentliga föreskrifters upphävande genom Kristi offerdöd.

Kan en nutidsmänniska sålunda i dylika fall förstå och därför lättare urskulda en Rudbeckii inkonsekvenser och bristande bibelydnad, så har man svårare att göra det, när han eller hans konsistorium ger vika för allmänhetens krassa beräkningar. 1644, då Rudbeckius låg på sin dödsbädd, önskade ett inbördes besläktat par (3 gradu linea æqualis) vigsel och fick till svar, att sådant äktenskap visserligen icke plägade lätteligen tillåtas, men emedan han var trägen, "förebärandes lägenheten som med henne står", så skulle det tillåtas emot erläggande "efter en gammal praxin" av åtta riksdaler och företeende av församlingens brev att hon däröver icke "förargades", dvs. icke ville anse fallet prejudicierande. (VDP

Av det kyrkliga »bot» hade tidigt bildats ordet böta. Detta användes i saliska och landskapslagarna ¹⁾, i vissa sekulariserade kyrkostadganden i Tyskland ²⁾, i Björnrams, Norrländska och Sylvester Phrygii ³⁾ kyrkostadganden, i många domkapitelsprotokoll samt ef-

1644 ^{20/11} A18). Kanske är detta dock ej märkligare än den urgamla seden att mången präst borde "konservera prästhuset" (= gifta sig med företrädarens änka eller dotter) för att få pastorat.

Frågan om förbjudna leder var uppe vid t. ex. 1529 års kyrkomöte, 1546 års herredag. 1561 beslutar prästerskapet ej tillåta äktenskap "närmer än till fempte ledh på en thera sidhon". 1620 ^{5/4} beslöto biskopar o. a. präster (under riksdagen), att äktenskap "i Tridie ledh Linea æqualis" skulle tillåtas blott i undantagsfall, efter tillstånd av överheten och efter församlingens tillstyrkan samt erläggande av en ansenlig summa till dom- och sockenkyrkan samt hospitalet (= sjukhuset). För förtidigt sängelag skulle man före vigseln stå några söndagar framför kyrkdörren. — En av originalurkunderna vederbörligen underskriven finnes i Engeströmska saml. osign. 74 KB. Jfr nedanstående beslut (R. = Responsio, svar) i Linköpings domkap. protokoll 1638 ^{20/6}... "Begärade Swen Jonsson i Halebergh i Eedh Sochn wijas fåå wedh sijn förra hustrus fränka, Skyllde han och hon *in 2. et 4to linea inæqualis affinitatis*? R. Han afstyrktes men war eenbennigh, derföre tillät"; dock skulle landshövdingens lov och församlingens samtycke inhämtas och de 'böta' 10 daler kopparmynt till vardera domkyrkan, sockenkyrkan och "hospitalet". — Enligt VDP 1620 ^{14/10} nekade Rudbeckius giftermål mellan två, enär manspersonen var med kvinnans avlidne man "skyll till andra och fierde leedh affinitatis". Samma dag bifölls begäran om äktenskap mellan två, som voro "skulle till 4 på bådhe sijdher". Mannen gav därför till kapitlet 3 daler och en mård. Samtidigt medgivas prostarna rätt att besluta om äktenskap mellan dem "som äre skylle till 4 och 5 leedh". Detta innebar numera huvudsakligen blott att de skulle bestämma det belopp, kontrahenterna skulle erlægga. Prostarerna skulle ej längre "bemöda Capitulum ther om". — Om tolkningen av stadgarna rörande släktskapsförhållandena jfr dels Pommerns KO 1542 SEHLING KO IV s. 367 o. f., dels 1585 års nedersachsiska kyrkoordning originalupplagan eller ock dess avtryck i E. SPANGENBERG Sammlung der Verordnungen und Ausschreiben... des Hannoverschen Staats. IV: Corpus Constitutionum Ducatus Lauenburgii, Hannover 1822 s. 104 o. f., där även kyrkofädernas åsikter härutinnan refereras. Jfr WASSERSCHLEBEN aa s. 532. MIGNE aa lat. 140 s. 784, 787.

¹⁾ Syndare ådömas böta enligt t. ex. Helsingelagens kyrkobalk § 12, 14, 15; Smålandslagens d:o § 9, 10; äldre västgötalagens d:o § 12 (Schlyters editioner).

²⁾ Gelthote; Pommerns ag. 1569 SEHLING KO IV s. 456.

³⁾ Linköpings stiftsbibliotek: Recesser, Placater, Förordningar (J. 23), mig meddelade av Lektor R. GULLSTRAND. T. ex. II: 3 stadgar att för-

ter Rudbeckii tid i Laurelii kyrkoordningsförslag och 1686 års kyrkolag. Ordet och saken bidrogo kraftigt till de timliga kyrkostraffens impopularitet och slutliga borttagande ¹⁾. Därtill bidrogo även förekomsten av sådana böter som hade samband med andliga botövningar. De senare penningbeloppens utkrävande var om möjligt än mer förhatligt för allmänheten. Dem kallade kyrkan gärna allmosor. Till dem skola vi härmed övergå.

K A P. 16.

Redemptio. Allmosor o. a. goda gärningar.

Enligt Tobias bok (12 : 8) är bön något gott i förening med fasta, allmosor och rättfärdighet. Hellre bör man giva allmosor än samla skatter av guld. Även till vissa utbyten mellan de förstnämnda gavs anvisning i bibeln. Enligt Esaia 58 borde nämligen den blott utvärtes fastan ersättas av goda gärningar. Man borde släppa förtryckta fria, mätta hungrande, kläda nakna, härbürgera husvillan och sönderbryta alla ok. Därigenom skulle Israels »ljus bryta fram såsom morgonrodnaden och tillfrisknandet hastigt blomstra». Och dess midnatt skulle bliva såsom en middag.

Dessa och därmed befryndade uttalanden i bibeln (och i synnerhet i dess gammaltestamentliga del) torde hava bidragit till uppkomsten ej blott av det kyrkliga begreppet allmosor i betydelsen av »goda gärningar» (dvs. välgörenhet i vidsträckt mening) utan även av den katolska institutionen Redemptio ²⁾. Enligt denna borde

fallolös frånvaro från gudstjänst renderar 3 öres böter första gången, sedan dubbelt upp. Phrygius var verksam i Linköping, Skövde och Göteborg under 1600-talets första årtionden. Urkunden förskriver sig tydligt från Skövdetiden 1612—1618. Även Rudbeckii lärjunge och medarbetare Terseri stadgar för Åbo stift 1660 stipulera böter. (Dessa på finska avfattade statuter i Åbo klassiska lyceums bibliotek torde komma att avtryckas i Årsböcker. Så ock Phrygii statuter.)

¹⁾ Jfr Axel Oxenstiernas yttranden i rådet 1636 ^{18/7}; M. G. de la Gardies brev till Laurelius 1667 ^{23/10}. RRP; Årsböcker 21 s. 107, 85 o. f., 86 not 1.

²⁾ I detta sammanhang användes oftare uttrycket Satisfactio. Detta ord torde dock få anses hava åtminstone tidigt inneburit även Ablass.

nämligen prästen ofta, och det ej minst vid undersökningar om brott, framhålla, att botgöringens viktigaste moment eller arter äro fasta, bön och allmosor samt att de kunna ersätta varandra¹⁾. De tre

Jfr N. PAULUS Geschichte des Ablasses im Mittelalter I s. 13. Flerstädes betonar denne såsom ungefär alla andra forskare, att kyrkotukten har sin grund i Matt. 18:18. Gamla testamentet är för dem såsom tillsluten i berörda hänseende.

¹⁾ Jfr t. ex. den här förut nämnde wormsbiskopen Burchards (död 1015) *Decretorum liber XIX* kap. 12 om redemption under det år man bort fasta å vatten och bröd: "Pro uno die quem in pane et aqua jejunare debet, L psalmos genibus flexis in Ecclesia, si fieri potest, decantet: sin autem, in loco convenienti eadem faciat, et unum pauperem pascet, et eo die excepto vino, carne et sagimine, sumat quidquid velit". — För dem som ej kunna fasta och ej lärt psalmer, stadgas följande i kap. 20: "Qui vero Psalmos non novit, et jejunare non potest, pro uno anno quem in pane et aqua poenitere debet, det pauperibus in eleemosynam viginti duos solidos, et omnes sextas ferias jejunet, in pane et aqua. Et tres quadragesimas, id est, quadraginta dies ante Pascha, et quadraginta dies ante festivitatem sancti Joannis Baptistæ: et si ante festivitatem aliquid remanserit, post adimpleat, et quadraginta dies ante Natalem Domini in istis tribus quadragesimis, quidquid suo ori præparatur in cibo, vel in potu, vel cujuscunque generis sit, istud æstimet quanti pretii sit, vel esse possit, et medietatem illius pretii distribuat in eleemosynam pauperibus et assidue oret, et roget Deum ut oratio ejus et ejus eleemosynæ apud Deum acceptabiles sint". — Kap. 22 talar om den förmögne, som ej mäktar fasta: "Si quis forte non potuerit jejunare, et habuerit unde possit redimere, si dives fuerit pro septem hebdomadibus det solidos XX. Si non habuerit unde tantum dare possit, det solidos X. Si autem multum pauper fuerit, det solidos tres. Neminem vero conturbet quia jussimus dare solidos XX aut minus: quia si dives fuerit, facilius est illi dare solidos XX quam pauperi tres. Sed attendat unusquisque cui dare debeat, sive pro redemptione captivorum, sive super sanctum altare, sive Dei servis, seu pauperibus, in eleemosynam". — Och kapitlet 23 föreskriver i stället för de fattiga följande. "Si tres annos continuos jejunare debet, et jejunare non potest, sic redimere potest: in primo anno eroget in eleemosynam solidos viginti sex. In secundo anno eroget in eleemosynam solidos XX. In tertio anno solidos, XVIII. Hoc sunt solidi LXIV. Potentes autem homines plus dare debent: quia cui plus committitur, plus ab eo exigetur. Et qui illicita committunt, etiam a licitis se abstinere debent, et corpus debent affigere jejuniis, vigiliis, et crebris orationibus. Caro enim læta trahit ad culpam: afflictæ autem reducit ad veniam". De två första återgå på Poenitentiale Romanum, de två sista på Poenitentiale Pseudo-Theodori (från 800-talet). De efterliknas i viktiga delar hos oss t. ex. i Skara och

centrala botövningarna äro sålunda just de nyss ur Esaia och Tobias böcker citerade.

Även Jesus hade betonat vikten av de tre. Genom bön och fasta kunde de onda andarna utdrivas¹⁾, och med visst stöd i uttalanden av t. ex. Hesekiel och Daniel sade han sig komma att på yttersta dagen döma människorna efter som de förhållit sig till sin nödlidande nästa. På sin högra sida skulle han ställa dem som givit den hung- rige mat, den törstige dryck, den främmande härbärga och den nakne kläder, och som med sin närvaro bisprungit eller tröstat den sjuke och den fängslade²⁾. Dessa profeternas och Kristi utförliga uttalanden samt tidens och kyrkans stora behov i ekonomiskt hän- seende samverkade så, att allmosegivning i denna vidsträckta bety- delse anbefalldes eller rekommenderades inom kyrkotukten lika ofta eller oftare än båda de övriga slagen av botövningar tillsammans. Så var fallet inom både gammalkatolicismens, katolicismens och den svenska gammalprotestantismens disciplin. Både såsom daglig självtukt för syndfullhet och såsom kyrklig botgöring för viss för- seelse borde »allmosor» omfatta ej blott mat, dryck och kläder utan även frihet, skydd, härbärga samt — efter den nödställdes eller främ- lingens död — kostnaderna för hans begravning. Så t. ex. enligt en minnesvers, återgiven bland annat i Uppsala stiftsstadgar 1344. — Ur bön uppstodo t. ex. bikt, katekesläsning och återintagnings- akter; ur fasta uppkommo bl. a. karenor, botstadier, förordningar mot överflöd; med hjälp av allmosor uppstod t. ex. kyrkans sociala verksamhet.

Uppsala stiftsstadgar c:a 1335 resp. 1344. MIGNE aa s. sec. T. 140 s. 981 o. f.; F. W. H. WASSERSCHLEBEN Die Bussordnungen der abendländischen Kirche s. 566 o. f.; GUMMERUS Busswesen s. IV o. f., XXI o. f., XXVIII, XXXV.

¹⁾ Matt. 17:21. Detta bibelspråk saknas i senaste bibelöversättningen.

²⁾ Matt. 25:31 o. f. Om dylika allmosor o. a. goda gärningar hade Herren yttrat genom Hesekiel (33:15, 16), att när den ogudaktige åter- vände från sin synd samt gjorde rätt och rättfärdighet (återlämnade pant, betalade rövat gods, vandrade i livets stadgar och icke gjorde illa), så skulle han för visso leva och icke dö. Hans synder skulle icke varda honom ihågkomna; "rätt och rättfärdighet gjorde han; han skall leva". Enligt Daniel (4:24) borde man göra sig fri från sina synder genom allmosor och ifrån sina brott genom barmhärtighet mot de fattiga.

Med ej ringa stöd i nämnda o. a. bibliska uttalanden¹⁾ tolkas de goda gärningarna ej sällan såsom ett utslag av en fromhetsförberedande etik, ja rent av såsom fromheten själv. Religiositet, gudstjänst, socialitet och allmosor blevo — nej voro från början — ett, vilket fann sitt uttryck bland annat däri, att utdelningen av de sistnämnda länge utgjorde en del av gudstjänstfirandet, eller stode dessa båda i varje fall i det mest intima samband med varandra²⁾. Och det ansågs vara ett rätt kristligt sinne, en äkta religiositet, som man lade i dagen, om man gav allmosor åt den som bad därom. Så ansåg man under årtusen, och så anser man inom den katolska kyrkan ännu i dag. Såsom här visats, är det sålunda delvis med tydliga stöd i bibeln, som de gammalkatolska och katolska kyrkorna hyllade eller uppställde vissa långt gående teorier rörande allmo-

¹⁾ Mos. 5:22, 24; Jona 3:10; Sak. 7:10, 14; Matt. 25:35 o. f.; Rom. 2:13; 2 Petr. 2:5, 9; Jak. 1:27. Ur gamla testamentets prästerliga och levitiska hjälpverksamhet utformas närmast den kristna kyrkans frivilliga fattigvård, till vilken impulser även gävos genom Jesu, Jakobs o. a. nyss antydda bibliska maningar om goda gärningar.

²⁾ Så t. ex. skulle enligt "Jesu testamente" (I:23) kyrko- och församlingsdelegerade vara närvarande, då pastor i ett avskilt, helgat rum [mot-tog och] välsignade gåvorna, varefter biskoparna, presbytererna, diakonerna, änkorna, föreläsarna och underdiakonerna, åtföljda av givarna, gingo i procession till nattvardsdelen. Enligt aa (I:19) skulle givarnas namn uppskrivas samt borde i eller vid domkyrkan vara ett hus för främlingar, för vilket överdiakonen skulle vara föreståndare [jfr Apg. 6. Jfr VDP 1633 ²⁷/₇ § 2 AI7, som här tryckts i not å sid. 180]. — Nämnda "testamente" föreskriver ett slags kännbar ungarlsskatt (II:15) samt ger många föreskrifter rörande den sociala hjälpen genom diakonerna (t. ex. I:34). Testamentum D. N. Jesu Christi edidit IGN. EPHR. II RAHMANI s. 36—37, 82—83, 24—25, 136—137; 80—81.

På motsvarande sätt yttrade sig även Didaskalia (edidit FUNK s. 104; 106 o. f.): Biskopen liksom Mose stode i Guds ställe; diakonen liksom Aron företrädde Jesus; diakonissorna skulle hava den Helige ande till förebild. Man borde överlämna sina offergåvor åt överdiakonen — antingen personligt eller genom diakonerna. Han komme att rätt fördela dem, ty han kände väl, vilka som voro i nöd. Han komme att giva, vad för var och en vore lämpligt, så att ej någon skulle på en och samma dag eller vecka erhålla understöd flera gånger, medan en annan person ej finge gåvor ens en gång. — Kyrkan hade därför att s. a. s. lägga upp ett särskilt konto även för kärleksverksamheten.

sornas och de goda gärningarnas timliga och eviga betydelse¹⁾. Detta synas åtminstone lutherska forskare i senare tid hava förbiset, då de riktat en i övrigt — endast »i övrigt», om bibeln bör vara

¹⁾ I 1344 års stadgar för Uppsala stift bestämmes, att 2—4 denarer skulle erläggas för befrielse från t. ex. en å två veckodagars fastande. I varje fyrtiodagarsfasta (karena) måste en mördare allt efter sin förmögenhet bekosta 1—3 mässor för de döda. I slutet av 1400-talet fordrade Skara stiftsstadgar såsom bot för vissa synder mot sjätte budet ett års penitens eller ock ett belopp av 16 solidi att tilldelas de fattiga. Fyra denarer kunde fattiga betala för viss minskning i utestängningstiden för barnamord, äktenskapsbrott eller mened; rika erlade i motsvarande fall åtta denarer, resp. en solidum. Enligt Strängnäs stifts stadga vid 1500-talets början borde en rik syndare föda en fattig person under utestängningstiden. I lagarna specificeras vanligen blott penningbeloppen. I dessa naturahushållningsdagar kunde dessa dock tydligtvis av brottslingen uppvägas medelst prestationer in natura. — Jfr BÅÅTH Den kanoniska rättens historia (1905) s. 163—167 om kampen å 1270-talet. Om påvekyrkans böter och avlat jfr Luthers upprop till adeln 1520 samt Rudbeckii båda tal i Uppsala emot påven. Jfr ock OL. PETRI Saml. skr. IV s. 316 (kritik). Huru Hutten o. a. beskylla påvekyrkan för användningen av bötespengar o. d., jfr REICHMANN Ein Jahrtausend III s. 64—65. Jfr Nova ordinantia s. 248 och GALLI Kirchenstrafen s. 112.

Nämnas må ett par exempel på avarterna inom den katolska Redemptio. Enligt konung Eadgars engelska botordning kunde (blott) en rik fullgöra en 7 års bot på tre dagar. Medelst sin biktfadars intyg skulle han i Guds namn visa sig hava den rätta tron, förlåta sina fiender, avlägga en fullständig syndabekännelse och med många suckar begynna sin botgöring. Han borde avlägga vapen och smycken, flitigt gå barfota med stav i hand, kläda sig i ylle, ej ligga i säng, ej bo i en byggnad. Denna 7 års bot kunde han fullgöra på sex dagar. Tolv hans vänner skulle under tre dagar fasta vid vatten, bröd och grönsaker, varefter 7 × 120 män skulle så fasta lika länge. Det blev lika många dagar [365] som en sjuårsfasta. Hela denna förändring kunde naturligtvis äga rum endast mot god betalning till kyrkan. — För rätten att förtära smör och ost i fastetider sålde Arcimboldus särskilda "smörbrev". I kraft av påvlig fullmakt sålde tiggarmunkarna avlat t. ex. för tre ostar och gävo till på köpet tre Gratias. Till Rom och klostren fördes därför en snart sagt oräknelig penningssumma. MANSI Sac. Conciliorum Collectio 18 s. 525. Enligt Poenitentiale Merseburgense kunde en syndare slippa leva på blott vatten och bröd, därest han för varje veckas befrielse "sjöng" på knä 300 psalmer eller utan att ligga på knä 320 psalmer. WASSERSCHLEBEN Bussordningen s 402. Jfr H. SCHNELL Meckl. Gesch. V sid. 40—41. — Rikas bot: 2 Mos. 21:21.

normen — berättigad kritik mot de äldre kyrkornas gärningslära¹⁾. Enligt denna kunde exempelvis den förmögne ej bättre göra än giva bort så mycket som möjligt — av omsorg om sin egen frälsning²⁾. Det är ej lätt att säga, om det är renlärighet eller det är vantolkning, då Hermas Herden ivrigt talar om askesfylld verkhelighet såsom kristendomens centrala fråga³⁾. Lättare besvarat är törhända spörsmålet om det riktiga i Innocentius III:s uttalande om allmosornas syndaförlåtande kraft⁴⁾. De många andra och »värre» s. k. »villolärorna» å området må här så mycket hellre förbigås, som det tydligtvis skulle bliva utan nämnvärd betydelse för föreliggande undersökning, enär de »värsta» ensidigheterna bortsopats i vårt land före Rudbeckii tid. Men den synpunkten förtjänar ännu en gång framhåvas: grunden till och kärnan i allt detta föreligger i bibeln. Endast genom att inse detta kunna vi ock förstå, att det helt enkelt måste vara så att vår gammalprotestantiska kyrka — trots romarebrevet, Luther och Olaus Petri⁵⁾ — under ett par hundra

¹⁾ T. ex. ZIEGLER *Geschichte der Ethik* II (1892) s. 117 o. f. yttrar om Hermas Herden: "Ganz besonders schlimm aber ist, dass der Erfüllung dieser Forderungen ein besonderes Mass von Verdienstlichkeit, ein höherer Lohn in Aussicht gestellt wird: wer ausser den Geboten Gottes noch etwas Gutes thut, der erwirbt sich höheren Ruhm und wird geehrter sein bei Gott, als er es ohne das wäre".

²⁾ Didascalia edidit FUNK I s. 238. Aa s. 236, 238 anför flera bibelställen om goda gärningar som skola bringa oss salighet. Matt. 10: 32, 33; 5: 11. Den aa s. 238 samt Jesu testamente I: 12 (aa s. 16, 17) framhålla, att Jesus skall på domedag räkna de goda gärningarna dem till godo.

³⁾ Sammlung ausgew. kirchen- und dogmgeschichtlicher Quellschriften von G. KRÜGER II: 1: Die apostolischen Väter von F. X. FUNK (1901) s. [150], [165].

⁴⁾ MIGNE *Patrologiæ cursus ser. secunda* Tomus 217 sp. 745—762. De första kapitelöverskrifterna i denna Libellus de eleemosyna lyda betecknande nog på följande sätt: I. Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis (Luc. XI). II. Effectus eleemosynæ ex sacræ Scripturæ testimoniis multifariam probari. III. Eleemosynam in peccatis factam non valere ad meritum, nec suum effectum sortiri, esse tamen præparatoriam ad gratiam Dei consequendam. IV. Eleemosynam jejuniis et oratione esse meliorem, nec quemquam ab ea excusari. — Om eleemosyna jfr ock Tridentinska mötesbeslutet sessio XXI; "Canones et decreta . . . Conc. Tridentini (Leipz. 1846) s. 115.

⁵⁾ Jfr Årsböcker 19 s. 17 o. f., 21 o. f., 30 o. f.

år bibehöll så mycket av denna åskådning om gärningar och yttre bot samt blott renade den från de mest obibliska ensidigheterna¹⁾.

Att giva allmosor (»allmosogift») och att utföra »misskundsamliga gärningar» borde sålunda även enligt vår kyrkoordning 1561 åläggas de »syndare», som därtill hade råd eller förmåga. Andra skulle vara skyldiga att undergå »något annat» i stället, ändock ingen antogs kunna vara så utblottad eller oförmögen, att han ej skulle kunna bevisa andra några misskundsamliga gärningar²⁾. I viss enlighet med exempelvis Uppsala stiftsstadgar 1344 framhålla därför 1551 och 1561 års tuktstatuter bland annat, att den som låtit sitt barn omkomma, borde t. ex. giva en fattig en måltid två à tre gånger i veckan³⁾, eller kunde han måhända uppfostra eller låta uppfostra ett fattigt barn. Här föreligger alltså en undervisnings- och kulturhistoriskt intressant »minnesbeta», som hade ett motstycke i kyrkoordningens uppmaning (s. 158) att sända långt flera barn till den prästerliga latinskolan. Det vore »lika mycket» om det vore våra egna barn eller andras. Så skulle kanske en god församlingsherde för en ny generation uppväxa ur boten för synd eller ovarsamhet under en gången tid. Kyrkan själv ombesörjde alltså födomedlens överlämnande åt de fattiga och undervisningens meddelande åt barnen mot det att syndaren lämnade kyrkan ifrågavarande »misskundsamhets»-medel.

Då gammalprotestantismen upptager bibelns och gammalkatolicismens kärleksgärningar och ämbetsfördelning, fick den förebilder dels till sexmans- och kyrkorådsinstitutionerna, dels till de listor på tiggare och andra utfattiga, som t. ex. Rudbeckius med egen hand uppgjorde under sina visitationsresor, dels till verksamheten att

¹⁾ Jfr min uppsats under strecket i Svenska Dagbladet ^{23/10} 1927: I andliga tidsfrågor: Har Sveriges kyrka verkligen varit evangelisk i 400 år? — Ungefär lika litet som den antydda bibliska grunden synes denna traditionsbundna, satisfaktionsbetonade tuktpraxis hava mer än möjligen i i förbigående avhandlats i svensk litteratur.

²⁾ T 131 LSB. 1571 års edition (s. 72) har blott förra delen (t. o. m. förmåga).

³⁾ Detta enligt 1344 års stadga, som föreskriver två dagars bespisning pr vecka för äktenskapsbrott, mened och förbindelse i förhjudna led. — GUMMERUS aa s. XXIV. Ordalagen 1551 äro här något allmännare hållna än 1561. Avtryck i Årsböcker n:o 21 s. 139, 145.

härbärgera främlingar, meddela sjukvård och fattigvård samt att livnära och uppfostra fattiga faderlösa ¹⁾).

I samband härmed är lutherska kyrkan angelägen att — i pre-

¹⁾ T. ex. i samband med yrkesförberedande arbete eller i yrkesbetonat flickskola. Didaskalia (aa IV: XI) handlar om att lära gossarna hantverk. Den katolska och sedan även den gammallutherska kyrkans storartade religiösa och sociala verksamhet möjliggjordes ju i största utsträckning med dylika medel. Genom sin av många klandrade allmose- och bötestrafik förvärvade nämligen kyrkan underhåll åt både präster, fattig- och sjukhus, upptagningshem, latin-, yrkesskole- och kristendomslärare. Så kunde kurians och stiftsstyrelsernas angelägnaste förbättrings-, reparations- och reformsträvanden bekostas med de böter, dagsverken och "allmosor", vilkas utbetalande eller utgörande skulle i första rummet hava blivit en syndaförtryckande minnesbeta för de respektive brottslingarna. Penningböternas användning för konsistoriets och milda stiftelsers räkning anbefalles i Tyskland t. ex. i Pommerns agenda 1569; SEHLING KO IV s. 456; — jfr aa s. 176 o. f., 181 o. f., 192 o. f., 221 o. f.; I s. 442 o. f. Jfr VDP 1630 ^{9/11} § I; 1631 ^{18/6} AI5. VDP AI7 1633 ^{27/7} II: Erik gamble kläckare får loff medh sin hustrw boo uthi en Capitels stuffu norr ifrån kyrkian för [= som] the fremmandes studenters och dieknas herbergerare.

Ur Petr. Jonæs i Växjö "bötesbok" må anföras följande exempel på medlens användning. — 1613 Then 15 Februarij blefwe hijt till Wexiö Cappitell försende tree Mandråpare, Twå ifrå Longaryd, och en ifrå Hwetelanda Sochner, vndergångandes vppenbara Schriff; Och effter D. Erlandus in Longarydh fliteligen begärade till Klockokiöp thett the vthgifwa skulle in signum pænitentiae, blef thett tillåtitt, att the skulle gifwa till Longarydz Klockokiöp 2 Rijks daler. Then tridie som war ifrå Hwetelanda lofwade en daler till Hwetelanda Kyrkio; Och sådan wordo förschrefne, att deprecera widh fyra Kyrkior i häraden ther the bodde. Och när the ytterligare hade sig förskaffatt Dr. Pastorum bewijs widh förne Kyrkior, skulle Pastor Loci, ther the boendes wære, Secundum Tenorem renovatæ Ordinantiæ in præsentia Ecclesiæ publicè till församblingenes privilegier tillåta. (S. 503; 549:) 1622 Then 27 Octobris vndergingo thenne hoorefolk uppenbara Scriff, N. Måns i Halsary en drängh, som belägrat hade thenna quinnan Agnes i Wägla, uthi Hallarydz sochn; these gåfuio in usum publicum penningar 3 daler, them R. Episcopus togh till proba bygningh, och sedan the hade några Söndagar deprecerat scandalum vid Hallaryd, tillat R. Episcopus them intagas publicè i församblingen, effr Nya kyrkiordningen [= kyrkohandboken].

Ur VDP 1620 ^{11/6} I. En länsmans son befalldes "att giffua sig uthi ächtenskap". För två konors skull dömdes, "att han antingen skulle stå för kyrkedören och intaghas såsom andra syndare och gifua till hospitalet — 3 daler, eller intet stå och gifua — 6 daler. Hans fadher gaf straxt uth sex daler."

dikningar och stadgar — betona skillnaderna mellan hennes och katolsk åskådning i avseende å allmosor och goda gärningar. Enligt höga föredömen understryka sålunda exempelvis Sveriges kyrkoordning 1571 och de båda kyrkoordningsförslagen närmast därefter, dels att menigheten borde hjälpa de fattiga för att Gud skulle komma att giva den sin välsignelse, dels att den efter förseelse ådömda förpliktelsen att giva allmosa avsåg ett frivilligt botfärdighetstecken, icke så som skulle man därigenom kunna försona synden utan så att man därmed visade sin tacksamhet för den återvunna gemenskapen med Gud och församlingen ¹⁾. I sitt beryktade bönedagsplakat 1636 yttrade också Rudbeckius att oavsett att allmosegift icke försonar synden, så vore hon likväl en rätt bättringstecken och frukt och hade stort löfte med sig om rik vedergällning.

Och dock hade kyrkan tydligtvis svårt att få statsmän och allmänhet övertygade om den kyrkliga disciplinens renlärighet och nödvändighet — i den form kyrkotukten verkligen dagligdags bedrevs. Ord och handling syntes ej sällan strida mot varandra. Olikheterna mellan katolsk och gammalluthersk åskådning måste mången gång tett sig alltför små. I tusen efter tusen fall omtalas endast pengar eller in-natura-prestationer såsom kyrkliga »botemedel» eller ock såsom partiella utbyten mot sådana andliga botövningar, vilka enligt nytestamentlig och äktluthersk åskådning bort lända till sinnets och församlingslivets renande. Tvärt emot kyrkoordningens uttalande att kyrkans dom ej »går på någors människos... lekamen,

¹⁾ KO 1571 s. 147, 71; 1619 års förslag s. 511, 431. — De många yttre, jämförelsevis obibliska fromhetsgärningarna omvärderas å ett prästerligt möte 1549 (gent emot Interim). Jfr Svenska riksdagsakter I: 2 s. 589 o. f. samt här s. 83 och kap. Fasta. Ideligen betonade de gammallutherska prästerna och kyrkostatuterna, att man skulle genom allmosor tjäna kyrkans verksamhet i andliga och sociala hänseenden. När stat, jurister och menighet kallade förfarandet "lagstridigt", vore det enligt kyrkans mening ju så mycket oriktigare, som det vore just kyrkan som ägde den av Gud givna domsrätten, som staten i allmänhet trots Mose lag ej bestraffade syndarna mot förra tavlan och som gudlöshet och brott vore orsakerna till Guds straffdomar över stater och individer. Kyrkans botövningar eller straffarter vore egentligen endast en profylax, som ville göra obehövliga, resp. använda civiljuridikens och Guds straffdomar över land och personer — på samma gång de naturligtvis hade till högsta syfte att låta människorna "undfly den tillkommande vreden" eller helvetets eld.

godz eller äghor», ger kyrkan ris samt tager böter och andra pengars värden och Rudbeckius säger sig stödja detta på kyrkoordningen själv, det vill tydligtvis säga: på dess tal om »plicht» och »almosogift»¹⁾. Även en Rudbeckius samt med honom liktänkande seloter läto yttre underkastelse under kyrkans bud ej sällan gälla så, som vore även sinnesändring för handen²⁾. Såsom man beskyllde prästerna att de emot nattvardsavgiften sålde Kristi lekamen och blod för pengar³⁾, så hade många svårt att finna skillnaden i praktiken mellan den lutherska kyrkans böter eller »allmosogift» och katolicismens »ablass» i betydelsen av »betald» befrielse från kyrkost:aff i tiden; många hade svårt att fatta, varför kyrkans män underläto att åtlyda konungen i hithörande avseenden⁴⁾ och varför avgif-

¹⁾ Kyrkoordningen 1571 s. 149 om godz; 68, 69, 71, 72 om plicht; 72 om almosogift. Jfr här s. 83. Jfr Årsböcker 21 s. 119—121.

²⁾ En mycket stor mängd av de hart när oräkneliga målen i domkapitlet synes vittna därom. Emellertid kan den uppfattningen delvis bero på att protokollen mången gång äro mycket ordknappa.

³⁾ VDP 1620 ²¹/₇, ¹⁶/₉; 1625 ¹/₆.

⁴⁾ Trots statens knot under många sekel och i viss enlighet med bibelns förenämnda föreskrifter fördelar vår kyrka inkomstsummorna mellan domkapitlet, församlingskyrkan och de fattiga. Och dock hade 1527 års ordinantia förordnat, att för pengarna, som upptoges vid »inledningen» till uppenbart skriftermål [återintagningsakten], skulle göras konungen räkningskap. Regeringen skulle sedan bestämma fördelningen. För hor, lönskaläge och jungfrukräkning skulle konungen, ej biskopen, hava böterna. Men Rudbeckius läser sitt gamla testamente och följer det. Trots upprepade kungl. beslut ger han regeringen varken redovisning för eller en del av vissa ådömda böterna, än mindre alla böter. Ty man måste mer lyda Gud än människor. Jfr Didascalía ed. FUNK I s. 120; Årsböcker 10 s. 17 o. f.; K. A. APPELBERG Kyrkans rättsliga ställning s. 51 o. f. (1900).

I likhet med vår kyrkoordning och de nämnda förslagen sökte sedan även t. ex. Rudbeckii vänner ärkebiskop Lenæus och biskop Laurelius (i KO förslaget s. 197; jfr 182) ivrigt förklara nödvändigheten av att bötesmedel även tillfalla domkapitlet. — De »ovissa» och dock jämförelsevis rikligt givande inkomstkällorna från Rudbeckii stifts olika delar voro ungefär följande: a) kollektor på gängedagar samt från prosterierna. Dessa medel voro anslagna delvis till hjälp åt studenter och faderlösa barn; b) pliktpengar för hor, mandräp, gudsförmädelse, vidskepelse, missbruk och profanering av mat och dryck i gästabad, öknämmande, sabbatsbrott, oskärande i kyrkan, stöld, snatteri, obotfärdiga syndares begravaande å kyrkogård, barnsdöd genom oaktsamhet, dispensering för äktenskap i tredje och fjärde släktskapsgrad etc. — Om Lenæus: Sv. synodalakter I s. 90.

ternas utbetalande skulle sägas vara frivilligt men i verkligheten vara tvångspålagt¹⁾. Säkerligen förundrade sig några ock över att Rudbeckius i sitt brandtal i Uppsala emot påven gisslat dennes skamliga vinst genom mässoffret²⁾ och hans strävan att frånlocka människorna pengar samt att Rudbeckius sedan talat bittert om de världsliga domstolarnas ideliga, »pedagogiska» bötesbestraffningar³⁾,

Även »av en god vilja» satte man kyrkan ofta i stånd att utföra sina kärleksgärningar. Under ett årtusen innan följande bibelställen skrevos på Franckes fattigbössor, hade de uträttat storverk: Den som har denna världens goda och ser sin broder vara nödställd och tillsluter sitt hjärta för honom, huru förbliver Guds kärlek i honom? Var och en give efter som han vill i sitt hjärta, icke med olust eller av tvång. Ty Gud älskar en glad givare. 1 Joh. 3:17; 2 Kor. 9:7. Jfr REICHMANN Ein Jahrtausend III s. 132 samt Emporagrii kyrkoordningsförslag s. 102 § XXIII.

¹⁾ »Frivilligheten» vid gamla testamentets offer framgår däraf att folket eljest skolat dödas. Alltjämt betonar dock kyrkan (jfr t. ex. Nova ordinantia s. 247 o. f.) att kyrkplikten var frivillig, — och detta går igen även i den vetenskapliga litteraturen. Men straffet skulle ju komma olycksbringande över den, som ej lydde. Frivilligheten var ett front svek — liksom så mycket annat i kyrkotuktens och kyrkopolitikens historia. — Dessa »frivilliga gåvor» voro tydligtvis en obetydlig satisfaktion, enär med döds synden eller förbannelsestraffet också bort följa konfiskation av all egendom (Esra 10 v. 8). — Det var jämväl märkligt att de rika skulle slippa undan lättare än de fattigare. Såsom i Eadgars katolska botordning blott en rik kunnat låta en mängd andra personer fasta för sig (MANSI S. Conc. Coll. 18 s. 525), så bestämdes å synod i Uppsala 1607 å 1608, att »thee, som godvilligen vtbiuda till kyrkiones behoff . . . och läfuer vt bättring, — må och hafue så mykit mindre tiidh och ståå vtan kyrkio eller kyrkiodören». Sv. synodalakter I s. 21. Jfr Botstadier, första stadiet.

²⁾ Oratio de Servitute Pontificia s. C4 o. f.

³⁾ Rudbeckius och hans kyrka ivrade emot att politici läto sig nöja med böter. Kritiken vände sig härvid ofta närmast emot att domhavanden ej såg bestraffningen ur bättringens synvinkel, ej gav tillräckligt eftertryckliga, mot synden gående och sålunda förbättrande straff, ej gav syndaren kristliga förmaningar eller ålade honom bättringsprov och ej heller hänsköt målet till kyrklig rätt, till sådan jurisdiktion, där en religiös vägledning gavs och där den över förseelsen förargade församlingen kunde hämta lärdom och åtvarning av fallet. Medan Rudbeckius år 1624 försökte vinna kunglig sanktion å en Consistorii generalis rätt att ådöma visst »böte (hvilket uthan Magistratus politici permission rettare kallas en Eleemosyna)» [dvs. allmosa], hemställde han och riksprästernaskapet däremot nio år senare — i enlighet med ett stadgande av år 1563 — om förbud för världslig rätt att låta större förseelser försonas med böter; eljest skulle Gud

och att han likväl själv såsom stiftschef ådömde utbetalandet av böter eller allmosor säkerligen långt oftare än någon samtida biskop i något land — i varje fall mera än någon samtida luthersk biskop. Både nytestamentligt kristna och »onda skalkar» undrade varför man fick återförenas med församlingen, så snart en del av bötesbeloppet erlagts, men med Gud i nattvarden först när hela penningssumman utbetalts; eller varför man i vissa fall kunde få utbyta penningböter antingen mot att stå framför kyrkdörren några söndagar eller mot att undergå en offentlig, eventuellt halvoffentlig återintagningsakt eller ock vice versa, medan dock sistnämnda akter skolat på det högsta tjäna församlingen till uppbyggelse och rening¹⁾. Man måste i evangeliets namn hava protesterat inom sig, då många, kanske flertalet av Sveriges lutherska kyrkas präster och bland dem i synnerhet den berömde och efterliknade Rudbeckius läto hart när på medeltida sätt syndare slippa undergå än timliga kyrkstraff, än andliga botövningar, möjligen bådadera, mot erläggande av mer eller mindre fixa penningbelopp²⁾. Att dessa användes t. ex.

icke kunna bliktas och någonsin giva vårt rike fred. THYSELIIUS Handl. rör. lärov. och kyrkans historia II s. 237; i N. 1902 s. 237. UUB. — I flera predikningar uttalar Rudbeckius sin förkastelsedom över sådana »opedagogiska», världsliga böter. Bl. a. följande: »The rijke och mechtigha thör ingen tala åt, oanseedt thet woro fult rychte, the ringare slippa medh Penningar. Man förebär nw thet ena, nw thet andra, thet är allenast eenfacht hoor, thet är ingen lijffzsaak; lät bötan, Öffuerheten behöffuer Penningar. Han war inthet Kyrkiofast [= trolovad] medh then andra, vthan allenast medh itt löst handslagh [= förlovad], så kan thet icke så höght wäghas. Således är alt frijtt til at göra, them som haffua Penningar, böta medh. Hwi så? Ty Saakören äre förlänte androm, the mena thet kommer them fögha widh hurw Synden bliffuer straffat, allenast the få Penningarna». Boot och Bättrings Predikan Vthaff Daniel Prophetens thet 9. Capitel s. C 4 v:o.

¹⁾ VDP 1646 ³⁰/₇ § 1 AIS.

²⁾ Bland de oräkneliga exemplen må anföras följande rörande normalpriserna: En person dömes att giva en daler kopparmynt för att slippa stå i vapenhuset en söndag; en annan erlägger två daler till de fattiga, en tredje ger ¹/₄ tunna säd för att slippa stå där två söndagar; en fjärde skall giva ett par riksdaler till domkyrkan för att slippa ha axlarna bara; en femte skall betala sex marker och slippa stå i vapenhuset i st. f. att dels stå en söndag där, dels böta tre marker. (En mark var då ungefär = ¹/₈ av en daler.) VDP 1638 ¹⁷/₁ § I, ²⁷/₁ § I AI9, 1636 ²⁹/₇ AI7, 1638 ²⁸/₁₁ § II AIS, 1638 ²⁸/₂, ⁶/₈ § I AI9. Se VDP 1629 ⁵/₉ och 1630 ²¹/₈; penningregister eller kassaböcker i utdrag, avtryckta av mig i Årsböcker 10 s. 29 (jfr 23 o. f.)

till kyrkbyggen, kunde blott dess lättare föra tanken till avlats-handelns dagar, och det fastän evig salighet ej längre såldes pr kontant¹⁾ och fastän en Rudbeckius o. a. ortodoxa lutheraner vanligen utbytte blott en del av botövningarna eller straffen mot pengar, grovarbete, rävsinn, vagnshjul etc. De bibehöllo alltså ett slags Redemptio i st. f. Abläss — men jesucentriskt var intetdera.

Såsom exempel å åtminstone partiell botgöring medelst penningar må anföras följande. Två hustrur hade smugit ett sjukt barn »igenom jordh torffuorna» i en korsväg en torsdagskväll — en förseelse som tydligtvis hade sin grund i den hedniska, resp. kristna tron på jordens, resp. korsets hälsogivande kraft och som av ålder varit belagd med exempelvis 40 dagars vatten och bröd. Nu ålades

resp. Kulturella interiörer (1915) s. 13. Om ofullständig återintagning till följd av »syndarens» brist på pengar (eller ock på katekeskunskaper) jfr t. ex. VDP 1637 ²⁰/₈, 1639 ²²/₆ AIS (1631 ²⁷/₈ § I AI6) samt här kap. Återintagningsakter. Jfr VDP 1637 ⁵/₈ AI7. En kvinna måste stå med ris i handen vid återintagningen »effter hon mera penningar icke haffuer», sedan hon erlagt $3\frac{1}{2}$ daler: VDP 1639 ¹³/₂ § IV AI9.

Bland de speciella absolutions- och återintagningsakterna kunde båda eller åtminstone den senare antingen falla bort utan vidare eller ock ersättas genom en mer eller mindre enskild återintagningsakt, genom fallets förkunnande från predikstolen eller genom böter (inklusive dagsverken etc.). En viss hustru hade funnit sitt barn »dött i sängen», tydligtvis i den, där även hon själv låg. Hon skulle examineras i katekes samt antingen giva domkyrkan ett spann säd eller arbeta vid kyrkbygge åtta dagar eller stå fyra söndagar i vapenhuset. »Stogh 4 sondahtar». VDP 1633 ¹⁹/₈ § 6 AI7. Åtminstone såvida kvinnan ej var utfattig, pekar detta hennes val hän på att hon (o. a.?) föga berördes av skamstraffet att stå offentligen före och efter de mångbesökta högmässogudstjänsterna.

¹⁾ »Orkade» syndaren ej böta, skulle han stå framför kyrkdörren, yttra Rudbeckii kyrkostadgar (s. 42 i H. Lundströms edition), och så dömes ganska ofta i hans domkapitel. Här är alltså ett utbyte i omvänd ordning, vilket visar, att förebilderna, grundvalarna voro bortglömda — åtminstone när det gällde praxis. T. o. m. vissa jämförelsevis lindriga former av återföreningsakten, som skulle verka moraliskt renande på församlingen, kunde utbytas mot pengar, och det stundom redan innan syndaren sagt sig önska sådant byte. »En stoor ockrare» i Mora (som alltså begått »dödssynd») dömdes i Rudbeckii kapitel att stå en tid i vapenhuset samt att intagas i templet med ris (utan bara axlar), och fallet skulle förkunnas av predikstolen. Men ville han icke underkasta sig det, borde han giva 2 tunnor säd, en till hospitalet, en till de fattiga i socknen. VDP 1631 ¹⁰/₈ § 8 AI5.

dessa personer att böta till domkyrkan 2 (?) marker samt att intagas medelst en offentlig absolutionsakt i församlingen ¹⁾. — En mor och hennes son hade gjort tumult i prästgården å långfredagen. Han var trotsig, ty han ställde sig »raak på föttren» med hatten på huvudet och yxan (= vandringsstaven) i handen inför vederbörande kyrkliga överhet. Han ålägges inställa sig i domkapitlet »mz vittnesbörd», dvs., han skulle hos sin kyrkoherde få undervisning, lova ånger och botgöring (t. ex. böter) samt hämta kunskaps- och underkastelseintyget med sig till konsistoriet, som därefter skulle avkunna straff eller återintagningsvillkor. Modern dömdes genast att stå i vapenhuset 3 söndagar och betala en riksdaler eller ock i ena bot erlægga två rdr specie, varefter »den saken» på en söndag skulle förkunnas från predikstolen. Mor och son fingo alltså avsevärt olika domar, och den ena eventualiteten i den förras dom, nämligen den för alla synliga delen av bannet bortstrykes, kunde bortlämnas för några riksdaler avsedda för stifts- eller kyrkokassan. I st. f. skyldigheten för henne att avlägga offentlig syndabekännelse och framtidslöften kan hon ej ens behöva vara närvarande; församlingen underrättas om händelsen och straffet, till varning och väckelse. Så utplånas bannets andliga karaktär och pedagogiska gagn.

Även i Strängnäs stift dömes i enstaka fall till böter. Sålunda ålägges år 1639 en som av öl och tobak uppkastat i kyrkan under gudstjänsten, att fem söndagar stå utom kyrkan, och skulle han

¹⁾ VDP 1634 ¹²/₃ § V A17. — 1621 ¹⁸/₄ IV. En kvinna som hade sex oäkta barn dömes att en söndag stå framför kyrkdörren »och så här absolueras, och gifua till hospitalet — 2 daler. D Sveno pastor skulle fordra penningarna af henne, för än han tillätte henne gå till sacramentet. eller tagha löffte ther före«.

1622 ⁹/₄. Pär Skomakare en mandråpare ifrån Berg soknn hafuer en long tijdh stått hema för kyrkedörrena, hadhe M. Hanses Dobert breff att han är benädd till lifuet, stodh här några dagar för kyrkedörena togs in mz rijss i handena och bara axl gaff till the fattigha tree daler. är än skyldigh 3 daler och loffuadhe them till Pingedagarna.

1622 ²⁹/₄. Oluff Anderson i gersebo i Fernebo soknn en hoorkarl, hafr sin dom ifrån hoffretten, och är benädd till lifuet bleff wijst heem igen till att stå ther för kyrkedörena in till philippi och Jacob, [1 maj], och sedhau skall han komma hijt igen. Kom igen then 1 Maij och fick thenna Sentens nemligha; Han skall stå här i wäpnehuset vthi 4 dagar intaghas medh rijss och bara axl och gifua till the fattigha 6. Daler. Han gaff strax 15 mark. är än skyldigh 9 mark.

sedan hava ris i handen när han intogs, samt böta till kapitlet fyra daler. En annan, som under predikotid druckit så att han varken kunnat gå eller rida, dömes samma dag att böta till sockenkyrkan så mycket som pastor kunde honom efter hans förmögenhet pålägga ¹⁾.

Såsom ersättning lämnas ofta sådana naturprodukter, varpå resp. stift voro rika. Man hade vanligen lättare att giva dylika än pengar. Enligt sina dagböcker mottog Rudbeckius liksom förut t. ex. Angermannus ²⁾ och sin vän Petrus Jonæ i Växjö ³⁾ — en mängd dylika å sina visitationsresor; han fick väl sedan begagna dem vid kyrkreparationerna samt skolhus- och fattighusbyggena eller låta sälja dem vid marknaderna. Så erhållna föremål voro bland annat ett pund bast, två ungfår; tio lass ved; 600 spån; 400 god spån, fem kvarter lång; två spann säd; en tunna säd; ett skeppund stångjärn (eller 6 daler penningar); ett gott lass näver för 2 daler; 400 näver; en förgylld ring om en daler ⁴⁾.

Såsom tidigare antytts, enas — om någonsin — statsmän och allmänhet, jesucentricitet och världslighet i ett efter hand allt mer kompakt motstånd mot vår ortodoxa kyrka i avseende å denna sida av kyrkotukten. Tidigt och sent kritiserade »politici», att prästerna

¹⁾ VDP 1638 ⁴/₇ A19; SDP 1639.

²⁾ Denne utdömde t. ex. ¹/₂ spann vete, en sked värd en daler, ¹/₂ tunna sill. Angermann i räfst (utg. av H. Lundström) s. 148, 155, 173.

³⁾ Ur Växjö bötesbok s. 513: 1616 Then ytterste Januarij förschref H. Giur i qvernaberga in till capitelett en Hofman Broor wid namn som hade dräpett Erich Froste, hwilken saak war c o m p o n e r a t, Han vndergick schriff, och förschrefz att ytterligare bewijsa sin lydno ther hema, och om han fans bootferdigh, att intagas effter öfwersedda Kyrkio ordningh [= handboken], Lofwade them fattigom två skeppor korn.

⁴⁾ Sådana uttalanden göras så ofta i protokollen, att beläggställena å just de i texten anförda ej behöva anföras. Jfr 1624 ²⁸/₄: Karin Mattz dotter een kona ifrån Dingtuna som hadhe enn tijdh stått hema för kyrkedörena, skall nu stå här i några dagar; och i medler tijdh så skall hon kasta nedher then mulbackan på S. Ægidij kyrkegård, att han må bliffua jämn, medh then andra wallen, sedhan så skall hon här intaghas och ther medh slippa. [Efter »kona» är senare skrivet ett nottecken, och under texten är vid ett annat nottecken tillskrivet:] Hon ägher trij oechta barnn, och tu medh två tremeningar som the wela säija. Till sist ett fall rörande »kyrkans personer». VDP 1638 ¹⁴/₁₁ A19: För lättja i kyrkans dagsverksarbete: prubban åtta dagar eller ock sätta i lika många glasarutor. Jfr ock 1623 ⁸/₃ I, ²⁹/₄ II om arbete varje år.

med allt gewalt bibehöllo kyrkopliktens gamla karaktär¹⁾. Ur de senares kyrkoordningsförslag 1682 utmönstrade de förra därför 1685 bland mycken annan ortodox tradition det mångtydiga uttrycket om syndares absolverande »effter uthståndet proof och lydna». Det nedärvda, i förening med bann framlagda kravet å allmosegift o. d. »till Kyrckiors och Scholars nödhörffter» ersätta de med vad vi skulle kalla en »kyrkorådens» rätt att utan samband med bann »förmå» s. a. s. smärre syndare till att giva lokalförsamlingen »någon gåfva til Altare, Vin eller annan Nödörfft»²⁾. Synden mot och försoningen med Gud, vilket varit ursprunget till den gångna tidens kyrkligt-ekonomiska krav, allmosor, Redemptio etc., skjutes nu alltså i ridderskapets förslag i bakgrunden; domkapitlen i viss mån likaså. Kyrkoråden däremot, som staten tidigare velat hålla tillbaka, få statligt-officiell bekräftelse på innehavet av rätten att dela domkapitlens makt att ådöma böter och stocken; den andliga delen av domkapitlens domsmakt (bannet) överflyttas i viss mån på världslig rätt. Och dock är kyrkan alltför seg, stark och gammaltestamentlig för att låta sig skjutas undan. Den gamla kyrkoordningens formulering bibehålles i viktiga punkter i 1686 års kyrkolag och ändringarna äro ej sällan så formulerade, att de tilläto nedärvd praxis att fortsätta³⁾. Och även ridderskapets nyss nämnda paragraf beaktades: i 1687 års stadga om eder men utan att motsättning till domkapitlen så starkt framträder. Så går kyrkans gamla krav såsom en röd tråd genom kyrkolagen, men hennes maktställning har trots allt blivit så underminerad, att menighetens vördnad och lydriad för henne långt mindre än förr kom att vara beroende av den kyrkliga institutionens än av de särskilda kyrkomännens auktoritet.

¹⁾ Jfr Betänkandet i Kyrkliga kommissionen 1659—1693 år 1684²⁰⁾ RA. — Årsböcker 21 s. 49 o. f.

²⁾ 1682 års förslag s. 51 (56); 1685 års förslag s. 340.

³⁾ Kyrkolagen 1686 (IX:3) bibehåller sålunda från 1571 skriftefaderns rätt och skyldighet att förmana syndaren att visa sin botfärdighet med allmosegift efter råd och ämne. I något enstaka fall vittna tyska stadgar under den mellanliggande tiden om en sådan praxis. Enligt SEHLING Kirchenordnung II s. 565 uppgiver sålunda superintendenten Fabricius i Anhalt (1567), att hans kyrka ej ålagt bötestvång men väl fordrat att syndaren skulle om hans ekonomi befanns tillåta det, lägga ett bidrag i fattigbössan efter sin botgöring, absolution och avbön. Liksom i Sverige består skillnaden mera i ord än i sak.